

અનુક્રમણિકા

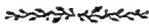
LIBRARY
અમદાવાદ

અક્રમણ.	વિષય.	
૧ મું. ઉત્પત્તિ...	...	૧
૨ મું. ધરખટલો.	...	૧૧
૩ મું. આમંત્રણ.	...	૧૭
૪ મું. વધુ માત્ર.	...	૨૧
૫ મું. પ્રિયાની મુલાકાત.	...	૨૪
૬ મું. ફરી મુલાકાત...	...	૨૬
૭ મું. બાદરાહી ફરમાન.	...	૩૨
૮ મું. બેગમની ધમકી.	...	૩૫
૯ મું. સદુક્ષાખાન.	...	૩૭
૧૦ મું. હોલામાંથી ચુલામાં.	...	૪૩
૧૧ મું. દુઃખી કુટુંબ.	...	૪૫
૧૨ મું. ચુલામાંથી પેલામાં.	...	૪૮
૧૩ મું. પ્રેમી જોડું.	...	૫૧
૧૪ મું. મોતનાં લાકડાં...	...	૫૪
૧૫ મું. પિતાનો દુરાચાર.	...	૫૬
૧૬ મું. દારાનો લોભ.	...	૬૩
૧૭ મું. જોને રામ રાખે તેને કાણુ મારે...	...	૬૭
૧૮ મું. પ્રેમમાં વેહેમ!	...	૭૧
૧૯ મું. સાધુ પુરુષોના સંગમાં	૭૪
૨૦ મું. ફસાયો.	...	૭૭
૨૧ મું. મુંગા અને આંધળો.	...	૮૦
૨૨ મું. ખારીક તપાસ...	...	૮૪
૨૩ મું. મુસદ્દા	...	૮૮
૨૪ મું. 'અધ્યા, તું જીવાન છોકરીઓપર નજર કેમ નાંખે છે?'	...	૯૧
૨૫ મું. નવદ્ અક્ષીખાનનાં કાનવાં.	...	૯૬
૨૬ મું. હુચ્ચો હજમ...	...	૯૮
૨૭ મું. ધાતકી શિક્ષા...	...	૧૦૫
૨૮ મું. તેજમાં અધેકાર!	...	૧૦૬
૨૯ મું. ચાસમીન.	...	૧૧૧
૩૦ મું. ફુલ કે કાંટો!...	...	૧૧૪
૩૧ મું. જે ફસાયો તે ખરો.	...	૧૧૬
૩૨ મું. ઇન્સાફની દરખાસ્ત.	...	૧૨૨
૩૩ મું. ગોવળકોડમાં આમંત્રણ-મીરજીમલાની મદદની.	...	૧૨૮
૩૪ મું. ગોવળકોડનું બલિધ.	...	૧૩૫

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૩૫ મું.	જીમલાની પાપવાસના.	૧૪૦
૩૬ મું.	માલેકનાં સાદસો.	૧૪૨
૩૭ મું.	હુદાયલી લંચલા.	૧૪૬
૩૮ મું.	ગોવળકોડાનો નારા!	૧૪૪
૩૯ મું.	દખખૂથી આગા.	૧૪૬
૪૦ મું.	લખપુર.	૧૬૨
૪૧ મું.	કોઇકે નહું અને કોઈકે ભૂનું.	૧૬૭
૪૨ મું.	પ્રેમ કે ફરજ ?...	૧૭૧
૪૩ મું.	આફતપર આફત.	૧૭૭
૪૪ મું.	સ્તેતામાં.	૧૮૨
૪૫ મું.	હુંદારાનો સરદાર ?	૧૮૬
૪૬ મું.	હાલહવાલ	૧૯૧
૪૭ મું.	દીધનનું સિયન	૧૯૭
૪૮ મું.	આગ લાગી !	૨૦૪
૪૯ મું.	રાજ્યકાંતિ.	૨૧૧
૫૦ મું.	હારા ને રાજ	૨૧૭
૫૧ મું.	સોઝાનુર દહય...	૨૨૬
૫૨ મું.	છેલ્લો ધાણુ.	૨૨૮
૫૩ મું.	વફાદારીનું ઇનામ ! બાહ !	૨૩૧
૫૪ મું.	નહું કાવતરું.	૨૩૬
૫૫ મું.	આગાની બહાર.	૨૩૮
૫૬ મું.	બાકરઅલી.	૨૪૨
૫૭ મું.	ફંદુયુદ્ધ.	૨૪૫
૫૮ મું.	નજીમી	૨૪૮
૫૯ મું.	નાસીપાસી.	૨૫૫
૬૦ મું.	કીશાપર હલ્લો...	૨૬૨
૬૧ મું.	અમારી પુંડ.	૨૬૮
૬૨ મું.	બેદનો બંધાર.	૨૭૧
૬૩ મું.	પશ્ચાન્નલોક-જહાંગીરના પુત્રો.	૨૭૬
૬૪ મું.	પશ્ચાન્નલોક-સાહુકારનું પાપકર્મ.	૨૮૭
૬૫ મું.	સાહુકારો દારૂરખપ્પશ.	૨૮૬
૬૬ મું.	ઉપસંહાર.	૨૯૩

ઔરંગઝેબનો ઉદયકાળ.

પ્રકરણ ૧ હું.

ઉત્પત્તિ.

પૃથ્વીના તેજસ્વી મહાન્ મોગલ સહેનશાહનો હું વચ્ચર પુત્ર !
જેના પગ આગળ આગે આખું દિંદ નમે છે તે પ્રતાપી શાહજહાનના
વચ્ચર સદુલ્લાખાન શું મારા પિતા ! આદા ! આવા સત્તાવાળા પુરુષના
પુત્ર થવાનું કોને નહોં ગમે ? કેટલું સુખ, ખોદા હાફેઝ, નામવર સાદીકા
ખોદા નીગેહખાન હો. વગેરે કેટલા બધા માયાળુ રાખ્દો હું મારી આરે
તરફ સાંભળું છું ! જ્યારે હું દરબારમાં જાઉં છું ત્યારે રસ્તામાં ભોડો
કેવાં ભેગાં થઈને મને સલામો કરવા તૈયાર ઉભાં રહે છે ! ધનાઢય પુરુષો,
અમીરો, ઉમરાવજાઓ, અને દેશપરદેશના એલચીઓ મોગલ સહેન-
શાહના માનનીય પ્રધાનપુત્રને શું નમન કરવામાં જરા પણ અચકાય છે ?
ના ના, ત્યારે હવે મારે વિશેષ શાની જરૂર છે ? શું હું કોઈ પ્રકારના માન
અકરામ, દ્રવ્ય કે બીજા કશા વગર અટકી બેઠો છું ? નહીં જ. મારા
પિતા સદુલ્લાખાનની જ્યાં સર્વ સત્તા હોય ત્યાં મને શું બધ !

મારા પિતા પૂર્વના દેશોમાં એક ઉત્તમ રાજદારી ગણાતા હતા,
અને એમનો એવો કોઈ દુસ્મન નહોં હશે, કે જે એમ કહેવાની હીમન
કરી શકશે કે સદુલ્લાખાનમાં તીવ્ર બુદ્ધિ, મનોબળ, દૃઢ નિશ્ચય, અને
રાજનિપુણતા નહોતાં. મારા પિતાને પોતાની શક્તિપર અનિશય વિશ્વાસ
હતો, અને બાદશાહી મહેરબાની હમ્મેશાં જળવાઈ રહેશે એવી પોતાની
ખાતરી હોવાને લીધે, તે મોટા મોટા ઉમરાવો અને બેઝાઓ કે જેમને
શાહજહાન પણ માન આપવાને સુકનો નહોતો, તેમનાપર સહેજ દૃષ્ટિ
પણ નાંખવાનું યોગ્ય ગણતા નહોતા. ૨। તેટલું જ નહોં, પણ જેઓ
મારા પિતા તરફ દ્રેષ અને અણુગમો બતાવતા હતા, તેમને મેળવી લઈ
પોતાના કરવાનું પણ તે સુચકારી કાઢતા હતા.

મારા પિતાના લાગવગથી, શહેનશાહ શાહજહાનના ખાસ અંગરક્ષકોના ઉપદેશો અને આપરામાં આવ્યો હતો અને જો કે આ વખતે મારું વય લાગ્યે વીસ વર્ષનું હતું, તે છતાં નામદાર શહેનશાહની મહે-
બાનીથી, મારા નજીકના લવિષ્યમાં મને ઉમેરાવપદ મળવાની મોટી આશા હતી. મનુષ્યજાતિની એક પ્રકૃતિ એવી છે કે જો એક જણ પોતાની ધારેલી વસ્તુ અનિશય મહેનત અને ધીરજ છતાં મેળવી નહીં શકે, અને ખીજે કોઈ લાભ્યશાળી પુરુષ તે મેળવે, તો નિશ્ચય અદેખાઈતો અભિ-
લ્પન થયા વગર રહેતો નથી. મારા સંબંધમાં પણ તેવું જ થવાનું સર-
જેવું હતું. મારું નાનું વય જોતાં, જે માનઅકરામો મને મળવા લાગ્યાં, તે જોઈને મોગલ દરબારના અમીર ઉમરાવો મારા પિતા તથા મારી તરફ દેખણદિથી જોવા લાગ્યા. મારા પિતા તો પ્રથમથી જ આની ખીંક ગળતા હતા, અને તેથી તેઓ મને વારંવાર ચેતાવતા હતા કે મારે દરબારના નાના કે મોટા કોઈ પણ મનુષ્ય સાથે લાગણી ઉરકેરે એવી કોઈ વર્ત-
ણિક અવાવવી નહીં, પણ ઉપદું દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તવું અને મારા પિતાની આ આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવા મેં પુરતો અયતન પણ કર્યો માંજો. પરંતુ જ્યાં એક માણસ ખીજ સાથે કોઈ પણ પ્રકારે કલહ કરવા નિશ્ચય જ કરે છે, ત્યાં ગમે તેવી સભ્યતા અને માનઅકરામ વ્યર્થ જાય છે, અને કહોરા થયા વગર રહેતો નથી. મારા સંબંધમાં પણ તેમ જ બનવાનું હતું. મારી ચોંમર મારા શત્રુઓ બેગા થયા માંડ્યા, અને મારી તથા મારા પિતાની નિંદા કરવાનો આરંભ કર્યો.

મને દરબારમાં જે માન મળ્યું, તે દિવસથી શત્રુઓનો કિંચિત્ લય હોવા છતાં પણ હું પોતે સુખી જ છું, એમ માનવા લાગ્યો. હું સુખ સાગરમાં તરવા લાગ્યો. યમુનાના તટપર આવેલા મારા પિતાના લગ્ન મહેલમાં હું આનંદમાં દિવસ ગુજરવા લાગ્યો, પણ મારા આનંદમાં વિક્ષેપ પડવાનો કાળ નજીકમાં આવી પહોંચ્યો.

એક સાંજે, કાંઈક મોટો જગ્યા બાદ નિશ્ચિત મનથી મારા દીવા-
નખાનામાં બેઠા બેઠા હું હુકો પીતો હતો, અને પામે જ વાગનાં વાહનના મધુર રાગના તાનમાં મોહ પામતો પામતો, મહેજ એકાં ખાતો હતો. લાગ્યેજ પાએકે કલાક વીત્યો દરો અને હું તરતજ ઝગડી ઉઠ્યો. શાહજહાનની નાની પુત્રી શેરશનબારા બેગમનો પતિ જુરકંદાઝખાન જે લાગમાં રહેતો હતો, તેનું બારણું કાંઈક વધારે જોસથી બંધ થયું, અને તે અવાજને લીધે હું જાગૃત થયો. પાપી જુરકંદાઝખાનથી હું હમે-
સાં બીહતો હતો, કારણ કે જે માન હું મેળવવાને લાગ્યશાળી થયો હતો, તે માન પોતાના લત્તિજા યુસફને અપાવવા તેણે આતુર હતો,

મને તેમાં એને જ્યારથી નિષ્ફળતા મળી, તે દિવસથી મારા તરફ તે ધણો
પ રાખતો હતો. હમણાં એના દીવાનખાનાનું બારણું કાંઈક જુસ્સા
અને ગુસ્સા વચ્ચે બંધ થતું મને લાગ્યું, ત્યારે શું છે તે જાણવાને હું
જણો આતુર થયો, અને તેથી એકદમ ઉભો થયો, અને ઓટલા તરફ
તરતર નાખતાં કાંઈક પડછાયો પસાર કેમ નહીં થતો હોય એમ મને
લાગ્યું. મેં તરતજ મારું ખંજર હાથમાં લીધું અને ઓટલાને નાકે એક
નાનું સરખું બારણું હતું ત્યાં આગળ છાનાંમાનાં જઈ પહોંચ્યો, પણ
ત્યાં આગળ પહોંચતાં મેં શું જોયું? કાંઈ નહીં. બધું શાંત! મનુષ્ય
માત્રનું નામ જ નહીં. હું આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. મેં માન્યું કે હુકા
તંબાકુની એકતારતામાં મેં મારું જાન ગુમાવ્યું હતું, અને તેની ધુનમાં
મેં કાંઈ ભૂલ ખાધી હશે. પણ મારા હૃદયમાં ખૂનનો ભય એટલો તો
પરિભળ થયો કે કદાચ મારી ભૂલ પણ હોય તો હરકત નહીં, તે છતાં
મારે નીચેના ભાગના બધા ઓરડાઓ તપાસવા એવો મેં તરતજ નિશ્ચય
કર્યો; અને તેથી મેં ધીમે ધીમે આગળ વધવા માંડ્યું હું કેટલાક નાના
ઓરડાઓમાં દાખલ થઈ, નાની સીડીઓ ઉતરી ભોયરામાં પણ દાખલ
થયો અને મને તરતજ વિચાર આવ્યો કે મારી હદ ઓળંગીને આગળ
વધુ હું, એ કાંઈ ઠીક નહીં. મેં પાછા ફરવાનો વિચાર કર્યો, બે ડગલાં
હઠયો પણ ખરો, અને એટલામાં પાસેના એક બંધ ઓરડામાંથી કાંઈ
ગુપ્તગુપ્ત વાત થતી મને સંજ્ઞાઈ. મને સમજ પડી નહીં કે મારે આગળ
જવું, પાછળ હઠવું, કે ત્યાંજ ઉભા રહેવું. રખેને બારણું ઓર્ચિતું ઉઘડે,
અને અંદરના મનુષ્યો મને દેખે, તો નિશ્ચય તેઓ મને એક જાસુસ
તરીકે જ માની લેશે, અને તે ધટીએ મારી શું સ્થિતિ થાય તેનો મારા
વાંચનારાઓને સહજ ખ્યાલ આવશે. છેવટે, મેં ત્યાં આગળ જ ઉભા
રહેવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ મારી છતાસાને તૃપ્ત કરવા વધારે વખત
થોભવું પડ્યું નહીં. કેટલીક ધુસધુસ વાતો થઈ, અને અંદરના કેટલાક
મનુષ્યો ખીજે રસ્તે વિદાય થતા હું જોઈ શક્યો. માત્ર બે જણાં અંદર
રહ્યા, અને તેઓ હવે કાંઈક વધારે ખુલાસાથી વાત કરવા લાગ્યા, અને
હું બારણાંની પાછળ જ ઉભેલો હોવાથી, તેમની વાત સખ્દેશજ્ઞ
સાંભળી શક્યો.

“અરે પણ તું એમાં અગત્યજ સાનેા ચાય છે? બાપની પાસે
બધી સત્તા હોય, ત્યારે પોતાનાં છોકરાં શું કાંઈ ઘટ્ટી આટવાનાં હતાં?
અને ત્યારે એના બાપે શહેનશાહની કદી પણ નહીં બુલાઈ જાય એવી
નોકરી કરી છે, ત્યારે તેના છોકરાને પાદશાહ માન આપે એમાં શું
નવાઈ? અંદરના મનુષ્યોમાંનો એક ખીજા પ્રતિ બોલ્યો.

ડોળા ધુરંધાવતા હતા, અને બીજા બાલુ પેવા ધુરંધાજખાન અને તેના ભત્રિજા સુસકને મૂઝમાં હસતા મેં દીધા તેઓ મારી પહેલા આન્યા હતા, અને તેથી તેઓ મારા કન્ટા પહેલા નામદાર શાહનશાહને તસવીમ કરી આપ્યા હતા. હું મોડો આ યો અને કૃમમા છેલ્લો પડ્યો લય અને નિરાશાથી મારું મો પણુ ઉચુ કરી શક્યો નહીં. પછી ડામી કે જમણી મારણુ તો જોઈ જ કેવી રીતે શકું? આ પ્રમાણે કંટાળી મીનીટ ૫૦ બા હતા, એટલામા મારા હાથ નીચેનો માણસ ઇસ્માઇલખાન મારી પામે આવી, અતઃની લાગણી મતારનો નેચ તેમ મને કહેવા લાગ્યો, “મારા મુસ્લીમી” ખુદના નામથી હું તમને પ્રધુ છુ કે આપ—”

હું એકદમ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “ખુદના નામને ખાતર, હું તને કું છુ કે કાંઈ વધારે બાવ નહીં હું વખતસર હાજર રહી શક્યો નહીં, તેથી ઘણો કચવાઈ છુ, પણ મેં ખરેખાન નગારનો અવાજ સાંભળ્યો જ નહોતો.”

ઇસ્માઇલખાન—શું અવાજ નહીં સાંભળ્યો? કેમ મહેલમા ગેર ડા કે મહેનતી બહાર?”

ઇસ્માઇલખાને જે અભયમી બતાવી તેમા નવાઈ જેવું કશું નથી, કારણુ કે મારા સર્વ નિચારો પેરી અમકતી કાળી અખિમા ભરાઈ બેઠા હતા, અને મારું તો માનડુ જ છે કે ધરતીકંપ શિવાય બીજા કાંઈ પણ કાગળો તેમથી જ ગમૃત થાત નહીં. ઇસ્માઇલખાન જે દમર દગર નજરથી મારા મો સામુ જોયા કરતો હતો, તેને મેં કશું “મારા મિત્ર” હું બને અભયમ થયા કરે, પણ હું નહીં માનજે કે અલુખારી નનાન વગર હું કદી અનિયમીત થાઉં નહીં.

ઇસ્માઇલ—“તે માનુ છુ, પણ તેટલી જ જ નહીંથી નામદાર શાહ નશાહની તમે ખાતરી કરી આપજો.”

મેં ખૂમ પાડી, “શું! નામદાર શાહનશાહે મારી તપાસ કરી હતી?”

મારા મિત્રે ઉત્તર આપના કશું કે, “હા. હું તમે માણુતા નથી કે શાહનશાહ પોતાની હાકમા હવકા અમનદારને પણ કદી જૂનતા નથી, તો તમારા જેવા અગરલોકના ઉપગી કે જેને નામદાર શાહનશાહને પ્રથમ તસવીમ કરી જોઈએ, તેને તે જૂને.”

મેં કશું, “હાજરન પેગરના નામથી હું તને પ્રધુ છુ કે તે નામ દારે મારે વિશે હું કશું તે બધું હું મને કહે.”

ઇસ્માઇલ—મારા પિત્રને જ પ્રજે તેમનું દીલ આજે કેટલું ખાટું થઈ ગયું છે, તે તમે એમના મહેરાપરથી જોઈ સારશે.

મેં જવાબ વાળ્યો, “હા, ખરેખાર એમ જ છે. કોણ મળે
તાનું પરિણામ શું આવશે?”

ઈસ્માઈલ-ખસુસ કરીને આ વખતે તો ઘણું જ ખરાબ આવશે.
મેં પૂછ્યું “શું આ વખતે?”

આનો ઉત્તર વાળવાને બદલે, ઈસ્માઈલ ખીન્તુ કાંઈ એને બૂમ પાડે
કે એવું બહાનું કાઢી મારી આગળથી તરત ચાલ્યો ગયો. ફરી એન્નાર,
મર સભામાં હું એકલો પડ્યો. કાંઈ પણ સ્થિર મન રાખ્યા નગર,
કેવાડી આખે દીનાનેઆમની ગ્યના હું જોવા લાગ્યો. મારા દુર્ભાગ્યને
લીધે હું મોડો ચાલ્યો, અને તેને લીધે મને જે દુઃખ થયું, તે જે ન
થયું હોત, તો ખરેખર હું આજની સર્વે રચનાઓ આનંદથી જોઈ
પડત, અને જે મોટા પુરુષો, એક પછી એક, નામદાર શાહજહાનની
સમક્ષ આવતા ગયા, તેમને હું બહુ સારી રીતે જોઈ શક્યો હોત. ટેવાકો
ધુજતા ધુજતા પાદશાહની પાસે આનના, તો વળી કેટલાક હાંમનથી
આગળ આવી પાદશાહની સામું જોતા અને ઉત્તર આપતા પણ આ
મધ્યામાં મેં માત્ર એક જ ન્તુ સામાન્ય જોઈ જે તેમને આસપાસ
નગર નાખવાને એક મીનીટ પણ મળતી, તો તેઓ મારી તરફ જોતા
અને અગમ્ય થતા કે શા માટે હું ખીજ અમનદારોની માફક વાત ન
હોતો કરતો, અથવા તો મારા વાપક દરજ્જે જાળનીને ઉભો રહતો ન
હોતો મારા મનમાં પણ આજ વિચાર યોજાયો કરતો હતો, કે મેં
મારી મૂર્ખાઈને લીધે મારો આજનો દિવસ શુભાચ્યો છે.

દીવાનીઆમમાંથી તરવાર ખનાસ થયા પાદ નામદાર શાહેનશાહનો
એવો ધારો હતો કે બહારના બધા મેદાનમાં જાહોશ વોટેન્નારોને
બાલાવવામાં આવતા, અને તેઓ પોતાના ઘોડાઓ પાદશાહની સન્મુખ
રજી કરતા, તેમ જ પોતાની તથા પોતાના ઘોડાની હાશીયારી માટે તેઓ
પ્રસન્ન મેગનના થણા આતુર રહેતા. આજે પણ તેમ જ ચનાર હોનાથી
દરબાર ખનાસ થતા, સૌથી પહેલો તુ મરા વોડને લઈને આગળ
વધ્યો અને ખીજ અગન્ધકોને મારી પાછળ પાછળ આવનાનો ટુકમ
કરતા મેં તેમને જણાવ્યું કે તેઓએ પાદશાહની પાસે આવના પોતાના
ઘોડાપરથી ઉતરી તેમને એવી રીતે ઉભારાખવા કે તે નામદાર વોડને
એક નાકેથી ખીજ નાકા મુઠ્ઠી જરાયર જોઈ શકે આ પ્રમાણે ટુકમ આપી
સૌથી આગળ હું તે નામદાર પામે આવી લાગ્યો, અને એકદમ ઘોડા
પરથી ઉતરી પડીને, તેમના પગ આગળ ત્રણનાર નીચા વળી નમન
કર્યું તેમની લામી જંગી માટે જોડાની દુકી બંગી કડી અંગ વાળી
હું ઉભો રહ્યો. મારા પિતા નજીક જ હતા, અને તેમની મુખમુદ્રાપર

અમલદારે અજ્ઞવાળીને હલા હતા. જેવી મેં કુરનેશ બગીચી, ને પાદશાહ સામુ હાથ જોડી ઉભા રહ્યો કે તરત જ તે નામદારે પોતાનો હાથ હલાવી, મારા પિતા તેમ જ બીજા સર્વે અમલદારોને ચાલ્યા જવા હુકમ કર્યો, અને પહેલી જ વખત આખા દિલ્લો શાહનશાહ તથા મારા જેવા નોકરો ગુલામને એકાંતમાં બેગા થવાનો સમય આપ્યો.

તે નામદાર શાહનશાહને મારા તરફ ફરી કહ્યું: “સાદીક! તારા પિતાની ખાતર તને મોટા ઓદ્દો અમે બહુયો છે. જો કે અમારી રાજ-કન્યાએ જેમની સાથે સંબંધ બાંધ્યો છે, તેમનો ભત્રિજો યુસફ તદ્દન લાયક હોવા છતાં, એ ઓદ્દો તને આપવા અમે મેહેરબાની કરી છે. તેટલા માટે તારી ફરજ હતી કે આજે દીવાનેઆમમાં સર્વે અમલદારોમાં તારે પ્રથમ આવીને અમને તસલીમ કરવી જોઈતી હતી, તેને બદલે તું સૌથી છેલ્લો આવ્યો તેનું શું કારણ? તારી મેરહાનગરીનું કારણ બતાવ, પણ તેની સાથે યાદ રાખજે કે તું જે જવાબ આપશે તે હિંદુ-સ્તાનના શાહનશાહને આપશે, અને તેથી જો તું કંઈ જુદું બોલ્યો તો તને સખ્તમાં સખ્ત શિક્ષા ફરમાવવામાં આવશે.”

મેં નીચાવળી સલામ કરી, હાથ જોડી જવાબ આપ્યો કે, “ખુદા આપ નેક નામદારને હમેશાં સલામત રાખે. દુનિયામાં સૌથી વધારેમાં વધારે શક્તિમાન આપ જેવા પાદશાહની આગળ જુદું બોલી કયો કમનસીબ માણસ શ્રવે છે? જનાબ! આપનો ગુલામ બધો એકરાર કરવા ઉભો છે, અને મને જણાવવાની રમ્મ આપશે કે મેં કંઈ બધું જોઈને બૂધ કરી નથી. પણ એક અણધાર્યા બનાવને લીધે જ થઈ છે, જો કે આ ગુલામે માટે માફ માંગવી એ ઘણી જ મોટી ઉમેદ છે.” આ પ્રમાણે બોલી, મેં સવિસ્તર દફતર તમને કહી બતાવી. બાદ એકાદ મીનીટ મારી સામુ જોઈ રહી તેઓ બોલ્યા, “હજરત પેગમ્બરના નામથી અમારે કહેવું જોઈએ કે અમે અમારો વિશ્વાસ એક એવા આદમીમાં મૂક્યો છે, કે જે સ્ત્રીની માત્ર બે આંખોને જોતાં જ પોતાની રાજ્ય એવા ભૂલી જાય છે, અને તેથી અમે આવો વિશ્વાસ મૂકવા માટે દલગીર થયા છીએ.

મેં કાકતુદી ભાઈ અવાજે ઉત્તર વાળ્યો: “હું આપને હાથ જોડી કહું છું કે આપ નામદાર, માત્ર આ બનાવપરથી જ મારે વિશે તોલ નહીં કરો. હું આપનો ગુલામ છું. મારી વફાફરી અને બહાદુરી બતાવવાને મને માત્ર એક પ્રસંગ આપવા મેહેરબાની કરો.”

શાહનશાહ—અસ, જા તને માફ કરવામાં આવે છે. તારી વર્ત-

છુંક એકદમ સુધાર. પણ એટલું યાદ રાખજે, કે જો તારી વર્તણુંક નહીં સુધરશે, તો તારી પુઠે શત્રુઓ ધણા છે. હવે તને જવાની રમ છે.

આ શબ્દો સાંભળી મને કેટલો આનન્દ થયો હશે, તે કહેવા કરતાં વિચારવું વધારે સહેલ છે. હું તરત જ મારા પિતા પાસે દોડી ગયો, અને બધી હકાગત વિગતવાર મેં તેને કહી સંભળાવી. ફરી એકવાર મારા નસીબમાં કંપકો સાંભળવાનું હતું. હાલતાં ચાલતાં કાંઈ સ્ત્રીની માત્ર આંખો જોઈને જ પોતાની ગંબીર ફરજો અદા કરવાને ચુકવું, અને શાહ-નશાહની ખફગીમાં આવી પડવું, એના કરતાં ખીજ મૂખાંઈ શું વધારે હોઈ શકે? મારા પિતાએ મને ખારસા ફીરંગી પાદરી સાહેબના લાંબાલચ લાપણુ જેવું એક કપડાનું લાપણુ કરી સંભળાવ્યું, અને છેવટે દરબારની કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે ખીલકુલ સંસર્ગ ન રાખવાને મને સૂચવ્યું. કારણ કે પેલી દાળી આંખો કોઈની જ નહીં, પણ યુરકંદાઝખાનના મનાનામાં વસતી કોઈ અરસરા કે રમણીની જ હતી એવી મારી ખાત્રી થઈ.

છેવટે, આગલી રાત્રે જે અવનવો બનાવ બન્યો હતો તે વાત મેં મારા પિતાને કહી. આ વાત સાંભળી, મારા પિતા ધણા ગુંચવાડમાં પડ્યા. ઉથલાવી ઉથલાવી મને દરેક સવાલ પૂછ્યો, અને મેં પણ શું મરખાટ થયો, કેટલે વાગે થયો, કાણુ કાણુ વાત કરતું હતું વગેરે મને જે યાદ આવ્યું તે સર્વે કહી સંભળાવ્યું. મારા ઉત્તરો સાંભળી, મારા પિતા કાંઈક નિરાંત મેળવી શક્યા કે નહીં તે તો હું કહી શકતો નથી, પણ હવેથી દરેક બાબતમાં વધારે સાવધ રહેવા ચેતવણી આપી, કાંઈક દક્ષગીરી ભરેલે મહેરે મને એકલો મૂકી ચાલતા થયા.

પ્રકરણ ૨ જી.

ધરખટલો.

મોગલ શહેનશાહતના સ્તંભરૂપી અમલદારો, માલેતુમ્મર અમીરો, રાજદારીઓ, અને ખીમત અનેક કેટલાક દિવસ યથા માંદોમાંદો છાની સલાઓ મેળવના, ખાનગી પત્રવહેવાર ચલાવના, અને કોઈકવાર પોતાના મહેલમાં, તો કોઈવાર દરબારમાં જે વિચિત્ર ચેતચાળાઓ કરતા, તેથી એક સામાન્ય પુરુષ અમલ રહે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. મારા સંબંધમાં પણ તેમ જ હતું. હું જાણતો હતો કે કોઈ પ્રકારની રાજકીય ખટપટો ચાલે છે, પણ તેના કર્તા કાણુ છે, અને તે કેવા પ્રકારની છે તે હું જાણતો નહોતો. મને આ સર્વે એક બેઠે સમાન હતું. એ બેઠે જાણવાને હું ધણો આતુર હતો, પણ મારા પિતાની આજ્ઞા હતી કે મારે કોઈપણ

પક્ષ સાથે વધારે બેળાનું નહીં, તેમ જ એક વ્યક્તિ સાથે કામ પાડતા પહેલાં કાંઈ વિચાર કરવો, કારણ કે અમુક પક્ષનો હેતુ જાણ્યા શિવાય તેમાં ભેડવાથી, મને મોટો ગેરફાયદો થવાનો સંભવ હતો. તે છતાં પણ મેં નિશ્ચય કયો હતો કે રાજ્યમક્ત રહેવાના મેં જે કસમ ખાધા હતા, તેમાં કદી ચુકવું નહીં, અને જ્યાં મુંધી શાહજહાન મારી તરફ નીચ વર્તણુક ચલાવે નહીં, અને મને પોતાના નીમકદલાલ નોકર તરીકે ગણે, ત્યાં મુંધી મારે એનો પક્ષ ઊઠવો નહીં.

મારે આ જાનના વિચાર કરવાનાં મુખ્ય કારણ પાંચાદલી ઉમર અને તંદુરસ્તી હતાં. શાહજહાન-આ વખતે લગભગ સીતેઝ વર્ષની ઉમરનો હતો. જાદેર સહાઓમાં અને દરબારમાં જે કામનો બોલો એનાપર આવી પડતો, તેથી તે કંટાળી જતો હતો. એમ છતાં પણ તે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર *દારાની મદદ લેવા ચોખ્ખી ના પાડતો હતો, જો કે તે પિતાનું સર્વ કામ કરવા તૈયાર હતો. ચાહનશાહ દરરોજ પોતાના નામથી ફરમાન કાઢતો જતો હતો, અને રજાસન દોષ્ટ દિવસ લખમાં આવી પડે, અથવા તો પોતાના પુત્રોમાં લોભ કદલે અશે છે, તેની એને મુદ્દલ શકાએ નહોતી.

† શાહજહાનને ચાર પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતી. અને મને જે

* *Darah the eldest, bears a generous mind;
But to implacable revenge inclined.
Too openly does Love and hatred show;
A bounteous Master, but a deadly foe.
From Sujah's valour I should much expect,
But he's a Bigot of the Persian sect.
And, by a foreign Int'rest seeks to reign,
Hopeless by Love the Sceptre to obtain.
Morai's too insolent, too much a Brave,
His courage to his envy is a slave.
What he attempts, if his endeavours fail;
T' effect, he is resolved no other shall.
But Aurangzebe, by no strong passion sway'd,
Except his Love, more temp'rate is and weigh'd.*
x x x
His Father's cause upon his sword he wears,
And with his Arms, no hope, his fortune bears.

Dryden's Aurangzebe,

† શાહજહાનને ચાર પુત્રીઓ હતી, પરંતુ બરનીયર અને તેનાપર આપાર રાખનારા ખીન્ન અન્ય છત્તિ કાસકદિ તેને બે પુત્રી દોવાનું જનમાવે છે

અનુભવ થયો હતો, તેપરથી મેં તો નિર્માણ જ કર્યું હતું કે, આ છમાંથી એકનો પણ સ્વભાવ તેના પિતાને મળતો નહોતો તથા તેઓ પરસ્પર ઘણાં જ વિરુદ્ધ વિચારના હતાં. તેમની વચ્ચે પ્રેમ જેવી લાગણી નહોતી. તો પછી તેમની વચ્ચે સામાન્ય સ્નેહ તો શાનો જ હોઈ શકે? દરેક જણ પોતાના અંતઃકરણના વિચારમાં તેમ જ બહારના વિચારમાં જૂઠું જ સ્વરૂપ ખતાવતાં હતાં. દારા જે કે ઉદ્ધરવૃત્તિનો હતો, તે છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે, તે બેવકૂફ અને ટુંડ મીઠાશ હતોઃ અહંકાર એ એની જન્મ યોગ હતી. વળી એ ધારણુ વગરનો આદમી હતો, તે બતાવવાને માટે માત્ર એક જ દાખલો બસ થશે. એ પોતાને સુસ્ત મુસલમાન કહેવડાવતો, પરંતુ એને જો કોઈ હિંદુનો ખપ પડતો તો તરત હિંદુમાં ભળી જતો, અને કોઈ પાદરીની જરૂર પડતી, તો ઇસુખ્રીસ્તને પણ પ્રભુ કહી બોલાવતો. આથી દરબારમાં તેમ જ સુસ્ત મુસલમાનોમાં તેનું વજન ઘણું ઘટી ગયું હતું અને છેવટે આ જ કારણને કારણે એના ઘણા પક્ષકારો ઔરંગઝેબના પક્ષમાં જઈ લાગ્યા હતા.

સુલતાન શુગ વાત કરવામાં બડો હોશિયાર હતો, પણ ધણી જ ટુંકી નજરનો હતો. જો કે રાજકીય ખટપટો અને કાવતરાં કરવામાં તો નેપુણ્ય હતો, પણ નિરંતર જનાનખાનામાં પડી રહેવાથી અને મધપાનનો પ્રસો શોખીન હોવાથી, એને ઝાઝી ફતેહ મળતી ન હોતી. તે પોતાને શીશાપંથી કહેવડાવતો હતો અને અમે તેના આમ કહેવડાવવામાં કોઈક લુચ્ચાઈનો અંશ જોતા હતા. કારણ કે દરબારમાં કેટલાક અમલદારો ધરાનીઓ હતા અને તેમનો ધર્મ પાળવાથી, પોતાને મોટી મદદની આશા હતી.

ઔરંગઝેબ પોતાના ભાઈઓ કરતાં દરેક આબનમાં વધારે હોશિયાર હતો. રોંગ કેમ કરવો, એ તો જાણે એની પોતાની જ વિદ્યા કહેવડાવતો હતો. આ વિદ્યાના પ્રતાપથી એ કેટલો ફતેહમદ થયો, તે હું મારા અનુભવથી જોઈ શક્યો હતો. એની આ પાખંડીવિદ્યા દારા શિવાય કોઈ પણ પારખી શક્યું નહોતું. નસીબ જોગે દારા તેના આ રોંગથી એનો દનો અને તેથી વારંવાર તે પોતાના ભાઈને “પેલો નીમાજી” એટલે પેલો પ્રાર્થના કરનાર એવા સમજાથી કટાક્ષ કરતો દનો.

મુરાદખાનસ બદાદુર હોવા છતાં પણ સૌથી વધારે નિર્મોહ્ય દનો. એના પેટમાં કશી વાન ટકતી નહોતી. મધપાનમાં વિશેષ ગરો હોવાથી, અમારી તો ખાત્રી હતી કે, આ શાદગ્નદો કોઈ જનની ખટપટ કરવામાં કેવળ નાસાયક છે, તો પછી અમને એની તરફની કોઈ ખટપટની ખીક હોય જ શાની?

બેગમસાહેબ, શાહજહાનની મોટી દીકરી, સૌંદર્યનો એક અસંકર જ હતી; પરંતુ સ્વેચ્છાવર્મા તે બહુ જાગરમાન હતી. વળી તેના પિતાએ જનાનખાનાનો સર્વે અધિકાર તેને સોંપ્યો હતો, એટલે પછી પૂછવું જ શું? બેગમસાહેબ, દારા સિવાય કોઈભાઈ સાથે વાત કરતી નહોતી. જ્યારે પોતે ગાદીએ આવશે, ત્યારે બેગમસાહેબને તેના ઇન્ચિત વર સાથે લગ્ન કરવાની દારાએ કબુલાત આપી હતી; અને તેના બદલામાં જ બેગમસાહેબે મોટા ભાઈને ગાદીએ બેસાડવામાં પૂરતી મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હતું. આ કારણને લીધે આ ભાઈ બહેન વચ્ચે પ્રીતિની તો નહીં જ, પણ સ્વાર્થની મજબૂત ગાંઠ હતી.

જે પ્રકારની ગાંઠ ભાઈ બહેન વચ્ચે હતી; તેના કરતાં વિશેષ મજબૂત ગાંઠ પિતા અને પુત્રી વચ્ચે હતી. બેગમસાહેબ, શાહજહાનનું સર્વે કામ પોતે ઉપાડી લેતી, અને તેની હંદગીની એટલી સંભાળ લેતી હતી કે, એવું કહેવાય છે કે, ખુદ બાદશાહનો સર્વે ખોરાક તેની નજર નીચે તેવાર કરવામાં આવતો હતો. જે મજબૂત ગાંઠ આ પિતા પુત્રી વચ્ચે હતી, તેના શહેરના લોકો કેટલીકવાર ઉધા અર્થ લેતા હતા અને તેમને બદનામ કરવાને પણ ચૂકતા નહોતા.*

સૌથી નાની દીકરી, ફૈરાનઆરા બેગમ પોતાની બહેન જેટલી ખૂબસુરત નહોતી, પણ તેના બદલામાં ધ્રુવે તેને વિશેષ હુયાઈગીરીનો વારસો આપ્યો હતો. અને તે હુયાઈના પ્રતાપે પોતાના પસંદ કરેલા એક ખૂબસુરત ધરાની અમલદાર અને બાદશાહના સલાહકાર ધુરકદાઝખાનનાં નામના અમીર સાથે શાદી કરવાની તેણે પરવાનગી મેળવી હતી. એક રાજપુત્રી સામાન્ય અમીર સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાય, એ ધણાઓને ગમ્યું નહીં. પરંતુ ફૈરાનઆરાએ પોતાના પિતાને એટલો તો વશ કરીધો હતો, કે આ વિષયપર વિરુદ્ધ વિચાર આપવાની કોઈની હીમત ચાલી નહિ.

* Catron says— 'To a great share of beauty Begam Saheb united a mind endued with much artifice. The attachment she always had for her father, and the profusion of the avaricious Dha-Jahan (sic) towards his daughter, caused a suspicion, that crime might be blended with their mutual affection. This was a popular rumour, which never had any other foundation than in the malice of the courtiers.' આ પ્રકારના ઉદ્ગારોને વેલેન્ટાઈન અને બરનીયર પણ ટેકા આપે છે.

† ફારસી શબ્દ બડું અંદાજખાનનો અર્થ Ruler of Thunderbolt એવો થાય છે.

લમ પછી આ છુરકંદાજખાન પોતાના ભત્રીજા યુસફ અને શાજા વર્ષની ઉંમરની એક ભત્રીજીને લઈને રાત્રી મહેલમાં જ રહેવા લાગ્યો.

મને અંગરક્ષકોના વડા તરીકેનો ઓહો મળ્યો, ત્યાં સુધી મેં શાહજહાંનો વિશે જે સાંભળ્યું હતું તે મેં ઉપર જણાવ્યું છે અને હવે પછી બનનારા બનાવોપરથી અમલદારોમાં તેમના વિશે જે અભિપ્રાય હતો, તે કેટલે દરજ્જે ખરો હતો, તે જોઈ શકાશે.

શાહજહાં સાથે મારે ખાનગી મુલાકાત થઈ, તેને ખીજે દિવસે વખતસર હું દિવાનેઆમમાં હાજર થયો. તે નામદારે જે રીતે મને આવકાર આપ્યો, તે જોઈ હું તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો! તેની અસર તરત જ પેલા કાકા ભત્રીજાપર થઈ. દરબારનું કાર્ય ખલાસ થયું અને હું વરંડાપર આવી બેઠો. પછી આરસામાં ફરી મારી પ્રેમીતિને જોવા લાગ્યો. મારી આશા આજે વ્યર્થ ગઈ. પેલી નાનુક આંખો અને ખૂબસુરત ચહેરો આરસામાં જણાયો નહીં. મારી નિરાશાઓ વચ્ચે મેં તે અનુપમ સૌંદર્યને જૂલવાનો પ્રયાન કર્યો. પણ એ કેમ જૂલાય! હું મારા દીવાનખાનામાં ગયો, અને સાંજ સુધીનો વખત હુકો પીવામાં, શુંક પીવામાં, ને પછી ઘડીકમાં ઉડતા પ્રવારાના પાણી તરફ નજર ઠરવવામાં ગાળ્યો.

લગભગ સાંજ પડવા આવી. ફરી એકવાર પેલાં બારણાં તરફ મેં એક હોંસભરી નજર નાંખી. કાંઈક અચિંતાં આસપાસનાં બારણાંઓ બંધ થતાં હોય, એમ મને અવાજ આવ્યો. મને એમ લાગ્યું કે, છુરકંદાજખાનના જનાનખાનામાંથી કેટલાંક માણસો વિદાય થતાં હતાં. તરત જ મારી અગમ્યખી વચ્ચે, પેલી જાળી ઉઘડી. પણ ઓ ખોદા! મને શું માલમ પડ્યું? માત્ર એક ચિત્તદાય! જાણે હું તે તરફ બેઠરકાર હોઉં, તેમ હું મારી જગ્યાએથી ખસ્યા વિના ઉભો રહ્યો, અને પેલી સુંદર આકૃતિને રહેજ હાલતાં મેં જોઈ, જાણે કે તે આકૃતિ મારા તરફ ધ્યાન દઈને કેમ જોતી નહીં હોય, એમ મને લાગ્યું. આ ઉત્કૃષ્ટ સૌંદર્યને ભૂલેચૂકે પણ નહીં ગુમાવવાના કિદેશથી, મેં મારી પીઠ આજે ફેરવી નહીં, તેમ જ તે તરફ સીધી નજરે જોયુંએ નહીં. પણ જે સુંદરી મને ટીકીટીકીને જોતી હતી, તેને મેં ખજૂર પ્રડવા દીધી જ નહીં કે, હું પણ તેનાં દર્શન કરવા આવુર છું. એક ક્ષણ પછી તે જાળી પૂરેપૂરી બધ થઈ ગઈ, અને ફરી એકવાર હું એકલો પડ્યો.

તે કાણ હશે, એના વિચારમાં હું કેટલોક વખત બેસી રહ્યો. એટલામાં મારા પિતાનો એક કાસદ મારી પાસે આવી પહોંચ્યો, અને મને અગત્યનાં કામ સારુ એકદમ બોલાવવામાં આવે છે, એમ જણાવ્યું. હું તરત જ ઉઠ્યો, અને જ્યાં મારા પિતા હતા, ત્યાં ગયો. તેઓ મારી વાટ જ જોતા હતા. તેમના

હુસૈનપરથી હું ચેતી ગયો કે, આજે તેમનું મન સ્વસ્થ નથી: ચિંતા અને શોક તેમના મુખપર સ્પષ્ટ દર્શાવે છે, તેથી જતાની સાથે જ મારા પિતાને મેં પ્રશ્ન કર્યો: “આનો શો અર્થ? તેઓએ જોરથી એક હાથ મારી, કપાળે હાથ મુક્યો, ને અઘાહ! યા અઘાહ! ખોદા હાદ્દિમના પોકારો કરી ઉઘે આસમાન તરફ જોવા માંડ્યું. તેમની આ સ્થિતિ જોઈ, હું ગુંચવાડામાં પડ્યો, અને પુનઃ તેમને પ્રશ્ન કરવા જતો હતો, તેટલામાં તેઓ જ બોલી ઉઠ્યો કે: “બહાલા સાદીક, મારી કીર્તિનો સૂર્ય અસ્ત પામવાની અણીપર આવી લાગ્યો છે. મારે માટે હવે દુઃખ અને ભય બાકી રહ્યાં છે!” તેમનાં આ વાક્ય સાંભળી હું તો જડ જ થઈ ગયો અને આત્મ ભેદ ભર્યું નહીં બોલતાં, મને વિશેષ ખુશાસી કરવા તેમને વિનવિ કરી. મારા પિતાએ મને સામેની ખુરસીપર બેસવા હસારત કરી. હું ત્યાં બેઠો. થોડીક મીનીટ તેઓ તદ્દન મુગ્ધ રહ્યા અને મારા મોં સામું જોવા કહ્યું. હું પણ હાલ્યા ચાલ્યા બોલ્યા વગર જ બેસી રહ્યો અને અંતે તેઓ બોલવા લાગ્યા—

“સાદીક, પરમ દહાડે રાત્રે તારા ઓરડાની પાછળ સંતાઈને તે જે વાતચિત સાંભળી હતી, તે મને ફરીથી કહી સંભળાવ.”

મેં તરત જ તેમ કહ્યું અને હેવટે ઉભેયું: “પણ મારા મુરખા પિતાજી! શા માટે આવી નીચ નિન્દાથી તમે ક્ષોભ પામે છો? શું હું બાળુતો નથી કે, તમે તો તદ્દન નિર્દોષ છો?”

કાંઈક રાક્ષસી બળથી તેઓએ મારો હાથ જોરથી પકડી લાગ્યો અને ડાંગા ધૂરકાવી મારા સામું જોઈ કહ્યું, “નિર્દોષ! અત્યા સાદીક! અબરદાર, કમાતો નહીં. તે જે સાંભળ્યું છે, તે અપ્રદેશબદ્ધ ખરું છે!” આ ભયકર એકરાર કરતાંની સાથે જ તેનું આખું શરીર ધ્રુજી ઉઠ્યું, પરમેશ્વરનાં દીર્ઘાં ટપકવા માંડ્યાં, અને ખરું કહું તો આંખોમાંથી અંધિ જ પ્રકટ થવા લાગ્યો. મારા પિતાની આવી સ્થિતિ જોવાનો મને આ પ્રથમ જ પ્રસંગ મળ્યો હતો, અને તે જોઈ મારી અવસ્થા કેવી થઈ હતી, તે જણાવવાને મારામાં પૂરતી તાકાત નથી. ખોદાએ આ દેખાવ જોવાનો તથા આ એકરાર સાંભળવાનો વખત જ મને નહીં આપ્યો હોત, તો હું તે પાક પરવરદેગારની કેટલી શુક્રગુજરત કરત, તે હું અત્ર કહી શકતો નથી પણ બેશક મને આ જોવા સાંભળવાનું ખીવકુલ રુચ્યું નહીં. આશ્ચર્યે બે મીનીટ અમે આ સ્થિતિમાં મુગ્ધ મુગ્ધ હોવા રહ્યા, ને વળી મારા પિતા મને કહેવા લાગ્યા:

“એ દીકરા! હું એમ નહીં માનતો કે, મેં તને આ હકીકત અમથી કહેવાને અથવા તો માર દુઃખ જોવાને અત્રે બોલાવ્યો છે. અત્યંત, આ

દુઃખ મારા ઘડપણના વખતમાં મારાપર આવતું હતું. પણ શરૂ નહીં હું તે દૂર કરીશ અને નહીં તો છેવટે તે વેકીશ પણ ખરો. પછી સાંભળું મને તારી મદદની જરૂર છે; અને તારી મદદ માગવા મારે મને કંઈ બોલાવ્યો છે. તારે મને મદદ કરવાની છે, મારી સાથે મળીને કામ કરવાનું છે. હવે વધારે મોટાં અને અગત્યનાં કાર્યો કરવાનો પ્રસંગ આવી જાયો છે. કારણ કે પેલો ખૂની શાહજહાન—”

છેલ્લા શબ્દો સાંભળી હું ચમક્યો. મારા પિતાએ બોલવાનું ચાલુ જ રાખ્યું; “અરે હા હા ! તે ખૂની જ છે. શું તું હજી એવો નાશન છે કે, તેના બે પાંચ શબ્દોથી ભોળવાઈ જશે ?”

મેં જવાબ વાળ્યો;—“પિતાશ્રી ! મેં રાજ્યભક્ત રહેવા કસમ ખાધા છે, અને ત્યાં સુધી તે મારા મુરખી તરીકે રહેશે, ત્યાંસુધી હું તેમનો નિમકહલાલ નોકર રહીશ અને તેમની દરેક આજ્ઞાને તાબે થઈશ !”

“ઠીક, ઠીક. તેની દરેક આજ્ઞાને તાબે થા અને તારા પિતાનું ખૂન કર; ખૂન કર ! સત્વર ખૂન કર !”

હું ખૂમ પાડી ઉઠ્યો; “તે કેવી રીતે ? તમારા બોલવામાં શું ભેદ છે, તે મને જણાવો. તમે શું કહેવા માગો છો, તે હું ખીસકુલ સમજી શકતો નથી. અને જો તમે બોલો છો તેમ જ થતું હોય, તો મને મહેરબાની કરીને કહો કે, મારાથી રાજ્યભક્તિ અને પિતૃભક્તિ એકી વખતે કેવી રીતે કરી શકાય.”

“હાલમાં હું તને કશું કહી શકતો નથી. ભૂતકાળના બનાવો અને ભવિષ્યનો ભય જોતાં, હું કેવળ નિર્મોહ જ બની ગયો છું ! પણ તું આટલું થાક રાખજે, કે મારી સલામતીનો બધો આધાર તારાપર છે. પુનઃ પુનઃ તને કહું છું કે, માત્ર તારી મદદથી જ મારુ રક્ષણ થાય એમ છે. આજે તો તું જ; કાલે રાત્રે આ વખતે તું પાછો અહીં આવજે, પણ ત્યાં સુધી, જો તને મારી કાંઈ પણ કીમત હોય તો, તદ્દન મુગો જ રહેજે ?”

આટલું સાંભળી, ખીજે દિવસે આવવાનું વચન આપી, હું ત્યાંથી મારે મકાને આવવા નીકળ્યો.

અકરણ ૩ જી.

આમંત્રણ.

મારા આંશુમાં આવી પહોંચતાં જ મેં મુયેમાનને મારી વાટ જોતાં ઉભેલો જોયો. આજે તેનો ચહેરો ઘણો ગંભીર દેખાતો હતો. જ્યારે પણ મારા સંબંધી કાંઈ નવું જાણું થવાનું હોય, ત્યારે તે વિશે મને ખબર

આપવા પહેલાં તે દમ્બેશાં પોતાનું મોં ગંભીર કરતો, અને જ્યારે હું તેને આ મિથિતામાં જોતો, ત્યારે એ કાંઈ મને કહેવા મત્તિ છે, એમ હું સમજી જતો. આજે પણ તે આવી સ્થિતિમાં હતો; અને જોવા હું દાદરપર ચડવા લાગ્યો કે, તે મારી પૂંઠે પૂંઠે આવવા લાગ્યો. મેં તેની સામું દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં. હું મારા વિચારમાં એટલો તણીન ચર્ચિત્તો હતો કે, તેમ કરવાને મને વખત જ નહોતો; આજે હું તદ્દન એકસો જ રહેવા મંડિતો હતો. મેં જો મારી પાછળ નહીં આવ્યો હોત તો વધારે સારું, પણ તે આજે હકીકે માલમ પડ્યો. તેની આવવાની શું મતલબ હતી, તે હું સમજી શક્યો નહીં. હું મારા દીવાનખાનામાં આવી પહોંચ્યો ને તે પણ મારી છાયા પેરે ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો ! તેની હાજરીથી હું કંટાળવા લાગ્યો, એટલામાં તેણે પોતાની આંગળી હોઠપર મૂકી, આમ તેમ નજર ફેરવી, અને મને કહેવા લાગ્યો;

“પ્રદાર્વિદ ! એક અગત્યનો શબ્દ જ મને કહેવા દો.”

“શું તારે પણ વળી કાંઈ અગત્યની વાતો કરવી છે ? ચાલ ત્યારે અંદર આવ અને બારણું બંધ કર !” મેં જવાબ વાળ્યો.

તેણે તરત જ બારણું બંધ કર્યું. પછી મારી પાસે આવી, સજ્જામે કરી એક લાંબી વાથેજ આપવાનું ચારુ કર્યું. મેં તેને તરત જ અટકાવ્યો, અને માત્ર મુદ્દાસરે વાત કરવા ફરમાવ્યું તેણે જોયું કે, હું આજે ખુશ મીઠાજમાં નહોતો, તેથી તેણે જવાબ વાળ્યો કે, “સાંભળવું એ માન્યા બરાબર છે. તેકપનાહ ! મુદ્દાપર જ હું વાત કરીશ. જો આપના નમીબમાં કાંઈ ખીજી સરજેલું નહીં હોત, તો આજે તમે આ દુનિયામાંની એક અપસરા મેળવના ભાગ્યશાળી થયા હોત !”

“હે, શું ? એકદમ બોલ, તું શું કહે છે ? ક્યાં છે તે ? મને ત્યાં લઈ જા, ચાલ જલદી કર ! ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?”

“માફ કરજો, મારા મહેરમાન. આજ રાત્રે જ્યાની વાત જ કરજો નહીં.”

“શા માટે નહીં ?”

“મેં ના કહી, તેટલા માટે, ખીજી શું ? આપ નામદાર ગેરહાજર હતા; અને તે વખતે આપની મુલાકાત વિશે મારી સલાહ લેવામાં આવી અને મેં ના પાડી, એટલે તમારી મુલાકાતપર પાણી મૂકવામાં આવ્યું.”

મેં ખીજવાધને જવાબ આપ્યો; “અરે, જો મદદ ! તું હેવાન છે કે કોણ છે ? મારી ગેરહાજરીમાં તું આવા નફરતાઈ ભરેલા જવાબ દેવાને કેટલી હીમત કરે છે, તેનો તને કાંઈ વિચાર છે કે ? બોલ, તે કોની સાથે વાત કરી હતી ? ચાલ, જલદી જવાબ દો.”

“ખોદા હાજેકાં! આપ સાહેબને જણાવવાની રમ લઈ છું કે, આજે સાંજના છેક અંધારું થવા આંખું ત્યારે પેલી ઝેરી—”

“ઓ મૂખાં! ટાપલું બસ કર, ને એકદમ બોલ કે તે કઈ ઝેરી!”

“અય જનાબ, હું કહેવા બઈ છું. જરા સખર તો કરો. અહં; પેલી ઝેરી અંધારું થયું ત્યારે આપણા બગીચાની પાસેના પેલા બારણાં ઉઘાડી બહાર નીકળી. તે-તે-! હું તે વખતે વચ્ચેના પુવારા પાસે કેટલાંક મોગરાનાં ખીલેલાં ફૂલ તોડવા ગયો હતો, ત્યારે—”

“વહેસો ભસની, તું કહેવા શું માંજિ છે?”

“નામદાર સાદીક! જરા ધીરજ રાખો. તે ખીયારી વૃદ્ધ સ્ત્રી તરફ કંટાળાની નજરે કેમ જુઓ છો? અરે ધરડી સ્ત્રીઓ જો હોય નહીં તો તમે કોઈ જુવાન ફાંકડી સામું જોઈ શકો ખરા કે?”

“હીક, ખીરાદર હીક! પણ તું હવે આગળ ચલાવ. તું જાણે છે કે, અત્યારે હું ગપ્પાં મારવા બેઠો નથી.”

જ્યારે હું ધણો ગંભીર હતો, ત્યારે સુલેમાન કાંઈ અજબ બેવકૂફ બનતો જતો હતો. પોતાની લાંબી દાઢી પસવારીને ટટાર ઉભો રહ્યો અને પોતાની વાત આગળ ચલાવવા લાગ્યો.

“પેલી સુઠી દદા મારી પામે આવી, અને જાણે પુવારાનું પાણી ભરવા કેમ નહીં આવી હોય, તેમ પોતાનો ધડો ભરવા લાગી. મેં જેવી તેને જોઈ કે, હું બોલી ઉઠ્યો; “અરે માશ, કેમ જૂના દોસ્તદાર સાથે વાત પણ નહીં કરવાનાં કે?”

તે બોલી; “અણાહ રહીમ! એ કોણ બોલ્યું? લાઈ તમારું નામ શું? અરે ઓહો! તું તો મારો સુલેમાન! અધ્યા કેમ છે?”

મેં જવાબ દીધો; “જો મારી આંખ મને દેગો નહીં કે તો હું નફી કહું છું કે, તું મારી જુની પડોસણ ઝંખના છે.”

ખીખી બોલ્યા; “ઝંખના! ખરેખર તેમ જ છે. તું મળ્યો એ પણ હીક થયું. કારણ મારે તારા શેકને મળવું છે. માટે તું જરા જઈને તેને કહી આવ કે, જરા અહીં આવી જાઓ. લક્ષ્મી ચાંસ્લો કરવા આવી છે!”

મેં કહ્યું; “વાદરે સુઠી ખીખી! તું પણ હીક દોંગ ચલાવતાં શીખી છે! જાણે અમારા શેઠ નવરા હશે, તે તને અહીં મળવા આવશે! તું તો એમ જ સમજતી હશે કે, અમારા શેઠ આખો દિવસ આજસુની માફક પડી રહીને હુકો ગુગ-ગવ્યા કરતા હશે. ઈસ્તફર અણાહ! અરે રાજકાજનાં કામોમાં તે એવા ગુંધાર્ધ ગયા છે કે, ખુદ નામદાર રાહેનશાહ પણ એની સલાહ વગર પાણી પીતા નથી. સુઠી મા! હું તને સાચું કહું છું કે, સવારથી તે સાંજ સુધી અમારા

થોડાક વખત પસાર થઈ ગયો, અને સર્વે ચિંતાતુર મનથી નામનાર શાહજહાનની આનવાની વાટ જોવા હતા, તેટલામાં નેકી પોકારવામાં આવી શાહનશાહે આડીને જેવી પોતાની બેકક લીધી, એટલે પેલા કમ નસીમ ભોગને આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેનાપર અતિશય ક્રોધની નજરે જોયું, અને જાણે કાંઈ પ્રકારનો ખુનાસો માગતા હોય તેવા ચિદ્ધ કર્યા બીચારા મુખ્તીઆરખાને પોતાના જવાબમાં જણાવ્યું કે, જ્યારે શાહજહાંએ માંગણી કરી, ત્યારે માન માનને ખાતર જ તેણે હા કહી હતી, તેનો હેતુ કાંઈ બીજો નહોતો. પરંતુ જ્યાં બાદશાહ તેનું માનના માગ તો જ નહોતો, એટલે તેના જવાબને તુરંજકારી કાઢ્યો, અને તેને જણાવ્યું કે, આજથી તેને ઝોદાપરથી રુખસદ આપવામાં આવશે, અને તેથી પણ વધુ શિક્ષા તરીકે ભર દરબારમાં તેની તનવાર લઈ લેવામાં આવશે.

મુખ્તીઆરખાન આ ચુકાદો સાંભળી કાંઈપણ બીધા વગર, તે નામદારની સામુ જોઈ બોલ્યો, “ખુદાવિંદ મારે ઝોદો ધણી ખુશીથી હોડના હુ તૈયાર છું કારણ કે જ્યાં મોટા અમલદારના કાર્યપર તમે અવિશ્વાસની નજરે જુઓ છો, તો મારે આવી નોકરી દરમ બરોબર છે! પણ આ મારી તનવાર, માત્ર મારી જીદગીની સાથે જ હોડીશ! હું એક આરમ જાવ્યો છું, અને તેના હથિયારો તેની જીદગી બરાબર માટે આપ નામનરને ફરી એકવાર જણાવવાની રમ આપશે કે, તમે જ્યારે મારી તનવાર માંગો છો, ત્યારે તમે મને મોતની શિક્ષા ફરમાવો છો!

આવો નિધડક જવામ સાંભળી, અમે સર્વે શાહજહાંન શુ ફરમાવે છે, તે સાંભળવાને આતુરતાથી, તેની તરફ જોવા લાગ્યા તરત જ એક ગુસ્સા બધાં અવાજથી તે બોલી ઉઠ્યો, ‘ચોકીદારો, તમારી ફરજ અદા કરો!’

બદાદૂર મુખ્તીઆરખાને તરત જ પોતાની તનવાર ખેંચી, અને એનાપર તૂટી પડેલા ચોકીદારો સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. મુખ્તીઆર પોતાના હાથનું જોર અને તલવારનું પાણી બતાવી આપ્યું, અને જો કે ચોકીદારો ધણા હતા, તે છતાં પણ એક આરમ જાવ્યો યુદ્ધમાં શુ કરી શકે છે, તે એણે બતાવી આપ્યું. પણ અતે કમનસીમ મુખ્તીઆર એકલો દોવાથી ફાવી શક્યો નહીં એક જળરદસ્ત હાથ મારી, તે શાહજહાંનની સામે પૃષ્ઠીપર પડ્યો. તેના સરીરમાંથી લોહી પુષ્કળ વહેતું હતું, તેને અસપ્પ જખમો લાગ્યા હતા, એક હાથમાં તેનો પરિત્ર આત્મા શાહન શાહના શાહનશાહ પાસે ઈ-સાફ માગવા આવ્યો ગયો.

દરબારમાં આ વખતનો દેખાવ ખરેખાત અશ્રુપાત કરાવે, એવો ઘર્ષ પડ્યો હતો. મુખ્તીઆરના પડવાની સાથે જ દરેક જણની આંખો સજ્જ

ધર્મ, અને તે કમનસીબ પુરુષના આવા અંત માટે દીલગીરી બતાવવા લાગ્યા. તરત જ નામદાર બાદશાહે તેના મૃતશરીરને દરબારમાંથી લઈ જવા ફરમાવ્યું. તેને ઉચકીને દરવાજા આગળ લાગ્યા; એટલે જે દેખાવ ભાં નજરે પડ્યો, તે અરેખર એક પાપાણુહૃદયના પુરુષનું મન પણ પીગળાવે એવો હતો; અને જો તે દેખાવ વખતે મુખ્તીઆર પોતાનો જન ગુમાવ્યો નહીં હોત તો વખતે શાહજહાન પણ પોતાની ફર શિક્ષામાં ઘટાડો કરતે, એમ સર્વે કોઈને લાગ્યું. મુખ્તીઆરખાનની સ્ત્રી અને તેના બે પુત્રો દરવાજા બહાર પોતાના વહાલાના છૂટકારાના સમાચાર સાંભળવાને ખડે પગે ઉભા હતાં. પરંતુ કમનસીબ! તેઓ, તે બીચારાના છૂટકારાના સમાચારને બદલે તેના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળ્યા; અને તે વખતે તેમની જે અવસ્થા થઈ, તે કોઈ પણ સહજ સમજી શકે એમ છે. તેઓએ અતિશય વિલાપ કરવા માંડ્યો, અને તેમનું રુદન એટલું તો વધી પડ્યું કે, તે નહીં સંભળાય તેટલા હેતુથી, શાહજહાને વાજીત વગડાવવાનો તરત દુક્રમ કર્યો. પણ તેથી શું તેમનું દુઃખ અટકે તેમ હતું? શું તેમનો મુખ્તીઆર પાછો મળે એમ હતું? નહીં જ. પરંતુ પોતાનું અંતઃકરણ ઉંખે નહીં, અને પચાત્તાપ કરવો પડે નહીં, તેટલા માટે જ તેણે આ યુક્તિ શોધી. પણ વધુ ખોટી થવા વગર એક પાલખી બોલાવવામાં આવી, અને તેમાં કેફના ભોગ ધર્મ પડેલા મુખ્તીઆરને ભાં જવામાં આવ્યો. તેની પાછળ તેની સ્ત્રી, પુત્રો અને કેટલાક મિત્રો ખાની-શદ રુદન કરતા આવ્યા ગયા.

ઉપરો દેખાવ જોવાની મને ઉત્કંઠા થયેલી હોવાથી હું પણ બીજાઓ ભેગો દરવાજા આગળ આવી જોતો હતો, અને આ કમનસીબ કુટુંબની આશ્તમાં હું દીલસોજી ભર્યો લાગ સેતો હતો. પણ સર્વે વિલાપ થયાં, એટલે હું પાછો શાહજહાન સમક્ષ આવ્યો. આગતું શોકાતુર બંધુ દરબારી કામ ખલાસ થવા પછી, દરબાર પણ ચિસજન થઈ ગયો! માત્ર મારા પિતા અને શાહજહાન બેઠા હતા. મને પાસે આવવો જોઈને, મારા પિતાએ મને કહ્યું: “સારીક! તારે માટે વધુ માન તૈયાર જ છે. નામદાર શાહનશાહ આજથી તને મુખ્તીઆરખાનની જગ્યા આપનાર છે. આ પ્રમાણે જણાવવાનો મને દુક્રમ થયો છે અને તે વિશે પાદશાહની મોદાર સાધનો દુક્રમ પણ તને એક દલાકમાં મળશે.”

આ શબ્દો સાંભળી મને જે આનંદ થાય, તેના કરતાં આશ્ચર્ય વધારે લાગ્યું; કારણ કે હું સારી પેરેમ સમજતો હતો કે, મને જેટલું વધારે આપવામાં આવશે, તેટલું જ વધારે મારી પાંખે માંચવામાં પણ આવશે. મારી નેખમદારી વિશેષ થશે એમાં કોઈ સંશ્કા હતી જ નહીં. પરંતુ કાંઈક

વધુ ખચર મેળવવાની ઇચ્છાએ મેં પૂછ્યું, “ત્યારે શુ યુસફને મારી દમણીની જગ્યા આપવામાં આવશે?”

મારા પિતાએ ધિક્કારથી કહ્યું, “શુ યુસફને? ના, ના તારે બેવડો ઝોદો બોગવવાનો છે.”

“પિતાશુ! શું તમે એમ ધારોછો કે, આ બને કાર્યો એકી વખતે ચલાવવાને હું લાયક—?”

“છટ-ગદો! નાદાન! એ તું શુ બોલે છે?” તે ધીમેસથી બોલ્યા, “તું લાયક નહિ દોષ તો લાયક થવું પડશે આ ગોકવલ્લુપર તો તારા પિતાની જીદગીનો આધાર છે.”

આ જવાબ સાંભળી, મારે કંઈ વિરોધ બોલવાનું હતું નહોતું મુગા મુગા મેં ચાલના માંડણ વગી મારા પિતા મારી પાસે આવી કંઈ કંઈ અને ધીમેથી કહેવા લાગ્યા, “આજે સાંજે તું મને મળતો નહીં માટે બીજી ખાનગી કામ છે.”

શુકેઝોદા! હાસ! આ સાંભળીને મને ક્રોધી બંધી નિરાત વગી! જેનું મારા પિતાને આજ સાંજે ખાનગી કામ હતું, તેમ મને પણ ખાનગી કામ હતું મને તો આવતું હતું તે વેદે કહ્યું. મેં મારા પિતાને કહ્યું, “કાંઈ શીખર નહીં, પિતાશુ! આજે તમને બીનકુલ જ નહીં મનુ પછી કાંઈ?”

અકરણુ પ મું.

પ્રિયાની મુલાકાત.

આ પ્રમાણે છાની છાની વાતો કરી અમે ધૂટા પડ્યા તે હું ચેર બાળ્યો. આશરે એક કલાક થયો હશે, એટલામા મને કહેવામા આવ્યું હતું તેમ, લશ્કરના પડા અમલદાર તરીકેની મારી નિમણૂકનો રક્ષો મને પહોંચાડવામા આવ્યો. જેમ મને એ વિશે જણાવવામા આવ્યું હતું, તેમ તે વિશેની ખચર લશ્કરમાં પણ ફેલાઈ ગઈ હતી! અને થોડા જ સમયમાં મારા હાથ નીચેના અમલદારો મારી તરફના હુકમો મેળવવાને મારી પાસે આવી પહોંચ્યા. મેં ઘટતા હુકમો બહાર પાડ્યા અને સાજના પચાસ અગરક્ષો સાથે રાખીને હું શહેરમા ધ્રુવા નીકળ્યો જે જે બરાબરમા લશ્કરી દુકાનીઓ રહેતી હતી, ત્યાંજઈ મેં જતને તપાસ કરી, અને રાત્રે શહેરી પોલીસ માટે પણ થોડા બદોબસ્ત કર્યો આપ્યા શહેરના દરવાજા રાત્રે નખ રાખવામાં આવતા હતા, પરંતુ જેમને શહેરની બહાર જવું આવવું હોય તેને પાસ આપવામાં આવતા હતા, અને તે જ પ્રમાણે જેટલી સંખ્યામાં આગળ આપવામા આવતા હતા તેટલાને માટે

મેં હુકમ કર્યો. કાંઈક વિશેષ પણ કહ્યું. ઔરંગઝેબ ને મુરદાવખ્શ શહેરની બહાર પોતાના મહેલોમાં રહેતા હતા. તેમને મારે પણ મેં હુકમ કાઢ્યા કે, જો તેઓ મધરાત પછી વીસ કરતાં વધારે માણસોના રસાલા સાથે આવવા માંગે તો તેમને અટકાવવા અને ન્યાસૂધી મારો લેખીત હુકમ તેઓ મેળવે નહીં, ત્યાંસૂધી તેમને દાખલ થવા દેવા નહીં. આ પ્રમાણે મારા દરજ્જાની રૂબે જો કરવું જોઈતું હતું, તે કરીને હું મારે મકાને, છેક દીવાખત્તી પછી, પાછો આવ્યો. કાંઈક નાસ્તોપાણી કરી, મારો દુક્રો ગગડાવતો, પેલી છુદ્દીની વાટ જોતો હું બેઠો.

છેક અંધારુ થયું, એટલે તરત જ સુલેમાન, ઝંખીને મારી પાસે લાવ્યો અને મને સાથે આવવા કહ્યું. મને વિચાર આવ્યો કે, કઈ નવુંજૂનું તો ન બને—પણ માત્ર તે એક જ પળ—આ ડોશી મને ફસાવતી તો નહીં હોય! પણ આ વિચાર તરત જ મારા હૃદયમાંથી દૂર થયો, અને મારા શત્રુના જીવનમાં કાંઈ પણ જોખમ જવા ઠરાવ કર્યો. પેલી ડોશી આગળ ને હું પાછળ—એમ ફેટલીક મીનીટ મુગા મુગા ચાલ્યા બાદ, અમે એક બોયરામાં દાખલ થયાં. ત્યાંથી થોડેક સૂધી સીધા ચાલતાં એક ખૂણામાં નાનો સરખો દાદર દેખાયો. અમે તે દાદર ઉતરી વળી, એક બીજા બોયરામાં આવ્યાં. મારા મનમાં આ ડોશી વિશે કાંઈક રાક્ષા ઉત્પન્ન થઈ અને લાગ્યું કે, શું જો મને ફસાવવા માંગે છે? તે દહા મારા મનમાંના હાથ પામી ગઈ; તેથી તે તરત જ બોલી, “સાદીક સાહેબ! હું ધાર છું કે, એક માણસ પોતાની પ્રિયાને મળવા જતો હોય, તો વચ્ચે નડતી મુશ્કેલીઓને તે બીલકુલ ગણકારશે નહીં; ખરું કે ની?”

મેં કહ્યું; “હા, તે તો રીક. પણ મને તું કહે કે, પેલી હરણ જેવી આંખોવાળી દુરી, કે જેને મેં આરસામાં જોઈ હતી, તે જ મને મળશે કે નહીં?”

ઝંખના—તું મુગો મુગો મારી પાછળ ચાલ.

“અરે ઓ છુચ્ચી! બોદાના નામથી હું તને કહું છું કે, જો તું કાંઈ દગો રમશે તો—”

ઝંખના—ડીક મારા મહેરબાન, જો તમને બીક લાગતી હોય તો પાછા પેર જઈને હુકા ગગડાવો. તમે આ પ્રમાણે જ લસકરના વડા છે કે? તમારે ચાલવું હોય તો ચાલો અને નહીં તો આ રહો તમારે પાછા ફરવાનો રસ્તો.

“ડીક, ડીક, હો ચાલ દવે આગળ,” આમ કહીને અમે આગળ વધવા માંડ્યું. થોડેક આંધે ગયાં, એટલે એક ખૂણામાં નાનું લોખંડનું બધ બારણું અમારી નજરે પડ્યું. આ છુદ્દીએ પોતાની પામેની

હું ત્યાંથી તે ઉપાડી મને અંદર લઈ ગઈ. પછી મારી સામું જોઈને ધીમેથી બોલી; “જો તને તારી હંદગીની કીમત હોય તો તદ્દન મુંગો રહેજે.” આમ કહી થોડેક છેટે જતાં એક પથરની સીડી દેખાઈ, જેપર થઈને અમે એક મોટા વિશાળ ઓરડામાં આવ્યાં. મને લાગ્યું કે, હું જનનખાનામાં દાખલ થઈ ચૂક્યો છું. પછી મને ત્યાં જ ઉભો રાખી ઝંઘના જોડેના ઓરડામાં ગઈ. તે પાછી આવી મને જોડેના ઓરડામાં આવવા ઇશારત કરવા લાગી. ત્યાં જતાં એક સજ્જતારેલા દીવાનખાનામાં આવ્યો. અહીંયા એક સ્ત્રી સુરખો નાંખીને નજીકના ચપરંગપર બેઠી હતી. મને આ ઓરડામાં મૂકીને પેલી ઝંઘના તો તરત ચાલી ગઈ, એટલે હું અને તે સુરખાવાળી સ્ત્રી એકલાં જ રહ્યાં. એક ક્ષણુર હું થોડ્યો, અને મારી પ્રિયાને મળવાની આતુરતામાં હું પેલી સ્ત્રી નજીક ગયો, અને એક પરીચ્છેર નાજનીનની પાસે આવવાથી હું ધણો ખુશી થયો છું, એમ તેને જણાવતાં, હું ખોદાના શુક ગુજરવા લાગ્યો.

પણ તે બોલી ઉઠી કે, “ઓ સાદીક ! હું હમેશાં આ સુરખો મોંપર રાખી મૂકું છું, તો કહે તે મને ક્યાં અને કેવી રીતે જોઈ?”

“હા, તેમ હશે. પણ આ આંખોનો ઝગઝાટ મારા હૃદયપર એક વાર પ્રકાશ પામ્યો છે, અને—”

“શું ? ક્યારે ?”

“આપ શા માટે આવા પ્રશ્નો પૂછે છો ?”

“કારણ કે તમે ખચીત ભૂલ કરો છો !” આટલું કહેતાંની સાથે જ તેણે પોતાના મોંપરનો સુરખો ખેંચી કાઢ્યો, અને તરત જ મેં મારી ભૂલ જોઈ. આ મારી હૃદય રમણી નહોતી, પરંતુ પેલી જાનરમાન બેગમ સાહેબ હતી. મારી ભૂલ જોઈને ખડખડાટ હસી પડી પણ સાથે સાથે તે બોલી કે, “સાદીક, ગભરા નહોં આપણે મિત્ર છીએ. મારી મદદથી જ હું તારી વહાલીને જોઈ શકશે.”

બેગમ સાહેબના સ્વભાવથી હું જાણીતો હતો. કાંઈ પણ દીવસ એ પરગણુ કામ કરે એ બને જ નહોં, અને મારી આ મુલાકાતમાં પણ એનો કાંઈ ઉડા બેદ હોવો જોઈએ એમ મેં ધાર્યું. મારો કાંઈ ઇલાજ નહોતો, તેથી એ જે કહે તે હાજીદા કરવું, એમ મનમાં કરાવ્યું ! અને તે હમણા કરવા વિચાર્યું. મેં તેની મદદ માટે ઉપકાર માન્યો, અને સંત્યજકિતની જે કાંઈ આટે આવે, તે શિવાય દરેક વસ્તુમાં તેને મદદ આપવા મેં જણાવ્યું. આહા ! મારા ઉપર પ્રભાણે બોલતી વખતે એની આંખ જરા ચમકી, પણ તે ચમકારો માત્ર વીજળીના પ્રકાશ જેવો જ લાગ્યો. તે તરત હસી, અને મને કહેવા લાગી, “સાદીક, તારું કહેવું ખરું છે જે રાજની મરજી

તેજ મારી મરણ! શાહજહાન તને જે હુકમ કરે તે તારે માન્ય કરવોજ નોંધવો. વળી તું એમ નહીં ધારતો કે, હું જે કંઈ કરું છું તેમાં મારો કંઈ હેતુ હોય છે. પણ તું જે કંઈ કરે તેમાં હમેશાં સાવધ રહેજે.”

“નામવર બાનુ! આપના કહેવા મુજબ હું હમેશાં સાવધ રહ્યો છું અને રહીશ. બનતાં સૂધી કંઈ પ્રકારની ખટપટમાં હું પડતો નથી. તે છતાં ગમે એવો સાવધ પુરવ પણ કોઈવાર લાલચમાં લપટાઈ જાય છે, અને તેને લીધે—”

“બસ, બસ! એક મુંદરીની માત્ર ખાંખો બેતાં જ તું તારી ફરજ ભૂલી જાય એમ હોય, તો મહેરબાની કરી અત્રથી પાછો જા. કારણ કે અમે એમ માનતાં હતાં કે, જેવી તારી માથુક તારે માટે ઉત્સુક છે, તેવો જ તું પણ ઉત્સુક છે, અને તું તારા પ્રેમમાં ટકી શકશે.”

“હું, શું કહ્યું? તે પણ મારી માથુક—”

એમમ સાહેબ વચ્ચે બોલી ઉઠી; “સખર! મેં નોંધવો તે કરતાં તને વધારે કહ્યું છે. પેલી ઝંઘનાની સાથે તું પાછો જા. તારી રાજ્યભક્તિમાં આડે આવવાનો ખોદા મને વખત નહીં આપે.”

“શાહઝાદી-આપ ઉંધુ સમજે છે! જેની હાંપી મારા હૃદયમાં કાતરાઈ રહી છે, તે મેળવવા હજારો છંદગી આપવા હું તૈયાર છું.”

“ઠીક ત્યારે!” તેણે થાડું રાખ્યું. “તારા હમધડા વગરના બપોરે લીધે આપણે ઘણો વખત નકામો ખોઈ નાંખ્યો છે. પણ હવે ચાલ, ઉઠ, અને મારી પાછળ આવ;” આ પ્રમાણે તે બોલી આગળ ચાલી અને નેત્રેત્રુ એક બારણું ઉઘાડી, ત્યાં આગળ પોતે ઉભી રહી. મેં નજીક આવતાં જ અંદરના પથગપર એક સર્વાંગ મુંદરી કે જેને માત્ર પોતાની આંખોથી જ અને બુરજી નાંખી હતી, તેને સુતેલી નોંધ. તેના ખોળામાં એક મોટી ધરાની ખીલાડી રમતી હતી અને પોતાની શોઢાણી સાથે નેચા કરતી હતી.

જેવાં અમે ઓરડામાં દાખલ થયાં, કે એમમ સાહેબ, શુલાબની (મારી પ્રેમની મૂર્તિ-પેલા ધુરંદરાજબાનની બત્રીશ) પામે જઈ, કંઈ ધીમેથી બોલવા લાગી—

તેણે એટલાં ધીમેસથી બોલનાં હતાં કે, હું તેમાંનું કશું સાંભળી શક્યો નહીં પણ જેવી તેમની વાત પૂરી થઈ રહી કે તરત એમમ સાહેબ મારી પાસે આવી કહેવા લાગી કે; “મારી પાછળ આવ,” આમ કહી અને શુલાબની પામે તેડી ગઈ, અને તેને કહેવા લાગી કે; “શુલાબ! જેને માટે આપણે મગરૂર થવું નોંધવો, એવા આ શાહીને હું તારી પામે લાવી છું!” આટલું બોલી તે ત્યાંથી તરત ચાલી ગઈ. પણ એમમ

સાહેબે કાનમાં જે વાત કરી હતી, તેથી ગુલાબના મનમાં થયો ગુંચ-વાડો થયા કર્યો અને જણાયો. તેને પોતાની સ્વચ્છતા જાળવી નહીં શકવાને લીધે તે પોતાનો શુરખો પણ બરાબર રાખી શકી નહીં.

મેં તરતજ તેને કહ્યું; “ગુલ ગુલામ! આવા સુખની મેં સ્વપ્ને પણ આશા રાખી નહોતી. જોકે આજે તારો મુન્દર મહેરો જોવાને હું બાગ્યશાળી થયો નથી, તે છતાં હું તારી પામે આટલો નજીક આવી ઉભો રહી શકીશ, એવું મારા નદીબમાં છે નહીં, એમ હું માનતો હતો. પણ ઈશ્વરનો ઉપકાર! આજે મારી ધારણા ખોટી પડી છે. પ્રીયે! તું કેમ ક્યુજે છે? શું હું અત્ર આગ્યો, તે તને ગમતું નથી? જો તેમ હોય તો મને કહી દે, અને માફ કર. ગુલાબ, દીવે આરામ ગુલાબ! તું એકવાર પણ ખોલ, અને તારા મનનો ખુલાસો કર.”

કેટલીક મીનીટ તે ચૂપ રહી. પછી ધીમે સાદે બોલી, “હું નહોતી જાણતી કે મારા દીવાનખાનાની સામે કાણુ રહે છે. જ્યમ હું જાળી આગળ ઉભી રહી, અને તેથી તમારે જે મુશીબતમાં ઉતરવું પડ્યું હતું, તે માટે તમારી મારી માનવાનો વખત આગ્યો છે, તેથી હું ખુશી થઈ છું મારી અનિચારી વર્તણૂકને લીધે તમે બાદશાહની ખજાનામાં આવી પડ્યા હતા, તેથી હું ધણી દલગીર છું. મારી જૂવને માટે માફ કરો.”

“આહ ગુલાબ! કદાચ આ જૂમિના સર્વે રાજ્યકર્તાઓએ મને બોલાવ્યો હોત, તોએ આ તારી આંખો મારાપર જે જાદુ કરી શકતે તેથી વધારે ગંભીર ફરજો શક્યમા જૂવી જતે.”

“પણ, શું તમે રાજની મહેરબાની પાછી મેળવી શક્યા છો?”

“હા, પ્રીયે! રાજએ મને ધાપાં કરતા પણ વધુ માન આપ્યું છે!”

“અધાહરહીમ!” મારા સુખમાં સુખી ગુલામ બોલે.

“શું? મારા સુખમાં તું જામ લે છે?”

ગુલાબ—શા માટે નહીં? જ્યારે મારી મૂખાંધને લીધે—

“વસ્તુએ! મૂખાંધ નહીં કહે તેજ કારણને લીધે તો હું આજે પરમ સુખ મેળવી શક્યો છું.”

“ગાદીક! શું તમે જાણતા નથી કે, અત્રે આવવામાં કેટલું જોખમ સમાયલું છે?”

“અરે તારું સૌંદર્ય જોવાને મને તે દુસ્મન હો, ગમે તે ભય હો, છતાં પણ”—

“ચૂપ ચૂપ! વધારે બોલો નહાં, ઝાઈ સાબજશે, મહેરબાની કરી હવે આટલા જાઓ.”

“ના, ના. ફરીથી તારાં દર્શન કરવાની કંઈ પણ આશા મેળવ્યા વિના હું અત્યંત જનાર નથી. જોહા, પ્રીયા, કાલે રાત્રે હું તને મળીશ કે નહીં?”

“હું આશા આપી શકતી નથી. આશા આપવાનું પેલી જીવન-માર જોગમ સાહેબના હાથમાં છે.”

“કંઈ શીકર નહીં ત્યારે જોગમ સાહેબ મારી મિત્ર થઈ છે. કાલે હું જરૂર આવીશ. જોહા તારા નાનુક બદનનું રક્ષણ કરે!”

આટલું જોહી હું ઉઠીને બારણા આગળ ગયો કે, તરત જોગમ સાહેબ આવી પહોંચી અને મને પોતાના દીવાનખાનામાં લઈ ગઈ, જ્યાં આ મુલાકાત કરાવી આપવાને માટે મેં તેનો ધણો આભાર માન્યો અને ફરીથી જીવનખાને મળવાની રમ્મ માંગી. જોગમ સાહેબે પોતાનું માથું ધુણાવતાં કહ્યું; “વચન તો આપતી નથી, પણ તું મુગો અને સાવધ રહેજે. જો ઝાંઘના તને કાલે બોલાવવા આવે, તો તું આવજે!” આટલું કહી તેણે બે તાળીઓ પાડી, કે તરત પેલી છુટ્ટી ત્યાં આવી. તેની સાથે આગળની ગાફક બોયરાઓમાં થઈને હું બાગમાં આવ્યો; અને ત્યાંથી ફરી એકવાર મારા ધરમાં આવદ છવે દાખલ થયો.

અકરણ ૬ ફું.

ફરી મુલાકાત.

A thing of beauty is joy for ever;
.....Nothingness.

Keats' Endymion.

ખીજી સવારે મારું રોજનું કાર્ય કરીને વખતસર નામદાર શહેન શાહને કુરનેશ હું બજાવવા દરબારમાં ગયો, અને તે નામદારને રોજની મારફત સલામ કરીને, ગઈકાલે મને જે મોટું માન અને ઓહો બખ્શવામાં આવ્યો હતો, તે માટે તેમનો ધણો ઉપકાર માન્યો. તે નામદારે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં. મારા પિતા તરફ નજર કરતાં, તેમનો ચહેરો આજે કંઈ વિચિત્ર માલમ પડતો હતો. જાણે કબરમાંથી બૂતનું દર્શન કેમ થતું નહીં હોય, એમ મને લાગ્યું. શાહજહાન અથવા તો મારા પિતા તરફથી કંઈ આજે જાણવા જેવું મને એમ મને લાગ્યું નહીં; તેથી હું બાલુએ ખસીને મારી જગ્યાએ જ ઉભો રહ્યો—

ધણે વખત નહીં થયો દરે, એટલામાં દરબાર ખલાસ થયો, ને મારા પિતા મારી પાને આવી, રાત્રે સહેર બહાર જવાનો પાસ માંગવા લાગ્યા. મેં તે ખુશીથી આપ્યો, કારણ કે હું સદજ અનુમાન કરી શક્યો

કે, આજ રાત્રે પણ તે બદાર રહેશે, એટલે મને મારા કાર્યમાં અડચણ નડશે નહીં. પાસ આપ્યા પછી તરત જ હું ઘેર આવ્યો અને સર્જ સુધીનો વખત આમતેમ લટાર મારવામાં પસાર કર્યો.

ક્યારે ઝૂંઝૂના આવે, મને તેડવા આવશે કે નહીં, બેગમ સાહેબના મનમાં શું દશે, વગેરે વિચારોથી ઘેરાયેલો હું બાગમાં જઈને બેઠો. એક પતંગિયું જેટલી આતુરતાથી દીવાની વાટ જોતું હતો, તેટલી જ આતુરતાથી હું ડુંગ્રાખને મળવા માંગતો હતો. મારા સુખાગ્રે થોડા જ વખતમાં ઝૂંઝૂના પાણી ભરવાને બદલે પેવા પુવારા પામે આવી, મને ઇશારત કીધી. હું તરત જ તેની પાછળ ગયો, અને ફરી એકવાર ધુર-કંઠાઝના જનાનખાનામાં હું આવી પહોંચ્યો.

મને આવકાર આપવાને બેગમ સાહેબ તૈયાર જ હતી અને મને જોતાંની સાથે જ સિમતદાસ્ય કર્યું હું પણ બડો હેાથીવાર હતો, એટલે તેને જોતાં હું એકદમ ઘુટણીએ પડ્યો, ને મારાપર જે મહેરબાની બતાવી હતી, તે માટે તેના દીલોળનથી ઉપકાર માનવા લાગ્યો. તે હસી, મને ઉકાળો, અને ગુલાબનાં ઓરડામાં મને તેડી ગઈ. પણ ગુલાબને ત્યાં બેઠેલી નહીં જોવાથી, હું કાંઈક વિસ્મય પામ્યો. પણ બેગમે તરત જ મને કહ્યું કે, તમારે ખોટી ચુ પડશે નહીં, હમણાં ગુલાબ આવશે.

એક ક્ષણમાં જોડેનું બારણું ઉઘડ્યું, અને મારી વ્હાળી ગુલાબ, મારા આગ્વાની કાંઈ ખબર તેને નહીં હોવાને લીધે, કાંઈક હસ્તી હસ્તી, પોતાનાં માનીતાં પુલ ગુલાબનો દડો ઉછાળતી ઉછાળતી દાખ્ય થઈ. પોતાનો શુરખો મોંપર નહોતો, પણ ખભાપર લટક્યા કરતો હતો. પણ જેવા તેણે મને જોયો કે, શુરખો મોંપર નાખ્યો, અને ગભીર પગલે આવી પોતાના અવરગપર બેસી અને જાણે કાંઈ બન્યું જ નહીં હોય તેમ બેગમ સાહેબ સાથે ધીમે ધીમે વાતો કરવા લાગી. આહા! એક ક્ષણભર હું વધારે જોઈ શક્યો હોત, તેના શુરખાએ તેનું મોં ઢાંક્યું નહીં હોત, તો હું કેટલો બાગ્યશાળી ચાત પણ કમનસીબ હું! એકદમ તેની નજરે પડ્યો, અને તેની નિર્દોષ રમત જોઈ શક્યો નહીં. તેનું ચંદ્ર જેવું મોં નિરખી શક્યો નહીં. પણ હું આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો, એટલામાં બેગમ સાહેબ પોતાની વાતો પૂરી કરી, ચાલતી થઈ, ને પછી તરત અમે મીઠી મીઠી વાતો કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ હું વાતમાં મરાગુન થતો ગયો, તેમ તેમ હું આસપાસનું જાન જૂવતો ગયો. એક ફરી માણસની માફક હું ઘેસો થઈ ગયો-હા, હું પ્રેમઘેસો થયો! મેં ગુલાબને વિનંતિ કરી, ઘુટણીએ પડ્યો, કે એકવાર-માત્ર એકજવાર તારો શુરખો ઉઘો કરી તારો ચહેરો જોવા દે. મારી વિનંતિ સફળ થઈ. તેણે તરત જ

પોતાનો ભુરખો આરોગ્ય ઉપર કયો, અને મેં શું જોયું? શું આ દુનિયાની એક સ્ત્રી કે સ્વર્ગની અપ્સરા? શું લોકો જોને કાળી આંખોવાળી હુરી કહે છે, જે મૃત્યુ પછી નેક કામ કરનારાઓને જ મળે છે, તે હુરી જ કે કોઈ બીજી? સુખનો સ્નાદ લેવાની મારી લાક્ષ્ય વધી. માત્ર એક જ પળ. મેં તેને બાથમાં લઈ સુંગન કરવા ધન્ય થયું. પણ મારી અકલ તરત જ ટૂંકાણે આવી. તેણે મારી આવી સ્થિતિ જોઈ, કાંઈક નારાજ થઈ હોય, એમ છલકાટી ગતાચું. હું ચૂપ રહ્યો.

અમે બીજી વારે વળ્યા. ગુલાબે કહ્યું કે રૌશનઆરા બેગમ ખુરકંદાઝને ઘણું ધીકારતી હતી. ખુરકંદાઝે રાજકીય ખટપટમાં દારાનો પક્ષ લીધો હતો, ત્યારે તેની સ્ત્રી તે સાદગાદી રૌશનઆરાએ, ઔરંગઝેબનો પક્ષ લીધો હતો અને તેથી ધણી ધણીવાણી વચ્ચે હમણું બીબાબારું ચાલતું હતું. મેં ગુલાબની વાતમાં માત્ર હુંકારો જ પૂર્ણ કીધો. કારણ કે મને લાગ્યું કે, તે રાજકીય બાબતોમાં મારો મનોબાવ શું છે, તે બાથવાની તે ખાહેશ રાખતી હતી. પણ ત્યાં પ્રેમ હોય ત્યાં બીજી ખટપટ શામાટે જોઈએ? આ વિચારથી મેં તરત જ વાત ફેરવી નાંખી. અમે પ્રેમમાર્ગમાં ઉતરી પડ્યાં.

મેં જોયું કે ગુલાબ પોતાની દાલની અવસ્થામાં તદ્દન નિરાધાર હતી. બંને બેગમોના હાથમાં રમકડાં જેવી હતી. કોઈને પણ આ નિર્દોષ બાળાને માટે પ્રેમ નહોતો. ફરેક જણ પોતાના સ્વાર્થને માટે તેને પોતાનું હથિયાર બનાવવા માંગતા હતા. રૌશનઆરા મારી આ મુલાકાતોથી અનુભવી હતી, પણ બેગમ સાહેબ વધારે લુચ્ચી હોવાથી મને રાજપલકિત સાચવીને, પણ હોશીયારી અને સાવચેતીની ચેતવણી આપી, પોતાના પક્ષમાં મને લેવા ધસદો રાખતી હતી—“તે ગમે તેમ હો;” મેં ગુલાબને કહ્યું “મારે તો એનો જ ઉપકાર માનવાનો છે કેની? એ નહીં હોત તો આપણી મુલાકાત આટલી સહેલી કેમ થઈ પડત?”

“હું પણ એટલું જ માથું છું કે, તે સ્વાર્થ વગર આપણને મદદ કરનારી થઈ પડે. પણ જે આનંદ અને સુખ હું મેળવવા માગું છું તે—” આટલું બોલતાં જ તે ચૂપ થઈ ગઈ, ડચ્છીઆ આવવા લાગ્યાં, અને આંખમાંથી અશ્રુનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં.

“વહાલી ગુલાબ! આપણી હંદગીમાં હું આ એક સુખી પણ ગયું છું. તો તું વચન આપવામાં શામાટે બીજી છે?”

“શાનું વચન?” તરત જ પોતાનું મોંડું લુછતાં, દસીને તે બોલી.

હું મુગ્ધ રહ્યો અને માત્ર તેના જ સામું જોઈ રહ્યો. હું શું કહેવા માંગતો હતો, તે એ સમજી ગઈ, અને મને કહેવા લાગી; “હું તો એમ

કહેવા માંગતી હતી કે બેગમના હેતુઓ શું છે, તે આપણે જાણતાં નથી પરંતુ સ્વાર્થ વગર તે કોઈ દિવસ કામ કરતી નથી તેથી મુલાકાત કરાવવામાં તે જે હોસ ભર્યા લાગ લે છે, તેથી તેના સ્વાર્થની ખીંક આપણા આનદમાં ભગ પાડે છે”

“ગુનામ, તું શીકર કરતી નહીં અને જો એકવાર તારું વચન મળે તો પછી, એના જેવી એક તો શું પણ હજાર ચાહનદીઓ આપણા પ્રેમમાં નડતર નાખી શમશે નહીં તારા પ્રેમમાં તું એવો અધિભો ભીંત બન્યો છું કે તારા સિવાય તું ચારે પાસ માત્ર અધારુજ જોડે છું”

મારા શબ્દો સાંભળી તે શરમાઈ ગઈ વધારે કંઈ પણ બોલી શકી નહીં બીજી રાતે તે અને મગશે કે નહીં, તેના ઉત્તરમાં પોતાનું માથું ધુણી યુ એટલામાં બેગમ સાહેબ, ઔરંગ આગળ આવી અને ચાંદ્યા જવા ઇશારત કરી આહા! એટલામાં ઠટનો વખત વીતી ગયો? અને તો એમ જ લાગ્યું કે, હજી તું તો હમણાં જ આ થો છું, અને તેટલામાં મારે વિખૂટા પડવાની ફરજ પડી મારી વિદ્વજતા જોઈ, બેગમે અને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું ‘કે કાને રાત્રે ઝંઘના બોલાવના આવશે, તેની સાથે તું ગુલાબને મળવા ભલે આવજો” ઉત્તરમાં માત્ર ઉપકારના શબ્દો જ હું બોલી શક્યો થોડાક વખતમાં ઝંઘના અને મારા મુકામ પર મૂકીને ચાલતી થઈ

આ પ્રમાણે લાગમાગટ સાત રાત સુધી હું મારી ગુલાબને મળવા ગયો, અને તેની મુલાકાતથી અને જે સુખ ઉપજતું, તે તો માત્ર અનુભવી જ સમજી શકે

પ્રકરણ ૭ મું.

આદશાહી ફરમાન.

મારી સાત દિવસની મુલાકાત દરમ્યાન ખાસ અવનવો બનાવ કોઈ બન્યો નહોતો પણ એક વસ્તુ સામાન્યતઃ સર્વેના મુખપર માધ્યમ પડતી હતી ફરિયામાં તોફાન થવાનું હોય ત્યાર પહેલાં જેમ વાદળા ઘેરાય છે અને આકાશમાં કાળો ઘેરો બુરો રંગ માનમ પડે છે, તેમ જ બધાંઓ જાણે શું બનવાનું છે તે જાણતાં હોય પણ કહેવા માગતા નહીં હોય, તેવું રૂપ ધારણ કરી ફરતાં હતાં તોફાન થશે, એમ બધાને લાગતું હતું પણ કંઈ દિશામાંથી આવશે ને ક્યારે આવશે, એ કોઈ કહેતું નહોતું અધુરામાં પૂર મારા પિતા અને કેટલીક ખાનગી વાતો કરવા આગર હતા તેઓ પણ તે નહીં કહેતાં હમેશાં મુલતવી રાખ્યા કરતા હતા

આ પ્રમાણે સાત દિવસ પૂરા થયા ત્યાંસુધી મારે શાહજહાન અથવા તો મારા પિતા સાથે કંઈ વાત થઈ નહીં પરંતુ બીજે દિવસે દરબાર

ખવાસ થયો કે, તરત જ તે નામદારે મને પોતાના ખાનગી દીનાન-ખાનામાં આવના ઇશારત કરી અને જોવો તે ગયો કે તેની પાછળ હું પણ એના દીવાનખાનામાં દાખલ થયો. ત્યાં જઈને કુરુનેશ બગીચી હમેરાની માફક મેં મારી સત્વરથી બતાવી.

તે નામદારે મને તરત કહ્યું, “તે તો હીક પણ તારી વફાદારીની કમીની કરવાનો પ્રસંગ નજીક આવે છે, માટે તું તૈયાર રહેજે !” અમને ખબર મળી છે કે, અમારા ચારે પુત્રો ગુપ્ત રીતે ખટપટો કરતા રહ્યા છે, અને તેમાંનો દરેક જણ અમારુ તાજ છીનવી લેવાનો વિચાર રાખે છે,” આ સાંભળી હું ચમક્યો.

શાહજહાને ચાતુજ રાખ્યું, “હા એ વાત તદ્દન સાચી છે અને તારે હવે એકાએક સપાટો મારી, તેમની સર્વે મહેનત ધૂળધાણી કરવાની છે. સાદીકા તું હમેશા કહે છે કે, તું કેઈ પણ અમર પક્ષનો નથી લાલે, હમે તે માનીશું, પણ તારે તે સાબીત કરી આપવું પડશે. તારે માત્ર હમારો જ દુકમ માનવો અને નીમકહલાલીથી વર્તવું.”

જે દીનાનખાનામાં અમે એ જણા હતા, તે કાંઈ ધણું મોટું ન હોતું વળી તેની બીતો ધણી જાડી હતી, તથા તેને માત્ર એક જ દરવાજો હતો, જે અમે અંદર આ મા ત્યારે બંધ કરતા આવ્યા હતા તેથી અમારી વાત કોઈ સાંભળે એવી બીલકુલ દોરણત નહોતી તે છતાં આ વહેમી શાહજહાન પોતાની ખુરસીપરથી ઉઠી મારી પાસે આવી કાનમાં કહેવા લાગ્યો, “દરેક શાહજહાને પકડી કેદ જ કરજે !” આટલું કહી તેણે મારો હાથ પકડી સળંગ દાખ્યો અને ઉપલા શખ્તો સાંભળી મને કેવી લાગણી થાય છે, તે જોવા મારી સામું દગર દગર જોવા લાગ્યો. અવગત એના વચનો સાંભળી મને અચ્ચો લાગ્યો, કારંક ગલરામો પણ ખરો, પરંતુ તરત સમયસચકતા વાપરી મેં જવાબ દીધો, “આપ નામદારની જે મરજી થઈ, તે મારે પાળવી જ જોઈએ.”

તેણે ઉત્તર વાળ્યો, “હીક છે ત્યારે. અમે ખુશી છીએ કે એક બીકણુ છોકરા સાથે હમે કામ પાડતા નથી પણ સાદીકા ! તું ધ્યાનમાં રાખજે કે મધા શાહજહાન એકી વખતે જ કેદ થવા જોઈએ તેમની તરફ ખરાબ વર્તણુક ચલાવતો નહીં, પણ તેમને બરાબર એકીમાં રાખીને ગ્યાથીઅરના* કીલ્લામાં લઈ જજે.”

* મોગલ શાહનશાહોના વખતમાં ગ્યાલિયરનો કિલ્લો અગત્યનું મથક હતું બાદશાહી ફરમાનમાં આલેસાને કેદ કરી રાખવાનું આ સ્થાન હતું મોગલ બાદશાહોના વખતમાં જે જે સુસાફરો કિલ્લા આવી ગયા હતા, તેઓ દરેક જણ આ બાંધીતા પિતા વિરોધસારા કાર્યો વિના રહ્યા નથી.

“મારાથી જે અણધાર્યાં કામો વચ્ચે આવી પડ્યાં છે, તેને લીધે ગુના-બને મળવા આવી સકારો નહીં, અને તેથી હું ધણો દીક્ષગીર છું.”

મારા આ શબ્દો સાંભળી તે બોલી; “નામવર સાદીક! તે ગમે તેમ હો, પણ જો તમે તેને કદીની મળવાની આશા રાખતા હો તો આજે રાત્રે ચાલો. બેગમે ફરમાવ્યું છે કે એક મીનીટ પણ આવી જાયો.”

હું ગુંથવાયો. એ મને શું કહેવા માંગતી હશે? શું એણે બાદ-શાહના વિચારો જાણ્યા છે? નફી-બેશક. શાહજહાન પોતે આ વાત કહે જ નહીં. તેમ હોય જ નહીં. બેગમ મને કંઈ બીજું કહેવા માંગતી હશે. ત્યારે જરાક જઈ આવવામાં શું હરકત છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી અંધના સાથે જનાનખાનામાં ગયો. અને ત્યાં જતાં જ મેં જોયું કે, બેગમ સાહેબા આતુરતાથી મારી વાટ જોતી હતી. તેણે મને જણાવ્યું કે, હું બીજાકુવ ખોટી કરીશ નહીં. જો કે તમે હવે આવી સકારો નહીં એમ જાણીને ગુલામ અતિશય રોકાતુર થશે.

જવાબમાં મેં બેગમને-ગુલામને સાંત રાખવા વિનંત કરી અને કહ્યું કે, અગત્યના કામ સિવાય હું કદાપિ તેને બૂલીશ નહીં.

‘ખચ્ચીત! હું પણ દીક્ષગીર છું; કારણ કે તમે ફરીથી બેગમાં થશો, એવી મને આશા છે જ નહીં;’ બેગમે જવાબ આપ્યો.

“શું? બેગમાં થઈશું નહીં? કાણ અટકાવનાર છે?”

“સાદીક, ધીમો પડ, સાંત થા. તું જૂદો પડશે કે પાછો આવશે એ બધું તારા પોતાના જ હાથમાં છે.”

હું તદ્દન મુગો થઈ ગયો અને આશ્ચર્યથી આ દ્રદમનવાળી, સ્વાર્થી સ્ત્રીના સામુ જોવા લાગ્યો.

“હા, બધું તારા પોતાપર જ આધાર રાખે છે. સાદીક! તારે ફાવે તો તારી વહાલીનું હૃદય સ્વીરી નાખજો અને તને ફાવે તો તેને સ્વર્ગનું સુખ આપજો!”

“શાહઝાદી! તમે જરા વધુ ખુલાસાથી બોલો; મારે શું કરવું?”

“મને તારો મિત્ર બનાવ.”

“હું આપનાપર શી રીતે ઉપકાર કરી શકું?”

“દારાને બચાવ!” તે વાણેજી પોતાના ચિહ્ન તરીકે અને ઝડપવા લાગી. તેના ચહેરાનો ભાવ અત્યંત દુઃખો હતો. જો તેનું કશું માન્ય નહિ રાખું તો ગુલામ મારી નથી! હા!

ધડકતા દીવથી મેં પૂછ્યું; “કેવી રીતે?”

“શું તું એમ ધારે છે કે, હું એક બાળક છઉં? નાદાન! રે નાદાન!”

“વહરે બાદશાહને જે સલાહ આપી છે, તે શું હું જાણતી નથી ? ખોદા, તે કાફરને જહાનમમાં નાંખો! વળી શું શાહજહાને તે કાફરની સલાહ પ્રમાણે ચાલવા કસવ નથી કર્યો ?

“સાદીક! તું એમ નહીં ધારતો કે, હું તદ્દન અંધારામાં છઉં. પણ જો તને મારો ખપ હોય, દારાની કંઈ કીમત ગણતો હોય, અને તેથી પણ વિશેષ અને તારા મનમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગુલામના પ્રેમની તું કંઈ પણ દરકાર રાખતો હોય, તો દારાને માથે આવી પડતી આફતમાંથી તેને છુટાચાવી લે. તેનો એક વાળ પણ તારે વાંકો કરવો નહીં. બાકીના મારા ત્રણે ભાઈઓનું ગમે તે કર-બલે મારી નાંખ, પણ ખબરદાર, દારાને એક આંગળી અરકાડી તો તારું”—

છેલ્લા શબ્દો તેના મ્હેડામાંથી નિકળી શક્યા નહિ. હોઠમાંથી જ પસાર થઈ ગયા. હું તો સડકજ થઈ ગયો. મારે મારી વફાદારી તજવી, કે મારી પ્રિયાને તજવી ! હાથ! મારી ગુલામ જાય તો મારો આત્મા જાય ને આત્મા વગર આ ખોળીયું શા કામનું ?

મારા વિચારની દોરી તૂટી. યોગમે ચાલુ રાખ્યું. “હું કંઈ તને સમસાગન ખવડાવતી નથી. તારો વખત ફેટલો અમૂલ્ય છે, તે હું જાણું છું. કાલે રાત્રે તું પાછો આવજો. એ વિશે આપણે વધારે વાત કરીશું.” તરત ઝંઘનાંને બાલાવવામાં આવી અને તેની સંગે હું મારા મકાનમાં આવ્યો. એક ક્ષણ પણ ગુમાવ્યા વગર મારા પિતાને મળવા દેલો.

પ્રકરણ ૯ મું.

સદુદ્દાખાન.

Yet this inconstancy is such
As you too shall adore;
I could not love thee, Dear, so much,
Loved I not Honours more.

Col. Lovelace.

માગરા શહેરના રસ્તાઓ સાંકડા અને ગલીકુંચીઓવાળા છે. અધારી રાત્રે આ રસ્તાઓ અને ગલીકુંચીઓમાંથી પસાર થઇને એક નાના ઝરા આગળ હું આવી પહોંચ્યો. ત્યાં લાલ શાલમાં લપેટાયેલી એક આકૃતિને મેં ઊભેલી જોઈ. તેનું મોઢું તો માલમ નહીં પડ્યું, પણ હું સમજી ગયો કે, એ મારા પિતા છે.

“સાદીક! તું મોડો આવ્યો; કંઈ શીકર નહીં. હવે તું જલદી ચાલ. આપણને કાઈ દેખનું નથી અને રાત પણ અંધારી છે.” આ પ્રમાણે બોલીને અમે તરત જ એક એકાંત, લાંબા રસ્તાપર થઇને, એક જૂના

તાજનો લોખી થયો છે. ઘણી જ મુશ્કેલીથી હું શાહજહાનની આંખ ખોલી શક્યો છું. અને જ્યારે તે ઉઘડી ત્યારે શાહજહાનની દરેક હીલચાલ તરફ તે વહેમની નજરે જોવા લાગ્યો છે અને જ્યારે મેં એમને કહ્યું કે, મુખ્તીઆરખાંચી, મુશ્કેલીઓને જે દગ્ગર આંખીનું લશ્કર આપ્યું છે ત્યારે તે ચમક્યો! તે બડક્યો! કમનસીબ મુખ્તીઆરનો છપ લેવાનું મેં સૂચવ્યું અને તે પ્રમાણે જ થયું. મારી મતલબ મુખ્તીઆરની જગ્યા તને અપાવવાની હતી. હવે બધી રમત આપણા હાથમાં છે. લશ્કર આપણા હાથમાં, રાજા આપણા હાથમાં અને ખીજા સર્વેને યમરાજી કરવા માટે પુસ્ત* ગ્વાળીઅરના કિલામાં જોઈએ તેટલો તૈયાર છે."

"અક્ષાહરલીમ! શું શાહ, પોતાના શાહજહાનને કેદ કરવા માંગે છે?"

"ના બેટા! શાહ નહીં, પણ હું."

મેં અતિશય લમચી તેના તરફ જોયું, પણ તે જરાએ ડગ્યો નહીં. મેં પૂછ્યું. "ત્યારે શા માટે ઔરંગઝેબને છોડી ચૂકવાનું તમે મને કહો છો?"

"કારણ કે હું તેના હાથમાં છું. તે મારું ઘોર કર્મ સાખીત કરે એમ છે."

હું ચમક્યો, "એમ છે, ખંચાણો, બડક્યો, દગ્ગર દગ્ગર જોવા લાગ્યો ત્યારે શા માટે સૌથી પહેલાં એને જ નહીં ઉચકીએ?"

"અરે! તે કળાથી એટલો તો આગળ વધ્યો છે કે, કદાચ એને જુદાખાનું સેવવું પડે તોએ તે મારો ગુન્હો ઉધાડો પાડી, મને શિક્ષા કરાવી શકે. મારે મારો વિચાર એનો પક્ષ લેવાનો છે; કારણ કે કદાચ જો મારી ખટપટથી એ મૃત્યુ પામ, તોએ એના મિત્રો એવા જખરા છે કે, તેઓ જરૂર મારો પ્રાણ લીધા વગર રહે નહીં. એથી ઉત્તરું, જો હું એનો પક્ષ લઉં ને મદદ કરું તો જ્યારે એ ગાદીએ આવે ત્યારે આપણને બદલો આપે. વળી કોને માલમ કે વખત આવે, જે હાથ તૈમૂરના વશજોને મારવાને અટક્યો નથી, તે હાથ આ કમગજબતને મારવાને ચૂકે! અને કદાચ તેમ થયું તો શું તખ્ત આપણું ઘઈ શકે નહીં?"

મારા પિતા આટલું જોલી લવિખની આશાપર મલકાવા લાગ્યા.

* પુસ્ત નામના જે રસ વિશે ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે તેને વિશે એમ કહેવાય છે કે, તે ખસખસને વાગી તેમાંથી જનાવવામાં આવતો હતો. જે મનુષ્ય આ રસ પીતો, તેના શરીરમાં એક પ્રકારનું ધીમું ઝેર દાખલ થતું, પોને જોવાન થતો અને આસપાસ શું જનતુ તે જાણી શકતો નહોતો.

બાદશાહી કુટુંબના કમનસીબ કેદીઓનો ગ્રામ રીને આ દુનિયામાંથી છૂટકો કરવાનો ખીજો વધારે સહેલો રસ્તો ખીજો કોઈ જાણુ નહોતો. બદારનાં કરાં પણ જોરજુલમનાં ચિદ્ર વગર કેદી મૃત્યુ પામતો હતો!

એકદમ ખુશાલીમાં મારો હાથ પકડી જોરથી દાખ્યો. તેની મૃગજળ જેવી આશાઓ, ખટપટો, નીચ કૂત્રો વગેરે જોઈને તો હું દિગ્મુદ જ થઈ ગયો. “જવાબમાં મેં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે, તેની હાલની સ્થિતિમાં હું મદદ કરી શકું, પણ ભવિષ્યને માટે હું કાંઈ એનું હથિયાર થઈ રહીશ નહીં.”

“હાલે, જેવી તારી મરણ. હમણાં હું જે માણું છું તે એટલું જ કે ઔરંગઝેબપર સહજ પણ આંગળી ઉગામતો નહીં અને જો તે તેમ કહ્યું તો તારા પિતાનું આવી બન્યું છે એમ જ જણાવું.”

થોડાક વખત અમે મુંગા રહ્યા. શાહજહાને અને જે વાત કહી હતી તે મારે એને કહેવી કે નહીં, તે વિશે હું મુંઝવા લાગ્યો. કારણ કે એકી વખતે બંનેનું માનનું બની શકે નહીં. તોડ લાવવાની મારામાં શક્તિ નહોતી, તેથી છેવટે મારા પિતાને શાહજહાન, મુરાદને ઊડવા માંગે છે, તે મેં કહી સંભળાવ્યું.

તે ઉત્તર વાળવા તૈયાર જ હતો. “અરે! એ તો મૂર્ખ છે. એ એમ ધારે છે કે, મુરાદ મોજશોખમાં ગુલતાન થઈ ગયો છે, અને રાજકીય બાબતોમાં તદ્દન મોળો છે. પણ ના, ના, સાદીક! તું તેમ ધારતો નહીં. ભોળવાતો નહીં. એ પણ ખીજની સાથે પકડાવો જ જોઈએ.”

“વારુ, પણ તમે શાહજહાનને આ રસ્તે ઉતાર્યો છે, તો હવે અને જણાવો કે મારે રાજનો હુકમ કેવી રીતે પાર પાડવો?”

“ગભરા નહીં. તેનો પણ મેં સર્વે બદાબસ્ત કરી મૂક્યો છે. મારી મતલબ કાંઈ એમ નથી કે, તારે દરેકજણનાં મહેલપર હુમલો લઈ જઈને, શાહજહાનને શરણે બોલાવવા. તેમ કરવા જતાં તો તેમનું લશ્કર આપણી સામે ઘેરે; અને કદાચ આપણે હારી પણ જઈએ. ના, શાહજહાનનો વિચાર તો ખીજે જ છે. બધા શાહજહાનને શિકારમાં પોતાની સાથે તેડી જવાને તે નામદાર વિચાર રાખે છે.”

“શું, તે નામદાર પોતે?”

“હા, તે પોતે શિકારના મેદાનમાં આવશે, એટલે એનાં લશ્કરને પણ આવવાની ફરજ પડશે અને જ્યારે ત્યાં આગળ આ શાહજહાન શિકાર કરતા હશે, ત્યારે તારે દાવ બેલવાનો છે. તારે તારા લશ્કરના વિલામ કરી નાંખવા, અને શાહજહાનની આસપાસ ગોઠવી દેવા—માત્ર અંગરક્ષક બાદશાહની સલામતી માટે બસ છે.”

મેં કહ્યું: “યુક્તિ તો સારી છે, પણ છૂપા કાવતરાંઓ દરબારમાં ચાલે છે, એવું તેઓ માનતા હશે, તો તેઓ શું શિકારમાં આવશે?”

“તે તો નસીબની વાત. કદાચ એમ બને કે શુભ દારૂડીઓ યદને પોતાના મહેલમાં પડી રહે. અને જો તેમ બન્યું, તો જ્યારે બધું

સરકર શિકારમાં જાય, અને એ એકલો મહેલમાં પહોં હોય, તો પછી એના એકલાના તે શા ભાર ?”

“પણ પિતાજી ! તમારે જાણવું જોઈએ કે, ઔરંગઝેબને છોડી દેવામ હું શાહનશાહના હુકમનો અનાદર કરું છું—રાજડોહ કરું છું !”

“અને બધા સાદીક ! મારે તને પણ જણાવવું જોઈએ કે, તે પકડવાથી તારા બાપને તું મારી નંખાવવાની તૈયારી કરે છે. પણ જો તું ઔરંગઝેબને છોડી દેશે, તો હું કોઈપણ રીતે શાહજહાનનો ગુસ્સો શાંત પાડીશ. હું તેને એમ સમજાવીશ કે, મુરાદને પકડવાની આવૃત્તિથી સરકરમાં ગરબડ થઈ ગઈ, અને તેનો લાભ લઈ ઔરંગઝેબ નાશી ગયો ! પણ જો તું આ પ્રમાણે નહીં કરે, તો પછી મારો કોણ બચાવ કરવાનું હતું ? હાય, ઓ ખોદ ! જે હુંદગી મારો ખેરો બચાવી શકે એમ છે, તેને જ લીધે શું મારું મૃત્યુ થાય ?”

હું જવાબ આપી શક્યો નહીં. એક બાળુ શાહનો હુકમ, બીજી બાળુ બેગમની ધમકી, ને ત્રીજી બાળુ મારા પિતાની હુંદગી ! એ સર્વેના ચિત્રો વારાફરતી મારું મગજ ઘેરવા લાગ્યાં. રાજ્યભક્તિ—પ્રેમભક્તિ—પિતૃભક્તિ ! આમાંથી કોણુ શ્રેષ્ઠ ! મને કોઈ સમજ પડી નહીં. મેં માત્ર એક લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

મારા પિતાએ કહ્યું : “સાદીક ! શાહનશાહની ખદગી કરતાં પણ કોઈક વધારે અગત્યનું કારણ તારા મનમાં હોવું જોઈએ. મેં તારાથી કોઈ સુખ રાખ્યું નથી, ત્યારે તું શામાટે તારા મનનો ખુલાસો કરતો નથી ? બોલ, તે શું કારણે મદદ આપવા વચન આપ્યું છે, કે મુરાદ સિવાય બીજા કોઈને તું બચાવવા માંગે છે ?”

“મુરાદ સિવાય બીજા કોઈને સારું મેં વચન આપ્યું નથી; અને હું મારા રાજને જ એટલો વફાદાર રહેવા માંગતો હતો. પણ બીજા સંબંધી—”

“અને તે બીજા સંબંધી હું સાબળવા માંગું છું !”

“અને તે મારા પિતાનો સંબંધ !”

“હીક, તે એક સંબંધ થયો. બીજું કયો સંબંધ ? સાદીક તું મારાથી કંઈ પણ છૂપાવી શકશે નહીં. જોકે અત્યારે તારા હૃદયનો ભાવ હું જાણી શકતો નથી; પણ મોડો વહેલો હું તે નહીં જાણીશ. માટે અત્યારે તું મુગ્ધ રહે છે, તે નકામું થઈ પડશે.”

“પિતાજી ! મારા વહાલા પિતાજી ! મને વિચાર કરવાને આજની રાત આપો. કાલે હું તમને નહીં જવાબ દઈશ.”

“બહે તેમ યાઓ પણ સાદીક ! યાદ રાખજો કે, આજે મેં તને જે જે કહ્યું છે તે વ્યર્થ જાય નહીં. તું પૂરો વિચાર કરીને કાલે રાત્રે મધરાત પછી બે વાગે આ જગ્યાએ પાછો આવજો.”

મકરણ ૧૦ સું.

હોલામાંથી ચુલામાં.

આ એકાત જગ્યાએથી, તે ખાનગી મુલાકાત પૂરી કરી, હું મારા ઘર તરફ આવવા પાછો ફર્યો. સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી મારી અવસ્થા હતી. મારા મગજને એક ક્ષણનો પણ આરામ મળ્યો નહોતો તેથી જેમ અને તેમ જનદી ઘેર જઈ, બધી શીકરોને એકવાર જઘાનમમા નાંખી, આરામ લેવાનો વિચાર કરતો કરતો હું ઝડપથી આવતો હતો. એક ગલી વટાવી, ખીંતે રસ્તો વટાવ્યો, ત્રીજી સાંકડી ગલીમા પેઠા આમ કરતા કરતા એક ટુકડા રસ્તા પર હું આવી ચડ્યો તેની બંને બાજુએ રાજ્યના સ્તંભરૂપી મોટા આબમાઓ, ઉમરાવો વગેરેના ભય મકાનો હતાં આવા એક બાણીતા રસ્તા પર યદને, તેના નાકા પર ચર્ચ હું વળાણુ લેતો હતો, કે તરત જ એક હથિવારબધ ટુકડી મારા પર ફૂદી પડી હું કાઢને જોઈ શકુ કે બચાવને માટે માફ ખજર ખેંચુ, ત્યાર પહેલાં તો તેઓએ મારા હાથ બાધી દીધા, અને મને કેદ કર્યો પછી મારી આંખે પાટા બાધ્યા, ને પછી મારે હાથે એક દોરડું બાધી, બાણુ મને ધસડી જતા નહીં હોય, તેમ મને ધસડી જવા લાગ્યા માત્ર ચાલ ઉપરથી જ હું કહી શકુ છું કે, મારે એક દાદર પર ચડવું પડ્યું હતું, અને થોડુંક ચાલીને વળી પાછું દાદર પરથી નીચે ઉતરવું પડ્યું પછી એક બીનાશવાળા ઓરડામા યદને મને મોટા દીવાનખાનામા તેઓ લાવ્યા હોય, એમ મને લાગ્યું.

હાં આલ્યા કે તરત જ તેઓએ મારી આંખના પાટા છોડી નાખ્યા હું એક વિશાળ દીવાનખાનામા હતો, એમ મેં તુરત જ જોઈ લીધું મારી સામે જમીન પર ગોળકુડાણુ વળીને આસરે વીસ જણાઓ બેઠા હતા. પણ તેઓએ ખખતર પહેરેલું હોવાથી ને મ્હોપર બુરખાવાળા ટોપ હોવાથી, તેઓ કાણુ તે હું બાણી શક્યો નહીં તેમની સામે ઉધાડી તથા નાર પડી હતી, અને તેઓ ધીમેસથી માહોમહિ વાતો કરતા હતા અવખત હું તેમના એક શબ્દ પણ સાંભળી શક્યો નહીં.

ઉવટે, તેઓમાનો એક, જે બધાનો સરદાર હોય એમ લાગ્યું, તેણે ખખધાને ચૂપ રહેવા હુકમ કર્યો, અને મારા તરફ ફરીને કહ્યું, “સાદીક !” અમે બાણીએ છીએ કે તું એક બહાદુર પુરુષ છે, અને કદાચ નહીં બાણુતા હોત, તોપણ જે રીતે તું અમારી સમક્ષ ઉભો છે, તે જ તારી મહાદુરી બતાવી આપવા બસ છે અમે તને ઇજ્જત કરવા માંગતા નથી, પણ અમે કહીએ છીએ તે તું સાંભળ. શાહજહાન સાથે તારે જે કંઈ ખાનગી મસ-ક્કતો થઈ છે, તે અમે પૂછવા માગતા નથી, તેમ તે બાણુતાની અમને ઇચ્છા

પણ નથી. અમે કોણ છીએ તે તું સાંભળ. અમે નામદાર મુસતાન શુખ્તના માણસો છીએ, અને રાજકીય ખટપટોમાં અમે તેનો પક્ષ લેનારા છીએ. અમે સાંભળ્યું છે કે, ચારે સાદગદાની હંદગી જોખમમાં આવી પડે એવું કોઈ કાવતરું રચાય છે. લશ્કરના વડા તરીકે બાદશાહના સર્વે હુકમો તારે બજાવવાના છે, તે પણ અમે જાણીએ છીએ. તેટલા જ માટે તને અમારી રખતો તેડી મંગાવ્યો છે. અમે આકરામાં આકરા કસમ ખાધા છે, કે જો તું મુસતાન શુખ્તને જરા પણ અડકશે, તો આ તકવારો તારા શરીરના કટકે કટકા કરી નાંખશે. તું ગમે તેવા ચોરખાનામાં ભરાઈ બેસશે, અથવા તું ગમે તેટલી સત્તા ધરાવતો હશે, તોપણ અમે અમારું કામ કરવામાં પછાત પડીશું નહિ. તે કોનો પક્ષ લીધો છે, તે અમે જાણતા નથી: વખતે તે શુખ્તનો જ પક્ષ લીધો હોય. તેમ હોય તો અમારે આ બધું ટાલવું કરવાની કશી જરૂર નથી. પણ જો તેમ નહીં હોય, તો અત્યારે તને જે કહેવામાં આવે છે તે ધ્યાનમાં રાખજો. અમે કોઈ તને લાંચ કે લાલચ આપવા માંગતા નથી; પણ જો તને તારી હંદગીની કોમત હોય તો મુસતાન શુખ્તને અડકતો નહીં.

“કદાચ ભવિષ્યમાં રાજ્યમાં લડાઈ થાય, અને રણક્ષેત્રમાં તું શુખ્ત સાથે લડે, તો ભલે લડ. તને ફાવે તો તેને હરાવજો—મારી નાંખજો—પણ યાદ રાખજો કે તેના મોતનું વેર લેવાશે જ!”

મેં તો આ બધું બ્યાખ્યાન સાંભળ્યા જ કર્યું. હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મારે જવાબ આપવાનો હતો જ નહીં. શુખ્તને હું પકડું તો મને શું બદલો મળશે, તે મને સારી રીતે માલમ પડ્યું. કાં તો મારે મારી ફરજ બજાવવી, અથવા તો મારી હંદગીના ભયમાંથી મુક્ત થવાને શુખ્તને છોડી દેવો.

તરત જ પુનઃ મારી આંખે પાટા બાંધવામાં આવ્યા, અને જે રીતે હું આવ્યો હતો, તે જ રીતે મને ફેટલાક માણસો પાછા લઈ ગયા; અને જ્યાં આગળ તેઓએ મને પકડ્યો હતો, ત્યાં આગળ જ મને લાવી, પાટા છોડી નાંખ્યા, અને મને વિદાય કીધા!

હું ઘેર આવ્યો. પણ જે આરામ હું મેળવવા માંગતો હતો, તે ખીલકુલ મળી શક્યો નહીં. પત્રગપર સૂતો પણ એક ઝોડું કે એક મીનીટની ઊંધ સુદાં મને આવી નહીં. જે ભય અને સંકટોથી હું અત્યારે ચારે મેર ઘેરાઈ ગયો હતો, તેને લીધે શું ઊંધ આવી શકે ખરી? ખોદા! ખોદા કહો! યા ખોદા! મારી સ્થિતિ કેવી યઈ પડી હતી? બાદશાહ મુરાદને બચાવવા માગે છે, મારી શુખ્તાને મેળવવા દારાને છોડવો; પિતાને બચાવવા ઔરંગઝેબને છોડવો; અને મારો જન બચાવવાને શુખ્તને છોડવો. ત્યારે હવે પકડવો કોને? મારી કર્મકથા, વાંચનાર, તું કોઈ રસ્તો શોધી આપશે કે, મારી વફાદારી જળવાઈ રહે. શાહજહાનની આજ્ઞાનું ઉત્તરંધન નહીં થાય, તેમ આ

બધાઓ છૂટે પણ ખરા? અચારે હું કંટાળા ઝાડપર બેઠો હતો. ખેતું તોપણ વાગે, ઊભો ચાઉં તોપણ વાગે, અને કોઈ બાણુ ફરું તોયે વાગે. કરીમ રહીમ! મને આવા ધર્મસંકટમાંથી કાણુ બચાવી શકે? મારે કોની સલાહ લેવી? અલગત, મારા પિતાને પૂછું તો તે તો કહેશે કે, ગુલાબને છોડી દે, જાનની શ્રીકર રાખ નહી, શાહજહાનને હું ગમે તેમ સમજાવી દઈશ, અને બસ ઔરંગઝેબને જ તું બચાવ. ગુલાબ તો પિંજરામાંની કેદી છે, તેને શું પૂછું? કોઈ મિત્ર પણ નથી કે તેને પૂછી, રહાત પામું! પૂછું કેને? આ ગુંથવાડામાં હું કોઈ નહીં કરી શક્યો નહીં. પરંતુ મેં શુભના આદમીઓની ધમકી ગણકારી નહીં, અને દારા ઔરંગઝેબ માટે હજી બેગમની તથા મારા પિતાની બીજી મુલાકાત સૂધી વાત મુલતવી રાખી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દુઃખી કુટુંબ.

નિયમિત રીતે બીજે દિવસે દરબાર ખલાસ થયો ને હું દરવાજા આગળથી પસાર થતો હતો, એટલામાં મેં આશ્ચર્યથી જોયું કે, પેલા કાકા-ભત્રીજાઓ-ભુરકંદાઝખાન અને યુસફ-મને સલામ આલેકુમ કરી હસતા હસતા બીજી બાણુએ ગયા. જોયો કોઈ દિવસ મને જોલાવે નહીં અને જો કદાચ ચાર આખ બેગી થઈ તો હમેશા ડોળા ધુરઘાવીને જોયો. મારી તરફ જોતા, તેઓ વળી હસીને મને સલામ કરે, એનો અર્થ શું? નહી, એમાં કોઈ બેદ હોવો જોઈએ. મને માલમ તો હતું કે ભુરકંદાઝ દારાનો હીમાયતી હતો. તેમજ બેગમ સાહેબે પણ મને દારાને બચાવવા આમદ કર્યો હતો ને ભુરકંદાઝ અને બેગમ સાહેબને ઠીક ઠીક ગાંઠ હતી. તેથી મેં અનુમાન કર્યું કે બેગમ સાહેબે આ લુચ્ચાને એમ ઠસાવ્યું હશે કે, શાદીક આપણા પક્ષમાં આવ્યો છે અને તેથી જ તેઓ મને પોતાના પક્ષમાં જોઈ ખુશ થયા હશે.

પણ બચારે તેમને ખબર પડશે કે, મેં દારાનો પક્ષ લીધો નથી ત્યારે તેઓનો ગુસ્સો કઈ ખાડીમાં જશે, તે હું સમજ્યો નહિ. હું સારી પેઠેમ જાણતો હતો કે, બેગમ સાહેબને મિત્ર બનાવવાથી હું ગુલાબનો હાથ મેળવી શકું. પણ તેને શત્રુ બનાવવાથી, મને જે દુઃખ પડે તે ઓછું! જો હું શાહજહાનનું કહેલું માન્ય નહીં કરું, તો ભવિષ્યની મારી આશાઓપર પાણી ફરી વળે છે? તે શાહનો સાહ છે. તેનો જય થયો તે ધરીના છઠ્ઠા ભાગમાં જહાનમમાં મોકલી દે! ત્યારે શું ગુલાબને છોડી દેવી, તગ્તવી, ખૂલી જતી! અને એક નિમકદરામ આસકની માફક આખી હંદગી

પુરી કરવી? સંતોષ માત્ર એટલો જ સેવાનો હતો કે મારા પતાની મેં
છેલ્લી બચાવી છે !

“આંખ વિચારમાં ને વિચારમાં જ હું ઘોડેસ્વાર સ્થિત એકલો મારા ધ-
તરફ પાછો ફરતો હતો, એટલામાં રસ્તામાં આવતી એક મોટી હવેલીમાંથી
પુષ્કળ સામાન, ધરવાખરો વગેરેને મજૂરો બહાર લઈ જતા જોવામાં
આવ્યા. તેના એટલાપર બે છોકરાઓ દયામણું મોઢું કરીને ઉભા હતા. મારી
નજર ઓચિત્તી તેમના પર પડી ! તેઓ મુખ્તીઆરખાનના બે છોકરાઓ છે
એમ મેં તેમને ઓળખી કાઢ્યા. હું થોભ્યો અને સદેજ પૂછપરછ કરતાં
મને માલમ પડ્યું કે, મુખ્તીઆરખાનની વિધવા પૈસાની મારામારીને ક્ષીણ
પોતાનો સામનસુમન વેચી નાંખતી હતી. તે દુઃખી અવસ્થામાં હતી.
મુખ્તીઆરખાન મિત્રો તેની સ્ત્રી અને છોકરાઓને બૂલી ગયા હતા. જ્યારે
કમનસીબ મુખ્તીઆરખાન કુટુંબ દુઃખ વેળું હતું, ત્યારે હું તેની જગ્યા
ભોગવતો હતો. કેવો નશીબનો ચમત્કાર !”

પેલા છોકરાઓને જોઈને હું ઘોડાપરથી ઉતરી પડ્યો અને એક
મજૂરને પાસે બોલાવી મારા ઘોડાને સાચવવાનો હુકમ કરી, પેલા છોક-
રાઓ નજીક ગયો. તેઓ મને જોતાં જ ચમક્યા ગભરાયા. તે છતાં એકે
ગૃહસ્થના છોકરાને છાજે તેવી સંબંધતાથી તેઓએ મને આવકાર આપ્યો.

મેં કહ્યું : “ખોદા તમને સલામત રાખે ! બહાદૂર છોકરાઓ ! તમારી
મા ક્યાં છે ? હું તેની સાથે વાત કરવા માંડ્યો છું.”

તેઓ એક ખીજની સામુ જોવા લાગ્યા, અને મને જવાબ દેવાને
બદલે કુસકાં બરી બરી રડવા લાગ્યા.

“તમે આમ આવો. સંકટ સમયે ધીરેજ રાખતાં રહો. તમારા
રહવાનું કારણ હું સારી પડેમ સમજું છું.”

તેમાંનો મોટો બોલ્યો : “અરે સાહેબ ! અમે બાવાને કેમ બૂલી
જઈએ ? તે કેવા સારા હતા. અમને દરરોજ સારી સલાહ આપતા હતા.”

“હાય ! હજી હું પક્ષીઓને મારતાં તો રહીએ નથી, તેવામાં તે ગયા !
બાવાએ મને તીર અપાઝ્યા છે તે ઝાલતાં તો હવે શીખીશ, સાર પહેલાં
તો જી ચાલી ગયા ! મારા બાવાએ અપાવેલાં આ બાજ પક્ષીઓ પછી
મારો લાઈ વેચી નાંખે છે. હવે હું શિકાર કેમ કરીશ ?” આ પ્રમાણે
બોલતો નાનો છોકરો રડવા મંડી પડ્યો.

“બાઈ ! તારાં આસું લુછી નાંખ. હું તને ધણું બાજ પક્ષી અપા-
વીશ, અને હું તને શિકાર કરતાં પણ શીખવીશ, રડ નહીં.” મેં આશ્વા-
સન આપતાં કહ્યું.

“હે સાહેબ ! તમે મને અપાવશો ? બોલો, નક્કી અપાવશો ?”
હરખાઈ જતો તે છોકરો બોલી ઉઠ્યો.

“હા, હું તને જરૂર અપાવીશ. તારી માને હવે જાનિ કહે કે, કોઈ દોસ્તદાર આવ્યો છે, તે તમને મળવા મગિ છે.”

આટલું સાંભળતાં, તે છોકરો દાડતો દાડતો પોતાની માને તેડી આવવા ગયો. તરત તે દુઃખી અળખા બહાર આવી. મને જોતાં તે કાંઈક ચોંકી અને હું એને ત્યાં શા માટે આવ્યો હોઈશ, તે માટે અળખા થવા લાગી. પણ મેં તરત જ ખુદાસો કર્યો.

“મહેરબાન બાનુ! આપના બહાર ખાવિંદની જગ્યા લેનારને તમે અત્ર જોઈને અળખા થાઓ છો, તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પણ હું આપના એક મિત્ર તરીકે અત્ર આવ્યો છું, માટે ગભરાશો નહીં.”

“પણ પહેલાં મને એટલું જ કહોની કે, મારા ખાવિંદને માથે તહોમત તમે મૂક્યું હતું કે ખીજા કોઈએ? તેના નાશનું કોણ કારણભૂત થઈ પડ્યું હતું?”

“ના, ના, હું કેટલો નિર્દોષ છું, તે માત્ર અક્ષાહતાલા જ જાણે છે. તે નિર્દોષ ખીયારાનાં મૃત્યુમાં મારો ખીલકુલ હાથ હતો નહીં. તેના નાશને માટે તમારા જેટલો જ હું દીલગીર થયો છું, અને ધણી જ નાખુશીથી મેં હાલની જગ્યા સ્વીકારી છે. નસીબ સંભોગે આ રસ્તેથી જતાં, તમારા છોકરાઓને મેં જોયા, અને આ બધા સામાન બહાર જતો જોઈને હું વિસ્મય થયો અને તમને મળવા હું અત્ર આવ્યો.”

“યા ખોદા! સામાન બહાર મોકલવાનું કારણ તમે સહેલથી સમજી શકો એમ છે. અમારી પાસે પૈસા નથી. અમારાં કાંઈ મિત્ર નથી. અમારે બધું વેચવાની જરૂર પડી છે. ખોદા અમારો મદદગાર છે.”

“નહીં, નહીં, તમે એમ નહીં કરો. તમારો સામાન પાછો ઘરમાં મૂકાવી દો. તમારા છોકરાઓને રમવા દો. બ્યાંસૂધી હું શકિતવાન છું, ત્યાંસૂધી તમે કશા વગર અટકી પડશો નહીં,” મેં તેને ધીરજ આપતાં કહ્યું.

“શુક્રેષલાહી! મારા ખાવિંદના મોત પછી જો મને ધીરજના શબ્દો મળ્યા હોય, તો આ પહેલા જ છે. પણ અધ નેકમર્દ! હું આ મકાનમાં વધુ રહી શકું એમ નથી. જો રહું તો નિંદાપાત્ર થઈશ!”

આ ખીયારીના કહેવામાં કાંઈપણ ખોટું નહોતું. જો કે મેં તેને ધણી ણી સમજાવી, તોયે તે એકની બે થઈ નહીં. વળી મેં તેને કહ્યું કે, કાંઈ જાણે નહીં તેમ દરમાસે તેને ખરચને માટે હું આપ્યા કરીશ. પ્રથમ તો એણે ધસીને ના પાડી, પણ છેવટે તકરારમાં હું ફાળ્યો. તેથી મેં એને સામનસુમનની બાબતમાં વધારે આગ્રહ કર્યો નહીં. પરંતુ જે સામાન જતો મેં અટકાવ્યો હતો, તેમાંથી પૈસા નાના છોકરા યાસ-મીનને એનું બાળ પક્ષી તથા મોટા ચારમહમદને તેનો હાથીદાંતનો

ખડીયો, પાછાં અપાવ્યાં. તે લઈને તેઓ એટલા બધા તો દુરખાઈ ગયા કે, તેઓ હું ત્યાં ઉભો ત્યાંસૂધી મારો ઉપકાર માનવા લાગ્યા.

પેલો અજરાક ચારમહમદ તરત કાગળ પેનસીલ લઈ, કાંઈ કવિતા લખવા મડી પડ્યો. એક બે લીટી ગમે તેમ લખીને પોતાની માને કહેવા લાગ્યો કે, “આ કવિતા હું સાદીક સાહેબને માટે લખું છું.”

“તું લખે ત્યારે મને મોકલી આપજે, હું તને ધનામ આપીશ !” મેં તેનો વાંસો યાખડતાં કહ્યું.

“અને હું પણ શિકારમાં જે પહેલું પક્ષી પકડાશે, તે તમને એટ મોકલાવીશ !” પોતાના મોટા ભાઈની અદેખાઈ કરતો તે બોલ્યો.

માતાનું દુઃખ, હોકરાઓનો પ્રેમ, તેમની દુરવસ્થા, તેમનું કાલું કાલું બેવડું સાંભળી મને ધણું લાગી આવ્યું. મેં તેમને બનતી મદદ કરવા વચન આપ્યું, બની તેટલી ધીરજ આપી અને પ્રીતે તેમને મળવાનું કહી હું પાછો ફર્યો.

અકરણુ ૧૨ મું.

ચુલામાંથી પેણામાં.

હું જેમ ધારતો હતો તેમ, સાંજે પેલી છુટી ડોસી મને તેડવાને આવી. તેના મોંપર આજે કાંઈ વિચિત્ર બળનું હાસ્ય મને માલમ પડ્યું. તે મારા સામુ જોઈ રહી અને કાંઈક વહેમ પડ્યો. હજો થશે એવી બીક લાગી. પણ હું બીકને તો ધીકારનારો હોવાથી, આભ પડે કે ધરતી ફાટે, હું તે ડોસીની સાથે ગયો, પણ તેની દરેક હીંમત્યાલપર મેં ચોકસી રાખવા માંડી, અને કશું મારી નજરની બહાર જવા દીધું નહીં. રાજની માફક તે એક દાદર નીચેના ઓરડામાં મને લઈ ગઈ. મને ત્યાં જ ઉભો રાખી, તરત પાછા આવવાનું કહી તે ચાલી ગઈ. તરત જ એક પુરખાવાળી સ્ત્રી મારી પાસે આવીને ઉભી તેના દેખાવથી મેં અનુમાન કર્યું કે આ બેગમ સાહેબ પણ નથી, અને નથી મારી પ્યારી ગુલે ગુલામ ! અને તેથી આવી અણધારી મુવાકાત લેનાર કોણ છે, અને શા માટે આવી છે, તે બજલવા હું તૈયાર થઈને ઉભો.

તે સ્ત્રી બોલી, — “કેમ સાદીક, તું મને જોઈને અજાણ થાય છે ? આટલા દીરસ તો તું ખુશ ખુશાન ઉપલે માલે જઈને બેગમ અને ગુલામ સાથે મીઠી મીઠી વાતો કર્યા કરતો હતો ને આજે વિચાર વચનમાં કેમ પડ્યો, મને જોતાં વેત જ ? પણ એ તારી સ્થિતિ હમેશાં ટકી રહે તેટલા માટે જ મેં તને આજે મળવાનો દરવાજો ખોલ્યો હતો. અને હું કહું તેમ જો તું લવિષ્યમાં પડીશો, તો ગુલામ તારી જ છે. હું

હું છું તેથી તું ગણાતો નહીં એમ અને ગુનામની સાથે તું જેની રીતે વત છે, તેવી જ રીતે વર્તજે. હું તું મારામા અને મારી બેનમાં રહે સમજે છે.”

સૈશનઆરા મારા મા આગળ હતી, એમા તો કોઈ જાતનો હવે શક નહોતો. તેના ઉપના વાક્યો સાંભળી એટલો તો અન્યમ થયો કે, મારી અન્યમની પુષ્ટિ શક્યો નહીં મારી અન્યમનીથી તે કાંઈક શુભે થઈ એમ મને લાગ્યું પણ મારો ઉપાય નહોતો મારી આસપ સના સજ્જેગો જેતા હમણા તો એ શુ કહેવા માગે છે, તે તમ પછે જાણના મેં વિચાર કર્યો, તેથી મેં તરત જ મારો મહેરો બંધી નાખ્યો. જાણે એને જોવાનો આજે મને પ્રસંગ મળ્યો, તેથી હું ધણો ખુશ થયો હોઉં, એવો દેખાવ ધારણ કરનાની મને ફરજ પડી, અને મારાથી જો પણ એની મેવા થઈ શકે તે કરતા હું તૈયાર છું, એમ મેં જણાવ્યું.

‘સારીક! મેં મોટું જોખમ ઉપાડ્યું છે મારી બેન ક્રૂતા વિગેષ જોખમ મારે માથે છે પણ એક બાઈના ભવાને ખાતર કોઈપણ જોખમ બેડવાને હું બીજી નથી મેં સાંભળ્યું છે કે શાહજાદાએ પડવાનો ફરમ થયો કે વિગેષમાં તું મારા ખાવિદની લગ્નજીને મળો છે, પણ હવે યાદ રાખ, સારીક! કે જેને તું તારી ગુનામ મહે છે તે આ જગ્યાએ ધણો થોડો નખત રહેવાની છે એમની તેનાપરની સત્તા માત્ર નામની જ છે પણ જો તને એક સાચા મિત્રનો ખપ હોય, તારા ભવિષ્યનું સુખ વિચારતો હોય, તો મારી સલાહ પર ધ્યાન આપજે.”

હું મુગો જ મરી રહ્યો.

તે ફરી બોલી, ‘તારે હવેથી ગુનામને મળવું હોય, તો ઔગઝ-જેબને છોડી દેજે.’

“આપ નામવર બાનુને જણાવવાની રજા આપશો કે એમ સારેમા એ, જો માટે ગુનામનો ખપ હોય તો મારે દારાનો પક્ષ લેવો એવું મને નહું હતું અને તેપરથી મેં એમ અનુમાન કર્યું હતું કે, આપ પણ શાહજાદા દારાનાં જ હિમાયતી હશે.” મેં ઉત્તર આપ્યો.

‘તને છેતરાયા આને છે, છેતરાયા’ સૈશનઆરા મને સમજાવ ના લાગી અમે બંને બેનોએ ઔગઝજેબનો જ પક્ષ લીધો છે, પણ એ જરા ઉંધું સમજ છે, ને એમ માને છે કે દારાનો પક્ષ અમે લીધો છે, પણ હમણા અમે એની ખૂલ સુધારવાની કોઈ જરૂર જોતા નથી. તું ઉપર જશે એટલે એ જ તને કહેશે કે, ગુનામ તને જોનો પક્ષ લેવા કહે, તેનો જ પક્ષ તું લે અને તું જોજે કે ગુનામ તને ઔગઝજેબને મારે જ કરશે.”

“પણ ધારો કે કદાચ હું દારાનો મિત્ર હોઈ તો ?” મેં સવાલ કર્યો.

“હું તેમ માનતી નથી, કારણ કે તારો બાપ પણ ઔરંગઝેબની તરફેણમાં છે.”

“તે ગમે તેમ હોય, પણ તેથી કંઈ એમ કરવું નથી કે—”

“સાદીક” તું જૂલે છે. એ એમ જ કરે છે. તારા બાપની હુદગી ઔરંગઝેબના હાથમાં છે; અને તું કદાપિ પણ જણી જોઈને તારા બાપને મરવા દેશે નહીં. માટે હું કહું છું તે ખરું જ છે. મારે તને જોલાલીને આ માથાકુટ કરવાની કશીએ જરૂર ન હોતી; પણ મને લાગ્યું કે, જો તું બહાર જાણદાર બેગમ પાસે જાય, અને વખતે તું તેના મોં આગળ ઉઠ્યું તો કરી આવે તો તું અને ગુલાબ બંને ફસાઈ જાઓ; માટે જ હું તને ચેતાવવા આવી છઉં. ગુલાબ બધું જાણે છે, તે જહાંચી બેગમનું કશું માને છે, જો કે અનરથી તે સારી રીતે સમજે છે કે, બેગમનું કશું વળવાનું નથી. બેગમથી ખીલતો નહીં. જ્યારે એને માલમ પડે કે, ‘આપણે એને છેતરી છે, ત્યારે એની સર્વે સત્તા નષ્ટ થઈ જશે, એટલે એ આપણને કશું કરી શકવાની નથી.”

“શાહનવી ! જેનો પક્ષ તમે તથા ગુલાબે લીધો છે, તેનો જ પક્ષ મેં પણ લીધો છે, એમ કશુંત કરવામાં કંઈ દરકત નથી. તમોએ ઔરંગઝેબનો પક્ષ લીધો છે, એ તો હવે સર્વે જાણે છે, અને તેથી મારા સાંભળ્યા મુજબ આપના ખાવિંદ ધુરંદાઝખાન આપની સાથે રીસાયા છે.”

“હા, તે સત્ય છે. પણ દરબારની ખટપટ જ્યારે મને માલમ પડી, ત્યારે ઔરંગઝેબનો પક્ષ લેવાનું મને વધારે સારું લાગ્યું, અને તે છતાં મારા ખાવિંદનો ઝરસો નહીં વધારવાને, જાણે હું દારાના પક્ષમાં છું, તેમ જ ત્રણ વખત વર્તી છું ! આથી ધુરંદાઝખાન અને મારી બહેન છેતરાયાં છે. પણ યાદ રાખજે કે, આ વિશે તું એને કંઈ પણ કહેતો નહીં. તેમ જ આજની આપણી મુલાકાત વિશે બેગમને સહેજ પણ ચેતવા દેતો નહીં. જેમ બને તેમ કળાથી કામ કદાવી લેજે અને તું જોશે કે, દૈશનઆરા કરતાં તને વધારે સારી સલાહ આપનાર ખીજું કોઈ મળ્યું નથી. હવે તારે જવું હોય તો જા.”

આટલું જોલી દૈશનઆરાએ ટુંદી ઝાંખાને જોલાલી અને મને બેગમ સાહેબ પાસે લઈ જવાનો હુકમ કીધો. તરત જ અમે ઉપર ગયાં. બેગમ સાહેબા ત્યાં જ બેઠી હતી. તે જોલી:

“સાદીક! આજે તું મોડો આવ્યો. દરકત નહીં, પણ હું ધારુ છું કે તું પક્ષો વિચાર કરીને આવ્યો હશે. મારી સામા તથા તારી વહાલી ગુલાબની, મરહુ સામા યવામા તું મૂર્ખાઈ કરે છે !”

“નેકબાનુ ! ગુલાબ મારા પ્રાર્થની પૂતળી છે ! જે તેની મરણ તે મારી મરણ !”

“હીક, હીક બોલ્યો. ત્યારે મને વચન આપ, રે ના તું કસમ ખાઈને કહે કે, તને જે ગુલાબ કહે તે જ પ્રમાણે તું ચાલશે. જે તેમ તું વર્તશે તો તારી અને ગુલાબની પ્રીતિની ગાંઠ હું મજબૂત કરી આપીશ અને દરેક વખત તમને બંનેને પૂરતી મદદ કરતી રહીશ !” બેગમ સાહેબ મને લાલચ આપતાં બોલી.

“હું વચન આપુ છું—કસમ ખાઈને ‘કહું છું કે, ગુલાબ જેમ કહેશે તેમ હું કરીશ !’ મેં જવાબ વાળ્યો.

“બસ, બસ, ત્યારે હવે ચાલ મારી પાછળ.”

મને તે તરત ગુલાબ પાસે તેડી ગઈ. તેણે ગુલાબને કહ્યું; “તું જને મળવાને તકની રહી છે તે આ રહ્યો. તું જે પણ કહે તે કરવાને એ કશુંક થયો છે; માટે તારે જેની કહેવાનું હોય તે કહેજે. લે હવે હું જાઉં છું.”

આટલું બોલીને બેગમસાહેબા ચાલી ગઈ ને ગુલાબે એક લાંબો નિશ્વાસ મૂક્યો.

મકરણ ૧૩ મું.

પ્રેમી જોડું.

“Oh, be gone !

By heaven, I love thee better than myself,

For I came hither arm'd against myself.”

Romeo and Juliet.

ફરી એકવાર હમેશની મારી નશીબદેવી કહો, મારી માથુક કહો, કે સ્વર્ગની અપ્સરા કહો, જે કહો તે, મારી વહાલી ગુલાબનાં શોકાતુર મોં આગળ હું ઉભો રહ્યો. હાથ ! આજે હું પ્રેમની વાત કાઢુ કે પાપી-ઓની જંગલમાં જ પડી રહું. મારે માથે ઉધાડી તલવાર લટકતી હતી. ત્યારે બાળુ દાવાનળ સળગવાની તૈયારી હતી, તે છતાં હું મારી પ્રિય-તમાને કેમ બૂઝું ? શું તે મને કંઈ વખતે બૂલે છે કે હું તેને બૂઝું ? તે છતાં આજે મારા જનનો પણ જન ઠેકાણે માલમ પડ્યો નહીં. ગુલાબે નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. હું મુગો રહ્યો. મારી જીભ હાલી શકી જ નહીં. તે મને જોઈ રહી, હું તેને જોઈ રહ્યો. ટગર ટગર મ્હોં જોતાં બેઠાં ને ઉભાં રહ્યાં. છેવટે તેનાથી નહીં ખમાયું. ત્યારે આંખમાંથી બે આંસુ દળક દળક પડ્યાં. તે બોલી; “ઓ મારા અણહ ! આ બંધ બારણે શું લુચ્યાઈ !

શું હજો!! આ શા રાજ્યની કાનાદાવા!!! પ્રાણુ! વજ્રજા! તમે રૌશન-આરા સાથે વાત કરી?”

મેં હા કહી અને સાથે સાથે પૃથ્વિ પથ્થુ ખરું કે, “તેં પણ ઔરંગઝેબનો જ પક્ષ લીધો છે?”

કરમાતું વદન ખીલ્યું. તે હસી. “પ્રાણુશ! હું કાઈનો પણ પક્ષ લેતી નથી. પણ મારા નસીબ સંજોગે મારે થોડાક વખત ઊગમ સાહેબાની તાબેદારી વડતી પડે છે, અને હમેશને માટે રૌશનઆરાના તાબામાં ગ્રહિતું પડશે, તેથી ધરજની મારી ઊગમને છેતરવી પડે છે. ઔરંગઝેબનો પક્ષ લેવાની મને ફરજ પડી છે, અને જો તમને દારા સાથે કાંઈ પણ રીતનો સંબંધ નહીં હોય, તો તમે ઔરંગઝેબનો પક્ષ લેજો. પણ જો તમારું કાંઈ બગડતું હોય તો, મારી દરકાર નહીં કરતાં, ક્ષવે તેનો પક્ષ ધરજો.”

“મારા પ્રાણુ! ગ્રીયે ગુલાબ! મારું નસીબ અત્યારે પાક્યું છે. સુભાગ્યે તું મને જેનો પક્ષ લેવા સૂચવે છે, તેનો જ પક્ષ કર્મસંજોગે હું લેવાનો છું, અને કદાચ તેમ નહીં હોય તો શું તું એમ ધારે છે કે, હું પ્રેમમાં બેવકા નીવડતે?”

“સાદીક! હું એમ નથી ધારતી. મને જો આ પ્રમાણે બોલવાને માટે શીખવીને તૈયાર કરવામાં નહીં આવી હોત, અને મારે ફરજ પડી નહીં હોત, તો હું કદીખી તમને બાદચાહતું ફરમાન તોડવા કહેત નહીં.”

તેનો સફેદ દૂધ જેવો હાથ ઉઘડી, ખરા પ્રેમના જોસમાં મેં તે પર ચુંબન કરીધું. કાંઈક આવેશમાં હું આવી મથો ને જોડ્યો; “અરે શું હું એવો મુછ છું કે, તું મને સત્તાહ આપે ને હું ભૂલ કરું? તું એકવાર મારી યા! (હાય! જો નસીબ! એ દીવસ કયાંથી?) અને આપણા સુખની આડે આવે એવું કોણ છે? પણ ગુલ! તું રોકાવું કેમ દેખાય છે?”

“શું તમે નહીં એવું લુચો છો? હા, ખરેખર એમ જ છે. જ્યારે ઊગમની અને મારા કાકાની આંખો ખૂલશે, ત્યારે મને જે વીતરો તે એણું. પછી આપણે ભાગ્યે જ મળી શકીશું. મારા કાકા મારાં કૃત્ય માટે માફ કરે એવા નથી. માત્ર યુસફની મદદથી જ હું કાંઈ બચી શકું. યુસફ તમારું પણ બહું ચાહનારો છે.”

“ઓહો! હું તો એને મારો શત્રુ માનતો હતો.”

“તમે એને કયાંથી જાણ્યો! એ બીચારો મારી માજક વખાનો માયો જે પડે તે વડયો ગ્રામ છે. પણ એકવાર એને રણક્ષેત્રમાં ઉતરવા દો, અને ત્યાં જ એનું સૌર્ય તમે જોઈ શકશો.”

“અરે! તું મને કેટલો અજાણ્ય કરે છે? વારુ, તે આપણી મુલાકાત વિશે કાંઈ જાણે છે?”

“નેને વટેમ ગયો છે ખરો, પણ તે મને હમેશાં સાવચેત રહેવા કહે છે. હવે હું તમને માત્ર એટલી જ વિનંતિ કરું કે, તમે મારી પાંચે આવવાનું મધ કરો તો સારું. જ્યાં સુધી મારા કાકા એમ ધારે છે કે તમે દારાનાં પક્ષમાં છો, ત્યાં સુધી તો કાંઈ વિપત્તિ નથી; પણ જ્યારે તેને ખબર પડશે કે આપણે તેની સાથે દગો રમીએ છીએ, ત્યારે હાથ! તમે જ વિચાર કરોની કે મારા શા હાથ થાય! વખતે હમણાં જ તે આવી નહોતે અને તમને પકડે તો મારી અને તમારી, એ શી વહે કરે તેના કાંઈ ખ્યાલ કરો. બેગમની સાથે છૂપી ચસલત કરી તે ઓચિંતો અહીં આવી નહોતે, તો તમને જીવતા જવાદે, એની મને બહુ ખેડીક રહે છે.”

તેનું કહેતું તદ્દન વાજમી હતું, તેથી મેં આવચેતી રાખવાનું વચન આપ્યું. વળી મને ઘણું વિચાર આવતાં મેં પૂછ્યું, “તું કોઈ દિવસ ધરતી બહાર જાય છે?”

“ખુદા ખુદા કરો! હું ક્યાં જાઉં? માત્ર એક જ સ્ત્રીને હું ઝોળખતી હતી, ને તેને ત્યાં હું જતી હતી. પરંતુ હવે તે બિચારી કતિા આપા છોડી ગઈ છે, કે કાતો હું ખમા સમજ્યા ફરતી હશે.”

“તેનું નામ?”

‘કમનશીય મુખ્તિઆરખાનની વિધવા”

“અરે! હું તેને તો સારી રીતે ઝોળખું છું. તે આપામાં જ છે અને તે તને ઘણી ખુશીથી મળશે.”

“મિયા! તમે તેને આટલી બધી ગાંધી ઝોળખો?”

મેં સક્ષિમમા જે કાંઈ બન્યું હતું તે એને ઈતિહાસ કહી સમજાવ્યું.

“ઉદાર સાદીક! શું તમે તે દુખી અમળાને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું છે? બાદ તમારી પનાહ કરો અને તમારી દરેક મુશ્કેલી બર આણો!”

“હા! બાદ મારી એક જ મુશ્કેલી બર લાવો! જે વસ્તુ મેળવવાને બધા બેગ આપવા તૈયાર છું, તે જ માત્ર મળે તો કેટલું સારું!”

શુનામે નીચું જોયું તે સરમને લીધે મારા સાચું જોઈ શકી નહીં. માત્ર તેણે પોતાનો હાથ લગાવીને મારા હાથમાં આપ્યો. આ પ્રેમની મૂર્તિ, આ સુદરીનો હાથ મેં જોઈ તો મોઝો. પ્રેમાતુર હૃદયે તેના શ્વેત કંપાળપર મધુર ચુબન-માત્ર એક જ મધુર ચુબન-હું કરી શક્યો.

“હવે તો માન કાનની રાત જ આપણે કદાચ બેગમાં મળી શકીએ. મને દર પગે ભય રહે છે કે શાહેનશાહ કોઈમી વખતે આપાથી ઉપડી જવા મને ફરમાવે,” મેં વાત પૂરી કરતાં કહ્યું.

“હા, બહાના! હવે કાલે વિશેષ વાત કરીશું અત્યાગે તો વખત ધણો વધી ગયો છે, માટે તમે જાઓ, નહીં તો બેગમને કાંઈ વહેમ પડશે.

“તેને વહેમ ગયો છે ખરો, પણ તે મને હમેશાં સાવચેત રહેવા કહે છે. હવે હું તમને માત્ર એટલી જ વિનંતિ કરું છું કે, તમે મારી પાસે આવવાનું બંધ કરો તો સારું. જ્યાં સુધી મારા કાકા એમ ધારે છે કે તમે દારાનાં પક્ષમાં છો, ત્યાં સુધી તો કંઈ વિપત્તિ નથી; પણ જ્યારે તેને ખબર પડશે કે આપણે તેની સાથે દગો રમીએ છીએ, ત્યારે હાથ ! તમે જ વિચાર કરોની કે મારા સા હાલ થાય ! વખતે હમણાં જ તે આવી ચડે અને તમને પકડે તો મારી અને તમારી, એ શી વલે કરે તે કંઈ ખ્યાલ કરો. બેગમની સાથે છૂપી મસલત કરી તે.જો આપરથી આવી ચડે, તો તમને શુપતા જવાદે, એની મને. : કદાચ તેને આ તેનું કહેવું તદ્દન વાજબી હતું, તેથી મેં નહીં. કારણ એ બોંયરામાં આપ્યું. વળી મને કંઈક વિચાર આવતાં નહીં અને ત્યાં આવ-
મુદત જાય છે ?”

.. અને તારા શેક ખાતે છૂટથી

મુસેમાનની આ લંગાણુ કર્મકથા મેં ધ્યાનથી સાંભળી. ખોદાએ જ કાસે મને બચાવ્યો, એમ હવે મને લાગ્યું ! પણ મારા કરતાં એ મુસેમાન વધારે ખુદી થયો હોય, એમ એના મોંપરથી જણાતું હતું. રાતની કાંઈ વાન જૂલી ગયો નહોતો. મેં મારી તલવારની શોધ કરવાને તેને જવા કહ્યું. તે તરત જઈને રડતે મ્હોડે પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે તે બાગમાં નથી. જો કે મારી તલવાર ક્યાં ગઈ છે, તે વિશે મને ધણો વિચાર થવા લાગ્યો, તે છતાં મારે બીજું ધણુ દામ આટો પલાતું હોવાથી, મેં તરત તેને કાંઈ હકીમને તેડી લાવવા મોકલ્યો. પણ જતાં પહેલાં મેં તેની પાસે લખવાની વસ્તુઓ મંગાવી, જે તેણે મારી પાસે મૂકી. તેના ગયા પછી થોડાક શબ્દોમાં અકસ્માતથી મારો પગ ભાંગ્યો હતો, અને તેથી મળી ચકાશે નહીં, તેમજ નામદાર શાહનશાહ પાસે પણ આજે આવી ચકાશે નહીં, એવી મતલબનો એક કાગળ લખી મારા પિતાને પાઠવ્યો.

કાગળ પાઠવ્યા પછી આશરે અડધા કલાક થયો હશે કે તરત મુસેમાન, હકીમ ખામુશાને તેડી લાવ્યો. હકીમે મારો પગ, ધુંટણુ વગેરે તપાસ્યાં અને પછી કહ્યું કે મને ધણું જ સખત વાગ્યું છે, અને ચાંપતા ઉપાયો કર્યા વગર સારું થઈ શકશે નહીં. જોઈમાં જોઈ ॥ અંકવાડીયાં મારે પથારીવશ રહેવું પડશે, એવું જવાબે તેણે મને કહ્યું, ત્યારે મારી થી અવરથા થઈ હશે તે તો ખોદાને માનુમ ! જેનાપર સર્વેની દૃષ્ટિ ફરી છે, એક બાલુ શાહનશાહતની સલામતી, બીજી બાલુ પિતાની હાંદગી, ત્રીજી બાલુ ગુલામનું રક્ષણ—આ સર્વે મારાપર આધાર રાખતાં હતાં, અને અણીને ટાંકણે દોડ મહીનો હું પડી રહું તો આખા રાજ્યમાં કેટલી ઉદયપાથમ થઈ જાય, તે તો મારા વાંચનારાઓ સારી રીતે સમજે છે.

હું આવા લાંબા વિચારમાં જ પેંજો હતો, એટલે ખામુશાએ મને કહ્યું : “જનાબ, કામકું ઈતને મલસાતે હો. મય શાહજહાનકું ખત લીખતાહું કે સાદીક બહુત આગર હય, ઉસલીયે દરજારમે આનેકી ઉસમેં તાકાત નહીં હય.”

હકીમજી મારે મનોભાવ સમજ્યો નહોતો. મેં એને પ્રત્યુત્તર આપ્યો જ નહીં. હું પલંગપર પડી સ્વો ને ઘોરવા લાગ્યો. પણ તરત જ મારા ઓરડાનું બારણું જોરથી ઉઘડ્યું ને હું એકદમ જાગી ઉઠ્યો. મારો પિતા અંદર આવ્યો. તેનું મ્હોડું અત્યારે વિકરાળ, ક્રોધાવમાન હતું : શોકથી ભરપૂર હતું—મારા પલંગ પાસે આવતાં જ, તે બોલવા લાગ્યા : “સાદીક ! નિમક-દરામ છોકરા ! તું તારી ફરજ કેમ જૂલે છે ? ઉઠ, ઉઠો યા, અને કામે લાગ. એ શું ઢોંગ મચાવ્યો છે ?”

મેં મહા મહેનતે ઉઠવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ મારાથી ઉઠાયું નહીં. મેં તેનો હાથ જોરથી પકડ્યો, અને માંડાની માફક ગુલાબ ગુલાબ કરવા મંડી પડ્યો. હું મારું જાન જૂંલતો હતો. તેણે મારો હાથ તરછોડી નાંખ્યો. વળી હકીમે દવાનો એક ભાગ પાચો. હું પલંગપર પાછો પડ્યો અને પછી શું થયું તે હું જાણતો નથી. જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મારી પાસે કોઈજ નહોતું. કદાચ હકીમના કહેવાથી મારા પિતાએ માન્યું હશે કે મારાથી હમણાં કશું થઈ શકે એમ નથી, અને તેથી જ તે ન કે મને કાંઈ કલા વગર ચાલ્યા ગયા હશે.

અકસ્માત ૧૫ મું.

પિતાનો દુરાગ્રહ.

અકસ્માત પછી ત્રણ દિવસ હું તદ્દન પચારી વશ પડી રહ્યો. પણ પછી હકીમની દવાથી મને ફાયદો થવા માંજો. મારો તાવ સદંતર ઉતરી ગયો અને હું ઠંડે મગજે વાત કરવા શક્તિવાન થયો. તે છતાં પણ મારામાં એટલું જોર નહોતું આવ્યું કે, મારી મેજે હું હરફર કરી શકું.

મારી માંડગીમાં સુલેમાન ખરેખરી કાળજી રાખતો હતો. તે મને કેટલો ચાહતો હતો, તે જાણવાનો પ્રસંગ મને હમણાં જ મળ્યો. હું માથું ત્યાર પહેલાં તે જોઈતી વસ્તુ આણી આપતો; હમેશાં મારા કાચની આગળનો આગળ બેસી રહેતો, અને હકીમના કલા મુજબ તે મને દવા પાચા કરતો હતો. તે મારી તબીબનની એટલી તો કાળજી રાખતો હતો કે, જે દિવસે મને અકસ્માત થયો તે દિવસે મારાપર આવેલો એક પત્ર પોતાની પાસે જ રાખી મૂક્યો. રખેને તે પત્ર વાંચી મારું મગજ વધારે ઉશ્કેરાઈ જાય અને હું આરામ મેળવી શકું નહીં, તેવી બહીકથી તે પત્ર પોને સાચવી રાખ્યો, અને હવે જ્યારે હું પહેલા કરતાં કાંઈક મુશ્કેલો, ત્યારે સુદ્ધ મને પેલા કાગળ હાથમાં આવ્યો.

ઓરંગઝેબનો દિવ્યકાળ.

પ્રખર નાખમાં તપનું,
મુજબ આસાબુજ વિલાનું અહીં આવી;
ખીલવા મુલાબ પેરે,
અને મુક્યું છે સૌંધી શીતળ પાળી

હા! એનો અર્થ શું! શું કમળ એટલે ગુલાબ? શું ગુલાબ યાર-
મદમદને ત્યાં આવી છે? હા તેમ જ હોનું જોઈએ.

આમ વિચાર કરતાં, પૂરતી નપાસ કરવાને મુલેમાનને મોકલ્યો.
પણ સાથે સાથે તેને મેં ચેતવણી આપી કે તારે ઘરમાં નહીં જવું,
પણ ઝાઝાને જ મોકલવી; અને તે જરોજર તપાસ કરી આવશે.

આ પ્રમાણે સમજાવીને મુલેમાનને જેવી મેં રજા આપી કે, મારા
પિતા ઓરંગઝેબ આગ્યા.

“સાદીક! તું ખરે ખાન માદા પત્રો છે. પણ ખોદાએ તને વાજ
ખી જ શિક્ષા કરી છે. જ્યારે અમે બધા તારાપર વિશ્વાસ રાખીને કામ
કર્તા જતા હતા, ત્યારે તે તારી જાતની ખીલકુલ ફરકા રાખી નહીં,
અને દુકમનના જનાનખાનામાં જ્યાં કરવાની હીમત કરી. મેં તને કેટલો
ચેતાવ્યો હતો-વાર્યો હતો, તે છતાં પણ અંતે તું બેવકૂફ બન્યો;” આવતાની
સાથે જ મારા પિતાએ પહેરામણી પહેરાવવા માંડી!

“યા ખોદા! ત્યારે શું બધું જાહેર ધર્મ ચૂક્યું છે? શું લેકો તે
જાણે છે?” મેં અચંખાથી પૂછ્યું.

“અલબત્ત; બેગમની મદદથી, ધુરંદરાખાને નામદાર સાહનશાહને
ફરીયાદ કીધી છે, કે સાદીક ખૂન કરવાના હેતુથી જનાનખાનામાં આવ્યો
હતો, અને તેની સાત્તીતીમાં તેઓ તારી તક્ષવાર બનાવે છે.”

“ઓ ડાકેશુ! તું કેટલું જૂઠું બોલે છે! શું આ ને જ બેગમ,
જે મારી પામેથી વચન માંગતી હતી. અને પોતે જ મને અંદર બોલા-
વતી હતી, અને આજે આટલું હડહડતું જૂઠું બોલી!” મારાથી આ
સાંભળી રહેવાયું નહીં.

ઉવટે જે કાંઈ બન્યું હતું તે અવગણી તે આખેર સંધીનું મારા
પિતાને મેં કહી સંભળાવ્યું અને હવે મારે કેવી રીતે વર્તવું, તે માટે મેં
સલાહ માંગી.

“તું બધું માનું છું. પણ તું અધિજો છે, એનો નથી કે
તારી ચારેબર કેવી જાળ પાયરી છે! એ જાણે છે કે તારાથી જનાન-
ખાનાની કંઈ વાત બહાર કહી શકાશે નહીં, ઉલટું તે આજ્ઞાદને
શકશે કે તારો વિચાર દુકમનું ઉત્તરવન કરવાનો
એક એક વાન ખાદશાદને કહે નહિ, ત્યાં લગી તારું

જાણે છે કે, એ સંડ બેગંમડી દરેજાનું શાહજહાનનું કલા કરે છે કે, સ્ત્રીઓનો તે મુલાબો સાચવ્યો નથી, માટે તને ભારેમાં ભારે શિક્ષા થશે જોઈએ! વળી પેલો ભુરકંદાઝ પણ રાજ શાહના કાનમાં બોલ્યો છે કે, શાહજહાન શું કરે? એને હમણાં તારી નોકરીની જરૂર છે, મહી તો ઘડીનાં છટ્ટા ભાગમાં તારું માથું ઉરાડી નાંખે, એવો એ શક્તિવાન છે! જો મેં શાહજહાનને ઘણું સમજાવ્યો નહીં હોત તો આજે તું રવડનો થઈ ગયો હોત. તે હમેશાં ખૂમ પાડ્યા કરે છે કે, તું આવો બિવકુષ્ક કેમ બની ગયો?" મારા પિતાએ મને આડેહાથે જ લેવા માંજો!

મને કાંઈક હસતું આવ્યું. મેં પૂછ્યું: "બાદશાહની હાલતની યોજના પાર પાડે, એવો કયો મનુષ્ય મારા સિવાય મળી આવે એમ છે? અદ્વાહના નામથી હું તમને કહું છું, કે જો બીજાને કાંઈ મારી જગ્યા લેવા તૈયાર થાય, તો હું મારો જોડો છોડી દેવા તૈયાર છું."

આ પ્રમાણે કહીને શુભનાં માણસો વચ્ચે મારો કેવો ફેસ્તો થયો. દત્તો, તે મારા પિતાને જણાવ્યો. તેમ જ માથાપર ઉધાડી તલવાર ને નીચે કાંદાના ઝાકપર હું કેવી રીતે ફસાયો છું, તેનો કાંઈક ખ્યાલ મેં તેમને આપ્યો. મારે શાહજહાનને મારે બચાવવા ને વળી બાદશાહનો ટુકમ કેમ પાળવો, તેની મુશ્કેલીઓ મેં વર્ણવી બતાવી. જો એક મારા વહાલા આપની છંદગી બચાવવાની નહીં હોત, તો મેં ક્યારનીએ આ જગ્યા છોડી દીધી હોત, તે પણ મને સમજાવ્યું.

તેજે માથું ધુણાવી કહ્યું: "હા, સાચીક હા! હું જાણું છું કે, તારી છંદગી ઘણી જોખમમાં છે. પણ મારી સલાહ તો એ છે કે, દારાનો પક્ષ લેવાનું તને કાંઈ પણ ખાસ કારણ મળ્યું નથી; શુભનાં માણસોની એવી ખાલી જ્ઞાતિ રાખવાની નથી; મુરાદને તો બાદશાહ જ છોડી દેવા મગિ છે; માટે તારે તો ખરું પૂછે તો આરંગઝેજનો જ પક્ષ લેવાનો છે!!"

"પિતાજી! આપની સલાહ તો ખાસી સ્નામહોર જેવી! હું નાદાન બન્યું છું! પણ પિતાજી! ત્યારે મારે મારી છંદગીની કાંઈ શીકર કરવી જ નહીં, એમ જ કે!"

દાણુ પછી મેં જ જવાબ વાળ્યો: "સતે, મારી છંદગીની કાંઈ ફોમન નહીં હોય, પરંતુ શાહજહાનનો કાંઈ પણ રીતે આપણી યોજનાથી માલી-તગાર થયા છે, માટે તેઓ બહુ જ ચોક્કસીથી રહે છે!"

"હા, તેમ હું પણ ધારું છું. પરંતુ નક્કીપણે તેઓ કાંઈ જાણતા નથી. પણ વારુ, હવે હું તને બીજાં કાંઈ પૂછવા માંજુ છું, તેનો તું મને જવાબ આપ. આ ભુરકંદાઝખાનની બત્રીજ વિશે તારો શું વિચાર છે?"

શું તેની સાથે સંબંધ રાખી, તારી અને મારી આગરુ ધૂળધાણી કરવા માંગે છે, કે જગજગદેર દુસ્મન પામે તેની ભત્રીજાના હાથનું તું માથું કરવા માંગે છે?" મને ચોખ્ખો જ સવાલ પૂછ્યો.

"મારી જે ઇચ્છાઓ છે તે તદ્દન પવિત્ર છે. માટે પિતાશ્રી, મને કહેવામાં કાંઈ શરમ નથી કે, હું ગુલામને ખાસ પ્રેમથી ચાહું છું, અને—"

તે વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યા; "મને તારું દાવણું સંભાળવાનો વખત નથી. તારી આંખમાં તો તે રૂપસુંદરી દરો, એ મોહિના રાણીને તું તારી ધણીયાણી કરવા માંગતો દરો. પણ મેં તારે વાસ્તે બીજી ગેફવણુ કરી છે, તે તું સંભાળ. ગુલામનો તું હાથ મેળવી શકે, એ કદી બનનાર જ નથી!"

"બાબા સાદી કરંગા તો ગુલામ કી સાથ જ કરંગા, દુસરી સખ હરામ હય!"

"અરે એ નાદાન ઊકરા! એ તું શું બકે છે? ગીલીટ કરેલા દાની લાકડામાં ખરે મોનાનો દડો તું ગુમાવી દે છે!"

"હા, તેમ જ છે. બાદશાહની મહેરમાનીને હું ગીલીટ કરેલો દડો સમજી છું, અને તેની લાલચમાં હું નિર્દોષતા અને સદ્ગુણોના ભડાર ગુમાવી બેસીશ!"

"બેસ, બેસ. તું તદ્દન બાપલો બની ગયો છે બાપલો! બસ મને તું વચન આપ કે, હવે પછી કોઈ દિવસ તું ગુલામને મળવા જશે નહીં."

"શું? હું તેને ફરીથી નહીં મળું? અક્ષાહના નામથી હું તમને કહું છું કે, તેમ કદી બનશે નહીં. જ્યાં તે જાય ત્યાં હું જઈશ! તે ગુલામ છે, હું ભમરો ચર્મસ; તે દીવો છે, હું પતંગીઓ બનીશ!"

મારો બાપ હવે ગુસ્સે થઈ ગયો. કોધમાં તે બોલ્યો, "ઓ દહીના! મૂખાં, કૂતમ ઊકરા! તું ક્યાં બોલે છે, તે તને ખબર છે! સંભાળ, હું તને ઔરંગઝેબના સલાહકાર નજીબખાનની ઊકરી નુરમહાય બેગમ સાથે પરણાવવા માંગુ છું! અને મારી લવિષ્યની સંધળી આશાઓ તું તેની સાથે પરજે, તેનાપર જ અવરળી રહી છે."

ચિંતાશ્રી! જ્યે તમે આતું વચન કોઈને આપ્યું હોય તો તમે પાછું ખેંચી લો. આખી દુનિયાનું રાજ અને મજે, તો પણ હું ગુલામને છોડનાર નથી. મેં આપને પહેલાંથી જ કહ્યું કે, છે ફક્ત તમારી હાલની યોજનામાં જ હું મદદ કરીશ, પણ તમારી મોટી આશાઓ અને ખરા કે ખોટા લોકમાં હું ઉત્તેજન આપી શકીશ નહીં."

મારાં છેવટનાં વચનો સાંભળી, તે અતિશય ક્રોધાવમાન થઈ ગયા. તે એકદમ ઉભા થઈ ગયા, ને ઝોરડામાં આમથી તેમ આંટા મારવા લાગ્યા. તેઓ ખીલકુલ બોલ્યા નહીં અને પછી ધમ દેતું કે બારણું ઉઘારી, કાંઈ પણ કહ્યા વગર ચાલ્યા ગયા.

અકરણુ ૧૬ મું.

દારાનો લોભ.

કપારેને મોટા રોઠ જાય એવા વિચારમાં ખૂણામાં ઉઘેસેા મારેા વધારાર સુલેમાન, હવે હસતે મ્હોડે મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો; “જનાબ! તમે જે બાતુ વિશે તજવીજ કરો છો, તે ખરેખાત પેલી વિધવાને ત્યાં જ રહે છે, અને સારી પેટુમ છે!”

“શુક્રેએકાદી! હવે યાહો હું તેને જોઈશ અને મળી શકીશ. ઝંઝનાને તું પગાર આપ્યા કરજે, અને કહેજે કે તાહન મુંગી રહે!” મેં સુલેમાનને પ્રમાણ્યું.

સુલેમાને નમન કરી મારા કહેવાનો સ્વીકાર કર્યો, અને સલામ આપી ચાલ્યો ગયો.

દરબારમાં જવાનું છોડી દીવાને મને આજે ત્રણ અકવાડિયાં પુરાં થયાં છે. હવે મારે બાદશાહની પાસે જવું જ જોઈએ. અશુભને વખતે શાહનાં અગત્યનાં કામને રખડાવી મારીને, માત્ર મારી ઇસ્કબાજીને કીધે જ, તેની બધી યુક્તિઓ ધૂળધાણી કરી નાખી, તેથી તેના મોં બાગળ જતાં કુદરની રીતે જ મારો પગ લારે થયો, અને તે મને કોણુ ખજો કેવા ઠપકો આપ્યો, તેની મને શીકર થવા માંડી.

મેં મારા પિતાને ખબર આપી કે, હું આજે દીવાનેઆમમાં દાખલ થઈશ, અને તેઓએ નામદાર શાહનશાહને જણાવવું કે, તેઓ જ્યારે પણ મને બાદશાહી ચિકારપર મોકલવા માંગશે, ત્યારે હું જવા તૈયાર છું. પણ મારા પત્રનો ખીલકુલ જવાબ મળ્યો નહીં, અને તેથી મેં એકલા જ જવાનો ઠરાવ કર્યો.

નિયમિત વખતે હું દીવાનેઆમમાં જવા નીકળ્યો, અને ત્યાં જતાંની સાથે શું આશ્ચર્ય! શાહજહાન મેપ! દરબારનું પ્રમુખરથાન શાહજહાન દારાએ લીધું હતું. ખબર કહતાં માવમ પડ્યું કે, શાહજહાન એચિતો મોટા પડ્યો છે, અને તેથી એ આજે દરબારમાં પધારી શક્યો નથી. વળી શાહજહાન કાસે શતના ઇતતવાળી થઈ ગયા છે, એવી અફવા મહિ-મહિ માલવા લાગી. તેનું પરિણામ થોડાક કલાકમાં એમ આન્યું કે, આગની મ.દ.ક આ વાત આમમાં ફેલાઈ ગઈ. લોકો તે સત્ય માનવા પણ લાગ્યા.

દારાએ અને બીજા દુશ્મનોએ છાતી ટોચીને કયું કે, શાહજહાન
 હવે છે, પરંતુ માને છે કાણ? દારાને તેમજ બીજા દરબારીઓને ભય
 લાગ્યો કે, જો આ-વાતનું ખોટાનું બતાવી નહીં આપીશું, તો બેશક
 પ્રથમ આપા શહેરમાં ને પછી આખી શાહનશાહતમાં બળવો ને
 કાપાકાપી થયા વગર રહેશે નહીં, અને બીજા શાહજહાનનાં જાણે ગાદી
 તેમને જ મળવાની છે એમ જાણી, પોતપોતાનાં લશ્કરો લઈને આવી
 પહોંચશે, અને તે વેળા તેમને વિદાય કરવા ભારી ધર્ષ પડશે.

દરબાર આગળ, મહેલ આગળ, અંતઃપુર આગળ, ખરું શું છે અને
 ખોટું શું છે તે જાણવાની આનુરતાવાળા અસંખ્ય લોકોનું ટોળું, થોડા જ
 સમયમાં ભેગું થઈ ગયું. સીપાઈઓના ગમે તેટલા કાલાવાલા છતાં,
 દારાનાં ગમે તેવાં ભાવણ છતાં, લોકો પાછળ હડતાં નથી. તે લોકોની
 તરફ મજબૂત હતી-કાંતો કબૂલ કરો કે અમારા નામદાર શાહનશાહ
 શાહજહાન મરી ગયા છે, અને જો તેઓ જીવતા હોય તો તેમને બહાર
 લાવો; અમે તેમને જોઈએ, ને ખાત્રી કરીએ કે તેઓ હજી હવે છે,
 મરી નથી ગયા! લાચાર, આજે પાટવી કુંવરનું કાંઈ ચાલી શક્યું નહીં.
 હિંદને ધુળવનાર શાહજહાનને પાલખીમાં ઉચકી લાવવાની ફરજ પડી.

હેવટે એક પાલખીમાં સુવાડીને શાહજહાનને અંતઃપુરની બહાર
 લાવી, મોટા ચોગાનની ઉપર આવેલી અગાસીમાં, લોકોનો સમૂહ તેનાં
 દર્શન કરી શકે તેવી રીતે, એક ઉંચા આસનપર સુવાડ્યો. તદ્દન રીકો
 ચહેરો, શોક અને ભયમાં કુબેલો દેખાવ અને પોતાના કમજબત નરીબનો
 દોષ કહાડતો, આજે શાહજહાન દેખાય છે. તેનું માથું છેક નીચું નમી ગયું
 છે; શરીરપર એક લાલ શાલ વીંટાળી છે, તેનું શરીર ચરચર ધ્રુજે છે.
 અગાસીમાં તેને લાવવામાં આવ્યો. તે જાણે બસ હોય નહીં તેમ જરી
 એકવાર લોકોએ તેને દરબારમાં લાવવાનો હોદ્દાકાર કરી મૂક્યો. આજે
 પ્રજા જાહી ધર્ષ બેઠી હતી. રખેને બળવો ચાલ, તેની દર્શણ પ્લીકને વશ
 થઈ જવાથી, દારા લોકોનું કહેવું સાંભળતો હતો. શાહજહાનને દરબાર-
 માં લાવ્યા. આશરે પાંચેક મીનીટ ચોખ્ખા પછી, તે નામવરને મહેલમાં
 ફરી લઈ જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. લોકોએ પોતાની ખાત્રી
 કરી કે શાહજહાન હવે છે.

બાદશાહને મહેલમાં લઈ ગયા પછી, દારા જાણે પોતાનો કબો
 ખરો થયો હોય, તેમ લપકામાં ફરીથી દરબારમાં દાખલ થયો, અને
 પોતાના પિતાના આસનપર જઈ બેઠો. સર્વે કોઈ ઉભા થયા, અને તેને
 નમસ્કાર કર્યું. આજના સર્વે કાર્યક્રમો તે હુકમ કર્યો જતો હતો; આજે
 દિવસ સીકંદર હતો.

મારે શું કરવું, દારા સમક્ષ જવું કે નહીં, તેની સાથે કયા પ્રકારે મારે વર્તવું, તેના ગુન્યાગામાં હું તો પડ્યો હતો. એક ખૂણામાં ઉભો ગ્રીને આજની ચર્ચા જોયા કરતો હતો. હું મારા પિતાને મળવા આવતો હતો, કારણ કે જો તે મને મળે તો મારે કેમ વર્તવું, તે હું જાણી સકું. પણ ફોગટ, તેનાં દર્શન આજે દુર્લભ થઈ પડ્યાં.

ઓર્થિતા એક આદમીએ મારા હાથમાં એક કાગળની કાપડી ફેરવી દઈને, તરત અદશ્ય થઈ ગયો. તે કાણુ હતો, તે જાણવાનો મને પ્રસંગ જ મળ્યો નહીં. કાપડી મારા હાથમાં હતી. મેં ઉઘાડીને વાંચી. તેમાં શું લખ્યું હતું? “દરબારમાંથી એકદમ ચાલ્યો જ. હું તારા ઘરમાં મળીશ.” માત્ર આટલા જ શબ્દો, પણ અક્ષર ઉપરથી તે મારા પિતાની છે, એમ હું તરત સમજી ગયો, અને તેનો હુકમ માનવાને હું તરત દરબારમાંથી નીકળી પડ્યો, કે પેલા કમખખત દારાનું મોં જોવું પડે નહીં.”

જેવો દારા દરબારમાંથી ઉઠ્યો, અને દરબાર વિસર્જન થયો કે, મારા પિતા મને મળવા તરત આવી પહોંચ્યા.

“સાદીક,” આવતાંની સાથે જ તેઓ મને કહેવા લાગ્યા. “તારે દરબારમાં હાજર રહેવું, એ મને ઠીક નહીં લાગવાથી, મેં તને ચીઠ્ઠી લખી હતી. હવે જો તું ડાહ્યો હોય તો હજી તું માંદો છે એવો દ્રોગ કરી, ઘરમાં જ પડી રહે. જ્યારે શાહજહાન સામે થાય, ત્યારે તું દરબારમાં આવજો. તું સાજો થયો છે એવું મેં તે નામદારને કહ્યું હતું, અને તેઓએ બાદ-શાહી શિકારને માટે કાલનો દિવસ નક્કી કર્યો હતો. પણ હવે તે પોતે જ માંદો પડ્યો છે, એટલે વળી પાછું આપણું કામ ઢીંકમાં પડ્યું છે. તારી મૂખાંધને લીધે, તું જો, કે અમારે લગભગ મદીનો થયાં બાદી થવું પડ્યું છે. હવે જો એકાદ માસમાં આપણું કામ નહીં થાય, તો પછી ચોમાસું બેસશે અને ત્યારે શિકાર કરવો શક્ય નહીં. વળી મને તો ખીંક લાગે છે કે, પેલા મધેડા દીવારામ દત્તમ, શરીરની દવા સાથે મગજની દવા એવી આપી દેશે કે, આપણી મુક્તિ ધૂળધાણી થઈ જશે. મારે આપણું કામ જેમ જલદીથી થાય તેમ સારું!”

હું તો આ સાંભળી ખુશી જ થયો. કારણ કે મેં તાનને સપડાવે તેવા તે હુન્ન્યા શાહજહાનને પકડવાનું કામ કાંઈ સહેલું નહોતું. આથી મેં પૂછ્યું: “ત્યારે તમારી ખીંક હવે તો મટી જશે.”

“શું બોલ્યો? મારી ખીંક મટી જશે? અરે! જ્યાં સુધી દારા જીવતો છે ત્યાં સુધી હું મુલેલાજ છું, એમ જ સમજજો.”

“ત્યારે તમે કરવા શું માંગો છો?”

“દારાનું ખૂન! મારા પિતા માત્ર બે જ સપ્ત બોધ્યા, એટલામાં પ્યારણ ઉધડી ગયું, અને દારાનો જ ચોખદાર, અમારા ગલરાટ વચ્ચે આવી ઉભો રહ્યો અને સાહનદો દ્વારા મને બોલાવે છે એમ કહ્યું. મારા પિતાની પેલા ચોખદાર તરફ એક નજર નાંખતાં, ખાત્રી જ થઈ કે, તેણે અમારી વાત સાંભળી છે. તે એક બચ્ચાની માફક ધ્રુજવા લાગ્યો. હું પોતે પણ ક્યાં છું, તેનું મને લાન રહ્યું નહીં. છેવટે પેલા ચોખદારે કહ્યું કે, “જનાબ! દારા તમારી વાટ જોઈને બેસી ગયા છે,” ત્યારે જ હું ભગૃત થયો, અને મારા પિતાને ભય ભરી અવસ્થામાં ત્યાં એકલા મૂકી, હું દારા પાસે જવા નીકળ્યો.

જે દીવાનખાનામાં મેં નામદાર સાહનદાનની પ્રથમ મુલાકાત લીધી હતી, તેજ ચોરસમાં મને તેડી જવામાં આવ્યો. અહિંયા દારા અને હું માત્ર બે જણ જ હતા. પેલા ચોખદારને મારી આગળથી મ નહોતો જવા દીધો, અને તેથી મને ધીરજ હતી કે, અમારી ખાનગી વાતની દારાને ખબર પડી નથી. તેના મોં આગળ એક નાબેદાર ગુલામની માફક નીચું માથું કરીને હુકમ સાંભળવા હું ઉભો રહ્યો.

“સાદીક!” દારાએ કહ્યું; “તુ શા માટે મારો દુશ્મન થાય છે?”

“હું કોઈનો દુશ્મન નથી. હું રાજ્યનો નિમકદલાત નોકર છું. જો આજે તમે સાહનસાહ પદ્મર વિરાજો, અને હું તમારી નોકરીમાં દાખલ થાઉં, તો પછી જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં લોહીનું છેલ્લું ટીપું રહે, ત્યાં સુધી હું તમારો તાબેદાર છું!”

“હા, તે હું જાણું છું. પણ તેની સાથે એ પણ હું જાણું છું કે, મને સાહનસાહનો મુગટ ધારણ કરતાં અટકાવવાને પહેલો પ્રયત્ન કરનાર પણ તું જ મશે.”

“હા, નામવર તે ખરું છે.” મેં કણવ જ કહ્યું. “મને કેટલાક કારણો એવા મળ્યાં છે કે, જેથી મને ઔરંગઝેબનો પક્ષ લેવો પડે છે. પણ જો તે કારણો નહીં હોય, તો આ ગુલામ તમારી તાબેદારી ઉઠાવવાને પણ તૈયાર છે.”

“અને તે કારણો શું છે?”

નેકનામદાર! તે નહીં જણાવવા માટે તમો મને માફ કરો. ચોક્કસ જાણનો એવી ■ છે, જે તમને જણાવવાની મને રમ્મ નથી!”

કાંઈક વિચાર કરીને તે બોલ્યો; “સાદીક! જો તારા જેવા એકમે આદમી મારે પક્ષે હોય તો તપ્ત મેળવતું, એ મને બચ્ચાની રમન જેવું થઈ પડે. હું તને કોઈ પણ વખતે મારી નોકરીમાં લેવા તૈયાર છું.

તારાં કારણો શું છે, તેની હું અટકળ કરી શકું છું; પણ મને આશા છે કે, તારી મુશ્કેલીઓનો થોડા વખતમાં અંત આવી જશે!”

મેં મારા બે હાથ જોડી, તેના બોલવાનો સ્વીકાર કર્યો.

“હીક, સાફીક, હું તને મારો મિત્ર ગણું છું; તને ઘટતું માન આપતો રહીશ; હવે જવું હોય તો જા.”

હું તે દરબાર સ્થાનમાંથી નીકળી પડ્યો, અને મારા પિતા જે કાગને ડાળે વાટ જોયા કરતા હતા, તેની પાસે તરત ગયો, અને જે કાંઈ બન્યું હતું તે મેં એને કહ્યું. સર્વ જતાંત સાંભળીને તે હસ્યા અને કહ્યું; “કાળા નાગથી સંભાળતો રહેજે, એ તને ડંસશે. અરે ખોદા! મને ફક્ત એકજ લાગ—”

“ખામોશ! શું તમે એટલામાં ભૂલી જાઓ છો કે, આપણી વાતચિતો બીજા પામી જાય છે!”

“ખરું કહે છે. આ શબ્દોને પાછી ખેંચવી જોઈએ. વારુ, કાલે હું મારે ત્યાં રાત્રે આવજો.”

આટલું કહી વળી નવા છુદા ને નવી મુક્તિઓ શોધવાના વિચારમાં તેઓ વિદાય થયા, અને અમે ફરી એકવાર જૂના પથ્થા ખોદા માણુમ! રીર કબ મીચેંગા!

આજે દીવાને આમમાં શાહજહાન આવ્યો છે. તેના ચારે સાદ-
ગદા પણ દાગર છે, અને તેમને દરેકને હકિમગીરી આપવાની દિવા
ચનાર છે. મુલતાન શુભને યજ્ઞગનો મુખે બનાવવામાં આવ્યો; ઔર-
ંગઝેબને દખણમાં મોકલવામાં આવ્યો; મુરાદને ગુજરાતનો હકિમ બનાવ્યો
અને દારાને કાશુબ તથા મુલતાનની સુઆગીરી આપી.

દરેક જણાએ શાહજહાનને નમીને ફરમાન કમૂલ કર્યું. દારા
શિવાય સર્વેએ રજા માંગી, પોતપોતાના પ્રતોમાં જવા તૈયારી કરવા
માંડી. માત્ર દારાજ જવાને નારાજ હતો. પિતા મરે તો ગાદી તરત પોતાને
મળે, એવા હેતુથી તે આમથી દૂર જવાને તકર નહોતો.

ફરમાન કાઢવામાં આવ્યાં કે તરત ચાકી ચલશે. શાહજહાન
પોતાના મહેલમાં પાછો ફર્યો. તેને મળવાને હું આવુર હતો, પરંતુ
આજે મને એક પણ તક મળી નહીં. શાહજહાનના ગયા પછી, હું
મારા પિતાને ગોધવા લાગ્યો, પણ તેઓ તો આજે દીવાનેઆમમાં આવ્યા
જ નહોતા. મને કશુંક અગમ્યથી લાગી, અને મેં મારા પિતાને ઘેર જઈ
મળવા કંરાવ કર્યો.

પણ તરત જ દારાનો એક આદમી આવી, મને કહેવા લાગ્યો કે,
શાહજહાન દારા સાહેબ તમને બોલાવે છે, માટે આવી જાઓ. પોતાના
પિતાની માફક દારા પણ એક દરબાર ભરતો હતો, અને ત્યાં એના
મળતીઆઓ વગેરે જતા હતા. મને ત્યાં હાજર થવા આમંત્રણ થયું,
તેથી મેં ઘેર જઈ પોતાક ખદવીને જવા વિચાર કર્યો.

તરત જ ત્યાંથી નીકળી પડી, થોડેસ્વાર થઈ, ઔરંગઝેબને આવી મળજો. દખણમાં જવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે. શાહજહાનનું કાંઈ સ્થાવરું નથી. દારા અને બેમમ સાહેબ જે કહે છે તે જ થાય છે. હવે બચાવવો હોય તો નાસજો. પણ આજે, દારાની દરબારમાં જવાને ચૂકતો ના!

ફૈયાનઆરા.”

યા ખોદા! આ શું! શું દારા મંગલાચરણમાં જ મારો જન લેવા માંગે છે. હા! હીક છે! મારા પિતાએ બરોબર કહ્યું હતું કે કાળા નાગથી સાવધ રહેજો. ફૈયાનઆરા! તારો ઉપકાર કેમ શુભ? તે મને આજે શ્રવતદાન આપ્યું છે.

આમ વિચારમાં તક્લીન થયો હતો, પણ એટલામાં દારાને ત્યાં જવાનો વખત થઈ ગયો, તે બ્હીકથી ઉતાવળમાં મેં મારો પોશાક બદલ્યો, અને થોડુંક સોપારી પણ મેં સંતાડી રાખ્યું. સુલેમાનને જોલાવી, મારો થોડો તૈયાર રાખવાને તથા મારો કેટલોક સામાન મુઘોઆરખાનની વિધવાને ત્યાં લઈ જવાને મેં એને ફરમાવ્યું, અને હું ત્યાં આવી પહોંચું ત્યાં સુધી મારી વાટ જોતાં ત્યાં જ ઊભા રહેવા મેં એને હુકમ આપ્યો!

આ પ્રમાણે હુકમ આપીને હું દારાની દરબારમાં ગયો, અને જેવો હું બેઠો કે તરત દારાએ પોતાનાં આજુસોને હુકમ કર્યો કે, સાદીકને આવકાર આપવા માટે પાનસોપારી લાવો! મેં નીચા વળી જે માન મને આપવામાં આવ્યું, તે માટે ઉપકાર માની સોપારીનો સ્વીકાર કર્યો. જેવું હું થોડું ઉંચું કરીને ખાવા ગયો કે, તે સાથે મેં તરત સોપારી બદલી નાંખ્યું, અને મારું પોતાનું મેં ખાધું.

પાનસોપારીની ક્રિયા ખલાસ થયા પછી, અમને બધાંને જવાની આજ્ઞા મળી. જેવો હું છૂટ્યો કે તરત મેં મારા ઘરને, શોલાને, રાજ્યની વજાદારીને, હેક્ષી સલામ કરી! ઉતાવળે ઉતાવળે મારા પિતાની પાસે જવા જાણે દોડ કરી! આખે રસ્તે મેં દુરામખોર દારાને તેની જુરી દાનતને માટે શ્રાપ આપ્યા કર્યો. મારા બાપના ધરના અગિયુ આગળ આવીને મેં પૂછ્યું કે, મારા પિતા અંદર છે કે નહીં. પહેરેગીરોમાંના એકે જવાબ આપ્યો કે, તેઓ આજે ઔરંગઝીબનાર નીકળ્યા જ નથી!

તે મને ડર લાગ્યો. તરત જ હું અંદર પેશા અને જ્યાં જોઈ ત્યાં બધે ઉચલપાચલ થયું દેખાયું! મારા પિતાનો પથળ પણ ખાલી! શોધતો શોધતો અંદરના ભાગમાં ગયો. ત્યાં પણ માત્ર તેની સાલ અને મલમલની સપાટ ચિત્રાય બીજું કાંઈ માલમ પડ્યું નહીં. પણ તરત જ મારી નગર લોહીના ડીપાંપર પડી. હું તરત જ જૂમ પાડી હિંચો; “કરીમ અલાહ! મારા બાપનું ખૂન થયું છે!”

મારાથી વિશેષ બોલાયું નહીં. મારું હૃદય ભરતું આવ્યું. થોડી-મીનીટ એમને એમ જ ઉભો રહ્યો. પછી લોહીના ટપકાંની નિશાન પ્રમાણે આમજી વધીને હું પાછલા જાગમાં આવ્યો. પણ ત્યાં કે પછી નિશાની માંયમ પડી શકી નહીં. મને કશો પત્તા મળી શક્યો નહીં.

મેં તરત જ જૂમ પાડી. ઘરમાં હોહો થઈ રહી. સીપાઈઓ, માણસો આક્રોશ, બેગા થઈ ગયા. પણ કોઈ બેદ લાગી શક્યું નહીં. શું માર પિતાનું ખૂન કરી તેના શરીરને ઉચકી ગયા હશે? તેને ક્યાં લઈ ગયા હશે? મને આવા આવા વિચારો આવવા લાગ્યા. મારી ખાતરી થઈ કે, આ કામ દુષ્ટ દારા શિવાય ખીજ કોઈનું હોઈ શકે નહીં. જો તેનું પોતાનું નહીં હોય, તો તેના કમજબન મળતીઆ છુરકંદાજનું હોવું જ જોઈએ.

હવે અહીં ઉભા રહેવામાં ખીલકૂલ સવામતી નથી, એમ સમજી, દારાને ગાળો દેતો, હું એકદમ ઘોડેસ્વાર થઈ, મારું ઘર, મારા પિતાનું ઘર અને ખુદ આગ્રા શહેર છોડી જવાનો મેં કરાવ કર્યો. હવે તો ઔરંગઝેબની જ કુમકે રહેનું, અને ખોદા મદદ આપે તો દારાપર વૈર સેવાનો વિચાર કરી, હું ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

હું સીધા ઔરંગઝેબના મુકામપર આવી ચડ્યો, અને મને તેની મુલાકાત લેવાનું કાંઈ મુશ્કેલ પડ્યું નહીં. મેં તેને સર્વે હકીકત નિવેદન કરી, અને તેનો પણ લઈતેની તાબેદારી ઉઘવવાની મારી મરજી બતાવી. તેણે મારો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ જે દસતાં મ્હોડાની ને હોંસ બર્ડા આવકારની મેં આજ્ઞા રાખી હતી તે વ્યર્થ ગઈ. જેટલું મેં પૂછ્યું તેનો માત્ર ટુંકા-ણમા મને એણે જવાબ આપ્યો. મારા પિતાનો પત્તો મેળવવા વિશે મેં એને પૂછ્યું; પણ તેનોએ મને નિરાશા બર્ડા જવાબ મળ્યો. અતે કાંઈ વધારે વાત નહીં કરવાની હોવાથી હું એને નમન કરી, ખીજ બાજુએથી જો સમાચાર મળી શકે તો તે મેળવવા દોઝો.

૫રી એકવાર મારે શહેરમાં આવવું પડ્યું, અને ત્યાં અકસ્માત મને ખબર પડી કે, દારાને જ્યારે ખબર પડી કે, મોપારીની મારાપર કાંઈ અસર થઈ નથી, અને હજી હું તો વાધ જેવો બેઠો છું, ત્યારે એના ગુસ્સાનો કાંઈ પાર રહ્યો નહોતો. જે આદમીને પાન મોપારીની ગોઠવણ સોંપવામાં આવી હતી. તેનાપર દારા અતિશય ખુસ્સ થઈ ગયો. કારણ કે તે એમ માનવા લાગ્યો કે, તે માણસની જૂનથી જ એરવાળું મોપારી મને આપવાનું રહી ગયું અને તેની જૂનની શિક્ષા તરીકે તે ખીજારા કમનસીબ માણસના બંને હાથ, બહા આગળથી કાપી નાંખવાનો એણે હુકમ કર્યો હતો. દારાના આ ધાતકી પ્રમાનનો અમલ થયો.

કે નહીં, તે વિશે મેં કશી પૂછપરછ કરીએ નહીં, તેમ મેં કશું સાંભળ્યું-
એ નહીં; પણ નહીં વે કમનસીબ માણસ ત્યાર પછી કહી દરબારમાં
જોવામાં આવ્યો હતો નહીં.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પ્રેમમાં વેહિમ !

Dafue. But who is far from love ?

First. He who fears and flies.

Dafue. What use to flee from one who has wings ?

First. The wings of love, while he yet grows,...are short.

"Animata."

શહેરમાં થોડાક વખત આમતેમ કમર વિચારે કર્યા પછી, હું સુખી-
આરખાનની વિધવાને ઘેર ગયોઃ કારણ કે મેં મારો સામાન પણ તેને
ત્યાં મોકલાવી દીધો હતો, તેમ જ સુલેમાનને પણ ત્યાં જ થોડવા મેં
કહ્યું હતું. માટે તેણે મારી ગેરહાજરીમાં શું શું વ્યવસ્થા કરી છે, તે
જોવાની ઇચ્છાથી હું તેના ઘર તરફ વળ્યો. ત્યાં જઈને હું સુલેમાનને
મળ્યો, અને મને દરેક ગોઠવણ સંતોષકારક માત્રમ પડી. અંતઃપુરમાં
ભીંએ કેમ છે, તેના ઉત્તરમાં પણ મને ખુશીના જ સમાચાર મળ્યા.
ગુલાબ પણ અહીં જ આવી હતી, અને તે પણ સારી હાલતમાં હતી.

સુલેમાન સાથે વાત કરીને, હું તરત અદરના ભાગમાં ગયો, જ્યાં
પેલી વિધવા, તેના બે પુત્રો, અને ગુલાબ બેઠાં બેઠાં ગપ્પાં મારતાં
હતાં! જેવો હું ગયો કે તેવા તેઓ એકદમ ઉભાં થઈ ગયાં, અને મને
આમિતો તેમની વચ્ચે જઈને તેઓ ખુશી થયાં, પણ તે સાથે તેઓએ
મારું ગાઠું કેમ ચાલે છે, તે વિશે કંઈક અન્યથાથી મને પૂછ્યું. મારા
સંખ્યા જે કંઈ જણવા જેવું બન્યું હતું, તે મેં હુંકારમાં કહી સંભળાવ્યું.
હર્ષ અને શોકમાં ડોલા ખાતી ગુલાબે બધું ખ્યાનથી સાંભળ્યું.

જે મુશ્કેલીઓમાંથી હું પસાર થઈ ગયો, તેનું ખ્યાન સાંભળતાં,
ગુલાબના ચહેરા પર સ્તાપ આવી. તે કશું જોાલી શકી નહીં. હું બચ્યો,
તેની ખુશાલીમાં એક શબ્દ તેનાથી ઉચ્ચારી શકાયો નહીં. તેનું કારણ
રહેજમાં સમજાય એવું છે. વિધવાના દેખતાં અમે કેવી રીતે વાત કરી
શકીએ ? હજી ગુલાબ જરમાળ હતી ! તેને ત્રિજ પુરપના દેખતાં મારી સાથે
વાત કરવાની ટેન પડી નહોતી. આજે તેની જીભ ઉપડી શકતી નહોતી, પણ
દરકત નહીં. તેની જીભનું કામ તેની આંખ કરતી હતી. તે મારા સામું
જોઈ રહી. તેનો પ્રેમ અવિચળ જ હતો, એવી મારી ખાતરી થઈ. હર્ષમાં

મારું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. “હા, પ્યારી ગુલાબ! દીવોગ્નન ગુલાબ! તું મને ચાહે છે, તારી ચાલ, તારું મૈન, તારી આંખ મારા સાક્ષી છે.”

આવા વિચારમાં જ હું કેટલીક મીનીટ ગુંથાઈ રહ્યો. છેવટે મેં જવાની રમ માંગી. બીજો દિવસે ફરી આવવાનું વચન આપી, હું ત્યાંથી વિદાય થયો. શાહબદ્દાની છાવણીમાં મેં રાત પૂરી કરી, બીજો દિવસે કામ કરવાનું પણ મને સૂઝ્યું નહીં, અને ક્યારેને વખત થાય કે હું જઈને ગુલાબને મળું, એ જ વિચારે મારા મનમાં ધર ધર્યું હતું.

વખન થયો, અને હું મરીયમને મકાને ગયો. તેણે અને તેના જ પુત્રાએ મને સારો આવકાર આપ્યો. પણ ગુલાબને ત્યાં નહીં જોવાયું હું આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તે ક્યાં છે તે વિશે સવાલ પૂછ્યો. તેને કાંઈ જ્ઞાનું કાઢ્યું. જોકે તે તદ્દન ખોટું હતું એમ મને લાગ્યું, પણ નાચારે તે કબુલ રાખ્યા વગર છૂટકો નહોતો. છેવટે તે આવી, પણ મોડી આવી.

પણ શું! આ ગુલાબ! અરે ક્યાં છે કાલની પ્રકાશતી તેજની મૂર્તિ અને ક્યાં આ તેના બદલામાં રડતી મુરત! આજે તેના મહેરા તદ્દન બદલાઈ ગયો હતો, તે શીખી પડી ગઈ હતી, તેને મને કંટા આવકાર આપ્યો. મને ચટપટી થવા લાગી, તેની શીકરનું કારણ જાણવા મથ્યો, પણ ફોગટ. આજે તે બેદરકારીથી મારા તરફ જોતી હતી અને બગબગ જવાબ દેતી નહોતી.

એ પુતળાની માફક અમો ઉભાં રહ્યાં હતાં, તે દરમિયાનમાં મરીયમ અને તેના બે છોકરાઓ અમને એકલા મૂકીને ચાલ્યા ગયા! છતાં ગુલાબ મુગી રહી! અને વધતી જીભે મેં ગુલાબને આ બધાનું કારણ પૂછ્યું; તે જણાવવા વિનંતા કરી અને તેના જવાબમાં મને એટલું જ જણાવ્યું કે, મુખીઆરખાનની વિધવા વગેરે જોડેનાં જ ઓરડામાં બેઠાં છે, અને હમણાં જમવાની યાગીઓ પીરસાય છે, માટે ત્યાં જવાનું છે!

તેના આ ઉત્તરની દરકાર ક્યાં વગર મેં ફરીથી ઘાટો પાડી પૂછ્યું: “ગુલાબ! આજે શું થયું છે? હું તને હાય જોડી પૂછું છું, તું મને કહે. મેં એવું શું કર્યું કે, જેથી હું તારા ગુસ્સાને પાત્ર થયો છું?”

તેને જવાબ આપ્યો: “પ્રિય સાદીક! હું ગુસ્સે થઈ નથી. પણ હવે તારે મારી પામે આવવાનું માંડી વાળવું. તારે જવું હોય ત્યાં તું જા. ઇશ્વરતને હમેશાં સુખી રાખે. દરબારના બનાવો સાંભળી હું દુઃખી થઈ છું.”

બસ, આ હૃદયબેદક ચાર મુઠ્ઠો ભાલી, ગુલાબ કે જેને માટે હું મારો પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર થયો હતો તે ગુલાબ, બેદરકારીથી આરણાં તરફ ચાલી ગઈ. જતાં જતાં એક નજર મારા તરફ ફેંકી. પણ

હાય ! આજે તે નજર પ્રેમની નથી. તે એક મિહાસવલા આદમી તરફ દયાની નજર હતી ! આ ખોદા ! આજે હું દયાને પાત્ર થઈ પડ્યો છું.

ગુલાબની આ વર્તણૂકથી મને ઘેલછા લાગી. હું ગાંડો કેમ નહીં થઈ ગયો, તે મને અજ્ઞયજ્ઞ લાગે છે. શું ગુલાબ મને ચઢાતી નથી ? આનું કારણ શું ? લાવ હું મરીયમને પૂછું. આમ વિચારીને તરત પાસેનો ઝોરડીમાં તે બેઠી હતી, ત્યાં હું હિતાવળે પગલે ગયો, અને આજે ગુલાબ આ પ્રમાણે કેમ વર્તે છે, તેનું કારણ જાણવા માંગ્યું.

“નેકબાનુ ! આજે શું થયું છે ? ગુલાબ કેમ બોલતી નથી ? શું મારી નિંદા કરવામાં આવી છે અથવા તો જે સ્ત્રી થોડા કલાક અગાઉ મને ચઢાતી હતી, તે મને તજ દે છે ?” મેં પૂછ્યું.

“તે તો કાણુ જાણે. હું નથી ધારતી કે, તમે એને નહીં ગમતાં હોવ. પણ જુઓની હવે વખત બદલાઈ ગયો છે. ગુલાબે તપાસ કરી છે, અને તમે પણ ના ખાડી નહીં સકશો. કે તમે કંઈ હવે નામદાર શાહનશાહના અમીર નથી, પણ સાદા સાદીક છો !”

‘હે, ત્યારે શું એમ જ છે ! બસ હું સમજી ગયો. તે ગુલાબમાં ખરો પ્રેમ નહોતો. તે સાદા સાદીકને નહોતી ચઢાતી, પણ નામદાર શાહનશાહના એક ઉમરાવને ચઢાતી હતી; તે પ્રેમને નહીં, પણ પૈસાને ચઢાનારી છે. હાય ! શું તે માત્ર પૈસાને ખાતર પોતાના હાથપર મને સુંબન કરવા દેતી હતી ?”

આ પ્રમાણે મને હાથ અડસાસ કરતો જોઈને, મરીયમ મને કહેવા લાગી કે, “હાલના સન્મેગો જોતાં મારે હવે મુલાકાત લેવાનું બંધ કરવું જોઈએ.” “અમીર,” “ઝનદુત અલ ઉમર” વગેરેના મારા ખીતાબો જતા રહ્યા છે, માટે હવે મારી સાદાઈનાપર જ વિચાર રાખવો.” તેનાં આ વચનો સાંભળી માસથી બોલ્યા વગર નહીં રહેવાયું; “ગુલાબ મને ધીકારે છે, મારાપર દયા લાવે છે અને મારું મોં જોવા માંગતી નથી !”

મરીયમ મને કારણોની હારમાળા આપવા લાગી. “ગુલાબ તને શા માટે જોવા નથી માંગતી, અને શા માટે તારે આપણું નહીં, વગેરે લંબાણુ રાચણુ તેણે ચલાવવા માંડ્યું. પણ મને તેનું બોલણુ બીલકુલ ગમ્યું નહીં. હું વચ્ચે બોલી હાથે; “બસ બસ. જો તેનો પ્રેમ સાચો હોત, તો મારી ગમે તેવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ ગુલાબ મને આજ્ઞા કરતે. પણ હાય ! આજે હું બે વસ્તુ મુખાવું છું. છેલ્લા રામ રામ કરું—પ્રેમને અને ગુલાબને ! બનેને આજથી ભૂલવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ. ખોદા મને વારી આપશે. આજથી મેં ઝોરડીપ્રેમનો પક્ષ લીધો છે. તેને માટે હું મારો પ્રાણ અર્પીશ. જે સ્ત્રીનો પ્રેમ આજે આવે, કાલે જાય તેને

જે વખતે મને તે નામદારનું તેડું આપ્યું અને હું તેની હલુરમાં ગયો, તે વખતે રાણેતા મુજબ ઐરંગઝેબની આલુચાણુ પ્રકીરો, મુદ્રાઓ, મોસવીઓ, દેટલાક કાજીઓ અને બીજા થોડાક પાક આદમીઓ, હાથમાં માળાના મણકા ફેરવતા મારી નજરે પડ્યા. મને લઈ જઈને તંશુના એક ખૂણામાં ઉભો રહેવા ફરમાવવામાં આવ્યું. તે વખતે બંદગી કરવામાં આવતી હતી, તેથી મારા તરફ કોઈએ નજર પણ કરી નહીં. પણ ત્યાંના બધો દેખાવ જોવાની મને પૂરતી તક મળી. બંદગી ખલાસ થઈ અને સૌ કોઈ પોતપોતાની જગ્યાએ ચાલ્યા ગયા.

માત્ર ઐરંગઝેબ અને હું તંશુમાં એકત્રા રહ્યા. તરત હું તેનાં મોં આગળ જઈ નમન કરી અદબ વાળી ઉભો રહ્યો. તે મારા તરફ તીક્ષ્ણ નજર રાખી મને પૂછવા લાગ્યો; “ઓ અધમ પુરુષ! તારી માળા ક્યાં છે?”

મેં મારી તલવાર ખેંચી અને જવાબ વાલ્યો; “આ રહી મારી માળા!”

ઐરંગઝેબ ખુશ થયો હોય એમ મને લાગ્યું, અને મને પોતાની ઉક પામે આવવા કહ્યું. તે કહેવા લાગ્યો કે, “વખત આવશે, ત્યારે તારી તલવારને જરા નવરાચ પણ મળશે નહીં. પણ હમણાં તો તારે ફકીર બનવું પડશે. લે આ માળા!” એમ કહી પોતાની ડાકમાંથી એક માળા કાઢી મારી તરફ ફેંકી.

મેં તે તરત ઉચકી લીધી અને નીચા વળી તેનો સ્વીકાર કર્યો.

તેણે બોલવું ચાલુ જ રાખ્યું, “હમેશા સાવધાન રહેજો. કોઈ સાથે લડતો નહીં, કજીયો કરતો નહીં. હું શાહ બનું કે સાંઈ બનું, પણ જ્યારે મારો વખત આવશે ત્યારે જો તું મારી તરફ નીમક હસાવીથી વર્તશે, તો હું તને નખી યાદ કરીશ. બોલ તારે કાંઈ હમણાં માંગવાની ઇચ્છા છે?”

“હા નામવર! મારા પિતાને માટે મને શીકર થયા કરે છે.”

“તારો બાપ ક્યાં ગયો છે?”

“યા બોદા! તે મને ખબર જ નથી; પણ મને બીક લાગે છે કે, દારાએ તેને પ્રસાંગ્યો હશે!”

“ત્યારે તો ફક્ત બોદા તેને બચાવી શકે, એનું આવી બન્ધું. પણ તરુણ બાળ! હોકરા, હવે તું સાવધ રહેજો. જો કદાચ તું પકડાયો, તો તું નિશ્ચય માર્યો જશે. યાદ રાખજો, મારો બાપ પણ તને બચાવી શકશે નહીં.”

મેં હીંમત સંખી જવાબમાં કહ્યું; “જો તે નામદાર વચ્ચે પડે, તો મારો પિતા છૂટે ખરો!” પણ મારો પિતા આ વખતે ઐરંગઝેબની સેવામાં નહોતો, એટલે તેણે વચ્ચે પડવા ચોખ્ખી ના પાડી અને કદાચ પડે તોપણ તે છૂટી શકે એમ માની શકાય એમ નહોતું, આ કારણને લીધે હું વધારે આત્મહ કરી શક્યો નહીં. દેટલીક મીનીટ અગે પાછા મુંગા

મુંગા, એક ખીજનાં મ્હોડાં ટગર ટગર જોતા ઉભા રહ્યા, અને છેવટે તેણે મને કહ્યું કે, આપણે દખલમાં ઉપડી જવા માટે તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ. કાઠપિણુ દિવસે આપણે ચાલ્યા જઈશું. આટલું કહી તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો, અને તેની નિશાની સમજી જઈ હું તેને નમન કરી તેના તંજુમાંથી મારા પોતાના તંજુમાં ચાલ્યો આવ્યો.

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ફસાચો.

હું મારા તંજુમાં આવી પહોંચ્યો તે વખતે સુલેમાન મારી વાટ જોતો ઉભો હતો. મેં એને જોતાં જ અતુમાન કર્યું કે, એ આજે વધારે ગંભીર માલમ પડે છે, અને મને કંઈ અગત્યની વાત કહેવા મગિ છે. એને પૂછતાં, તરત તેણે પોતાના અગરખાના અંદરના ગજવામાંથી એક કાગળ કાઢીને આપ્યો. હું તેનાપર ગુલામના અક્ષર તરત પારખી શક્યો. ધણી જ આનંદમાં આવી જઈ મેં તે જાણ્યો, અને તેમાં નીચે પ્રમાણે ગુલામે મને લખી જણાવ્યું હતું.

“દરબારી ખટપટો પછી જેમ તમે દુઃખી થયા છો, તેમ હું પણ દુઃખી થઈ છું. વિયોગનું દુઃખ હું પણ વેદું છું. જે જાતનો આવકાર મેં તમને આપ્યો, તેથી તમે ધણી દલગીર થઈ ગયા. પણ શું તમે એમ ધારો છો કે, હું તદ્દન બદલાઈ ગઈ છું! શું તમે એમ વિચાર નહીં કર્યો કે જે સંજોગો વચ્ચે હું અત્યંત રહું છું, તે જોતાં, મુંગા રહેવું બહેતર નથી? વહાલા સાદીક! મારા પ્રાણના પ્રશ્ન! જ્યાંસુધી હું તમને ખરી હકીકત નહીં કહું, ત્યાં લગણુ હું મુશ્કયા કરીશ. આજે રાત્રે તમે હીરા બાગમાં આવજો. હું કાઠખી રીતે આવીને તમને મળીશ. તમે જરૂર આવજો. મારું મગજ અત્યારે ઠેકાણે નથી! બોદા હાફેઝ! ગુલામ.”

બસ ગુલામ મને વ્હાલ છે! હું કમાયો છું. તે માત્ર વધારે સાવધ રહી છે. શું મરીયમખર મારે દવે વિશ્વાસ નહીં મૂકે? હા, તેમ જ છે. આ પત્ર વાંચી હું બેઠદ ખુશી થયો. તેને મેં ચુંબનો કર્યો. ફરી ફરી તે મેં વાંચ્યા કર્યો. ગુલામખર મેં અણુવિશ્વાસ મૂક્યો, તેથી હું પચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. મેં ઈશ્વરનો ઉપકાર માન્યો કે, હલ્લુ પ્રેમનો ઝેરો સુકાઈ ગયો નથી.

મેં હીરાબાગમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. મને મારી જાતની તો દરકાર નહોતી, પણ મને ગુલામને વાસ્તે શીકર લાગવા માંડી. તે બિચારી અંધારી રાત્રે એટલે દૂર કેમ આવી શકશે? વખતે તે પકડાઈ તો તેનું શું થશે? હું તેને કાઠપિણુ પ્રકારે જવાવીશ.

આવા વિચારોના તરંગમાં જ્યારે ચોમર અંધારું થયું, બધા ઘોરવા લાગ્યા, ત્યારે હું મારા તણુમાંથી ધીમેથી નીકળી પડ્યો. આજે આકાશમાં વાંદળો હતાં અને વરસાદ પડે એવા ચિહ્ન લાગતાં હતાં, તે છતાં વરસાદ પડે સારપહેલાં અમારી મુલાકાત થઈ જાય, એવું હું ઈચ્છતો હતો. હીરાબાગ સૂધી પહોંચતામાં મને સખત પવનના ઝપાટા લાગવા માંડ્યા અને માત્ર વીજળીના વારંવાર ચમકારાથી જ મને રસ્તો સૂઝવા માંડ્યો. આવી અવસ્થામાં ગુલામ કેમ આવી શકશે? ખોદા મારી ગુલામને બચાવો! આવા સખદો અચાનક અત્યારે મારાથી બોલાઈ જતા હતા. છેવટે હું હીરાબાગ આગળ આવી પહોંચ્યો. પણ આ ઘોર અંધારી રાત્રે ત્યાં તે કોણુ હોય? વળી એટલામાં વીજળીનેા ચમકારો થયો અને રહેજ આથે એક નાનો તંબુ અને તેની પાસે કોઈ ઉભી રહેલી આકૃતિ મારી દૃષ્ટે પડી! હા. તે ગુલામ જ હોવી એમ એ. આડઝાંખરાંઓને બાણુએ કરતો હું તે તંબુ પાસે આવી પહોંચ્યો અને એક આદમી આડના થડને અઢેલીને ઉભો રહેલો લાગ્યો. ગુલામ ડાહી તો ખરી! આવા તોફાનમાં એકલી નહીં આવતાં તે કોઈ માણસને સાથે લઈને આવી છે.

આમ વિચાર કરતાં કરતાં હું જોયો તે તંબુની અંદર દાખલ થવા જઈ છુ કે, હથિપારખધ માણસોની એક દુકડી એમિતી મારી પાછળથી આવી લાગી અને એટલી ઝડપથી તેઓએ મારા હાથ બાંધી-લીધા કે મને મારી તત્તવાર ખેંચવાનો પણ વખત મળ્યો નહીં. હું છક થઈ ગયો. દગો થયો છે એમ મને લાગ્યું, પણ મારાથી બોલી શકાયું નહીં, તેઓની સામા મારાથી થવાયું નહીં તેઓએ મને સંપૂર્ણ રીતે કેદ કરીધો.

જ્યારે હું બેલવાને શક્તિવાન થયો ત્યારે મને સા માટે કેદ કરવામાં આવે છે, કોણુ કેદ કરે છે, અને ક્યાં લઈ જાય છે, તે વિશેના મેં તેમને સવાલ પૂછ્યા.

એક જણે ઉત્તર આપ્યો-પણુ કોણે આપ્યો તે હું સમજી શક્યો નહીં; “તમે બાદશાહના કેદી છો, અને જે જગ્યાએ જવાથી કોઈ જીવી શકતું નથી, ત્યાં તમને લઈ જવામાં આવે છે.”

“કરીમઅક્બાર તમે ખચ્ચીત બૂચો છો. કોઈ ખીજને બદલે બૂલમાં મને”-
“ખામોશ! બૂલ તમારી છે કે અમારી, તે તરત માલમ પડશે। તમને પકડવાનો અમને હુકમ થયો છે।”

હરી મેં પૂછ્યું: “મને એકવાર જવાબ દો કે મારા કદા શત્રુ ધુરંદરોએ મને પકડાવ્યો છે કે કોઈ ખીજએ?”

તેઓમણિ એક જણુ બોલ્યો: “તેનું તારે શું કામ છે। બસ હું અમારો કેદી છું, અને તારે મરી જવાનું છે, એટલું તને કશું અ બસ

નથી? તદ્દન મુંગો થા અને આ પાલખીમાં બેસી જા! પણ જો નાસવાની તો જરા પણ કોશિશ કરી તો, તે જ ક્ષણે અમે તને મારી નાંખીશું! માટે દોસ્ત, ચાલ, ડાહ્યો હમરો ન થતાં, પાલખીમાં બેસી જા. અમે તને જહાનમનો રસ્તો બતાવીશું! ત્યાં તું તારે નિરાંતે ચાલ્યો જજે અને ગમે તેમ બોલજે. ત્યાં તને કોણ અટકાવવાનું હતું?”

આ લાગણી વગરનું લાપણું સાંભળી, તે બદમાસના બધા ગોડીઆચ્છા ખડખડ હસી પડ્યા. હું પાલખીમાં બેઠો અને તે ઉંચકીને સૌ ચાલવા લાગ્યા. મારી ચારે બાજુ કેટલાક ઘોડેસ્વારો ચાલતા હતા. તેઓ થાકી જતા એટલે મારી પાલખીને બાજુએ મૂકાવી, હુકો ગગડાવવાને આસપાસ બેસી જતા. મારામાં નાસી જવાની હીમત નહોતી. જો હું જરા પણ હાથ ને તેઓને વહેમ આવે તો મારું કાકું ઉરાડી મેલતાં તેમને ક્યાં વાર હતી!

પાલખીમાં બેઠાં બેઠાં મને વિચાર કરવાને પુષ્કળ વખત મળ્યો. શું શુભાષિ ફગો તો નહીં દીધો હોય? શું શુભાખના કાકાએ જોર-જુલમથી એની પાસે આવો કાગળ તો લખાવ્યો નહીં હોય! અથવા શુભાખના ચાકરે આ વાત ફોડી દીધી કેમ નહીં હોય! રસ્તામાં ચાકરને પકડીને જામુસોએ પણ અમારી મુશ્કાકાતની ખબર કેમ મેળવી ન હોય! આમ ઉક્તતા મુક્તતા વિચારમાંને વિચારમાં હું હતો, તેટલામાં પાલખીને જમીન પર મૂકવામાં આવી. એક લોખંડી દરવાજાને ઉઘડતાં મેં સાંભળ્યો, અને મને તરત અદર લઈ જવામાં આવ્યો.

હું શહેરમાં હતો કે શહેરની બહાર હતો; મહેલમાં હતો કે કેદખાનામાં હતો, તે મને કશું માલમ પડ્યું નહીં. પાલખીમાંથી મને કાઢતાં પહેલાં મારી આંખે પાટા બાંધવામાં આવ્યા. એક લાંબી પથ્થરની સીડી-પરથી મને એક ધરમા લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંના એક અધારા ચોરડામાં લઈ જઈ મારી આંખેથી પાટા છોડી નાંખવામાં આવ્યા. હવે મને માલમ પડ્યું કે હું કેદખાનામાં છું, અને જહાનમની મુસાફરીએ જેમ બને તેમ જલદીથી મારે ઉપડી જવું પડશે. હું માસ દુઃખમાં ડૂબી ગયો હતો, તેવામાં મારી છત્તગીમાં બની ત્રયલા બનાવો એકપછી એક મારી નજર આગળ તરવરવા લાગ્યા. મને ક્યારે મારી નાંખશે, તે હું જાણતો નહોતો. પણ દરપે તપવારને ધુરકતી જોવાને હું તૈયાર થઈ રહ્યો હતો!

તરત જ ચોરડાનું બારણું ઉઘડ્યું અને દરેગો હાથમાં દીવો લઈને આવ્યો. દીવાના તેજથી, મારા ચોરડાના-નારે જહાનમમાં જવાના પ્રથમ દારનાં, એક ખૂણામાં બેઠેલા, મારી મુસાફરીમાં સાથે આવનાર સંગાત મને નજરે પડ્યો; પેલો દરેગો મારી પાસે આવી અડધા શેઠેલા અને એક ખાવા જેટલું પાણી, મારા પગ આગળ મૂકી ચાલતો

થયો. પણ જતા પહેલાં મારા ધરડા ગોડીઆને તેણે ખૂમ પાડીને કહ્યું કે, “અપ બાબા! કલ તૈયાર રહેના; જરી બામદાદમેં તુમકું રહાત મીલના, અપસી હમેરે ખુદાવિદગી તુમપેં મહેરબાની દયા! કયું સુના?”

પણ પેલો બીચારો કશું બોલી શક્યો નહોં. દરોગો ચાલતો થયો. છૂટકારાની આશાએ તેનાપર કાંઈ અસર કરી નહોં. તેના સુખના દહાડો વહી ગયા હતા. તે ચીસો પાડવા લાગ્યો, ખૂમ પાડવા લાગ્યો, પણ કશું બોલી શક્યો નહોં. હું મારા પોતાના દુઃખમાં હતો, છતાં મને તેની દયા આવી ને હું તેની પાસે ગયો.

મકરણ ૨૧ મું.

મુંગો અને આંધળો.

દીલાસા આપવાના વિચારથી હું તે કમનશીબ માણસની પાસે ગયો, અને તેને ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો. મેં તેની તરફ એક કે, બે મીનીટ જોયું! એટલામાં મારા ગભરાટ અને ભયની વચ્ચે મેં જોયું કે, મારો સાથી તો મારા પિતા છે! તદ્દન મુંગો અને આંધળો! શું આ તે સદુઃલાખાન કે જેણે તખ્ત મેળવવાનો પણ એક વખત સોજ હતો? હા, તે જ મારા પિતા! તે જ લેખી પ્રરુપ! આજે મૃત્યુને માટે સજા કરે છે! મેં ધાટો પાડીને પૂછ્યું; “કેણ, પિતા!” એમ કહ્યું. પણ કમનશીબ! તેણે ઉઠ્યું જોયું, પોતાના મોં તરફ આંગળી કરી, અને બતાવ્યું કે તેની જામ કાપી નાંખવામાં આવી છે, પોતાની આંખ તરફ આંગળી કરીને બતાવ્યું કે, તેની આંખો ફેડી નાંખવામાં આવી છે. મારો અવાજ સાંભળી તે વધારે ચીસો પાડવા લાગ્યો, અને તે પરસેવાથી ભીંજવા લાગ્યો.

હાપ, આ તે કેવા દેખાવ! અમે બાપ દીકરા એક બીજાની પાસે છતાં પણ વાત કરી શકીએ નહોં, હું પાસે છતાં પણ તે મને જોઈ શકે નહિ, અને હું તેને કાંઈ મદદ કરી શકું નહોં! હાથ!

“આ કામ કેણે કીધું? શું ખૂની દારાએ કીધું?” મેં ધાટો પાડી પૂછ્યું. જવાબમાં તેણે ડાકું હલાવ્યું.

“ત્યારે અલાહના કસમ ખાધને કહું છું કે, હું જો અહીંથી ધૂંડીશ તો, આનું વેર દારાપર નક્કી લઈશ” આ સાંભળી મારા પિતા મને કાંઈ કહેવા માંગતા હતા, પણ મારું દુર્ભાગ્ય કે તે બોલી શક્યા નહોં. તેણે મને આંગળીથી ઈશારત કરી કે લખવાની વસ્તુઓ લાવ. પણ રાત થોડી ને વેશ ધણી, વખત બહુ જ ઝોઝો રહ્યો હતો, અને કાગળ કલમ મેળવવાં મુશ્કેલ હતાં. છેક સવાર થવા આવી. ઓરડામાં કાંઈક અજવાળું પડ્યું, ત્યારે મહા મહેનતે ધુળમાં આંગળીવતી એ લખી ક્યા કે, “હું તારો બાપ નથી.”

“શું તમે મારા બાપ નથી? ત્યારે તમે કાણુ છો? તમે શા માટે જૂઠું બોલ્યા?” મારી અબળબીનો કાંઈ પાર રહ્યો નહીં, અને મેં ધણી જ આતુરતાથી પૂછ્યું.

પરંતુ તે કશું બોલી શક્યા નહીં. તેણે પોતાનું માથું ધુણાવ્યું. અતે તેણે બારણા તરફ આગળી કર્યા કીધી અને પોતાનું બદન કાઢી મને પહેરવા ધસારત કરી. તેઓ નિશાની કરી મને સમજાવવા માંગતા હતા કે, મારે બદલે તું નાસી જા!

તેની ધસારત સમજતાં જ મેં પૂછ્યું કે, તમારું શું થશે! જવાબમાં તેણે ઉંચું જોયું, કપાળે હાથ મૂક્યો, અને પોતાના બે હાથ જોડી લાંબા થઈ જમીનપર સુઈ ગયા. મને સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું કે, અપંગ હાલ-તમાં તેઓ વધુ શુભ રાશી નહોતા! મોત માંગતા હતા! અને હું મરે તેના કરતાં તેઓ પોતે મરવાને રાશી હતા.

જે કે આ મારા પિતા નહોતા, પણ પિતાથી વિશેષ તેનું હૃદય, મારા શુભ માટે તકબતું જોઈ, મને એક એવો આધાત થયો કે, તેનું વર્ણન શબ્દમાં સમજાવી શકતો નથી. તેણે મને સમજાવ્યું કે, નાસ! નાસ! હાથ! પિતાના પ્રેમમાટે શું કરું! પણ તે મારા પિતા નથી, છતાં હું કાંઈ એવો નીચ નહોતો કે બાપલો બનીને નાસી જાઉં, અને તેને મરવા દઉં. મેં તેને ચોખ્ખી ના પાડી, અને કશું કે આ પ્રમાણે હું કદી નાસી જઈશ નહીં હું તારી સાથે મરીશ!

તેણે મોટો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. તેણે વધારે જૂમ પાડવા માંડી. મારા પગ પકડ્યા. પોતાનો ડગલો ખેંચી કાઢ્યો, મને આપવા માંડ્યો, છેવટે તે લાંબા થઈ ગયા, અને મને સમજાવવા લાગ્યા કે, જો ના કહે તો પહેલાં મને મારી નાખ! તેણે પોતાથી બની શકે એવી દરેક ધસારતથી મને નાસી જવા આમદ કર્યો. છેવટે મેં હાનો પોકાર કર્યો, ત્યારેજ તેઓ જૂઓ પાડતા અટક્યા. મેં ધણી જ સાચારીથી હા પાડી, કારણ કેઈના શુભના જોખમે હું દગો કરવા માંગતો નહોતો.

હું પોતે કાણુ છું, તે જાણવાને હું ધણો આતુર હતો. અને તે જાણવાને હું મારું સર્વસ્વ આપી દેને, પરંતુ જમીનપર લખવાની મહેનત આપવા જેટલો વખત નહોતો! માટે હું તેને ત્રમે તેટલાં સવાલ પૂછું, તે બધા બર્થ હતા! પણ સાસલગણ આસ હોય છે, તેમ મને પણ થયું મેં તેને પૂછવા માંડ્યું. પણ જવાબમાં તેઓએ મને પોતાના ડગલાના મળ્યામાંથી એક લીલમની વીંટી કાઢી, મારી આંગળીએ પહેરાવી, તેને જોડવી દાખી રાખી. જાણે આ વીંટી કાંઈ દીવસ આંગળીએથી કદા-

પોતે જ વખતે રાજ્ય પચાવી પડે, એવી તેને દૃઢતા લાગી હતી. કાંઈ પણ કારણ હો; એટલું તો નહીં હતું કે, દારા સદુલ્લાખાનપર અનિશ્ચય બળતો હતો. અને તેથી એનું કાંઈક કાઢવા માંડતો હતો.

આપા છોડ્યું ત્યાર પહેલાં મારા પિતા વિશે મને એટલી જ ખબર મળી કે, શાહજહાન દારાનાં દુર કૃત્ય વિશે સાંભળી, ધણે ગુસ્સે થયો હતો, * અને સદુલ્લાખાન જેવા પોતાના વજરને આવી ધાતકી શિક્ષા દરમાવી, તેથી ધણે દિલગીર થયો હતો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

બારીક તપાસ.

બીજે દિવસ દરબારના જે સમાચારો અમને મળ્યા હતા, તેમાં એક આ હતા કે શાહજહાં દારા ધણે જ ગુસ્સે થઈ ગયો છે, કોઈ સાથે બોલતો નથી, અને જો કોઈ એની પાસે જાય છે તો તેની સાથે લડી પડે છે. લોકો આનું કાંઈ કારણ સમજી શકતાં નહોતાં, તેમ જ કાંઈ એને પૂછવાની હીમત પણ કરી શકતું નહોતું. પણ એ તો જેને વીતી હોય તે જણે. દારાના ગુસ્સાનું કારણ હું સારી પેઠે જાણતો હતો. મને મારી નાખવામાં તે બીજાના નિષ્ફળ થયો, એ જ એના ગુસ્સાનું કારણ હતું.

જો કે, આગલે દિવસે મારા કેદ થતા સંબંધી કાંઈપણ હકીકત મેં ઔરંગઝેબને કહી નહોતી, તે છતાં એને મારે વિશે શક હતો. તેથી બીજે દિવસે મને એકલાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને જે રાત્રે તોફાન થયું, તે વખતે હું શું શું કરતો હતો, તેનો બારીક ખુલાસો તેણે મારી પાસે માંગ્યો. ઔરંગઝેબ કે જે બડો ભુલ્યો હતો અને કોઈપણ દિવસે આ બનાવ જાણ્યા વગર રહેવાનો નથી, એમ હું જાણતો હતો. તેથી હું તેના આગળ જૂઠું બોલવાની હીમત કરી શક્યો નહીં. અને તેથી મેં બંધી હકીકત તેને વિગતવાર કહી. માત્ર વીંટીના સંબંધની વાત મેં

* ઈનાયતખાનના શાહજહાન નામમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, સદુલ્લાખાન અલામી colic ની બારે અને અસહ્ય વેદનાથી મૃત્યુ પામ્યો હતો આ વજર એક ધણે જ સામર્થ્યવાન અને મહાન પુરુષ હતો, અને તે ૧૬૫૬ માં મૃત્યુ પામ્યો હતો. પરંતુ જર્નલિસ્ટ જણાવે છે કે સદુલ્લાખાન દારાએ જ ખૂન કરાવ્યું હતું, અને તેથી બાદશાહ તેના પર ધણે જ ગુસ્સે થઈ ગયો હતો, અને તેનાં આ અપકૃત્ય માટે તેને માફી નહીં બક્ષવાને માટે તેણે પક્ષો ઠરાવ કીધો હતો. કેદુ નામનો બીજો મુસાફર પણ એમ જણાવે છે કે, દારાપર સદુલ્લાખાનને જે આપવાનું તહેમલ આવ્યું હતું.

દૂધાવી રાખી. મારા પિતાના દુઃખના સમાચાર સાંભળી, તે મારા તરફ દીક્ષસોજી બતાવવા લાગ્યો, અને તેના મૃત્યુને માટે પોતે પણ ઘણો દિલ-ગીર થયો છે, એમ મને બતાવ્યું.

થોડીકાર મનમાં ને મનમાં વિચાર કરીને તે મારા સામું એકી નજરે જોવા લાગ્યો, અને મને પૂછ્યું: “તારે કોઈ ભાઈ છે કે નહીં?”

“નામવર! તે વિશે મને ખીલકુલ ખબર નથી. મારા પિતા કોઈપણ દિવસ એમ બોલ્યા નથી કે મારે ભાઈ છે!” સદુક્ષાખાન જ મારો બાપ છે, એમ ભાર મૂકીને જણાવતાં મેં કહ્યું.

“હીક બોલ્યા! તારે તમારા બાપે તમને કોઈ એમ કહ્યું!—અરે! પણ ખરાબર, તેની તો જીભ જ કાપી નાંખવામાં આવી હતી! ચાલો એ પણ હીક—અરે ભૂલ્યો, બહુ બેઠું થયું—દારાએ ધણું જ ખરાબ કામ કરીધું છે!” ઔરંગઝેબે ચાહુ જ રાખ્યું: “તું તારા બાપને ત્યાં મરવા માટે મૂકી આવ્યો છે!” તે મારા સામું એકીટરી જોવા લાગ્યો.

“મેં ઘણી ઘણી ના કહી, મને મરવા દેવાને વિનંતિ કરીધી, પણ એને કબુલ કરીધું જ નહીં, વળી અમારા દુસ્મનો, મારા બાપને આંધળો મુગો કરીને તેને દુનિયામાં પાછો ફાંકી મૂકવા માંગતા હતા. તેઓ મને મારવામાં નિષ્ફળ ગયા, તેથી હું નથી ધારતો કે, તેઓ તેને મારી નાંખે!”

“એ તો જ યાવ તે ખરે; પણ તું તારા બાપને માટે બહુ ઓછી શીકર રાખે છે.”

“જો કે હવે જીવું, એ તેને માટે તદ્દન નકામું છે, તે છતાં પણ હું ઇચ્છું છું કે, તેઓ મુક્તિ પામે!”

તે મુગો રહ્યો, પણ મુછમાં હસ્યો. મારું નકી અતુમાન હતું કે, સદુક્ષાખાન મારો બાપ નથી, એ વાત તે સારી રીતે જાણતો હતો.

“તારે જતું હોય તો હવે જા. અમે તારાપર નજર રાખતા રહીશું. પણ યાદ રાખજે કે, ઔરંગઝેબ ઘાડો મિત્ર થઈ શકે છે, તેમ જ કઠો યત્રુ પણ થઈ શકે છે.” મને વિદાયગીરી આપતાં કહ્યું.

“આપ નામવરની ખજૂગીમાં હું કદી આવી પડીશ નહીં!” મેં નમન કરતાં કરતાં જવાબ આપ્યો.

“હીક, બોલે તે પાજજે! સલામ આલેકુમ!”

હું નમન કરી મારા તંત્રમાં પાછો ફર્યો, એટલે દખલમાં ઉપડી જવાને બધી રીતે તૈયાર થઈ રહેવાનો દુકમ મેં સાંભળ્યો.

આમા છોડવાને મને કોઈ જાનની દરકત નહોતી, પણ મારી ગુલામતે મર્યા વગર હું જાઉં, એ વિચાર જ મને બહુ દુઃખ આપતો હતો. મારી ખાત્રી હતી કે, એનો કોકો નહીં એને દેશન કરશે. પણ

ઓલાદ વિશે જાણતો હતો. હું પોતે તે જાણું છું કે નહીં, સદુદ્દાખાતે મને તે કશું છે કે નહીં, તે જાણવાને તે ઘણો આતુર હતો. પણ મારી પાસેથી તેને કશું મળ્યું નહીં. મને બ્હીક લાગતી હતી કે, જો અંબે હુઆના પીરને ખરી વાત કહીશ તો વખતે તેઓ મારો ઘાટ ધડી નાંખશે! અને તેથી જ તે વિશે તદ્દન અજાણપણું બતાવવું મને બહેતર લાગ્યું. છેવટે, આશા નિરાશા વચ્ચે ડાલતા નજરે મને જવાની રમ આપી.

નજરઅલીખાનને છોડી-એ તંજુ છોડી હું આગળ ગયો, તેટલામાં તો એક તણુનાં ખારણાં આગળના ચક્રમાધી એક મુંદરીને મારા તરફ દગર દગર જોતી મેં જોઈ. આ કાણુ હતો, એવો હું વિચાર કરવા લાગ્યો, અને જરા પાછળ ફરીને પેલા ચક્ર તરફ નજર કાઢી કે, અંદરથી ખૂમ પડતી મેં સાંભળી કે, “નુરમહાલ! આમ આવ.”

નામ સાંભળતાં જ હું ચમક્યો. શું નજરઅલીખાનની આ છોડરી! કેવું સરસ રૂપ! એની સાથે હું પરવ્યો. પણ હોતા! તે સૌંદર્યનો સાગર છે. પણ—પણ ગુલાબને કેમ બૂલાવ! ના, તેને તો નહીં જ બૂલું.

તે તેજનો બંડાર ચક્રની પાછળથી ફરી પ્રકાશવા લાગ્યો. હું મારી ઈચ્છાને દાખી શક્યો નહીં. મેં તે ચક્ર તરફ ફરી ફરીને જોયું. તે તરત સમજી ગઈ અને અંદર ચાલી ગઈ.

એના ને એના જ વિચારમાં હું મારા તંજુમાં પાછો આવ્યો, તો મારી અન્યવખીની વચ્ચે, યુસફને મારી વાટ જોતો મેં ઉભેલો જોયો.

અકરણુ ૨૩ મું.

યુસફ.

“અરે યુસફ! તું અહીં ક્યાંથી?” મેં તેને અન્યવખીમાં પૂછ્યું.

“કેમ તું અન્યવખી થાય છે, સાદીક! પણ તું અન્યવખી થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. જો મારો કાકા જાણે કે હું અહીં આવ્યો છું, તો મારા બેગ જ ફરી વળે. ગુલાબે તને જ કાગળ લખ્યો હતો, અને તેનો જે ફેરતો થયો, તેથી એ બધી મહારાય છે! માટે કાગળ લખવાના હવે તેણે સમ ખાધા છે, તેથી મને તારી પાસે મોકલ્યો છે. વળી તે પાછી કાકાના સર્કલમાં આવી પડી છે, અને તે પોતાને ઘેર બસડી ગયો છે.” ગુલાબે તારો કાગળ પોતાના ચાકરને આપ્યો હતો; જેનાપર ઓર્ચિતી મારા કાકાની નજર પડી, એટલે તેણે પેલા ચાકરને ધડકાવીને કાગળ લીધા, વાંચી જોયો, તે વાત તેણે ફારને કહી, અને બંને જણાએ તાગડો રમ્યો કે તને ઉડાવી દેવો! ફારાએ કસમ ખાધા કે, સાદીકને! જન

તેવામાં નહીં આવશે, પણ માત્ર કેદ પકડવામાં આવશે; છતાં એ તો તને મારી નાખવાજ માંગતો હતો!" યુસફે બધી વાતનો પટપટ ખુલાસો કર્યો.

"ત્યારે શું તું એવા આદમીની નોકરી કરે છે?"

"હ-અ-અ-હ એ શું બોલ્યા મીયાં માણસ! હું તેમ કરું જ નહીં. પણ મને મારા કાકાની ખીક લાગે છે. ખીજાની નોકરી કરવાનું સાહસ એડવા હું તૈયાર છું. પણ—"

"શું, ઔરંગઝેબની?"

"ના, સાદીક સાહેબ! સુલતાન શુબની અને તેની સાથે હું બંગાળા જવાનો પણ છું."

"અરર! હું તો ઉઠાડું જ ધારતો હતો. મેં તો ધાર્યું કે, આપણે દોસ્ત તરીકે સાથે ઉભા રહીને લડીશું. પણ આ તો દુશ્મન તરીકે આપણને લડવાનો વખત આવશે."

"કદાચ તેમ બનશે ખરું, અને જો તેમ બન્યું તો નકી તું મને દરાવશે! કારણ કે તું મારા કરતાં વધારે બળવાળો છે. ઔરંગઝેબ કરતાં શુબની રીતભાત મને વધારે પસંદ પડે છે, અને સાદીક! તું હમેશાં પાદ રાખજે કે, ઔરંગઝેબ તો કોઈના પણ સગો નથી—સગા બાપનો પણ નથી! સગી માનો પણ નથી! માને મારે તો માસીની તે કેવી મોકાણ વાળે? કોઈનાપર વહેમ આવતાં, તેને તે સીફા બહાદુરજી તરત ઉરાડી મેલશે. હું જાણું છું કે, શુબના પક્ષમાં થવો દમ નથી—જિતે એવી આશા નથી. તું નકી માનજે, હું કહું છું તેમ જ થશે. અને આ બગલા ભગત ઔરંગઝેબ જ ગાદી મેળવશે!"

"જો તું એમ માને છે, તો શા માટે અમારી તરફ આવતો નથી?" મેં પૂછ્યું.

"મને ઔરંગઝેબની રીતભાત ગમતી નથી. જો તું પણ એનામાં દાખલ થયો નહીં હોત તો હું તને એનાથી દૂર રહેવાજ બકામણ કરતો."

યુસફની લાલચમાં હું ફસી નહીં પડ્યું, તેથી મેં તરત વાત ફેરવી; "કમનસીબ સદુક્તાખાનનું શું થયું, તેનું મને કહે."

"મેં તો સાંભળ્યું છે કે એને ઊંડી દેવામાં આવ્યો છે; અને બાદશાહ તેને ખિયારાને પેતાની પાસે રાખે છે! દરાર પર તે ખુબ ચુસ્ત થયો છે."

"હાય મારા વદાલા પેદર! હું તમને કદી મળી શકીશ નહીં."

"મને પણ તેને માટે બહુ લાગે છે, પણ લાચાર. ચાલ દરે વખત યર્ષ જરો. ગુલાબે તને કહાવ્યું છે કે, જે અણધારી આફત તારા પર આવી પડી હતી, તે માટે તે ધણી દિલગીર થઈ છે. તે ખિયારીનું કંઈ માલતું નથી. રૌરાનચાર મોખંડને સગીએ રાજ કરે છે. આ સ્થિ-

તિમાં રહેવા કરતાં, તે મારી સાથે બંગાળ આવવા તૈયાર થઈ છે!" હું ચમક્યો. તેણે ચાલુ જ રાખ્યું; "અમકે છે કેમ? હા, નહીં આવવાની છે. અમે જઈએ ઉત્તર, અને તું જાય દખલ. મીયાં મહાદેવનો મેળાપ કેમ થાય? શુભની સાથે આવતાં તને શું થાય છે?"

"યુસફ! શુભાબને હું અહોનિશ ચાહું છું! પણ મારું વચન અને ટેક, પ્રેમ કરતાં પણ વિશેષ છે. તું મને લલચાવ નહીં; આજે જો શુભાબ મળતી હોય, તોપણ મારું વચન હું તોડું નહીં."

"લલે તેમ કર; હું વચ્ચે પડતો નથી; પણ ઈશ્વર આપણને ફરી મેળવે."

"યુસફ, તું શુભાબને આટલું જરૂર કહેજે કે, લડાઈમાં હું ઔરંગઝેબનો નોકર છું, પણ પ્રેમમાં હું તારો શુભામ છું! યુસફ તું જરૂર કહેજે, મારા જનના કસમ, ખૂલતો નહીં."

"તારા જેવાને ભાઈ કહેવાને હું કેટલો આતુર છું અહા! તું કેવો ટેક લયો છે! સાદીક! ખોદા હાદેઝ. હું જાઉં છું"

"ખોદાપનાહ! યુસફ, મારી શુભાબને ખૂલતો નહીં!"

તે ગયો. હાથો અમે છૂટા પડ્યા. અમે ક્યારે મળીશું. ફરી મળવાનું અમારા નથીબમાં નહોતું. મારાથી નહીં રહેવાયું આંખમાં આંસુ આવ્યાં. આ ભાઈ બહેનને સંભારીને હું ખૂબ રડ્યો! ઈશ્વર, ભાઈ બહેન આપે તો આવાં જ આપજે!

*

*

*

*

ખીજે દિવસે અમે કૂચ કરવાને માટે ભેગા થતા હતા, એટલામાં સુખ્તીઆરખાનનો હોકરો યાસમીન ઔરંગઝેબના, અંગરક્ષક તરીકે આમતેમ ફરતો મને માલમ પડ્યો. અમે ઔરંગઝેબ ભેગા થઈ ગયા. તે આ છાવણીમાં ક્યાંથી એમ મેં પ્રશ્ન કર્યો, અને તેના જવાબમાં તે બોલ્યો; "અરે ભાઈ! આ તો થોડા વખતની નોકરી છે, દખલમાં ગયા કે પંછી મને તો રજા મળશે"

"કેમ! તેનું શું કારણ?"

"જો હું કાંઈ બહાદુરી જતાઉં. તો જ મને શાદમદો કાયમ રાખે અને લુઓની"—તે મારા કાનમાં કહેવા લાગ્યો 'ઔરંગઝેબ તો કહે છે કે મારી સાથે આવવું હોય તો તમારે ઘેરથી તલવાર લેતા આવજો,' અને તમારું અંતઃકરણ ઘેર મુકતા આવજો!"

"યાસમીન! તું ખરું કહે છે. અજાણ્ય જેવું છે કે, ધણા જણા-ઓએ કણસ પણ કીધું છે."

"સાદીક! હું તેવો નહોં થઈ. હું મારી તલવારનું પાણી જતાવીશ; પણ સેતાનનો સાથી નહોં થાઉં!"

અલ્યા, તું જીવાન છોકરીઓપર નજર કેમ નાંખે છે? ૯૧

“શાખાસ ! યાસમીન શાખાસ ! હું પણ તેમ જ કરીશ !”

આ પ્રમાણે વાતચિત કરી અમે છૂટા પડ્યા. તરત જ ઉપડવાની નિશાની તરીકે બંદૂકના બાર થવા લાગ્યા. લશ્કરે ચાલવા માંડ્યું. આખો દિવસ ચાલ્યામ કરતાં છેક સાંજે આગ્રાથી દશ ગાઉ આધે એક ગામડામાં આવી, અમે મુકામ કર્યો. યાકવાની કાંઈ ફરીયાદ કરતાં નહોતાં. કારણ કે ઔરંગઝેબે દરેક સીપાઈને આગળ કરતાં બેવડો પગાર આપવા કહ્યું હતું.

અકરણુ ૨૪ મું.

“અલ્યા, તું જીવાન છોકરીઓપર નજર કેમ નાંખે છે?”

હુરમદાસ પ્રોતાના બાપ નજીઅલીખાનની સાથે દખણમાં આવતી હતી. સાંજે મુકામ કરતી વખતે પાછા તંજુઓ ઠોકવા લાગ્યા. અને અકરમાત્ત ઝઘારો અને હુરમદાસનો તંજુ જોડાજોડ ઠોકવામાં આવ્યો.

ત્યારે અમે કૂચ કરતા હતા, ત્યારે હું તેની પાલખીથી સ્ટેજ આધે ઘોડાપર સ્વારી કરતો હતો. તે પોતાનો ચક વારંવાર ઉંચા કરી, સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોતી હતી. તેટલામાં તેની નજર એમિતી મારાપર પડી. મેં તેના સામુ જોયું-તારા મેત્રક થયું-અને જાણે સલામ કેમ નહીં કરતો હોઉં, તેમ મેં મારું માથું નમાવ્યું. તે હસતી મુલમ પડી. અરે તેથી પણ વિશેષ ! તેણે પોતાની નજર બીલકુલ ફેરવી નહીં. મારા મનમાં આ વખતે શા શા વિચાર કુદમ કુદા કરતા હશે, તે કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. પણ તરત જ મેં મારો ઘોડો આગળ ફેરવ્યો, અને તેની નજરની બહાર ચર્ચ ગયો.

રાત્રે જમ્યા પછી જરાક તંજુની બહાર હું લટાર મારવા નીકળી પડ્યો અને આ ગામડું કેતું છે, તે જાણવાની ઇચ્છાથી વધારે લાંબે ગયો. એક મોટા તળાવની પાસે આવી તેની પાળપર હું આરામ લેવાને બેઠો. આશરે પાંચેક કલાક હું ત્યાં બેઠો હોપશ, એટલામાં એક ધરડી ડાહી, પાળને નાકે આવીને બેઠી. જ્યાં સુધી તે તળાવ આગળ અમારા સિવાય એક પણ માણસ હતું, ત્યાં સુધી તે તદ્દન મુગી બેસી રહી, અને મારા તરફ નજર રાખી રહી. તેની દિલચાલપરથી મને લાગ્યું કે, તે મારી સાથે બોલવા માંગે છે તેથી, ત્યારે માત્ર અમે બે જ જણ ત્યાં આગળ રહ્યાં એટલે મેં વાત છેડી, અને તેના સામુ જોઈ મેં કહ્યું; “આજે તો ખુશ વરસાદ પડે એમ લાગે છે !”

“અરે, હારે બાપુ ! આપણે ઔરંગઝાદ જઈશું તેટલામાં તો ખારસાં તરબોળ ચર્ચ જઈશું !” તે બોલી.

“શું માણ! તમે અમારી સાથે આવો છો?” મેં અભયથી બતાવી પૂછ્યું.

“ખચ્ચીત, બેટા! વળી હું ક્યાં તમારા તંબુથી આવી છું કે, તમને નહીં ઓળખું? હું તો નુરમહાલની સાથે જ આવું છું! પણ! અલ્યા, તું જીવાન છોકરીઓપર નજર કેમ નાંખે છે! જેનાપર તારી નજર પડી તે શું તારી ચર્ચ ગર્ચ કે? યાદ રાખજે. પેલી છોકરી તો નુરમહાલ છે, એને કંઈ જેવી તેવી નહીં સમજતો.” ધરડી મા તો શિખામણ આપવા મંડી પડ્યાં.

“ઓ બેટા! મેં તેના તરફ બૂલમાં જોયું; તેથી એ કંઈ ગુસ્સે તો થઈ નથી કેની?”

“અરે એ તો ખુબ ગુસ્સે થઈ ગઈ છે! એ તો કહેતી હતી કે, જો આ સાદીક મારી માફ નહીં મળે, તો બસ હું સરદારને કહી દઈશ!”

“ત્યારે ઓ ધરડી મા, જરા તમે એને કહેજો કે—”

“છીટછીટ હું કંઈ તારી નોકર બાહર છું કે તું કહાવે, તે હું તેને જાહેર કરું. પણ જો તારે એને મળવું હોય તો તારી મુસાફત કરાવી આપું. તારે જાતે જાહેર એની માફ માંગવી પડશે.”

“અરે! પણ ઓ માણ! એ તે કેમ બને?”

“તે શું તું એમ ધારે છે કે, તું અહીં બેમી રહેશે, તો એ આકાશમાંથી ઉતરી આવી તને મળશે? જો તું કદાચ મને કહે કે, તું નુરમહાલને મળવા મળે છે, તો લાવ, વળી તારે માટે એક રૂંદા ખાઈ ને કહી આવું, અને તે તને બોલાવશે!”

“અરે! એ મને બોલાવે! ઓ દીન કીમાંસે!”

“હા, તે તો ખરું. નુરમહાલ કાઢને બોલાવે, એ કંઈ જેવું તેવું માન નથી. પણ જોની બેટા, એ તને નજરે ઓળખતી નથી, તોયે એણે તારું નામ તો સાંભળ્યું છે. એકવાર તારી સાથે એની સાદી થવાની હતી, તે એ સારી રીતે જાણે છે!”

“ત્યારે તો ઓ માણ! મને જરૂર તેની પાસે તેડી જાઓ હું તમને કહી બૂલીશ નહીં.”

“અરે પણ ઓ દીકરા! તું તો બોલીને બેસી રહે, પણ અમારે કેવું મહાબારત કામ ઉપાડવું પડે છે, તેના તને કંઈ ખ્યાલ છે?”

“પણ તમારા મનથી તો ગમે તેવું અધરું કામ સહેલ છે. જીએની, તમે મારાપર અટકી ઉપકાર કરો ને તેના બહાનામાં તમે આટલું મારી તરફથી સ્વી—”

વાક્ય પૂરું થાય ત્યાર પહેલાં તો જોડેની આડીમાંથી કાંઈ નીકળતું હોય એમ લાગ્યું અને પેલી ડોસી આજે મધરાતે તૈયાર થઈ રહેજે, આટલું બોલી તરત સટકી ગઈ.

અકરણુ ૨૫ અં.

નજીવજીવિયાનનાં કાવનાં.

જે માણસ ઝાડીમાંથી નીકળી આવ્યો, તે તરત તળાવની સામી બાજુએ જઈને કેઈની વાટ જોતો હોય તેમ જોઈ મને હવે અત્ર ઉભા રહેવું ઠીક લાગ્યું નહીં, તેથી મેં આપ્યા જવાનો વિચાર કર્યો પણ વાદળા ઘેરાવા લાગ્યા, અને હમણાં વરસાદ પડશે એવો મામનો થઈ રહ્યો પણ વરસાદ પડે ત્યાર પહેલાં મુકામ પર જઈ શકાશે, એની આશામાં મેં ચાનવા માડ્યું થોડાંક કદમ ચાલ્યો કે તરત આપદ સુરુરુ કરતું પડવા માડ્યું મારી પામે છત્રી પણ નહોતી, તેથી વરસાદમાં ભીંજતા ભીંજતા ઘેર જવાને બદલે કોઈ ઠેકાણે થોડીક મીનીટ ઉભા રહેવા માટે જગ્યા શોધવા લાગ્યો. એટલામાં સહેજ આધે એક નાનું સુપકું મારી નજરે પડ્યું મેં ત્યાં જવા નિશ્ચય કર્યો ત્યાં પહોંચતા મેં બારણું ઉઘાડવા હાક મારી, પણ જવાબ નહીં મળવાથી મેં તેને ધક્કો માર્યો, અને એક ધક્કા સાથે તે ઉઘડી ગયું ત્યાં તદન અધારુ હતું, તે છતાં વરસાદની સામે રક્ષણ મેળવવા આ જગ્યા મને ઠીક પડી.

આશરે પાએક કલાક હું ત્યાં જોઈ, એટલામાં કોઈ બીજા બે માણસો મારી માથે જ વરસાદમાંથી બચવાને અંદર આવી ચડ્યા આ બેકો કોણુ હતો તે હું જાણતો નહોતો, અને તેથી તેમના મોં આગળ ઉઘાડા પડવાનું મને વાજબી લાગ્યું નહીં પણ અધારાનો લાભ લઈ કોઈ પણ હાલ્યાચાલ્યા વગર હું બેસી રહ્યો તેઓ એક બીજા સાથે વાતો કરતા અંદર દાખલ થયા અને હું તે સ્પષ્ટ રીતે સાંભળી શકતો હતો.

કુતુમમેગ બોલ્યો, 'હું અજામળ ચાઉં છું કે, હજી પાનખી આવી પહોંચી નથી

'સ્વસ્તમભાઈ! એમાં કોઈ ગભરાવા જેવું નથી આટલો બધો વરસાદ પડે છે, એટલે તેમને આવતા વાર લાગેરતો પણ તમે ગભરાન નહીં, શિકર આપણો જ છે! હું તો હવે એટલું જ માગુ છું કે, જેવો આપણો શિકર નક્કી છે, તેવું જ આપણું ઈનામ પણ નક્કી છે"

સ્વસ્તમ—અરે કુતુમ! એવો વિચાર જ શા માટે લાવે છે? સરદાર નજીવજીવિયાનની સખાવત માટે કોઈને શક ગયો છે? એ કદી પોતાનું વચન ફેરવશે નહીં અરે! પણ જીવો, સાંભળો! કેમ કોઈ અવાજ સંભળાય છે ખરો?

કુતુમમેગ—એ તો તોફાની પવનના બહુકાસ તમને વાગે છે

સ્વસ્તમ—કુતુમમેગ! આ ઝુપડામાં કોણુ રહેતું હશે?

કુતુમ—અરે કોઈએ નહીં! લોકો ગયા તો મારે છે કે અહીંયા તો કોઈ જાદુગર રહેતો હતો, અને તે મરી ગયો ત્યાર પછી કોઈનાથી અહીં અવાતું નથી, એ તમને ખબર છે કે? આ ગામના કોઈ પણ આદમીને અહીં આવવાનું કહીએ કે તે ઉભી પુંછડીએ નાસશે! પણ તમે કુન્ને છો કેમ? તમે શું જોયું? કેમ કંઈ દેખાય છે?”

રુસ્તમ—નારે ના એ તો મને એમ લાગ્યું કે, સામેના ખુશામાં કંઈ ચીજ હાલે છે.

કુતુમ—શરમ! શરમ! બાહાદુર રુસ્તમ! આટલી બધી લડાઈઓમાં ભાગ લીધા પછી, અને આટલા બધા ખૂ—

રુસ્તમ—ખુદાકે નામકે ખારતે ખામોશ! એસી ખાત મત બોલો! અપના ગુન્દા ખુદાકે માનુમ હય. મ્હે ખાત જ ઘેરમે ડાલો! અજ દેખો બહા! કયા કુછ ચેરાગ મઆપુમ નહીં હોતા હય.

કુતુમ—ઈધર કુછ બત્તીયાંકી ઝરૂર નહીં હય. આગે જાકે તુમ વો સોગોંકુ બોલો કે સજ ચેરાગકુ છુઝા દેવે.

રુસ્તમ—બસય, મય જાનાહું. મગર તુમ ઈધર ખડા રેહકે તુમારી શીઆલ ઝમીનપે જરાખર રખદો. ઈસ સજજસે કે જો વો નાઝનીન ઈધર આયગી તો ઉસકુ સોનેકુ બહુત અમ્છા બંદોખરત હોયગા.

કુતુમ—શીઆલ ખીછાનેકી કુછ ઝરૂર નહીં; અજ તુમ જલદીમે લોટો.

હું તદ્દન મુગો મુગો તેમની વાત સાંભળ્યા કરતો હતો, અને પાલખીમાં કોણ આવે છે તેની રાહ જોવા લાગ્યો. પેશા ભોઈ સોઠો પાલખીને ખુપડામાં લાગ્યા અને મને એમ લાગ્યું કે, તેમાંથી ધીમે અવાજ નીકળતો હતો. પાપી નજર અલીખાનની નજીમાં કેઈ અબજા પ્રસાઈ હતી, તે જાણવાને હું ધણો આવડે હતો. પણ મારાથી કંઈ પાવખી પાસે જવાય એમ નહીં હોવાથી, જે કંઈ સંભળાય તેપર આધાર રાખવાની મને જરૂર પડી.

કુતુમએ જોઈએને પામેના ગામડાની ધરમશાળામાં જઈને, ખાવા-પીવાની રજા આપી અને પ્હોડાદત્તાં પાછા હાજર થવાનો હુકમ આપ્યો. રુસ્તમએ જો તેમને રસ્તો બતાવવા ગયો.

કુતુમ હવે એકલો રહેવાથી, તેણે પાવખી ઉઘાડી, અને પેલી સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો; કે “તું બહી ના; અમે તારી ખરદાસ કરીશું! જો તું આરામ નહીં લેશે, તો તેમા તારો વાંક!” જવાબમાં માત્ર હુસકાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો. “ઓ ખુબસુરત નજનીન! તું દિલગીર ન થા. લાવ તારું દોરડું ઊડી નાખું. તું હમણાં સહેજ આરામ લે, એટલામાં એક બે કલાક હું બહાર જઈ આવું” આ પ્રમાણે બોલી, પેલી સ્ત્રીને હાથે

પગે ખાંધેલું દોરડું સહેજ દીલું કર્યું, અને આસપાસ જોઈ, કંઈ લય જેવું નથી એમ માલમ પડવાથી, તેને છોડી ચાલતો થયો.

પેલી કમનસીબ સ્ત્રી ફરી રડવા લાગી. હું તરત મારી જગ્યાએથી ઉઠી, તેની પાસે આવ્યો, અને મેં તેને બોલતાં સાંભળી, “હાપ નસીબ ! હાપ કમનસીબ ! દગો ! દગો ! શું મને આમ છેતરવામાં આવી. ઓ બાઈ ! તું આજે ક્યાં છે ? હાપ ગુલાબ ! તારા નસીબમાં શું શું દુઃખ પડવાનાં હજી બાકી હશે ?” છેલ્લું વાક્ય સાંભળીને હું એકદમ દુઃખો. એક ખંડૂકની મોળી પણ મારુ દીલ વધારે વિધી શકતે નહીં, તેનાથી વધારે તેના શબ્દોએ મારું દીલ વિધ્યું ! મેં તરત જ પાલખીનું બારણું જોરથી ઉઘાડ્યું અને કહ્યું : “ગુલાબ ! ઓ ગુલાબ ! શું આ તારો સાદીક, ખરેખત તને આ હાલતમાં જોય છે ?”

એકએક ખુશાલીની ચીસ તેનાથી પડાઈ ગઈ.

“શુક્રેએલાહી ! દોરતે અઝીઝેમન ઈન્ગરત !”

“હા તેમ જ છે. તને બચાવવા ને પોતાનો મન આપવાને તૈયાર જ છે. પણ ઓ મારી વહાલી ગુલાબ ! તું એકદમ ઉભી થા. પેલા લુચ્ચાઓ આવી પહેાચે ત્યાર પહેલાં આપણે નાશા જખું જોઈએ !” મેં તેને ચેતાવી.

“અરે ! પણ હવે મારે કયે રસ્તે જવું ! આગ્રા પાછા કેમ જવાશે ?”

“તે મને ખબર નથી; પણ અહીં ઉભા રહેવામાં માલ નથી. તું ગામમાં ચાલ. ગામનો પટેલ મને જાણાવે છે; તેને ત્યાં જઈ સૌ બંદોબસ્ત કરીશું.”

મેં તેને ઉઠાડી, મારી શાલ તેની આસપાસ વીંટી દીધી, અને તેની શાલની પાછડી બનાવી તેને માથે પહેરાવી દીધી ! સ્ત્રીનો મરદ બનાવી દીધો ! અમે જલદી તે ખુપડું છોડી ચાલવા લાગ્યાં. રસ્તામાં મેં ગુલાબને પૂછ્યું, “ગુલાબ ! આ લુચ્ચાઓના હાથમાં તું કેમ સપડાઈ ?”

“મારાથી બેલાતું નથી; પછી કહીશ.”

ધણી મુસ્કેલીથી ગુલાબને પટેલને ત્યાં હું લઈ આવ્યો. ત્યાં જતાં જ મેં તેનું બારણું ટોક્યું. અંદરથી અવાજ આવ્યો કે, કોણ છે. મેં તરત જ સમયસૂચકતા વાપરી જવાબ આપ્યો : “ઘોરગઝેબની છાવણીનો એક અમલદાર તે ખુદાવિદના નામથી તમને બારણું ઉઘાડવા હુકમ કરે છે.”

પટેલે તરત જ આવીને બારણું ઉઘાડ્યું, અને કહ્યું : “સાહેબ, હું તો આપનો ગુલામ છું !” અમે અંદર દાખલ થયાં અને ગુલાબને એક ખાટલાપર સુવાડી.

મેં પટેલને રવાણમાં જ કહ્યું : “પટેલ ! તમને ઇનામ તો મળશે; પણ

અમારું કામ તરત થવું જોઈએ. એક પાલખી અને ચાર બોઇઓને જલદી બોલાવી મંગાવો, અને આ છોકરાને તરત આગ્રા મોકલાવી દો!”

“અરે ખુદાવિંદ! આ ગામકું તો બહુ નાનું છે, તેમાં વળી પાલખી ને બોઇઓ ક્યાંથી મળે? પણ, વારુ, તમારે ક્યારે જોઈએ છે?”

“અરે, અળ ઘડી! સૂર્યનાં કિરણ આ છોકરાપર આ ગામડાનાં પડવાં નહીં જોઈએ!” મેં જવાબ વાળ્યો.

પટેલ લાચારીએ પાધડી લુગડાં પહેરી, પાલખીની શોધમાં બહાર ગયો, અને હું તથા ગુલાબ ધરમાં રહ્યાં.

હવે ગુલાબે પોતાનાપર વીતક વાર્તા કહેવા માંડી.

“જે દિવસે યુસફ તમને તંબુમાં મળી ગયો, તેને બીજે દિવસે હું તમા યુસફ બંગાળ ઉપડી જવાનાં હતો. પરંતુ મારી કાકી રૌશનઆરાએ અમને ઉદ્ધુચતું સમજાવીને જતાં અટકાવ્યાં. બીજે દિવસે સાંજે મને શહેરની બહાર ફરવા જવા કહ્યું. પણ હું એટલી ગમમાં હતી કે, મેં જવાની ના કહી, પણ મને ત્યાં જવા તે ધણી જ હડ ફરવા લાગી અને છેવટે મારી નાખુશી વચ્ચે મને ફરવા જવાની ફરજ પાડી. હું બાગમાં ગઈ કે, તરત જ હથિયારબંધ માણસોની એક ટુકડી, જે ત્યાં મારી વાટ જોતી ઉભેલી હતી, તેણે મને તરત ઘેરી લીધી, મારા હાથપગ બાંધ્યા; મહોમાં કપડાંનો કુચો ધાળ્યો અને મને આ પાલખીમાં સુવાડવામાં આવી. તેઓમણે એક જથ્થુ મને કહેવા લાગ્યો કે, ‘તું ગમરાતી ના! તું નાથી નહીં જામ તેટલા માટે અમે તારા હાથ પગ બાંધ્યા છે. સરદાર નજફઅસ્લીખાન તારાપર ધણો મોહિત થયો. અને તેથી જ તેણે અમને અહીં મોકલ્યા છે. મહેરબાની શાહજાદી રૌશનઆરા બેગમની, કે જેની મદદથી તું હમને જલદી મળી ગઈ.’ આ પ્રમાણે તે કમખખો મને કહેવા લાગ્યા, અને મારા ધૂટવાની કોઈ ખારી રહી નહીં. મેં મારા ધૂટકારાની સર્વે આશા છોડી હતી અને આ સાદીકાં ઓશિતા મને તેઓ આ રસ્તેથી લઈ જતા હતા, તેમાં તમે મને મળ્યા! અને મને છોડવી લાગ્યા હો, તે પાક પરવરદેગારનાં જેટલાં શુકર યુગ્મરૂં તેટલાં ઓઝાં છે. કમખખન નજફઅસ્લીખાનનાં કાવતરાં મને નજાં છે. પણ હવે તમે અહીં કેમ આવી પહોંચ્યા, તે મને જણાવો.”

“વડાશી ગુલાબ! નસીબ વગર કંઈ જનરું નથી. નસીબ સંજોગે હું પેલા છુપડામાં આવી ચડ્યો, અને નસીબ સંજોગે તું મને મળી, ને નસીબ સંજોગે મેં તારો ધૂટકારો કીધો! અહિં તને નસીબ સંજોગે પેલા દરમખોરો લાગ્યા; મેં છુપાવેને તેમની વાત સાંભળી, અને તારા ધૂટકારો કરવાની મેં હીમન કરી. પણ વડાશી! હવે હું નજફઅલી-

ખાતરી હાથ નીચે છું, તેથી તેને ખીલકુલ ખજાર નહીં પડવી જોઈએ કે મેં તને છોડવી છે. માટે હવે તારે જેમ અને તેમ અત્રથી જલદી ચાલી જવું જોઈએ !” મેં મારો ખુલાસો કરીધો.

“સાદીક ! ત્યારે તો તમે મને અહિંયા એકલી મૂકી ચાલ્યા જાઓ. પટેલને કહેતા જાઓ કે જલદી વિદાય કરી દે ! નહીં તો વળી તમારે મારે કંઈ આવી પડશે.”

“અરે ! એમ કંઈ બને કે ? મને તો શીકર એ જ લાગે છે કે, તું આગરા એકસી-અટલી કેમ જઈ શકશે અને રાંડ પેલી રૌશનને તું શું જવાબ આપશે ?”

“હાય ! હાય મને તેની કંઈ સમજ પડતી નથી. મારાથી સાચી વાત કેમ કહેવાશે ?”

મેં તેને સમજાવતાં કહ્યું : “જો ત્યારે હું તને કહું છું તેમ તું કહેજે, કે મેં નજીવનનીના ઘણા કાલાવાલા કર્યા અને પગે પડી, તેથી તેને મારી દયા આવી, અને પાછી આવવા દીધી ! યુસફ તને તેડી જવાને તૈયારજ હશે, અને તું તે રાંડના હાથમાંથી ઝટ છૂટશે. પણ ગુલામ ! ઓ પ્યારી ! આપણે ફરી ક્યારે મળીશું ? શું આપણને ફરીથી એક ખીજાનું મોઢું જોવાનો વખત નહીં મળશે ? હાય ! ઓ ખોદા ! અમને ફરી મેળવજે.”

“વદાલા, તું એમ દિલગીર નહીં થા. લવિખ્યમાં શું થશે તે હું જાણતી નથી; પણ આ કટાકટીનો વખત વહી જશે અને પછી ખોદા હમેશાં આપણને એકઠાં રહેવા દેશે !” તે મને આશ્વાસન આપવા લાગી.

એટલામાં પાલખી અને બોઈઓને લઈને પટેલ આવી પહોંચવાથી, અમારી વાત બધ પડી. ગુલામને લઈ જવાને દરેક સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવી. ગામના એક સીપાઈને રસ્તાના બોમિયા તરીકે સાથે મોકલવા, મેં પટેલને કહ્યું. જે તેણે ઘણી ખુશીથી કબુલ કર્યું. બે મહાસત્તીઓને પણ તૈયાર કરીધો. અતે ગુલામ ફરી એકવાર આપણા જવાને પાલખીમાં બેઠો. મેં તેનો હાથ જોરથી પકડીને દાખ્યો, એક મીઠું ચુંમન અને ઉલ્લી સલામ કરી. બોઈઓને પાલખી ઉપાડવા કહ્યું. અને તેઓએ પોતાનો રસ્તો લીધો. ગુલામના ગયા પછી મેં પેલા પટેલને થોડુંક ધનામ આપ્યું અને તરત મારા તથા તરફ જવા નીકળી પડ્યો.

રસ્તે ચાલતાં કુપડામાં મેં જોને જોયો હતો, તેને પાછો આવતાં મેં જોયો. લગભગ નજીક આવતા તે કુતુમ્બેગ હતો, એમ મારી ખાતરી થઈ. અંધારુ હોવાને લીધે મને તે બરાબર જાણખા શક્યો નહીં. મારી આગળ ધઈને ચાલી ગયા પછી, તે ફરીફરીને જોવા લાગ્યો કે, દું કેણ

હતો. પણ અંધારાને લીધે, 'મારી ખાત્રી હતી કે તે, હું કાશ્યુ હતો તે જાણી શક્યો ન હતો ! તે પાપી, ઝુંપડામાં જઈને પોતાની આશામાં નિષ્ફળ જશે, એમ વિચારીને ઉઠ્યો હું તો મલકાતો હતો. આમ વિચાર કરતો કરતો હું મારા તણુમાં ચાલ્યો આવ્યો.

ગુલાબને બચાવવા જતાં મેં એક વસ્તુ ગુમાવી. મધરાતે પેલી ડોશીની મારફતે ગુરમહાલને મળવા જવાનું નક્કી કર્યું હતું; પરંતુ વખત એટલો વહી ગયો હતો કે, ડોશી પણ મારી વાટ જોઈને ચાલી ગઈ હતી. દરે, ગુરમહાલ તો સાથે આવે છે; કાંઈ પણ વખતે મળવા પ્રયત્ન કરીશું. પણ આજે ગુલાબને બચાવી એ કેવું સુભાગ્ય ! આમ વિચાર કરી હું આનંદમય થવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

હુચ્ચો હુજમ.

રાતના અણધાર્યા બનાવોમાં પૂરીપાધરી ઉધ પણ મને મળી નહીં, અને ખીજ સવારે ઉપડવાનો હુકમ થઈ ચૂક્યો હતો, એટલે મારે તો વહેલાં ઉઠી, મારો ઘોડો તૈયાર કરી, સામનસુમન બાંધવાની જરૂર પડી. સૌ કાંઈ પોતપોતાના ઘોડા, હાથી, જીંટ જે કાંઈ હોય તે તૈયાર કરી ચાલવા લાગ્યા હું પણ હવે તૈયાર થઈ ગયો, અને સૌની સાથે મેં મારી કૂચ શરૂ કરી.

ખડક ખડક કરતા અમે હવે રસ્તાપર પડ્યા. આપ્રા શહેરથી અમે વધારે આધે ને આધે જવા લાગ્યા. હવે મને તેમ જ બીજાઓને કાંઈક નિરાંત વળી કે, આપ્રાના કાવાડાવાઓ, કાવતરાંઓ અને ખટપટોને આપણે છેલ્લી સત્તામ કરીએ છીએ. ખૂનનો ભય કે દેદનો ભય કોઈને રહ્યો નથી અને હખણમાં જતાં હમને પૂરી વિશ્રાંતિ મળશે.

ચાલતા ચાલતા ફેટલાક ઘોડેસ્વારો આગળ તો ફેટલાક પાછળ, એમ થઈ ગયા. ફેટલાક દારમાં ચાલતા, તો વળી ફેટલાક આડા અવજા ચાલતા હતા. અમારા લશ્કરમાં કાંઈ એવો નિયમ નહોતો કે, મોડું સૌવીને દારબંધ જસ બધાઓએ પટપટ રસ્તો કાપ્યા જવો. સૌ પોત-પોતાની મોજ પ્રમાણે ચાલતા હતા; અને તેથી મેં પણ મારા ઘોડાને એકદમ યકવી નહીં નાંખવાના વિચારથી, ધીમે ધીમે ચલાવવા માંજો. પણ છેવટે મને એમ લાગ્યું કે, સૌથી છેલ્લો હું પડી જઈશ. છતાં તેમ બીવાનું કાંઈ મારે કારણ નહોતું. મારી પાછળ, પણ ધણે છેટેથી, બીજા ઘોડેસ્વારો પણ લહેર કરતા કરતા ચાલ્યા આવતા હતા.

આ પ્રમાણે હું મારા ઘોડાને હાક્યો જતો હતો, એટલામાં મારી પાછળ કોઈ આવતું હોય તેમ મને લાગ્યું. એક ઘોડેસ્વાર પોતાનાં મુઠાં જેવા ટટુને આબુકનો માર મારી આગળ ચલાવતો હતો; અને જ્યારે તે હડીલુ જનવર સીધું નહીં ચાલતું, ત્યારે આ નામગદો, તે ટટુના બાપ, કાકા તથા ખીજાં પશુ સગાં અને પહાણાંઓને યાદ કરી સરસ્વતી બાજુતો હતો. જ્યારે તે પોતાની સરસ્વતીનો લંડાર પૂરો કરી રહ્યો, એટલે તે મારી લગોલગ, મારા ઘોડાની જોડાજોડ આવી પહોંચ્યો. આ ઘોડેસ્વારને પોતાના ટટુની સાથે આ પ્રમાણે વાત કરતો સાંભળી, મેં તેને એકાદ ઉત્પુના બાદશાહ જેવો ધાર્યો ! તે દેખાવમાં પાતળો, લાંબો અને ડાઘાં પશુ જેસી ગયલાં જેવો હતો. મારે તેની સાથે વાત કરવા વિચાર જ નહોતો. પરંતુ જ્યારે તે છેક મારી નજીક આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેને જોતાં જ મને માલમ પડ્યું કે, આ નામગદો તો નજીકથી જાણના હજમ છે ! સરદારની દાઢીમાં રોજ હાથ ધાલવા જનાર આવા માણસ પાસેથી નવું જૂનું સાંભળવાનું જરૂર મળશે, એવી આશાથી મને એની સાથે વાત કરવાનું મન થયું, અને તેથી જેવો એણે પોતાનો ઘોડો મારી જોડાજોડ ચલાવવા માંડ્યો, એટલે મેં વાત ઉઘડી.

“અય વસ્તરેવાસે ! તેરા નામ કયા હય, ઔર કયા પેશા કરતા હય ?” મેં પૂછ્યું.

“ખુદાયન્દ ! શુભામ કા ઈસ્મે મુબારિક લુચ્ચા હય. ઇસ નામમે મયે ઇસ કદર મગરુર હું કે, અપને સારે ખાન્દાન કા બી મયેને યહી નામ રખ્યા હય ?”

“મગર અય દોસ્તેમન ! તૂ કયા અપના કોઇ દુસરા નામ નહીં રખ સકતા થા ?”

“આલીમ્મદ ! મેરે વાસિદકા નામ સાહેદ લુચ્ચા થા, ઔર વો અપને રોજગારમેં નિદાયત હી હોશિયારો તરાર થા.”

“કીનસા રોજગાર ? સર મૂંડને કા ધધા થા ચેરીકા કારોબાર ?”

“દાનોં સરકાર !” એમ કહી “અય સુસ્ત જનવર ! જદદ અલ્લ !” એ પ્રમાણે પોતાના વાહનને ઉદ્દેશ્યને જોડ્યો અને તેને એક સડાક દેતી કે આબુક લગાવી કહાડી ! વળી તે બાપની પ્રશસ્તા કરતો જોડ્યો કે, — “જનાખ ! ઇસ જનાખમે અપને વાનિદકી તારીફ મયે નહીં કર સકતા. વો હન્દનકા સરદાર થા—જહોતકી બડા તજ્જબાકાર થા !”

“કયા વો કોઈ તીસરા પેશાબી કરતા થા—તીસરા કમાલખી રખતા થા ?” —

“જનાખ ! વો મહત્તવમાં પકડનેકા જામ થા, સરાખ જેચનેવાલા

કલાલ થા, મયદાને સર્તમેં ઘોડોંકી ચાલ થા, ફિસ્સઃકોતા હર કામમેં કમાલ રખતેવાલા હજરતકા લાલ થા !”

“કુછ ઔરબી ?”

“યાની મેરે કહનેકા મતલબ યે થા કે, વો હરકામકા પુરા ઉસ્તાદ તો ન થા, મગર હાં-સખ કામોમેં થોડા થોડા દખ્ખલ જુસ્સેર રખતા થા. એક વક્ત આપકે વાલિદકે ‘શમશીરજંગ’ નાંવકે ઘોડોંકા ઉસ્તે ગિરા દિયા થા. બસ ઉસ વક્તસે ઉસે ઔર કોઈ કામ ન મિલ સકા !” મેં ડોકું ધુણાવ્યું; તેણે આગળ લંબાવ્યું.

“અરે સાહબ ! આપ તો ઉસ જુમાનેમેં એક નન્ને બચ્ચે થે. આપકે બાવા મેરે બાવાપર ઈસકદર ઝરસે હુવે કે, ફિર કબી મેરે બાવાને ઘોડોંકા તાલીમ દેનેકા કામ કિયાહી નહીં, ઔર ઇંજનીબનેબી ઉસ કામકે ન કરનેકી ફસમ ખાઈ હય.”

“તૂને તો અચ્છાહી કિયા, મગર તેરા વાલિદ કયા બોલા ?”

“સાહબ ! જૂટ, સખ જૂટ બોલા ! વો ફસમિયાં કહને લગા કે તુમ મેરે બાવાકા ઘોડા આહિસ્તા આહિસ્તા ચલાતે થે. એક વક્ત એક ગધા સામનેસે આયા, ઔર ભોકને લગા. એકબએક ઘોડા ભડકા, જમીન પર લેટા ઔર થકા માંદા હો ગયા ! મગર ઇસ્મેં ખૂબી તો યે કે, ઉસ રોજ આલીબનાબને ખૂબ શરાબ પી થી, ઔર શરાબકે નશમેંહી ઘોડોંકી સવાર હોકર શહરમેં ભટકના શુરુ કિયા થા. ઘોડાકી લગામ હાથમેં ન રખનેકી વજહસે ઘોડા બે કાબૂ હુઆ, ઔર ભાગ ગયા !” હુઆચી ખુલાસા કીધી.

“તો કયા તેરા બાવા ઈસ કદર જૂટ બોલા ?”

“ખુદાવન્દ ! હમારે બાવાકી જૂટ-કા પૂછનાહી કયા હય ? ખુદાન-ખારતા મુહસે કોઈ બાત જૂટ નિકલ ગઈ, તો સમજસો કે, ફિર હબ્તરો બાતોંકા મિલકુલ જૂટા સિલસિલા આપહી આપ, નદીકે પાનીકે માનિન્દ ચલને લગા. સોચ મિયારકી મુલક જુસ્સેરત નહીં થી. કયું કે હમારે વાલિદે આવીશાનકા જૂટ બોલનેકી કુદરતી જખ્ખીસ મિલી થી !”

આ પ્રમાણે હુઆના બાપની વાત સાંભળવાથી મને આનંદ થયો, અને અમે રસ્તો પણ ઠીક કાપ્યો. પણ મારે તો બીજી અગત્યની વાત જાણવી હતી, તેથી તે પોતે હમણાં શું કામ કરે છે, તે વિશે મેં તેને પૂછ્યું; અને તેના જવાબમાં તેણે મને જણાવ્યું કે તે સરદારની હજમત કરે છે, માલીસ કરે છે, અને બીજું જે કામ સરદાર સોંપે તે પોતે કરે છે.

“આજ સુખદ તૂ વહાં ગયા થા ?”

“આજ સુખદ! ખુદાકો પનાહ! ક્યા આપકા મુઝે જંગલકે શેરકી હનમત કરનેકે લિયે લિજવાનેકા ઇરાદા હય?”

“બેશક!”

“ખુદા જાને, આપ આજ યે ક્યા વાહિયાત બક રહે હયે! ક્યા હમ હમારા સર ગંવાનેકા વહાં જાયે? સરદારકે જનાનખાનેમેં કુછ ઘોટાલા હોનેસે આજકલ ઉન્કા મિન્નજ ગયા હુવા હય! અયસે ખૌફનાક વક્તમેં વહાં જાના મસ્કે હતસે ખિલાફ હય!”

“તેરા કહેના કુછબી મેરી સમજમેં નહીં આતા—સાફ સાફ બયાને કર!”

“ઈસ બાતમેં છુપા હુવા હય એક ઔરતકા ઇસરા-યાની અકે જુને જનાનખાના કુઈ હય ફરાર!”

“મુફ્સિલ બયાન સુનાઓ, યૂં આધી બાત આ ન જાઓ!”

“અચ્છા! તો અબ બયાનપર કાન લગાકે બયાન જમાઈએ! આગરેકે શાહીમહલમેં એક બહોત ખુબસૂરત ઔર હસીન નાજનીન થી; ઉરકે હમારા સરદાર ચાહના થા, ઔર વોહી કલ રાતકે ઉસે આગરેસે વહાં લાપાયા. મગર ખુદા જાને ક્યા હુવા કે વોહી ઔરત.....”

આમ બાલતામાં તો એણે પોતાના ટટ્ટુને ચડાક દેતી કે આબૂકે ખેંચી કાઢી, અને તેનાપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો! જેમ જેમ તે વધારે આબૂકે મારવા લાગ્યો, તેમ તેમ આ જાનવર વધારે હડીલું થતું ગયું! અને એક કુદકે મારીને તે જમીનપર બેસી ગયું! અને તેની સાથે આ હનમ પણ એક ખાબોચીયામાં કાદવખાણીની બેટ લેવા પડ્યો! તેનો આ રકાસ જોઈને મારાપી દસ્તા વગર રહેવાયુ નહીં. અને આ જાનવરપર દયા આવી, અને આ ગદ્દાને જોઈને ધણું હસતું આચું! હુચ્ચો તો કાદવમાં ખરડાયેલો ઉભો થયો, અને સરસ્વતીનો નવો લગાર શોધી કાઢી, ખીચારા ગરીબ જાનવરપર સેસ ઢરવા લાગ્યો. મારે તો નજફની વાતો સાંભળવી હતી, તેથી એને મૂકીને આગળ ચાલ્યા જવાનું અને ઠીક લાગ્યું નહીં. તે પાછો ઉભો થયો, પોતાના ટટ્ટુને ઠીકઠાક કરી, તેપર બેસી ચાલવા માંડ્યું ત્યાં સુધી હું થોભ્યો. ફરાગાતથી તે બેઠો અને અમે ચાલવા માંડ્યું.

“અરે સાહબ! મયે યે બતલાના ચાહતા હું કે, મયે એક અચ્છેમેં અચ્છા ઘોડેચાર હું, મગર ઇસવક્ત યે ગદ્દા બરાબર ચલતાહી નહીં, ઔર મુઝે ગિરાનેપર આમાદા હુવા હય. કિસ્મતકી કમસી કમનસીબી!”

તેનું બોલતું સાંભળી ફરી અને હસતું આચું.

“કિસ્મતકી કમનસીબીકો સૌવાહ ક્યા કરે,
સરપર ગિરા પહાડ, તો ફરિયાહ ક્યા કરે?”

“સમ હય-મગર હિસ નાજનીનકે બારેમે તૂ કયા કહે રહયા ?”

“દેખીયે સાદખ ! અપને સરદારકી ખાનગી દફતરત મયે ખોલને લગા, ઈસીસે યે સગ્ન પા રહા હું ! જસ અબ ઈસ બારેમે મયે એક દફતરી ન બોલુંગા.”

“શાબાશ-અવસાલી કરના બેબા હય ! હાં મગર તુમે મયે એક ફમરી ખાત પૂછતા હું-કયા હિસ સરદારકે એક લડકી નહીં હય ?”

“હાં, હય-ઓર જબ આપની ઉરકા હોના બરાબર જાણતે હયે તો ફિર મુઝમે કુબારા પૂછનેકી જુરરત કયા હય ?”

“ઓર વો જુદકે ઓરત કોન હય ?”

“કોન વો જુદિયા !”

“હાં-વો જુદિયા ! જો ખુદી દો ગઈ હય, ઓર આજ યા કલ મં જાનેકે આસાર દિખવા રહી હય અકસર વો ઉમ લડકીકે તબૂકી અગવ બગસમે નજર આવા કરતી હય.”

“ખુદાવક ! વો મોતકે દરવાજેપર પહોંચી હુઈ જુદિયા, આપકે ખાદિમ લુન્ગેકી માદર હોતી હય !”

“કયા તેરી મા ! બબતકે ઇસ્કા તો તુને કબી જિન્દગી નહીં દિયા ?”

“જિન્દે માદરકી કુછબી જુરરત નથી. મેરી માદર મેરી મગરુરીકા બાઈસ ન હોનેસે મયેને ખામોશ રહના હી બબ સમજા યા !”

“ખેશકાં ઉરકી એહરમાનીમેહી તુમે ઇસ કામકા અખિતવાર મિયા હોગા !”

“સમ હય-જનાબ ! મગર કયા આપ કુછ આહતે હયે ?”

“ખીર ન ખાન્ના ! મયે તેરા કામ સે લેના નહીં આહતા. મગર હિસ લડકીકી ઉંમર કયા હય ?”

“યા અલ્લાહ કરીમ ! મયે કયા જાનું ! હિન્દે બાવાગતનકા જાકર પૂછીયે, વો બરાબર સમજા દેગા ! અરે જાઈ ઈસ તરીકેસે મયે આપકે સાથ અબ નહીં સકતા. નજરબંધીસે મયે કિતના દૂર હું, યે પહલે મુઝે જાન સેના ચાહીએ. કયુ કે, વો અમર જુલાયગા, ઓર મયે બર-વકત હાજિર નહુંગા, તો જાનકી જાનેકી તૌમત આયગી !”

“ન ઘમસ ! વો દેખ-દૂરપર ગાંધ દિખાઈ દે ગદા હય. મયે વહાં અવકર તુમે એક અન્છા દડું દિલવાઈગા, મેરે સાથ અથા !”

એ, મારી સાથે જ આવવાની તેને લાગ્યું આપી. તે મારી મંજૂરીથી ખુશી થયો અને સાથે ચાલવા લાગ્યો. અમે જ્યારે ગામમાં પહોંચ્યા, ત્યારે મેં તેને એક નુંડું દડું અપાવ્યું એણે પોતાના જુના દડુનો તે જગ્યામાં ખુરદો કરી નાંખ્યો અને અમે પાછા આગળ ચાલવા લાગ્યા.

लुब्धो! हवे भास हाथमांज हतो। में जेनापर जे उपकार क्यो, तेने लीधे ते भारी पामेथी जसी जय जेवी मने ज्हीक रही नही; अने हवे नुरमहालने लगती जे जायतो जखुवानी हती, ते जखुवानी मने पूरती तक मणी, ते मने भरो जवाज आपसे जेम मने लागराथी, जेनी भा मने तेउवा आवी हती, ते वात में जेने कही, जेजे भारी ज्ही वात सांजणी सवाल पूछये.

“आप डिसे भिक्षने क्यो नही गये?”

“मये काममें रुका हुवा या, पक्ता न भिला.”

“ओहो! आप ज्हीरुनी तो औरतो ही वो तरणीयत करते हये के, आप के औरतोसे भिक्षनेकी ज्हीरु हो, ये आपकी भालूम हो जाता हय.”

“जेशक!”

“क्या आपका डिरेक्साथ शाही करनेका ज्हीवाज हय?” आ सवालनी में आशा सभी नहोती, अटसे में गबीरताथी उत्तर वाज्यु के:-हरगीज “नही!”

“तो क्या इसकी पाकडाभनीपर धवणा लगाना चाह ते हये!!”

“ये भी मेरा ज्हीवाल नही!”

“आपकी ये तमजा भी नही और वो ज्हीरु भी नही, तो फिर डिसे भिक्षने जना किस वजहसे?”

“लुब्धो! तुझे ये सज्ज जाते पूछने से क्या हासिल होगा?”

“जवाज! मयेने तोया ही!” अटखुं जाली, तेजे जे वात पडती गूजी; अने पछी पोताना टुटनी वात बलावी.

“साहब! आप देखते हय ये टट्टु भी जूनेकी तरह लेंगडा भालूम होता हय. इस दुनिया में हो जीर्ण जडुत जुरी होती हये घोडा और औरत! अयसी नापाक जीर्ण और कौन नही!”

“मये अंदेश करता हूँ के, तेरा जुद्धा टट्टु अच्छा न होनेमे, तू तमाम घोडाके नापाक जतलाता हय, और औरतोकी शिकायत किसलिये करता हय ये तो जूना जने मगर मये तुजसे जेक जे सवाल पूछता हूँ के, इस नुरमहालके भी तू अयसी वयसी ही समझता हय या अच्छी! और वो ज्हीरु हय या ज्हीनज्हीरु?” में तेने पूछ्यु.

“ये मये नही ज्ञानता. अगर डिरेने किसी के साथ शाहीका धरार दिया हो तो, इस धंकरके तोउते क्या देर लगती हय? वाफ तोउनेमें वो डिनाह हय-तो फिर आप क्यो नासाह हये?”

“मये अयसी ज्हीरु रचना दी नही!”

“બહોત ખૂબ જનાખાં મયે બી આપકે ખાનગી મોઆમે લાત મેં દખલ દેનેકી તમન્ના નહીં રખતા, મગર અપ્પ હમે જલ્દ જનવાહીએ. અમરે સરનાર પુકારેંગે ઔર જવાખ ન પાયેંગે, તે મેરી મર્દનપર ખંજર ચલાયેંગે !”

લગભગ સાંજ પડવા આવી ત્યારે અમે એક બીજા ગામ આગળ આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં અમારે રાતનો સુકામ કરવાનો હતો. આખું લશ્કર આ ગામમાં ઊતરી પડ્યું હતું; અને આગળની માફક અમે પણ અમારા તંત્રીઓ ઠોકરને ઠોકણે પડવા વિચાર કર્યો. મારી સવે ગોઠવણો સંતોષકારક રીતે પાર પડી, એટલે હું આસાથે લેવાને બેઠો. એટલે અમારા લશ્કરમતિ એક સીપાઈ, જેણે પણ મારી જોડે તંત્રી ઠોકરો હતો, તે મારી પાસે આવીને ગરબા છાંટવા બેઠો. અને વાતમાં ને વાતમાં હું એની પાસેથી ખબર મેળવી શક્યો કે, ઔરંગઝેબ અને નજરઅલીખાન વચ્ચે સખત ધરણ લાગ્યું છે, તે એવું કે, કોઈ દિવસે પણ છૂટવાનો સભવ નથી—અસમત, આ ખબર જાણવાથી હું ધણો ખુશી થયો, કારણ કે જો શુકાબતી વાત સરદારને માલમ પડે તો તે ઔરંગઝેબને અમે તેમ સમજાવી, મારું કાટકું કરાવે ! માટે આ બે જણાઓ જેમ વધારે લડે, તેમ સારું, એમ હું ઇચ્છતો હતો.

પેલા મીયા સાહેબ સાથે કેટલોક વખત ગરબા માયાં પછી તે પોતાના તંત્રીમાં પાછો ફર્યો કે, તરત જ પેલી છુટ્ટી ડોશી (નામવર છુટ્ટ્યાની મા) મારા તંત્રીમાં જોડિતી આવી, અને મને કહેવા લાગી કે; “કેમ મારા મહેરબાન ! તમે જીવો છો કે મરી ગયા છો ? મેં તો ધાર્યું કે, પેલી ઝડીમાથી કોઈ લાંબો માણસ નીકળી આવ્યો હતો, તેણે તમને તળાવમાં પધરાવી દીધા હશે !”

“હે ! હું ખરેખાર તે એમ ધાર્યું ?” તેનો વિચિત્ર સવાલ સાંભળી મેં આશ્ચર્યથી તેને પૂછ્યું

“શું ! મને એમ માનવાને બીજાકુલ કારણ નહોતું કે તમે જીવતા છો ?”

“ખચ્ચીત જ નહીં ! મને વળી લય દેવો ? એ તો જલ્દ અગત્યના કામને લીધે હું રોકાઈ ગયો.”

“એમકે ! હીક-હીક ! ત્યારે હવે તમારું જલ્દ અગત્યનું કામ પૂરું થયું હોય તો તમે આવવા તૈયાર છો કે ?”

“હે હા કહી.”

“ત્યારે શું તમે એમ ધારો છો કે, મારી શેઠાણીએ તમારી મરજીમાં આવે ત્યારે તમને મળવા તૈયાર રહેવું જોઈએ ! તમારે આવવું હોય ત્યારે તમે આવો, અને એ બોલાવે ત્યારે નહીં આવો, એમ જ

કેની મીયાં સાહેબ ! આ હું તમને ખાનગી સલાહ આપું છું કે, નુરમહાલ સાથે દોસ્તી કરવામાં માલ છે, દુસ્મનીમાં નહીં.”

“અરે ! પણ તે મને મળવાનો લાગ આવે ત્યારે મળું કેની ?”

“તેણે તો તમને બોલાવ્યા, પણ તમે તો બહુ અગત્યના કામમાં રોકાઈ ગયા, એટલે તમે કેમ આવી શકો ? હીક મારા મહેરબાન, સાહેબજી !”

આટલું બોલી તે ચાલતી ગઈ. બિવિધ્યમાં મારે શું કરવું તેના કાંઈ પણ રસ્તો તેણે મને બતાવ્યો નહીં. નુરને મળવા માટે હું મારી બનતી કાશોશ કરતો હતો, પણ નસીબ ! હજી મને લાગ મળ્યો નહીં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ઘાતકી શિક્ષા.

રાતના આશરે અગીઆર વાગ્યા હશે, ત્યારે હું બર ઉંઘમાંથી એચિતો જાગી ઉઠ્યો. નજીઅલીના તંબુમાં કોઈ લયંકર ચીસા પાડતું હતું. આ ચીસા અટકાવવાની કોઈનામાં હીંમત નહોતી. મેં તો અનુમાન કર્યું કે, વળી આજે કોઈ સરદારનો ભોગ થઈ પડ્યું છે, અને તેને મારી નાખતા હશે ! એચિતો હુચ્ચો મારા તંબુમાં દાખલ થયો, અને મને પૂછવા લાગ્યો : “અઘાહના નામથી, જનાબ શું તમે આ ચીસા સાંભળતા નથી ?”

“હા, સાંભળું છું, પણ તે કેની છે અને શા માટે પાડવામાં આવે છે, તે હું સમજી શકતો નથી.”

“આ મારા મહેરબાન ! મારી મા આ ચીસો પાડે છે ! તે બીચારીના આંગળાં કચડી નાખવામાં આવે છે !”

“અરે ! તેનું કારણ ?”

“જે રાત્રે સરદારની પકડી મગાવેલી પેલી સ્ત્રી નાસી ગઈ, તે રાત્રે તળાવની પાળપર મારી મા કોઈની સાથે વાત કરતી હતી, તે કબુલાવવા માટે તેના આંગળાં કચડી નાંખે છે.”

આ સાંભળીને મારા તો હાંજજ ગગડી ગયા—મોતિયાંજ મરી ગયા ! કારણ કે મારી તો ખાત્રી હતી કે, ડોસી મારુ નામ દઈ દેશે, અને મારા બાર વાગી જશે ! પણ હુચ્ચાને આ વિગે મેં કશું જાણવા દીધું નહીં, પણ પૂછ્યું : “અરે, પણ તારી મા તે રાત્રે બહાર ગઈ હતી, અને કોઈ સાથે વાત કરતી હતી, એની ખબર સરદારને કેમ પડી ?”

“જનાબ ! પેલી સ્ત્રી નાસી ગઈ, એટલે કુતુમબેગપર સરદાર ખૂબ ગુસ્સે થયો. ત્યારે કુતુમબેગે કસમ ખાધા કે, તે નાસી કેવી રીતે ગઈ

તેની પાકી રોધ કરવી. તેને યાદ તો હતું જ કે, જે રાત્રે તે પોતે તળાવની પાળપર સ્તંભજેગને મળવા ગયો હતો, ત્યારે મારી મા કાંઈની સાથે વાત કરતી હતી હવે તે કોની સાથે વાત કરતી હતી, તે કાંઈ મારી મા એકદમ કહી દે, એવી બોળીબટાક નહીં હોવાથી, તેની પાસેથી ખરી વાત જાણવાને, તે હરામખોર કુતુમમેગે આ રસ્તો લીધો છે. ખોદા મેરી માઠુ ઔર વો શખ્સ, શસકી સાથ મેરી મા જાત કરતીથી ઉસકુ સલામત રખે !”

“અરે, પણ પેલી તુરમહાલ વચ્ચે કેમ પડતી નથી? તે ખીચારીને બચાવવા માટે તો તેને વચ્ચે પડવું જ જોઈએ. તે ડાશી પણ બડી જખરી દેખાય છે કે, હજુ તે દુ.ખ ખમી શકે છે.”

“સાહેબ! તે બડી લુચ્ચી છે બડી! એની ચીસાપરથી હું નકી કહું છું કે, તે કાંઈ ઘોટાળો કરવાની તૈયારીમાં જ હશે એ કહી સાચી વાત કહી દે એવી નથી તો-બાર મરદને પૂરી પડે તેવી કમાલ છે!”

જો ડાશી મારુ નામ નહીં દે તો કેતુ સારુ, એવી આશામાં મેં લુચ્ચાને તપાસ કરવાને મોકલ્યો. પણ એ કાંઈ કયો નહોતો કે, સરદારને શરમે મદ્યો હોય, ત્યારે તેના મો આગળ જઈને ઉભો રહે! રાતના એ પાછો આવ્યો જ નહીં, પણ ખીછ સવારે સરદારની હજમત ક્યાં બાદ મારી પાસ આવ્યો.

“કેમ, તારી માએ કશું કીધું કે?” મેં પૂછ્યું.

“હા સાહેબ, કશુંય તો કીધું, પણ જુડું બોલી”

“હૈ, એણે કેનું નામ દીધું?”

“વાહ! દરેક જણની અમળખી વચ્ચે તેણે કહ્યું કે, તે સ્તંભજેગની સાથે વાત કરતી હતી મારી માએ હાથમાં કુરાન લઈ સોગન ખાઈને કહ્યું કે, સ્તંભજેગે તેને લાય આપીને પેલી ઝેરીને નસાડી મૂકવા કહ્યું હતું જો કે ખીજી કાંઈ આ વાત માનતું નથી, પણ સરદાર તે માને છે વળી કુતુમમેગે આ બનાવમાં જૂન નથી કીધી, પણ જાણી જોઈને પેલી સ્ત્રીને ન્હાસવા દીધી છે એમ તે માને છે. તેથી આ બને નામજા દાઓને કેદ કીધા છે, અને હવે તેમને ચલા જરીપુરાણ કીસ્લામાં મોકલી દેવામાં આવશે, અને ત્યાં તેમનો ઘાટ બરાબર ઘડશે!”

“પણ હું તો ધાક-ધું કે, તારી માએ જે કહ્યું તે સાચુ જ કહ્યું હશે એને જુડું બોલવાની શી મનલખ?” મેં પૂછ્યું.

“સાહેબ! હું પણ એમ જ માનતો પણ હું સારી રીતે જાણું છું કે, મારી મા ગમે તેવું જુડું બોલવામાં પહેલે પાટલે બેસે એમાની છે!”

“ત્યારે શું સ્તંભજેગ નિર્દોષ છે? અને એમ હોય તો પેલી ખીબીને નસાડનાર કોણ?”

“આપ નેક નામવર!” તે લુચ્ચાએ મારી અળખળી અને ગભરાટ વચ્ચે ઠંડે કલેજે જવાળ આપ્યો.

“મેં? આમ બોલવાની તું હીંમતજ કેમ કરે છે? તારી પાસે આમ કહેવાને શું સાબીતી છે કે—” મેં તેને દમમાં જ પૂછ્યું.

તે લુચ્ચાએ પોતાની આંખ તેમજ કાનપર હાથ મૂકી ખતાવ્યા; અને કહ્યું: “કાને સાંભળેલું હોય અને આંખે જોયેલું હોય તેના કરતાં વિશેષ શું સાબીતીની જરૂર છે? સાહેબ! મને છેતરવાથી શું કાયદો છે? હું બધું જાણું છું! પણ તમે ખાત્રી રાખજો કે, લુચ્ચો કોઈ પણ દિવસ વિશ્વાસઘાત કરશે નહીં—બેધમાન થશે નહીં!”

“તે આ બધું જોયું ને સાંભળ્યું! વાહ બાહ, વાહ! પણ કેવી રીતે? તું ક્યાં છૂપાઈને જોતો હતો?”

“છૂપાઈ શાનો રહું? હું તો પટેલના ઘરમાં મારી પધારીમાં પડ્યો પડ્યો બધું સાંભળતો હતો!”

“અરે! તેના ઘરમાં તું ક્યાંથી?”

“વરસાદ પડે ત્યારે તંત્રમાં તરબોળ થવાની મને કાંઈ હોંસ નથીને મીયાં! અને વળી બાહુ પટેલ મારો જુનો દોસ્ત થાય છે, એટલે તેને ઘેર જઈને નિરાતિ સુવાની મને કાંઈ દરકત નહોતી.”

“ઠીક. પણ લુચ્ચા! આ વાત તું કોઈને કહેતો નહીં, હું તેનો તને બદલો આપીશ!”

“જેવી આપની મરજી, પણ મારી લુચ્ચી માને બૂલી નહીં જતા, મીયાં! તમે જુઓ છો કે તમને બચાવવાને માટે તે કેટલું જૂઠું બોલે છે, અને દુઃખ ખમે છે! પોતાની હોંશિયારીથી કોટવાલ દંડાઈ ગયા છે તે પણ તમે તેના પરાક્રમ જૂસતા નહીં!”

“તું ખરું કહે છે. લે આ દસ મહોર તારી માને આપી આવ, અને કહેતો આવજો કે તે મને મળી બધા!”

“સાહેબ! તમે ઉતાવળ નહીં કરો. મારે તમને કહેવું જોઈએ કે, બે ચાર દિવસ તમે જોને નહીં મળો તેમાં જ લાભ છે. પણ ચાલો, હવે હું જાઉં છું. મારી માને આ મોહોરો આપતો જઈશ ને કાલે આ વખતે હું તમને પાછો મળવા આવીશ!” આ પ્રમાણે મને કહીને ચાલેરે લાલિયા બાવડી ચરકી ચાલતો ગયો.

અમારી પાછી દૂર શરૂ થઈ. લાગલાગટ બે દિવસ સુધી અમે રસ્તો કાપ્યા કીધો, ત્યાં સુધી કાંઈ જાણવા જેવું બન્યું નહીં. પણ ત્રીજે દિવસે પેલી ડોશી ઓગિતી મારી પાસે આવી ચઢી. તેનાં આગળાં કચડી નાંખવામાં આવેલાં હોવાથી, હાથે પાટા બાંધ્યા હતા, અને તે એવી તો

મુઝાલ જેવી થઈ ગઈ હતી કે, કબરમાં બૂત જ નોંધ લેવું. તે માં પાસે આવી કે, મેં તેને ખૂંધું: “કમ માણ! તમે ક્યાંથી આવ્યા?”

“અ્યાથી તું જાણે ત્યાંથી! જહાનમાં જતી પાછી આવી છું। જોર આ તારે લીધે મારે કેટલું ખમતું પડ્યું છે તે?”

“નાના, એમ હોય જ નહીં” એં તેને જવાબ આપ્યો.

“શું, તારે માટે નહીં? તને તળાવની પાળપર ટું મળી, ત્યારે પેઠે સેતાન કુતુબે મને ઝોળખી કાઢી હતી અને મારાં આંગળાં કચડા ત્યાર પહેલાં તારું નામ આપી દેવામાં મને શું દરકત હતી?”

“માણ! તમે ઠીક થાલીયાં ગઈઓ. તમારા ઈશ્કરએ મારું ઈનાં તમને પહોંચાડ્યું તો હશે.”

“શું હુઆએ? અરે તે તો ત્રણ દિવસ થયાં મને મળે પણ નથી.”

“શું મળ્યો જ નથી? ત્યારે તમને દસ મહોર પણ આપ નહીં હોય?”

“હૈં! દસ મહોર! અદ્દાહ કરીમ! એક કાઠી પણ મુવાએ મં બતાવી નથી!”

“માણ! એં તેને દસ મહોર આપી કહ્યું કે, જ તારી માને આપ આવ અને જતી વખતે તે મને કહેતો ગયો હતો કે, હું હમણાં જહન આપી દઈશ.”

“સાહેબ! મારે હુઆ તો બહુ જ જૂટો છે. નહોં એના બાપના નેવો જ!”

“અરે એના બાપ કરતાં વધે એવો-આરથદ સરસ! એને તો જરાતરા ચોરી કરતાં પણ આવડે છે.”

“શું જરાતરા? અરે ખાસ્સો આવડો મોટો ચોર! સાહેબ! એના પર પૈસાનો જરાયે વિશ્વાસ નહીં રાખતા, તમારી કાંઈ વાત હોય તો તે એને લલે કહે. એના પેટમાંથી લલો ધનેતર પણ વાત નાણી સો નહીં; પણ પૈસા સોંપતા પહેલાં દસવાર વિચાર કરી નેળે.”

“હા, તે હું સારી યોમ બાણું છું. પણ મારે એને મહોરોને મારે પડાવવો પડશે.”

“સાહેબ! તમારી બધી મહેનત ફેગટ જશે. હાથમાં ડુરાન લઈ સોમંદ ખાઈને એ કહેશે કે, મને મહોર આપી છે. પણ સાહેબ! હું કાંઈ પૈસાની એટલી બધી ભૂખી નથી: હું તો તમને કહેવાને બાંધી છું કે, કાલે સરદાર નજફઝાદી અહીંથી વીસ ગાઉ દૂર એક ઈન્ડો છે.

તે જોવા જવાના છે, અને રાતની રાત ત્યાં જ પડી રહેશે, માટે જો તમારે રંભા મેળવવી હોય તો આવો લાગ ફરી ફરી તમને મળશે નહીં. તમે પેટ ભરીને એક ખીજા સાથે વાત કરી શકશો. બોલો, શું વિચાર છે?"

"હીક ત્યારે, દીવા થાય પછી એક કથાકે હું આવીશ!" મેં જવાબ આપ્યો.

"વારુ ત્યારે હું તે વખતે તેડવા આવીશ!" આટલું બોલી તે છુટી ચાલી ગઈ.

અકરણુ ૨૮ સુ.

તેજમાં અંધકાર!

Her lips were red, her looks were free,
Her locks were yellow as gold;
Her skin was as white as leprosy:
The night mare life-in Death was she,
Who thickens men's blood with cold.

Coleridge.

એક સ્ત્રી જ્યારે કાંઈ પુરુષને મળવા ધણી જ આતુર થઈ જાય, ત્યારે કાં તો તે પેલા માણસને ધણું જ ચાહતી હોય, અથવા તો તેની સાથે કાંઈ અગત્યની વાત કરવા માંગતી હોય. નૂરમહાલ અને તેડાંપર તેડાં મોકલતી હતી, તેથી મને પણ એમ જ લાગ્યું કે, તે મારા તરફ ઘેલી થઈ ગઈ છે, અથવા તો મને કાંઈ શુભ વાત કહેવા માંગે છે.

મારા બે અનુમાનોમાંથી કહ્યું ખરું છે, તેનો કશો નિર્ણય ડોસીની વાતચિતપરથી હું કાઢી શક્યો નહીં. પણ તે જાણવાની મને એટલી બધી હસાસા થઈ કે, મેં તેને મક્કવા જવાનો નક્કી વિચાર કર્યો. ખીજે દિવસે સાંજે હું નૂરમહાલને મળવા જવાને માટે વખતસર તૈયાર થયો. મારે ડોસીની કાંઈ વાત જોવી પડી નહીં. જેવી તે આવી કે તેની સાથે હું નૂરમહાલના તથુમાં ગયો, અને મારે સારે નરીબે અંધારું હોવાને લીધે કાંઈએ મને જોયો પણ નહીં.

મને નૂરમહાલ પાસે બેસાડીને પેલી ડોસી તો ચાલી ગઈ. અમે બે જણાં એકલાં જ રહ્યાં. નૂરમહાલે શુરબો ઓઢ્યો હતો અને એક ઉંચા ગાંધીયાપર નિરાંત જીવે બેઠી હતી. ડોસી ગઈ કે તરત હું તેની નજીક ગયો, અને તેને ખુશ કરવા માટે હું તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો કે આ આપ બડાં દાનેશમંદ છો. મેં એનાં જે વખાણુ કીધાં તે સાંભળી તે ધણી દરખાઈ ગઈ

તું બહુ જૂઠું બોલે છે, અને જ્યારથી તે હાથમાં ટપટપી આવી છે, ત્યારથી તેને એક કોડી પણ ફરકાવી નથી.” મેં અને ધધડાવીને પૂછ્યું.

“ઈસ્તફર અલાહ ! ઓ બોદા ! આ તે કેટલું ને કેટલું જૂઠું ! હડહડતું જ જૂઠું ! અરે મારા મહેરબાન ! હું જ મારી મા પાસે આડ મહેર માથું છું, અને મારા બાપ મરી ગયા ત્યારથી તે અત્યાર સુધી તેણે મને પાછી આપી નથી. બોલો સાહેબ, ત્યારે તે આડ મહેર અને વ્યાજની બે મહેર મળી આ દસ મહેર મેં રાખી, તેમાં મેં શું ખોટું કીધું ?”

“આ વિશે તો તે કંઈ પણ બોલી નથી !”

“મહેરબાને મંદ ! તમે કંઈ ગાંડા બાંડા થયા છો કે ? આ વાતે તે એ કંઈ કહે ખરી ! પોતાનું પોકલ કાણુ કહે ?”

આ વાત મેં બંધ જ પાડી, કારણ કે એની સાથે માથું ફેડવાથી કંઈ લાભ થાય એમ ન હોતું. તેથી હું શુષ શુષ બેસી રહ્યો, અને મારી દાડી બોડવા એને કહ્યું. મેં એને છાવણીમાંના કંઈ નવાણુના સમાચાર જણાવવા કહ્યું, એટલે એ તરત જ બોલી ઉઠ્યો; “અરે હારે સાહેબ ! તમને કહેવા લાયક સમાચાર આજે તો છે. અરે પેલો ખીચારે ગરીબ છોકરો ! હાથ હાથ ! હવે તો તે મરી જ ગયો હશે !”

“કાણુ ! કયો છોકરો ?” મેં આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ધણે સરસ અમલદાર પેલો યાસમીન ! નાદાન પોરિયો ! જાળખો છો કે નહીં ! મુખ્તીઆરખાનનો સાહેબજનો ?”

“શું ? યાસમીન ! તે ખીચારાનું શું થયું ? બોલ જલદી, બોલ હું તેને જાળખું છું ;” મેં અધિરાધથી પૂછ્યું.

“ઓ મારા મહેરબાન ! તમને કંઈ ખબર છે ? નાનકે છોકરાઓમાં તે કંઈ ઝાઝી અફલ હોય ખરી ! બસ કોઈ ફાંકડી ઝેરી દોડી કે તેનાપર મોઢી પડવાના. તેઓ આગળ પાછળનો કંઈ વિચાર પણ કરશે નહીં. સાહેબ, હું પણ અનુભવી છું હોં !” હુઆએ તો પોતાનું લાપણ બકબક-પેરે જોરેરે ચલાવ્યું. મને ઝરસો ચઢ્યો ને મેં કહ્યું.-

“બસ, હવે તારું દાવડું બહુ થયું, પેલા છોકરાનું શું થયું તે કહે !”

“હીક, ત્યારે સંભળો ! આપણે જ્યારે કૂચ કરતા હતા, ત્યારે યાસમીને સરદારના જનાનામાંની ફાતીમા નામની એક જુવાન છોકરીને આશિર્તા જોઈ. તમે જાણો તો છો કે, જનાનાની પાસે જ્યાં હોમત કરવી તે મોતને બેઠવા બરાબર છે; અને આ નાદાન છોકરાને તો મોહિનારાણીનાં દર્શન થયાં કે બસ-એડો પાર ન ચકડોલે ચઢ ઉતાર ! પેલીના દાથીની જોડાજોડજ આલવા માંડ્યું. તેથી દાથીના માદવતે, સરદારના

હુકમ પ્રમાણે ખીચારા યાસમીન તરફ બહુક શેડી તે ખીચારો ટપદેતો કે જમીનપર પડી ગયો, અને પેલી રોડા તો હોદામાં બેડી બેડી ખડ-ખડ હસવા લાગી."

"બોલ, બોલ, પછી શું થયું. તે મરી તો નહીં ગયો હોય! તે દવે ક્યાં છે?" મે ઉતાવળ કરવા માંડી.

"છોકરાને લોહી બહુ નીકળ્યું છે, સાહેબ! પણ હકીમ ધારે છે કે, એ રામ બોલો લાઈરામ નહીં થઈ નય તો નસીબ!"

"એને ગોળી કર્યા લાગી હતી?"

"ગળા આગળ અથવા તો ખભાપર!"

"ગોળી કાઢવામાં આવી છે કે નહીં?"

"એક શેર લોહી નીકળ્યું, સારે હકીમે પોતાનાં આંગળાં ધોંચી ગોળી ખેંચી કાઢી!"

"હીક! તું જા, હું યાસમીનને જોઈ આવું છું! આમ કહી હુઆને રત્ન આપી, હું પેલા છોકરાને મળવા દેજો. તે પોતાના તંબુમાં ખાટલાપર પડેલો હતો.

"નાદાન છોકરા! જરા પધારે અફસ રાખતાં થીખ! સ્ત્રીઓના રસાલામાં તારે બેળાવું નહીં!"

"મને પૂરતી શિક્ષા થઈ છે. એક બાલુએ બહુકની ગોળો અને ખીજ બાલુએ સ્ત્રીઓનો તુચ્છકાર!"

"હું આજ્ઞા રાખું છું કે, શાહબદાએ તારી વાત નહીં સાંભળી હોય!"

"અરે, એને ખબર પડી ચૂકી છે. માહવતના સામુ મારાથી જોઈ શકાયું નહીં, તો એની સામુ મારાથી કેમ જોવાશે?"

"નાના, એ કંઈ આવી બાબતમાં બહુ ગુસ્સે થાય એમ નથી. અને કદાચ એ ગુસ્સે થાય, તો તારે પહેલી વડે એના તરફ વશાદારી બતાવવી, એટલે બધું બુસાઈ જશે!" મે એને મિરજ આપતાં કહ્યું.

"હકીમજી મને કહે છે કે, બે દિવસ આ જગોએ થોભી જાયો; લશ્કર ઉપડી ગય તો પાછળથી જજો. મારે શું કરવું?" તેણે મારી સલાહ પૂછી.

"હું દીક્ષગીર છું કે, મારાથી તારી સાથે રહી શકાય એમ નથી. પણ હકીમજી કહે છે તેમ વુ કર. તું મને આવી મળશે સારે શાહબદા તારાપર ગુસ્સે નહીં થાય, એવી હું ગોઠવણ કરીશ. હવે હું જાઉં છું, પણ તું કંઈ શીકર કરતો નહીં; તારે માટે સર્વે બંદોબસ્ત કરતો જઈશ."

આ પ્રમાણે કહીને યાસમીનને છોડી હું મારા તંબુમાં આવ્યો. નજીઅલીખાન કિસ્સો જોવા ગયો હતો, તે પાછો આવ્યો, અને અમે

આવા કસમ ખાવાના કરતાં ફાર્સીએ જવું મને વધારે બહેતર લાગ્યું. પણ નાચાર ! તેના સામુ આજે મારાથી હીમતથી બોલી ચકાતું ન હોતું. મેં કસમની કાંઈ જરૂર નથી એમ તેને કહ્યું; પણ જેમ જેમ હું મુગેર રહ્યો, તેમ તેમ તે વધારે ગુસ્સે ચતી ગઈ ! તે ગુસ્સો કરી મને કહેવા લાગી; “સાદીક ! તું કસમ ખાતો નથી, એટલે તું મને ચાહતો નથી ! તો મને બગાડી છે ! યાદ રાખજે, તારાપર હું લયંકર વેર વાળીશ.”

હું તેને કાંઈપણ જવાબ દઉં, ત્યાર પહેલાં તો તે ધમધમ કરતી ચાલતી થઈ. મારી ખાત્રી હતી કે, તૂરમહાલ એક સાપેણુ જેવી હતી—નારે, ઝેરી નાગણુ જેવી છે ! એની અને એના જાપની એટલી બધી સત્તા હતી, કે તેઓ જે ધારે તે કરી ચકર્તા. મારા કરતાં શુલાબની મને વધારે શીકર લાગવા માંડી. તે ખીચારીન, તે નિર્બીપ કુલને કચડી નાંખશે. હાલ ! માત્ર મારે ખાતર—જે મારી બેવશાઈને માટે, મારો જીવ જોખમમાં આવી પડે તો કાંઈ હરકત નહીં; પણ મારે ખાતર આ શુલાબનાપર એ વેર વાળે, એ કેવું ધાતકીપણું !

ઘેગયલા મમજે મેં ચંત પૂરી કીધી. સવારના ઉઠીને પાછી કૂચ કરવાની હું તૈયારીમાં હતો, એટલામાં સુલેમાન આગ્રાથી આવી પહોંચ્યો હતો. શુલાબને એક કાગળ આપી, તેનો જવાબ લઈ, મારી પાછળ આવવા મેં તેને ફરમાવ્યું હતું. તે પ્રમાણે પોતાનું કામ કરીને તે આવ્યો હતો. એણે શું શું કીધું તે જાણવા હું આવર હતો, પણ એટલામાં લાંબા કાનવાળો લુચ્ચો અમને બેને સાથે ઉભેલા જોઈ આધો ઉભો ઉભો અમારી વાત સાંભળવા ખડે પગે દેખાયો ! તેથી મેં સુલેમાનને કાનમાં ટુક મારી કહ્યું કે, હમણાં તારે ચૂપ રહેવું અને મારી સાથે કૂચ કરવી.

જ્યારે અમારી કૂચમાં લુચ્ચો અમારાથી છૂટો પડ્યો, ત્યારે સુલેમાને મને કહ્યું કે, શુલાબને એણે આગ્રામાં બહુ રોકી, પણ એને ખબર પડી કે તે તો ઓગિલી ગુમ થઈ ગઈ છે ! તેથી કાગળ આપ્યા વગર એને પાછું આવવું પડ્યું હતું. મેં એને કહ્યું કે, મારો કાગળ પાછો આપ, લાવ તેને ફાડી નાંખું, પણ બધી અજાણી વચ્ચે તેણે પોતાના ગજવામાં તપાસ્યું તો કાગળ મળે નહીં. તે કહીને પડી ગયો હતો, અથવા તો એવાઈ ગયો હતો. મેં તેની બેદરકારી માટે સખત કંપકો આપ્યો. વધુ શું સિક્કા કરવી તે મને સમજ પડી નહીં, માટે મેં એ વાત બંધ પાડી.

રસ્તે આવતાં તે યાસમીનને પણ હું મળતો આવ્યો હતો; અને તે હવે સુધરતો જતો હતો એમ તેણે મને જણાવ્યું. “પણ સાહેબ, આજે સવારે

આપણી છાવણીમાંથી આગ્રા ભણી કાની સવારી ઉપડી ગઈ છે!” તે મને વચમાં પૂછવા લાગ્યો. “જે પાલખીઓ હતી અને તેમાં સ્ત્રીઓ જ હતી, એમ મારું અનુમાન છે. આપણી છાવણીમાંથી જ તેઓ ગયલી છે!”

“જે સ્ત્રીઓ!” મેં ગભરાટમાં પૂછ્યું.

“હું તે જાણતો નથી. આ નામદાર આવે છે તેને પૂછો. એનો ધંધો વાત સાંભળવાનો અને કરવાનો છે. એ તમને બધું કહેશે.”

નવો આવનાર કોઈ નહીં પણ લુચ્ચો જ હતો, અને તે પોતાના નવા રદ્દુપર સવાર થઈને મારી લગોલગ આવી પહોંચ્યો.

“લુચ્ચા! આજે કેઈ જે સ્ત્રીઓ આગ્રા ગઈ?”

“સુકેઅસ્લાહ! એક તો મારી મા અને બીજી તૂરમહામ! કોઈનું બહું કરવા ગઈ હોય એમ લાગે છે!” આંખ મચમચાવીને તે કહેવા લાગ્યો.

“પણ તેઓ ક્યાં ગઈ તે તું નક્કી જાણે છે?”

“સાહેબ! તેઓ જહાજમાં ગઈ, તમારે તેનું શું કામ છે. તમે કેમ આટલા બધા અજાણ થાઓ છો?”

“ના, ના આગ્રાથી આટલી જહેમત ઉઠાવીને તેઓ આપણી સાથે સાથે આટલે લગણુ આવી, અને હવે કાંઈ પણ કારણ વગર તેઓ પાછી ચાલી ગઈ, તે જ મને અજાણ્યો બરેલું લાગે છે, બીજી કાંઈ નહીં.”

લુચ્ચો મને કાંઈ કહેવા માંગતો હતો, પણ સુલેમાન મારી સાથે હોવાથી તે મુગો રહ્યો. લુચ્ચાનો હેતુ સમજી જવાથી, મેં સુલેમાનને મારી આગળ ચાલવા કહ્યું, અને તેના ગયા પછી લુચ્ચો મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. “સાહેબ, તમે મારી માને અથવા પેલી તૂરને બરાબર ઓખળતા નથી. જો તેઓ પોતાની એક ધારણામાં ફતેહ પામ્યા, કે તેઓ થોડા વગર પોતાને મુકામે પાછા ચાલ્યા જરાનાં.”

“તેઓ કેઈ ધારણામાં ફતેહ પામ્યા છે?”

“મારે કોઈની ખાનગી વાત કરવી જોઈએ નહીં, પણ જે મેં મારી મેલે રોધી કાઢ્યું છે, અને મને ખાનગી રાખવા કોઈએ કહ્યું નથી, તે એટલે વાત કહેવાનો બધો અધિકાર મારા હાથમાં છે! વળી તમે સાંભળવાને લાયક માણસ છો એમ પણ હું જાણું છું. તેથી લો હું તમને કહું છું. તેઓ સ્વસ્તમયેગનું કાટલું કરવા માંગતાં હતાં અને તેમાં તેઓ ફતેહ પામ્યા છે.”

“અરે! તેઓ શા માટે સ્વસ્તમયેગ ઉરાડી દેવા માંગતાં હતાં?” મેં અજાણ્યોમાં પૂછ્યું.

“જરા સુનો તો સહી ખુદાવંત! સ્વસ્તમયેગ કાંઈ બાકુતી માણસન

હોતો. એ તો એક ખાનદાની કુટુંબનો નખીરો હતો. પણ ધણી તંગ દાલતમાં આવી જવાથી શાહજહાં ઔરંગઝેબની નોકરી તેને લેવી પડી હતી, અને ત્યાં તે પોતાની હાશિયારીથી ધણો આગળ વધી ગયો હતો ! તેણે શાહજહાંનો એટલો બધો વિશ્વાસ મેળવ્યો હતો કે, શાહજહાંએ સરદારના ખાસ અમલદાર તરીકે એની નીમણૂક કરી હતી. એ દેખાવમાં તો ફાંકડો છે, વળી કળાખાજ હોવાથી, અને ગતકર્ડા લડાવવામાં પહેલા નંબરનો હોવાથી, તે જસદીથી નૂરમહાલને પોતાની તરફ ખેંચી શક્યો અને મારી માની સાથે ઝાંડીકાંડી રમીને જનનાખાનામાં પણ પગ પેસારો છીધો. ધીમે ધીમે તે એટલો તો વધી ગયો કે, સૌ કાઠના દેખતાં તે જનનામાં જતો, અને મરજીમાં આવે ત્યાં ફરતો. એક દિવસે ઓચિંતા કુતુબખેગે આ ગેદાને નૂરમહાલના હાથમાં રમતો જોયો.

“હૈ ! તું શું કહે છે ! કુતુબખેગ જનનામાં ક્યાંથી ?”

“જરા ધિરજ રાખો ધિરજ ! બધું કહું છું. કુતુબખેગ પણ સરદારનો એક અમલદાર હતો, અને તેને રૂસ્તમના ઘોંટાળા વિશે પહેલાંથી જ શક હતો. નેથી તેને ઓચિંતો પકડીને ફસાવવાનો તેને વિચાર હતો. એક દિવસ સરદાર પોતાના રસાલા સાથે સિકારે ગયો હતો, ત્યારે કુતુબખેગ કાંઈ બહાનું કાઢી ધરમાં રહ્યો. સરદારના ગયા પછી તે નૂરમહાલના તંત્રમાં ગયો, અને શોધતાં શોધતાં જ્યાં જાને જણ્યો એકાં હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને બન્ને જણને પોતાનાં પાપકર્મમાં એક બીજાની સાથે બેઠેલાં દોઢાં. નૂરમહાલે કુતુબને જોતાં જ મોટી ચીસ પાડી, અને રૂસ્તમ ઉભો થઈ ગયો, તથા તે જ વખતે આ તમારો તાબેદાર શુલામ ભટકતો ભટકતો તંત્રની પાછળ વાડીમાં જઈ પહોંચ્યો અને ગડબડ સાંભળી કાન દબને સાંભળવા લાગ્યો. કુતુબખેગને આકરા કસમ આપવામાં આવ્યા, મોટી લાલચો આપવામાં આવી, અને બધું શાંત પડી ગયું. કુતુબની શુભ બધ કરવામાં આવી અને અને સમજ પડી કે રાજ્ય રમત આમ રમાય છે ! હું ત્યાંથી નીકળી મારે ઘેર આવ્યો આવ્યો અને આજે આ વાત હું તમને કહું છું.”

“યા બોદા ! આ વાત મેં પહેલાંથી જાણી હોત તો કેવું સાફ ! મને તે આજ સુધી આ વાત કેમ કહી નહીં ?” મેં તેને સવાલ કર્યો.

“કેમ સાહેબ ! તમે કહ્યું ન હોય કે તમે નૂરમહાલ સાથે પરણવાએ માંગતા નથી, અને તેને બગાડવાએ માંગતા નથી ? તમારે એની સાથે કાંઈ સબંધ રાખવાનો ઈરાદો નહોતો, ત્યારે મારે તમને એતાવવાની પણ શું જરૂર હતી ? તેટલા માટે જ હું મુગો રહ્યો. પણ હવે થોડુંક ખાજી છે તે સાંભળી લો. જ્યારે મારી માને કુતુબખેગે પકડી,

સારે તે હુચ્ચી અને પેલી ડોકેણે જાની મસલત કીધી કે, સ્વસ્તમ-
એગનું નામ આપવું; કારણ કે તેમ કરવાથી કુલુમએગ પણ પોતાની
બેદરકારી માટે સપડાશે. કુલુમ પોતાની જીભ બંધ રાખવાના બદલામાં
નૂરમહાલ પાસે વારંવાર પૈસા માંગ્યા કરતો હતો, અને તે હુરીને બહુ
સતાવતો હતો. તે આ યુક્તિથી દુસાર્થ જશે, અને સ્વસ્તમએગના પંજ-
માંથી પણ નૂરમહાલ કંટાળી ગઈ હતી, માટે હવે તેનું પણ કાટકું આ
યુક્તિથી ચર્ચ જશે ! એમ તેણે ધાર્યું અને તેથી જ મારી મા પાસે સ્વસ્તમ-
એગનું નામ દેવડાવ્યું. તમારો સીતારો પાંસરો કે તમે આમ અચૂક ખચી ગયા
અને વળી વધારે સારું તો એ જ કે, તમે તે રાંડ ચંડાલણીની જાળમાં,
સ્વસ્તમની માફક દુસાચા નહોં. નહોં તો તમારોએ બેરફોટો વળી જતે !”

હુચ્ચાએ પોતાની વાત પૂરી કરી. મારા અને નૂરમહાલના સંબંધ
વિશે તે કંઈ જાણતો ન હતો. મને મારા પાપ કર્મ માટે આગળ કરતાં
હવે વધારે પરતાવો થવા લાગ્યો, પણ હું તદ્દન મુગો જ રહ્યો ! અમે કંઈ
પણ બોલ્યા વગર આગળ ચાલ્યા.

મકરણ ૩૧ મું.

જે દુસાચો તે ખરો.

છેવટે અમે રાતવાસો કરવાને એક ગામડા નજીક આવી પહોંચ્યા.
અમે અમારો મુકામ કર્યો કે થોડા જ વખતમાં મેં સાંજબધું કે, નજ-
અહ્લીખાન, યાસમીનને જોલાવે છે. પણ યાસમીનને શોધતાં તે કંઈ
માલમ પડ્યો નહોં, એટલે તેણે મને જોલાવ્યો. હું તેના તંજુમાં ગયો,
અને બહારના ભાગમાં મને આશરે એક કસાક ખોદી કીધો. પછી તેણે
મને પોતાની પાસે જોલાવ્યો અને કહ્યું :

“સાદીક ! એક જરૂરનો કાગળ પેલા કિલ્લેદાર પાસે લઈ જવાનો
છે. કોઈ વિદ્વાન માણસ શિવાય બીજા કોઈ સાથે તે મોકલાવાય એમ
નથી. યાસમીનને મેં જોલાવ્યો, પણ તે આવ્યો નથી, માટે હું તે કાગળ
કિલ્લેદારને આપી આવશે ?

“હા નામવર ! હું હુકમ ઉઠાવવાને તૈયાર છું !” મેં મારી ખુશી જતાવી.

“હીક, ત્યારે કાલે સવારે હું જાજે. તારી સાથે થોડાંક માણસો પણ
હું આપીશ. કાલે સાંજે આપણે પાછા બેગા ચર્ચ સકીશું ;” એણે મને કહ્યું.

બીજી સવારે નજઅહ્લીખાનનો કાગળ લખને, પચીસ આદમીના
રસાલા સાથે હું જવા નીકળ્યો. મારા રસાલાનાં માણસો મારી તરફ બહુ

“અહહં! એમ કે નજરઅલીખાન! એક છંછેડાયલા સિંહની માફક, ઔરંગઝેબનો પિત્તો ઉકળી આવ્યો. તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, તેના દાંત બંધ ચર્ચ ગયા હતા, અને તે પોતાના હાથની મુઠ્ઠીઓ વાળી, દાંત પીસવા લાગ્યો! તેની આ મૂર્તિ જોઈને નજરઅલી પણ ગભરાવા લાગ્યો. તે નીચું જ જોઈ રહ્યો. વિશેષ બાંધી શક્યો નહીં. ઔરંગઝેબે વધારે ધુરકવા માંડ્યું! અંતે સરદારના રાખડે તે ફરીથી બોલી ઉઠ્યો. “તે મારી દુકુમતમાં નથી કેમ?” અહાહના નામથી, બાર ઈમામના નામથી, હું કહું છું કે, આ ખખી સકાય એમ નથી. કમખખત નજર! તે કિસ્સેદારનું મોત નિર્માણ કર્યું છે. તે કદી મારા હાથથી બચી શકશે નહીં—છટકી શકશે નહિ! પાતાલમાં જશે, બહેસતમાં જશે, દોજખમાં જશે—તો પણ હું તેને ત્યાંથી પકડી મંગાવી, સખમાં સખ શિક્ષા કરીશ! જો તે યાકુબને છવતો રહેવા દેશે નહીં તો ચાવીસ કલાકમાં તેનું ધડ અને માથું છૂટું પડી જશે. અને તું, નજર! તું પણ યાદ રાખજે કે, તું મારા સપાટામાં આવી નહીં ગય! એમ નહીં ધારતો કે, તારી છંદગી હમ્મેશ સહીસલામત છે. ખામોશ!” નજરઅલી જવાબ આપવા જતો હતો, તેને એકદમ ઘટા પાડીને ઝુગા રાખ્યો. “તારા ખામોશ! નહીં તો આ તારી ગ્યાનને હમ્મેશને માટે બોલતી બંધ કરવી પડશે. અહાહ કરીમ! તું જાણે છે કે હું કાણ છું!”

ઔરંગઝેબનો અપાર ગુસ્સો જોઈ, નજરઅલીખાન સમજી ગયો કે, એક વધુ રાખડ આડે કે અવજો બોલવાથી તેનું માથું ઉડી જશે. તેથી પોતે બે હાથ જોડી, માથુ નીચું રાખી ધીમે ધીમે બોલ્યો, “તે પોતાની બૂલને માટે માફ મગિ છે, અને પોતાને આ કામ કરવાની સત્તા હતી, એમ ધારીને જ એ દુકમ આપ્યો હતો. મને એમ લાગ્યું કે, તે નામદારની છંદગી જોખમમાં હતી, અને તેથી ગુન્હેગારને મોતની શિક્ષા કરવાની જરૂર હતી.”

“જેવી રીતે! સાનિક સામે તારે જે ફરીયાદ કરવી હોય તે અત્યારે કર, ખીછ બનાવટ ચાલશે નહિ, તે સંજાલજે! તારો હેતુ એની છંદગી લેવાનો છે!”

“આપ નામવરને જણાવવાની રજા આપશો કે, આ માણસ સાદીક આપણી ઝાવણીમાં રીરી જસુસનું કામ કરે છે. ગુમ રીતે મુલતાન મુજના માણસો સાથે એ પત્ર વ્યવહાર રાખે છે, અને આપણી દરેક હીઝબાલની તેમને ખબર આપ્યા કરે છે. એણે પોતાના હાથ નીચે મારા દખ્ખમ લુગ્યાને રોક્યો છે; તેઓ બને આપણા લશ્કરની હમ્મેશ પાછળ પાછળ આપ્યા કરે છે, અને તેઓ ખાનમી મસજતો કર્યા કરે છે. મારો

વિચાર આ દગાખોર આદમીને ઓચિતો પકડીને આપની પામેથી ફર કરી, તમને ખરી હકીકત કહેવાનો હતો અને તે વખતે મારા હજમ લુચ્ચાને તમારી પાસે જોલાવી, ખરી વાત કણુલ કગવવા ઈચ્છતો હતો.”

નજીઅલીખાને આ વખતે પોતાની અકલનો સારો ઉપયોગ કર્યો ! ઉપલી વાન કરતાં વધારે સરસ જૂઠું અને જીવંતુ તે કદી જોલી શક્યો હોત નહીં. તેની વાત સાંભળીને શાહજહાં મારા તરફ ધરીને, મારે બચાવ સાંભળવા તૈયાર થયો. હું તરત તેને ઘુંટણીએ પડીને કહેવા લાગ્યો, “નેકપનાહ ! જોદાના કસમ ખાધને કહું છું કે, હું તદ્દન નિર્દોષ છું મેં કદી તમારી સામે કાવતરું કીધું નથી, અથવા તેમ કરવા વિચાર પણ કર્યો નથી મારી સામે જે તહોમત છે તે તદ્દન જૂઠું છે—હાહાહાહું જૂઠું છે ! હું સરખરને વિનંતિ કરીશ કે, જો તેઓ પોતાનું કહેવું સાચું કરાવવા માગતા હોય તો લુચ્ચાને જાનાવી તેની સાક્ષી લેવ.”

વિકારમુક્ત હાસ્ય કરીને તે જોલી ઉઠ્યો; “હાય, અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે લુચ્ચાનો આમાં કેવા સ્વાર્થ છે !”

“તેને એકદમ જોલાવ !” ઔરંગઝેબે ચસ્ત્રાથી કહ્યું.

નજીઅલીખાન લુચ્ચાને ખરેખાર જોલાવવા રાજ ન હોતો, તેથી શાહજહાંનો દુકમ સાંભળી તે કચકચો—ગમરાયો—પણુ એનાથી ના કહેવાઈ નહીં સીપાઈ લુચ્ચાને તેડી લાવ્યો. હજમને તેની માતી માફક શિક્ષા થઈ હતી, વાત કહડાવવાને માટે નજીએ એના આંગળાં પણ કચડાવી નાંખવા દુકમ કર્યો હતો. તેથી અત્યારે આ ખીચારો હાથને આગળે પાટા બાંધીને ઔરંગઝેબ પાસે આવી કુરનેશ બજાવી ઉભો રહ્યો.

“ઓ કૂતરા ! સાલજ, સાદીકની સામે દગો કરવાનું તહોમત મકવામાં આવ્યું છે, માટે આ બાબતમાં તું જે કંઈ જાણતો હોય તે સાચું જોલજ. જોલ, તું શું જાણે છે ?”

“કંઈ નહીં, ગરીબનવાજ, કંઈ નહીં”—બડા તરકટ ! બડા જૂઠું ! લુચ્ચાએ જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે રસ્તામાં તું આ માટે વારવાર એની સાથે વાત કરે છે ?”

“સાદીક સાહેબ રસ્તો સહેલાઈથી કપાય એ હેતુથી મારી સાથે વાત કરે છે, તો મારાથી એમને ના કેમ પડાય ?”

“તમે રસ્તે શું વાત કરો છો ?”

“મારી બુઢી મા વિશે !”

“છીટ—આ કંઈ માન્યામાં આવતું નથી. માં રાખજે કે તું જૂઠું જાણ્યો તો, શીર સલામત નથી !”

“અહાહના નામથી, ખરીબરબ જો આપ મને ફરજ પાડતા

હોય તો હું કહું છું કે, અમે જૈસંઓ વિશે વાત કરતા હતા. મારા જેવા કમચક્ષ્ણનો માણસ બીજી શું વાત કરવાનો હતો?"

“કઈ સ્ત્રીઓ માટે, અને શું વાત કરતો હતો?”

લુચ્ચો આ સવલ સાંભળી બે મીનીટ મુંઝો રહ્યો, અને પછી બીજો વિચાર કરી બોલતો હોય તેમ કહેવા લાગ્યો; “જો આપ નામદાર બાલુવા જ માંગતા હોવ, તો મને કહેવાને કરી અડચણ નથી. જે હું બાલું છું તે હું કહીશ; પછી બધે બીજાને ખોટું લાગે.”

“અમે તને ફરમાવીએ છીએ કે બોલ.” શાહમદાએ હુકમ કીધો.

મારી અભયબી વચ્ચે, લુચ્ચાએ તો નજરઅસ્લીખાનના ઘરનું બહુ બોપાળું જ ભરદરબારમાં ફેડવા માંડ્યું. ઐરંગઝેબને મૂંઝે, અને નજરઅસ્લીખાનની સમક્ષમાં, આ લુચ્ચાને એકએક વાત કરતાં જરા અરે પણ લાગી નહીં. નજર કઈ શિક્ષા કરશે, એવી તેને ખીક જ નહોતી! નૂરમહાલનો સ્વરતમબેગ સાથે ઘેરો ઘોડાઓ અને તેણે, સ્વરતમ તથા કુલુગનું કૈહું કાટકું, તે સુદાં પણ એ કહેવાને ચૂક્યો નહીં. બધી વાત કહી રહ્યા પછી, હંડ પેટે તે બોલ્યો કે; “નાગવર! અમ આ વિષય પર રસ્તે વાતો કરતા હતા, અને હું સાદીક સાહેબને મુબારકબાદી આપતો હતો કે, એમને આપણી છાવણીમાંની કેઈ સ્ત્રી સાથે પાતું પડ્યું ન હોતું!”

નજર જેમ જેમ લુચ્ચાની વાતો સાંભળતો ગયો, તેમ તેમ એનો હવ ઉઠવા માંડ્યો. જો આ ધડીએ ઐરંગઝેબ વચમાં નહીં હોત તો, તેણે લુચ્ચાના ત્યાંને ત્યાં જ બે કટકા જ કરી નાંખ્યા હોત. પણ અત્યારે એને ન છૂટો લોહીનો ઘુંટો પીવો પડતો હશે. છેવટે એનાથી સહન નહીં થયું તે ધુરડી ઉઠ્યો.

“ઓ બદનખત નીચ કુતરા! મારી છોકરીની આબરુ પર હાલો કરનાર! તાર ખૂન કરીશ—તને કુતરાને સોંપીશ!” આમ બોલી એક મૂંઝો મારી લુચ્ચાના એ હાથે પકડી, તેની ગરદન મરડી નાંખવા માંડી. પણ એકદમ રીપાઈઓ વચ્ચે પડ્યા, અને મહા મહેનતે લુચ્ચાને છૂટો કીધો!

ઐરંગઝેબ લાલચોળ આંખે બોલવા લાગ્યો; “નજરઅસ્લી! મારી હજુરમાં આ ચાલી નહીં શકે. તં એને સાક્ષી તરીકે બોલાવ્યો છે, માટે એ જે કહે તે તારે સાંભળવું જ જોઈએ. ચાલ, હવે હું પૂછું તેનો જવાબ દે. સાદીક દગો કીધો છે, એવી ખબર તને તારી છોકરીએ આપી હતી કે નહીં?”

“હા નાગવર! તેની સાથે તેની ચાકરડીએ પણ આ વાતને ટેકા આપ્યો હતો.”

“નજર ! તું જે કહે છે તે હું માની શકતો નથી હવે શુભના માણસો સાથે સાદીક ખાનગી પત્ર-વ્યવહાર રાખતો હતો, એવું જે તહોમત છે, તેનો જો મને સતોષકારક ખુલાસો સાદીક આપશે તો હું એને છોડી મૂકીશ !”

મેં જરાપણુ દીનવંશર સાહજાદાને જણાવ્યું કે, અમે અપ્રમાથી નીકળ્યા, ત્યારે મારો એક દોસ્ત યુસફ મને છેલ્લી સનામ કરવા આવ્યા હતા તે વખતે હું નહોતો જણતો કે, એ શુભના પક્ષમાં છે વળી યુસફ સાથે મારે માત્ર પાંચ કલાક જ વાત થઈ હતી પત્ર વ્યવહાર તુ મારાપર જે તહોમત છે, તે તદ્દન ખોટું છે, અને હું તે કશું કરતો નથી

“અને હું ધારુ છું કે, તું એમ પણ કહેશે કે એક જણને તે અધારી રાત્રે પાલખીમાં બેસાડી છૂપી રીતે આગ્રા મોકલી દીધી નહોતી ?” નજર અસ્લીખાન વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો

“અને સરદાર ! શું તમે એમ કહેશો કે, તે માણસને તમે જોડે જુલમથી ખેંચી લાભ્યા નહોતા ?” મેં પણ ડોળા ચળવીને તેના સામું જોઈને પૂછ્યું ખરેખાર તેણે નાકજીન જ કીધું “ત્યારે જે માણસોએ તમારું નામ દીધું, તેમને જ મારી વર્તણૂકને માટે વપકો આપવો ઘટે છે” સાહજા ! તરફ ફરીને મેં કહ્યું “નામવર સાહજા !” જે વાત, મારાં તહોમત સાથે બીલકુલ સમઘ ધરાવતી નથી તે કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી પણ તમા નામદારને આ સરદાર એવું જણાવવા માગે છે કે, હું જાણતો આપણી છાવણીમાં દાખલ કરું છું, અને તેમને ગૃપચૂપ રવાના કરી દઉં છું ત્યારે હું જે કાંઈ જાણું છું તે કહેવાની મારી ફરજ સમજી છું જે માણસને વિશે સરદાર કહે છે તે એક સ્ત્રી છે, અને મારા દોસ્ત યુસફની બહેન થાય છે તેને બે માણસો કેટલી ફરીને પાલખીમાં બનાતકારે નાખી, હાથપગ બાંધી આગ્રાથી ચોરી છૂપીથી ખેંચી લાભ્યા હતા તે બીચારીને હેરાન કરનાર પુરુષના નામ દેવાની અત્રે કાંઈ જરૂર નથી, જોકે તેનાં માણસોની વાતપરથી તે કોણુ જ, તે હું નહીં જાણું છું તે બીચારીને આ પ્રમાણે પ્રસાધી જોઈને મેં તેને નસાડી મૂકી હતી અને ખોદાના શુક શુભરુ છું કે, તે હવે આ દગાબાજ આદમીઓનાં હાથમાં નથી આવે, બલ્કે, યુસફ મને આપના બીરાદર સુધતાન શુભના પક્ષમાં આવવા કહ્યું હતું, પણ મેં તેની વાતનો ચોખ્ખો અસ્વીકાર કર્યો, અને જણાવ્યું કે, નામ વર ઔરગઝેબની તાગદારી ઉઘાવવાના મેં કસમ ખાધેલા છે, તેથી કદાચ તેની બહેન શુભાન વચમાં આવે, તો મારા વચનથી હું ફરનાર નથી !”

મારો ખુલાસો સાલળી, ઔરગઝેબ ખુશ થયો, દરેક અને મને છોડી મૂકવાનો હુકમ કર્યો

“મને જવાની રત્ન છે?” નજદઅસ્લીએ ગુસ્સામાં પૂછ્યું.

“હા, પણ મારી પાસે હુકમ વગર આવવાની રત્ન નથી!” ઔરંગઝેમે પણ તેટલા જ ગુસ્સાથી જવાબ વાળ્યો.

આજે નજદઅસ્લીખાનને સખત ફટકો પડ્યો હતો. તે પોતે સમજતો હતો કે, તે શાહજહાનના વિશ્વાસુ નથી. તેની કીર્તિ ઘટી ગઈ છે. તેની આસપાસનાં મનુષ્યો સમજવા લાગ્યા કે એનો સૂર્ય અસ્ત થાય છે—સાંજ પડે છે—રાત નજીકમાં છે! આજના બનાવની તેણે સ્વપ્નને પણ આશા રાખી નહીં હશે.

ચાકુબને દુરતાદુરતા ઊંડી મૂકવાનું ફરમાન પેલા કિલ્લેદાર પર કાઢવામાં આવ્યું, અને થોડા વખતમાં ચાકુબના પાછા આવવાની અમે વાત જોવા લાગ્યા. હું મારા તણુમાં બેઠો હતો, એટલામાં લુચ્ચો આવી પહોંચ્યો.

“ખુદાના નામથી, લુચ્ચા, હું તને પૂછું છું કે, શાહજહાન અને સરદારના મોં આગળ, તૂરમહાલના ઘોંટાળા કહેવા તારી હીમત કેમ ચાલી?” મેં તેને પૂછ્યું.

“મારા મહેરમાન! હા એ કામ તો હીમતનું જ હતું. નજરે મારા અંગિળાં કચડી નખાવ્યાં હતાં, તેનું વેર લેવા માટે બોપાણુ ફેંડ્યું, એમાં મેં વાજખી જ કર્યું છે. તેની છોકરીની વાત કહી દેવાનો મારો વિચાર ન હતો, પણ શાહજહાનનું આજનું સ્વરૂપ જોતાં મેં અનુમાન કીધું કે, નજદ હવે પડી ચૂક્યો છે—મૂવો છે! હવે તે શું કરવાનો છે! માટે શાહજહાનને મ્હોડા મ્હોડા બધું કહી દઈશું, તો આ સરદાર ભવિષ્યમાં ટકટક કરતો બધ પડશે.”

“તું સાચરથી કહે છે કે તે બંધ પડશે? તે બેઠો ચક્રાર છે!”

“એણે પોતાના રસાલાને કાસે સવારે આપ્યા પાછો ફરવાનો હુકમ કર્યો છે.”

“હીક, પણ ત્યારે આપણા લસ્કરનો સરદાર કોણુ ચશે?”

“તે કાંઈ હું જાણતો નથી. પણ તમે કેવા જત્યાં ગયા, તેનો જ વિચાર કરોની, મારા નેકનામ યસેયુલાખ! તમને તાવ નહીં આવ્યો હોત, તો આજે આ દુનિયાં જોવા શુવના રહ્યા પણ નહીં હોત, એ તો ડુળીનું વિદ્ન કાઢે ગયું!”

“હા, પણ મારે બદલે ખીયારો ચાકુબ કહાય હોમર્ક ગયો તેનું કમ! કિલ્લેદારને હવે મારી નાંખવામાં આવે, તોપણ શું ચાકુબ પાછો મળી ચકશે? લુચ્ચા! તું જાણતે જાણર કાઢ કે કિલામાંથી કાંઈ સમાચાર આવ્યા છે કે નહીં.”

આમ કહી મેં લુચ્ચાને વિદાય કર્યો, અને ચિંતામાં ને ચિંતામાં

મેં મારા દિવસ જેમ તેમ પુરો કર્યો. સાંજના મારી અગ્નિયળી અને આનંદ વચ્ચે મેં હુઆને યાકુબને તેડીને મારા તણુમા આવતા દીડો ! તેને જોઈને હું હરખાઈ ગયો, અને પાંચે આવતાં પૂરતા આનંદ વચ્ચે, જોરજોરે હિલા થઈ, અમે એક બીજાને બેગી પડ્યા “યાકુબ ! મારા વહાલા ! મારા પ્યારા દોસ્ત યાકુબ ! અહાહની રહેમથી હું તને છડતો જોઈ છું મેં તો તને મુવેલો જ ધાર્યો હતો મારે લીધે તને કેટલું દુઃખ ખમવું પડ્યું ! પણ હું કેવી રીતે છૂટ્યો તે મને કહે ”

“મારા મહેરમાન સાદીક સાહેબ ! તું વચ્ચે પડ્યો નહીં હોત તો મારું શુ થાત તે હું કહી શકતો નથી કિન્તુ મારો કાગળ વાચતા જ તેણે પોતાના માણુમોને ઇશારત કરી, અને મને તરત જ કેદ કરવામાં આવ્યો, પછી મને નજરઅંદનીતો કાગળ વચાવવામાં આવ્યો, જેમાં માત્ર એટલું જ લખ્યું હતું કે, ‘નજરઅંદનીખાન તરફથી તમને બીજા સમાચાર મળે, આ સુધી આ કાગળ લાવનારને કેદ કરી રાખજો’ મેં કિન્તેદારને કહ્યું કે, નજરઅંદનીએ કાગળ મારી સાથે ન હોતો મોકલાયો, પણ જેની સાથે મોકલવામાં આવ્યો હતો તે રસ્તામાં મારો પડી જવાથી, હું લાગ્યો છું મારા ખુનામાંથી તેણે મને છોડ્યો તો નહીં, તે છતાં તે મારી સારી કાજી રાખતો હતો, અને જેવું સાહજાનું ફરમાન મળ્યું કે તરત મને ડાહી મૂક્યો છો”

“મારો માણુસ તો એવી ખમર લાગ્યો હતો કે, તને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો !”

“તે વાત સાચી છે જુની તેનો તમે જ વિચાર કરો ! આ હું તારા મોં આગળ છડતો-ગમતો-મોવતો ઉમો છું”

આમ વાતચિત્ત કરી અમે છૂટા પડ્યા તે પોતાના તણુમા ગયો, અને ધણી દિવસની રીકર ચિંતામાંથી મુક્ત થઈને આજે હું ખૂબ ધસ ધસાટ આખી રાત ઉઠ્યો !

મકરણુ ૩૩ મું.

ગોવળકેંડામાં આમંત્રણ—ગીરજીવનની ચકતી.

હુઆએ આવેલી ખમર સાચી નીવડી-જીજી સવારે નજરઅંદનીખાન પોતાના રસ લાને લઈને આમાં તરફ ઉપડી ગયો તેનો શુ હેતુ હતો તે કાઢને પણ ખમર નહોતી, પણ અમે સામાન્ય રીતે જેમ માનતા હતા કે, તે દાનનો પક્ષ લેશે. અમારાં વસ્કતની સરદારી સના બતખાન નામના એક જુના કસાવવા વડેયાને આપવામાં આવી. આ માણુસ રાજકીય કાવાલવામાં ગાહુ માણુ મારતો નહોતો, છતાં પણ તે

લગાઇના મેદાનમાં પોતાનું પાણી સારી રીતે ખતાવી શકતો હતો અને તેથી જ નવી નિમણુક સાંભળીને કોઈ નાસજ થયું નહીં.

અમને પાછી દૂધ શરૂ કરવાનો ફકમ થયો હતો, અને હવે અમે સીધા ઐરંગઝાબે જવા માગતા હતા. ઐરંગઝાબે ને ગોવળકોડામાં આ વખતે ઘણી ઉધલ પાંચવ થઈ રહી હતી તેથી લાંબી અંધાધુનીના સમયનો પૂરો લાભ ઐરંગઝેબ લેવા માગતો હતો, અને વળી તેને સારે નસીબે એક એવા માણસ સાથે મિત્રાચારી થઈ હતી, કે તેની મદદથી તે પોતાનો હેતુ પાર પાડવાને શક્તિવાન થયો હતો. આ માણસ તે મીરજુમલા હતો અને વિશે મને જે લલવાવનારો હવાલ મળ્યો છે તે મારા વાચકોના મો આગળ તરત મૂકીશ. અમારે જનદીથી ઉપડવાનું મુખ્ય કારણ મીરજુમલાનો એક પત્ર હતો કે જેને વીધે ઐરંગઝેબે તાબડતોમ ઉપડી જવાનો હુકમ કર્યો હતો. મારો મિત્ર યાકુબ હવે ઐરંગઝેબનો મિત્રાસુ બન્યો હતો, અને તેની મારફતે મને મીરજુમલાનો કાગળ વાંચવાની તક મળી તે કાગળ નીચે મુજબ હતો.

“સારી દુનિયા જાણે છે કે મેં ગોવળકોડા રાજ્યની કેવી વફાદારીથી નોકરી કરી છે પણ મારા ઇનામ શું? બા-શાહ મારો અને મારા કુટુંબનો નાશ કરવા માગે છે માટે, શાહજહા સાહેબ! હું તમારે શરણે આવું છું હું તમારી મદદ માગું છું. તમે મારાપર જે મહેરમાની ગતાવો, તેના બદલામાં હું આપના મો આગળ એક યોગના રજુ કરવા માગું છું. ‘બાદશાહે ચાર પાંચ હજાર ચોરસવારોને લઈને, એકેસપાટે જો તમે દૂધ કરશો તો ઐદ દિવસમાં તમે ગોવળકોડા આવી શકશો તમારા આવવા વિશે જો લોકોને ખબર પડે તો તમારે એવા સમાચાર ફેલાવવા કે નામદાર શાહન શાહ, ખાસ અગત્યના કામને માટે ગોવળકોડાના ગળ્યમાં એક એલચીને મોકલે છે, અને તેથી તમે અત્રે આવો છો તમે આવી શક્તિ પ્રયુક્તિ રમતાં તરત આવી પહોંચો બાગનગરમાં બાદશાહ રહે છે, ત્યાં તમે એલચી તરીકે આવી પહોંચો હું ખાતરી કરું છું કે, તમે બાગનગરના કિલ્લા સૂધી આવી પહોંચશો, ત્યાં સૂધી એને કોઈ પણ વહેમ આવશે નહીં. વળી જે વજારની મારફતે બાદશાહેને પ્રથમ ખબર પડે છે તે મારો મિત્ર છે, અને તેથી કોઈ પ્રકારના લયનું કારણ નથી માત્ર તમારે જનદી આવ

* He transmitted private intelligence to Aurangzeb of his readiness to co operate with him in surprising the city of Hyderabad, not far from Golconda where the Sovereign resided, and where his treasures were deposited. —*Mill* Vol II

† બાગનગર અથવા લાગનગર તે હાલનું દખણ હૈદરાબાદ છે ગોવળકોડાના બાદશાહોની તે રાજધાની હતી અને કુતુબશાહ મહમદની બાદશાહે પોતાની રાજ બાગનગરના નામ ઉપરથી આ શહેર વસાવ્યું હતું, એમ કહેવાય છે.

વાની જરૂર છે. તમે તેને આપિતો પકડીને દેવ કરજો. એનું તથા એના કુટુંબનું તમારે જે કરવું હોય તે કરજો. ઇરોજના તમારા સરકરના નિભાવ અર્થે રૂપિયા ૫૦૦૦૦ હું આપ્યો જઈશ. તમારો બધો ખર્ચ આપવાને શુલામ તૈયાર છે.”

આવું લલચાવનારું આમત્રણ મળ્યા પછી, ઔરંગઝેબ એવો રાજકીય કુશળ, વળી પ્રખ્યાત, વળી કાવાદવાવાળો, અને લોબી આદમી, આવી સોનેરી તક કેમ ગુમાવે! લક્ષ્મી ચાંદો કરવા આવે ને મહોં જોવા જાય એવો તે મૂર્ખ કાણુ હોય! અમે બધાએ હકમ મળ્યા બાદ બે કપાકમાં કુચ શરૂ કરીધી.

ગોવળકોંડામાં આ વખતે અબ્દુલ્લા કુતુબશાહ તે કુતુબશાહી વસતો છટ્ટો બાદશાહ, રાજ્ય કરતો હતો, અને તેના વજીર મીરજુમલાનો આ વખતે રાજ્યમાં અતિશય દોર હતો. પણ હમણું બાદશાહ અને વજીર વચ્ચે ખડાખાસ્તુ ચાલતું હોવાથી પોતાના પોપકનો તે કેવી રીતે નાશ કરવા તત્પર થયો હતો, તે જાણવાને માટે ગોવળકોંડાના રાજ્યનો આ સમયનો ઇતિહાસ જાણવાની ખાસ જરૂર છે.

ઈસ્લાહાનની પામે આવેલાં અરદીખતાનના ગામડામાં એક ગરીબ ઉમરાવને બે છોકરા હતા. મોટાનું નામ જુમલા* અને નાનાનું નામ માલેક. આ બન્ને છોકરાઓના સ્વભાવ જન્મથી જ ભૂદા હતા, અને નજુમીઓએ પણ બન્નેનું એક બીજાથી વિરુદ્ધ લવિષ્ય કાઢ્યું હતું. જુમલા મોટો બળવાન, ધનાઢ્ય, કાવત્રાબાજ અને સત્તાવાળો થશે, પણ તે સાથે નીચ છુદ્ધિવાળો થશે, એમ જણાવ્યું હતું. માલેકને માટે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે તે અતિશય દુખ ભોગવશે, તેને જંગમેમાં રખડવું પડશે, અને તદ્દન ગરીબ હાલતમાં તે પોતાના દહાડા કહાડશે, તથા એ ક્યાં મરી જશે તેની કાંઈ ખબર પણ પડશે નહીં.

જુમલા બચપણથી જ સાદસ કામોમાં ઝીંપલાવવા તૈયાર હતો. ઇરાનમાં પડી રહીને તે પોતાની છુંદગી પૂરી કરવા માંગતો ન હતો. હિંદુસ્તાન વિગે એણે ધણું સાંભળ્યું હતું. માટે ત્યાં જઈને પોતાનું નશીબ અજમાવવા તેને વિચાર થયો. તે પોતાના કસબમાં મક્કમ રહ્યો, અને એના માબાપને કહ્યા વગર એક રાત્રે પોતાનું ઘર છોડી નિકળી પડ્યો! નશીબ સન્નેગે તેને એક હીરાનો વેપારી મળી ગયો. તે ગોવળકોંડા જતો હતો. તે વેપારીને ત્યાં કારકુન તરીકે રહેવાનું કણુષ કરીને તેને ખરચે તે હિંદુ-

* એનું સપૂર્ણ નામ મીર મહમદ સૈયદ અરદરતાની હતું તે સુઆઝ મખાન, ખાનખાન, સીપેહસાહાર જેવા મોટા ખીતાબો નેજાવવાને પણ બાબત રાખી થયો હતો.

સ્તાનમાં આવ્યો. એના ઓચિંતા નીકળી જવાથી એના માખાપને ધણું લાગ્યું, અને પોતાના છોકરા વિશે શીકર કરવા લાગ્યાં. પણ હિંદુસ્તાનમાં જનું એ કાંઈ સહેલી વાત ન હોતી. મુસાફરી કરવી બહુ મુશ્કેલ હતી અને તેથી તેનો પત્તો મેળવવાનું અધરું લાગવાથી, એને એના નશીબપર છોડી એનાં માખાપ નિરાંતે બેઠાં.

જુમલા ગોવળકોડમાં આવ્યો. દહાડે દહાડે, તે પોતાની અકબ્ર હોશી-યારીથી ધણો આમળ વધવા લાગ્યો. એક વાણીતર ઉપરથી તે શેઠ થયે. પોતાના શેઠની સાથે પોતે પણ હીરાની ખાણમાં ભાગમાં વેપાર કરવા લાગ્યો, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય ભેગું કરવા માંડ્યું. મોટા મોટા હીરાઓ પોતાની પાસે સાચવી રાખતો, અને ખીજ નાના મોટા હીરા વળ પાડીને વેચવા લાગ્યો. તે બડો લુચ્ચો હોવાથી પોતાના ધંધામાં વધારે ફાળ્યો, અને એક મોટો ઝવેરી-શાહ ઝવેરી થઈ પડ્યો.

આ વખતે શાહજહાનનો અવનતિ કાળ સમીપમાં હતો. તેના ચારે પુત્રો મસનદને માટે મસ્તી કરતા હતા ! તે વખતે ગોવળકોડમાં કુટુબશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેનું રાજ્ય વિશાળ અને દ્રવ્યવાન હતું. પોતાના રાજ્યમાં હીરાની ખાણો હોવાને લીધે પુષ્કળ વેપાર ચાલતો હતો, તેમ જ પોતાને પણ સારી આવક થતી હતી. ખાણોમાંથી નીકળતા હીરા સંખ્યાથી ગણાતા નહોતા, પણ દમલાથી ગણાતા-વેચાતા હતા. આવા એક આબાદ રાજ્યમાં પોતાને આવેલો ભેદને, જુમલા, પોતે ધણો ભાગ્યશાળી છે એમ માનવા લાગ્યો. ત્રણ વર્ષમાં તે એટલો તો આબાદ થઈ ગયો કે, પોતાના મુરખી શેઠનું બહું કામ છોડી દીધું, અને પૈસા ભેગો કરીને હવે રાજદારી બાબતોમાં એણે માથું ખાસવા માંડ્યું.

કુટુબશાહ વિદ્વાનોનો પોષક હતો. જ્યાં જ્યાં ચંચળ પુરુષો માલમ પડતા હતા, ત્યાં ત્યાંથી તેમને બોલાવી સારે પગારે પોતાને ત્યાં નોકરીમાં રાખતો હતો. બાદશાહની અને જુમલાની ખ્યાતિની વાતો દરેકેક દેશ પરદેશમાં ચલાગી. પરિણામમાં જુમલાને પોતાના રાજ્યના ખજાનચીની જગો આપવા માંગણી કરી. બાવલું હતું અને વૈદે કહ્યું, તેમ જુમલાએ આ માન ધણું ઉપકાર સહિત સ્વીકાર્યું.

તેનો લાગવગ અતિશય વધી પડ્યો. દીનપ્રતિદીન તે બાદશાહના એટલા બધા વિશ્વાસમાં આવવા લાગ્યો કે, એને પૂછ્યા વગર રાજ્યનું કાંઈ પણ અગત્યનું કામ થાય નહીં તે બાદશાહ એની સલાહ વગર કાંઈ પણ કામ કરવા માંડે નહીં. રાજ્યમાં જે કાંઈ ઠેકાણે હુકમ થયું તો ખસ જુમલાને જ મોકલવામાં આવે અને તેને મોકલવામાં આવે, એટલે તે હતેહ શિવાય

મુખ્યો. તે કાગળ જોઈને પહેલાં તો સાર્થ અમકચો, પણ પછી તેણે કાગળ વાંચ્યો ને કહ્યું: “અચ્છા! હું બાદશાહની વાટ જોઉં છું; જા, અને એને સુપસુપ અહીં મોકલ!”

આ અમલદારે ફરી નમન કરીને તેના મોં આગળ કેટલીક સુવર્ણ મહેરો મૂકી, તેના કહેવાનો સ્વીકાર કર્યો, અને તરત જ ઝુંપડી છોડી ચાલવા માંડ્યું. એનાથી મીર જુમલા વિશે કશું બોલી શકાયું નહીં. તે સાધુને જૂઠું બોલવા વિનતી કરવી, અને કદાચ તેના બદલામાં શાપ દે તો પોતાનું તો આવી જ અને! પણ વળી બ્યારે તેણે સુવર્ણ મહેરોનો સ્વીકાર કર્યો, અને જો તેને વધારે મહેરો આપીએ તો એ કેમ ચલાવ-માન નહીં થાય? આમ તે વિચાર કરવા લાગ્યો. નીચે ઉતરવાને બદલે તે ચોંબ્યો. પાછા ઉપર જવું કે નીચે જવું, તે નક્કી કરવા લાગ્યો. છેવટે તેણે ઉપર જવા હરાવ કીધો. તેણે પોતાનાં પગલાં પાછા ફેરવ્યાં. ઝુંપડી આગળ આવ્યો. બારણાં ઠોક્યાં. આ વખતે કમનસીબે તે ફકીર હાથમાં નાનું ખંજર લઈને બારણું ઉઘાડવા આવ્યો. વારંવાર પોતાને ખસત કરવા માટે તે ધણો ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. તેણે બારણું ઉઘાડ્યું, પણ તેનું ઉમ સ્વરૂપ જોઈને પેલો અમલદાર શું કહેવું તે જૂલો ગયો. તેનું રુદ્રસ્વરૂપ જોઈને તે થરથરવા લાગ્યો, અને હાથ જોડીને માત્ર એટલું જ કહ્યું કે: “પીરમદ! બાદશાહ પોતાનું લવિષ્ય જાણવા માગે છે. તેનું રાજ્ય આખાદ રહેશે કે નહીં તે જાણાવશો.”

“એને મોકલ, અને હું બધું કહીશ!” આટલો જ જવાબ દઈને તેને ફડાક દેતાં કે બારણાં બંધ કરી દીધાં. પોતાની આશામાં તે નિરાશ થયો. જે માટે તેણે ફરી ફેરા ખાધા, તે સફળ થયું નહીં. એટલામાં ચારે મેર પુષ્કળ પવન ધ્રુકવા માંડ્યો, અને નીચે આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાં તો અતિશય વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સાથે છત્રી નહીં હોવાને લીધે તે તદ્દન ભીંજાઈ ગયો, અને નીચે આવતાં સૂધીમાં તો તે ટાઢથી ધ્રુશ ગયો. એને નીચે આવતાં જોઈ એના મિત્રો એની આસપાસ ફરી વળ્યા, અને ઉપર શું બન્યું તે જાણવા આગ્રહ થઈ ગયા. પણ એનાથી કશું બોલી શકાયું નહીં. “મને એકલા રહેવા દો! બધું પછીથી કહેવાશે! સાંધાવા શાહને કાલે તેડે છે.” આટલું બોલી તે પોતાના તંબુમાં ગયો. રાત્રે તેને સખત તાવ આવ્યો અને બીજી સવારે તેનો આત્મા ધ્મિ-રને ત્યાં પહોંચી ગયો!

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ગોવળકોડનું ભવિષ્ય.

તેના મોતનું કારણ પેલો સાંધ જ હોવો જામ્યો; અને તેને કાંઈ જાદુ કર્યું હોયું જોઈએ, એમ સર્વેને લાગ્યું. તેથી તેઓએ બાદશાહને ઉપર જવા ના કહી. તેઓએ તેને ઘણો જ આગ્રહ કરી જતાં અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ વ્યર્થ. ખીજ સવારે કુતુબ-પોતાના રસાલા સાથે ખીર પંચાલના શિખરપર ચઢવા લાગ્યો. ઝુપડીની પાસે પોતે એકલો જ આવ્યો, અને ધીમેથી બારણું ઠોક્યું. સાંધએ આવીને બારણું ઉઘાડ્યું, અને રાજાએ તેને ઘણા માનથી નમન કર્યું. પેલાએ જવાબમાં પોતાનું માથું ધ્રુણાવ્યું અને અંદર આવવા સૂચવ્યું.

તેઓ બારણું ઢધને અંદર ગયા, અને કુતુબે તેને એ હાથ નેડી પૂછ્યું: “મહારાજા પુરુષ! મારા રાજ્યનું ભવિષ્ય શું છે તે જણાવવા કૃપા કરો. મારી પ્રજા વંશાદર રહીને રાજ્ય ટકાવી રાખશે, કે દગાફટકાથી તેનો અંત આવી જશે, તે જાણવા હું આતુર છું.”

સાંધ બાવાએ આકાશ તરફ જોયું, અને પછી તેના તરફ જોયું. “જ્યાં સુધી રાજાનાં વસ્ત્રો મનુષ્યના રક્તથી લાલ થશે નહીં, ત્યાં સુધી તેનું રાજ્ય અમર રહેશે!”

નાપુરુષ હોવે આ ભવિષ્યવાણી સાંભળી, વધુ કાંઈ પણ બોલ્યા વગર, માત્ર નમન કરીને તે ચાલતો થયો. પોતાનો રસાલો જે આદે ઉભો હતો, તેને આ વિશે કાંઈ પણ નહીં કહેતાં તેણે નીચે ઉતરવા માંડ્યું.

તે નીચે ઉતરતો હતો, તેવામાં પોતાના એક અમીર સાથે આ શિખરની મનોહરતા વિશે વાત કરતાં કરતાં તે ઝુપડી આદેથી કેવી લાગતી હતી, તે જોવા પાછો ફર્યો. માત્ર અડધી મીનીટ તેણે જોયું હશે, અને તેટલામાં એક અદ્ભુત બનાવે તેને પથરવત્ કરી મૂક્યો.

તેણે શું જોયું? ફકીરની ઝુપડી પાછળ એક નાનો વાડો હતો, ત્યાં આગળનું બારણું ઉઘાડ્યું. અને ઓચિત્તી એક ન્હી ઉભેલી માલમ પડી. માત્ર એક ક્ષણભર બાગ્યાં આગળ ઉભી ગઈ તે અદ્ભુત યર્ધગર્ધ. આ તે શું? ફકીરના ઝુપડામાં આવી મનોહર રસા ક્યાંથી? શું ફકીરે કોઈને અત્રે કેદ કરી રાખી હતી? આ વિચારમાં કુતુબ પેલો યર્ધ ગયો. ક્ષણભર તેણે જોઈ હશે. પણ તેના હૃદયમાં ઉડી છાપ પડી. ફરી તેને નિરખવાની હોંસમાં તે ઝુપડા તરફ જોઈ રહ્યો પણ નિરાશા શિવાય ખીજું કશું જોઈ શક્યો નહીં. “અરે તમે પેલી જાતની દુરીને જોઈ કે નહીં! આહા! કેવી ખુબસુરત!” આ પ્રમાણે તે પોતાની આસ-પાસના અમીરોને પૂછવા લાગ્યો.

“સુપડામાં તે વળી ઓરતા ખુદાવિદ ! તદ્દન અસંભવિત !” તેઓ બોલી ઉઠ્યા.

“અરે મારી આંખે ઝાંઝવાં જોવાં નથી. મેં તે નાઝનીનને જોઈ છે. શું આ મારી આંખો મને છેતરે છે એમ કહેવા માંગો છો? ના ના, તેમ નથી. સૂરના તેજથી મારી આંખે ઝાંઝવાં આપ્યાં નથી. તેના તેજથી હું છક થઈ ગયો છું. અરે ! હું તેને ફરીથી કેમ જોઈ શકું ! અરે ! શું તે રૂપ રૂપને ભંડાર નહોતી” આમ બોલતાં બોલતાં તો તે જમીન પર ખેસી ગયો.

બાદશાહની આવી સ્થિતિ જોઈ, સધળા અમીરો માંદોમાંદો ગભરાવા લાગ્યા કે, આ અણુધારી પીડા ક્યાંથી વગગી ! શાહ તે જગ્યાએથી ખસવા માંગતો ન હોતો. તેને તે સ્ત્રીની ઘેવછા લાગી. તેઓ જૂદી જૂદી તરેહની સલાહ આપવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. એકે કહ્યું, ‘આપણે તો કોઈને જોઈ શક્યા નથી ને શાહ ક્યાંથી જોવાનો હતો ? પેલા કમખખત જાદુગરે કંઈ મોહકાણું વાળી લાગે છે.’ બીજાએ કહ્યું, ‘ખુદાવિદની તખ્વીયત બગડી ગઈ હશે, માટે દવા પાઓ.’ ત્રીજાએ, શાહને થોડીક રોખચક્ષીની ઉપમા આપી તો ચોથાએ શાહને આ વાત બૂલાવવા પ્રયત્ન કરવા સલાહ આપી. પણ આ દરેક જાણુ સમજતા હતા કે, પોતાની સૂચવેલી સલાહને કદાચ જ ઉપયોગ કરવામાં આવે, તોપણ આ હરીયો શાહ કબુલ થાય એમ લાગતું નહોતું.

હેવટે એક જમાનાના ખાધેલા ઘરડા ધુવડ અમીરે કહ્યું, “આપણે બાદશાહને એવી કબુલાત આપવી કે, હા અમે તે સ્ત્રીને જોઈ છે’ અમે તે તમને આણી આપીશું હમણાં તમે મહેલમાં ચાલો.” આ સલાહ બધાને વાળખી લાગી, અને શાહ માની શકશે આમ તેઓને લાગ્યું. તેથી આ મુક્તિ અજમાવવાના હેતુથી તેઓ ફરીથી બાદશાહની નજીક આવી, ત્રણ સવામ કરી ઉભા રહ્યા. બાદશાહ તેઓ શું સલાહ આપે છે ને જાણવાના હેતુથી પૂછવા લાગ્યો; “બોલો, શું કહો છો ?” પણ આ વખતે કોઈની જીભ ઉપડી શકી નહીં. પુનઃ શાહે પૂછ્યું; “શું તમે અક્ષલ વગરના છો ! મૂખો છો ! કે મને સલાહ આપી શકતા નથી ? આહા ! મીરજુમલા મારી પાસે હોત તો કેટલું સારું !” “સજુર નામવર !” એક અમીર કે જે જુમલાનું નામ સાંભળતાં છછણી ઉઠ્યો, તે બોલવા લાગ્યો. “અમે નહીં ક્યું છે કે તમે બાન બૂધ્યા છો. સુપડામાં ફરી સીવાય કોઈ રહેતું નથી”

બાદશાહના શુરસાનો પાર રહ્યો નહીં. મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચીને તે બરાડી ઉઠ્યો; “આ ઘરડા ધુવડ ! જે તને સજેદ વાળ નહીં હોત તો આ તલવારથી—” તરતજ તે અટકી પડ્યો. ફરીની ચેતવણી તેને પાદ આવી !

ઝુંપડામાંથી એક આગનો ળાંચુકો નીકળ્યો. ફરી તેના સામું જોતો હોય એમ લાગ્યું. કુતુબે પોતાની તલવાર મ્હાનમાં ધાલી અને તે મુંગો થઈ ગયો. ફરી અદરય થઈ ગયો.

આ લય લેરેલો બેદી દેખાવ જોઈને સૌ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા. આ કટાકટીના મામલામાંથી કેમ પસાર થઈ જવું, તે કાઢીને સૂઝવું નહીં. છેવટે પેલો ઘરડો અમલદાર તેની પાસે આવી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો; “નેકપનાહ! આપ ગુરુસો કમી કરો. અસારે આપની વાત વધારે ચરચાથી જોઈએ નહીં. આપ મહેલમાં ચાલો અને ત્યાંથી થોડાક જામુસોને આ સ્ત્રીની તપાસ કરવા મોકલો.”

બાદશાહ આ સલાહથી ખુશી થયો, અને તે પ્રમાણે વર્તવા કમ્બલ કર્યું. સૌ નીચે ઉતરવા લાગ્યા. કુતુબ પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને તેણે પોતાને હાથે એક ફરમાન લખી કાઢ્યું અને તેમાં કંઈ જરૂરનું કામ છે, માટે તે ફરી મહેરબાની કરી પોતાના મહેલમાં આવવા કૃપા કરવી, એમ જણાવ્યું. વળી આ કાગળ મોકલાવતાં પહેલાં તેણે પોતાના ખાનગી અમલદારને હુકમ આપી દીધો કે, તે ફરી પોતાની ઝુંપડીમાંથી અહીં આવવા નીકળે, પણ તેઓએ એક શણગારેલી પાલખી તેની ઝુંપડીમાં લઈ જઈ, પેલી સ્ત્રીને લઈ આવવી. આ પ્રમાણે યુક્તિસર કામ કરવાને માટે જરૂર જોગા હુકમો કાઢીને તેણે પોતાનાં માણસોને વિદાય કીધા!

બાદશાહ શા માટે મને બોલાવતો હશે એવા કુતુહલથી, અથવા તો ગોવળકોડાનો બાદશાહ મારી મુલાકાતે આવે, અને વળી મને પોતાના મહેલમાં તેડે, આવા અભિમાનથી ખુશ થઈ જઈને તે સાંધ્યાવા પોતાનું ઝુપડું છોડી રાજના મહેલમાં આવ્યા. તેમને ઘટતો આવકાર આપવામાં આવ્યો! પણ બાદશાહ કામમાં રોકાયેલા છે માટે થોભો, એમ કરી તેમને બે ત્રણ કલાક બેસાડી મૂક્યા.

આ દરમ્યાન, કુતુબના જામુસો ઝુંપડીમાં પહોંચી ગયા, અને કંઈ પણ સંખ્યતા અને સંયુક્તતાનાં ચિહ્ન વગર ઝુંપડીનાં બારણાં, અંદરના ઝોરડાનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘાડી નાંખ્યાં, અને જ્યાં પેલી અખળા સૂતી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ ગમે એટલા પાપાણુ હૃદયના હતા, છતાં પણ એક આવી ખૂબસૂરત અખળાપર હાથ ઉગામતાં ખંચાયા! તે ઉઘતી હતી, તેને દેડાળવા કરતાં ભુમરાણુ કરી જગાડી! જીવી તે હાંફી ડાંફી ઉડી કે આ માણસોમનિ એક બોલી ઉઠ્યો; “બાનુ! ગભરાતાં નહીં. અમે તમને ઈજા કરવા નથી આવ્યા. આ દંગાલ ઝુંપડીમાંથી તમને રાજમહેલમાં તેડી જવા આવ્યા છીએ!”

આટલું જોતી, કાંઈ પણ જવાબની રાહ જોયા વગર તેણે આ બીચારીને ઉચકી લઈ પાલખીમાં સુવાડી દીધી ને નીચે ઉતરવા હુકમ થયો.

તે બીચારી ગલરાયલી અકળાયલી એકાએક ચીસ પાડવા મંડી પડી, અને “ઓ પિતા! ઓ પિતા! મને બચાવો!” એમ જૂમ પાડવા લાગી. પણ હોય કોણ કે તેને બચાવે! તેની પાલખી લઈને માણસો પૂરે ઝડપે ઉતરી પડતા હતા. કોઈને પણ ખગર પડવા દીધા વગર તેઓ મહેલમાં પહોંચી જવા મંડી પડતા હતા. પણ તેઓને કમનસીબે, અને આ નિરાશાર છોકરીને સારે નસીબે, ત્રણ ઘોડેસ્વારો તેની ચીસો સાંભળી બાજુએથી નીકળી આવ્યા અને “સજુર” કરી જૂમ મારી, આ લોકોને ઉતરતાં અટકાવ્યા. જનસુસોમાંના એકે કુતુબશાહના નામથી તેને બાજુ ખસવા જણાવ્યું. પેલી અજાણા “મને બચાવો! જોદાને ખાતર મને બચાવો!” એમ જૂમ પાડવા કરતી હતી.

જેઓએ કુતુબનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય, તેઓ તેની શું દરકાર રાખવાના હતા? તેઓએ તરત પોતાની તલવાર કાઢી, તે હુંદારાણી ઉપર હુમલો કર્યો. કુતુબનાં માણસોને લડવાની ફરજ પડી. તેઓએ પાલખી ત્યાં જ મૂકી અને સામસામા ફટકા પડવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે ફેટલીકવાર સૂધી સખત ઝપાઝપી ચાલી, અને આ ત્રણ બહાદૂર રક્ષણ કરતાંઓએ, કુતુબનાં લગભગ ઘણાંખરાં માણસોને ચમદારે પહોંચાડી દીધાં આ તકનો લાભ લઈ, પાલખી ઉચકનારાઓમાંથી ફેટલાક પોતાનો જ બચાવવાને નાસી જવા લાગ્યા. પણ આ હીમતવાન સખસો તેમન પાછળ પડી, તેમને ફરીથી પાલખી આગળ ખેંચી લાવ્યા. પાલખી વાળાઓ શિવાય જે કોઈ બચ્યા હતા, તેઓ નાસી છૂટ્યા. આ લોકોએ પોતાને શવનદાન બક્ષવા આર્થન્યા કરી, જે સ્વીકારવામાં આવે. પણ તેમને પોતાની પામે ઉભા રહેવા હુકમ કરવામાં આવ્યો.

સારે નસીબે પાખીઓના હાથમાં જતા બચેલી તે મુંદરી પાલખીમાંથી બહાર નીકળી પડી, અને પોતાના બચાવનારનો ઉપકાર માનવા લાગી. તે આપણા બહાદૂર સીપાઈને પગે લાગવા જતી હતી, તેટલામાં તેનો જુરખો મોંપરથી ખસી ગયો, અને તે જ દાણે તેનો અતિશય ખૂબસુરત સ્વેદ તેમની નજરે પડ્યો.

આપણા બહાદૂર સીપાઈએ તેને પગે લાગતાં તરત અટકાવી અને કહેવા લાગ્યો; “ખૂબસુરત નાઝનીન! તે કરીમે કરસામનાં શુક ગુનગર! અમે કાંઈ કીધું નથી. જોલ, અમે તને ક્યાં મૂકી આવીએ. હું એક ઈશની બચ્યો છું, અને આ દેશમાં મારું ખરું પાણી બતાવવા આવ્યો છું!”

“નેકમર્દ! મને પેલી ઝુંપડીમાં લઈ જા. ત્યાં એક ફકીર રહે છે,

હમણાં તે બહાર ગયેલો છે. તે આવી પહોંચે ત્યાંસુધી તું મારું રક્ષણ કર!"
આ પ્રમાણે તેના કહેવાથી પેલા બહાદુરે, પાલખીવાળાઓને હુકમ કર્યો કે પાલખી પાછી ઝુંપડીમાં મૂકવા ચાલો. તેઓના કણુલ ક્યાં વગર છૂટકો નહોતો, તેથી તેઓ પાલખી ઉઘડી ઝુંપડી તરફ વિદાય થયા.

આ બહાદુર ધરિનીઓ ખીજા કોઈજ નહીં, પરંતુ જીમલાનો ભાઈ માલેક અને તેના જે માણસો જ હતા. તેઓ ઉત્તરથી મુસાફરી કરતા કરતા ગોવળકોંડા સુધી આવી પહોંચ્યા હતા, અને તેઓ ઝૈરંગાબાદ જતા હતા. તેઓને આ પીરખંચાલને માર્ગે યાદને જવાનું હોવાથી, તેઓ આ રસ્તેથી જતા હતા, તેવામાં તેઓએ એકાએક ચીસો સાંભળી, ને તેથી તેઓ કુતુબનાં માણસોની સમીપ આવી પહોંચ્યા, અને પછી શું થયું તે તો ઉપર જણાવ્યું છે.

આપણો નાનો રસાલો ઝુંપડીમાં આવી પહોંચ્યા બાદ, પેલી દુઃખી અબળાની માવજત કરવામાં આવી.

હેક સાંજપડી સાં સુધી માલેક, ફકીરની આવવાની વાટ જોતો ખેસી રહ્યો. અંતે એક માણસને ધીમે ધીમે સિખરપર ચઢતાં જોયો. કાંઈક વિચિત્ર આકૃતિ માલમ પડી. તેઓના મનમાં કાંઈક ડર લાગ્યો, તે છતાં હીંમત રાખીને પૂછ્યું: "એ કોણ આવે છે?" તરત જ પ્રત્યુત્તર મળ્યો; "આવો સવાલ કોણ પૂછે છે?" સામે આવો જવાબ મળવાથી તે કાંઈ અચકાયો, પણ વળી પાછો હીંમતથી તેને જવાબ દીધો, "દુઃખીને દીલાસો આપનાર, નબળાનું રક્ષણ કરનાર અને ખરા માલીકને તેની ખોવાયેલી વસ્તુ પાછી આપનાર હું માલેક છું!"

"ચાલ ત્યારે માલીક અહીં ઉભો છે. વસ્તુ પાછી સોંપ;" આટલું બોલતાં તે ફકીર હેક પાસે આવી પહોંચ્યો, અને આપણા ધરિનીને પૂછવા લાગ્યો: "હાય! જ્યારે નમ ખોવાઈ ગયું છે, ત્યારે શા માટે વીટી સાચવ્યા કરો છો?"
માલેક-હઝરત, નમ વીટીમાં જ છે. આવીને ખાત્રી કરો.

"હૈં! શું નગનું રક્ષણ થયું છે! જીવાન છોકરા! હું તારો જોટલો ઉપકાર માનું તેટલો જાણું છું! પણ તું મને કહે કે, તેં એને કેવી રીતે બચાવી છે. જો તે ખરેખર એનું રક્ષણ કર્યું હશે, તો એક વૃદ્ધ પુરુષ પના તું આશિર્વાદ મેળવશે."

માલેકે હુંકમાં જે કાંઈ બન્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું. બાદ તે ફકીરે પોતાનાપર જે વીત્યું હતું, તે પણ કહી સંભળાવ્યું. બાદશાહે તેની બીલકુલ મુલાકાત લીધી નહીં, પણ ખોટાં બહાનાં કાઢી તેને મહેલમાં જ ખેસાડી મૂક્યો. પુષ્કળ વખત વહી જવાથી, એને વહેમ પડ્યો, અને રમ્મ લીધા વગર તે પોતાની ઝુંપડીમાં પાછો ફર્યો. તેને બીક લાગી કે,

રૂબેને તે ઠગાળ માદરાહના કાળા હાથ, એના નાભુક દુવને મેલું કરે અને અહીં આવતાં એને માત્રમ પડ્યું કે એનો લય ખરો હતો !

અરસપરસ એ પ્રમાણે વાતચિત કર્યા પછી સૌ આરામ લેવાને ગયા માલેકે પણ આ શુપડીમા જ રાતરાસો કાપેા ખીજી સનારે તેણે જવા માટે રજા માંગી છુટા કરીરે ધણા આલીનાંદ સાથે તેને રજા આપી પણ માનેકનું મન ડગડગનું હતું પેલા નાભુક ચ્હેરાને એક વાર જોયા વગર તેને મન્યા વગર જતુ એ એને દીક લામ્યુ નહીં તેણે સાર્ધ બાવાની આ મુતાકાત કરવા માટે રજા માંગી કાંઈક ખિજ અને તે આપવામા આની લયનાને જોતાવવામા આની બચનાર અને બચાવનારની આંખો ભેગી થઈ.

‘અનાહ તમારો નિધેમાન થાઓ ! બાનુ ! અને જવાની રજા આપો ? માલેક વિનિતિની રૂપે પૂછ્યું “હા, પધારો”

‘હું પાછા આવવાનું મારાથી નહીં જની શકશે ?’ લયના જવામ આપે ત્યાર પહેલા સાર્ધ મીંચા બોલી ઉઠ્યા “આવવું હોય તો એકદો જ આવજો પણ હું તને સલાહ આપુ છું કે, તું નહીં આવે તો બહેતર.”

માલેકે તેની સલાહનો સ્વીકાર કર્યો જે જે ત્રણ માણુમાને સાથે પકડી આવ્યા હતા, તેમને છોડ્યા અને પિતા પુત્રીની રજા લઈને તેણે નીચે ઉતરવા માં થું

અકરણુ ૩૫ મું.

લુમલાની પાપવાસના.

આ વખતે મીરજુમલા પોતાના પુર બહારમાં હતો બાદશાહની ગેરહાજરીમાં પોતે જ બાદશાહ હતો તે નિરકુસિત પણે ગોવળકોડાનું અધ્યક્ષસ્થાન ભોગવતો હતો પણ તે સાથે પેસાનો અતિશય નોખી હોવાથી તેની દાનત હવે વધારે બગડતી જતી હતી ન્યાયે કે અન્યાયે, રાજ્યના વેપારીઓ પાસે, નાના નાના રાજાઓ પાસે અને ખીજા સર્વે પાસે, પેસા આમવીને તાજો બનતો જતો હતો.

અતિશય ધન કેટલીકવાર પાપનું મૂળ નઈ પડે છે તે જ પ્રમાણે મીરજુમલાના સબધમાં પણ હતું કચનના એકનાનો ઉપભોગ થઈ શકતો નથી કચન અને કામની બેગાં મળે ત્યારે મીરજુમલા જેવા મનુષ્યોને તુષિ થાય.

કુટુમશાહની પહેલી સ્ત્રી, હોરમઝ નામનો એક પુત્ર મૂકી, મૃત્યુ પામી હતી બાદશાહ પોતે કાંઈ પાકી ઉમરનો થયેલો ન હોવાથી ફરીથી

પરણ્યો હતો. તેની સ્ત્રી યુવા હતી, રૂપરૂપનો ભંડાર હતી અને તેણે પોતાના સદ્ગુણથી બાદશાહને મોહિત કરી નાંખ્યો હતો. એક વખતે મીરની નગર યોગમ સાહેબપર પડી. તેને જોતાંજ તે વિરહાકુળ થઈ ગયો. કેઈ પણ રીતે યોગમને હાથ કરવા તેણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. રાજમહેલના વડા નોકરને પુષ્કળ પૈસાની લાલચ આપીને તેને પ્રથમ ફાડ્યો. તેની મારફતે એક પત્ર યોગમનાપર મોકલાવ્યો. તરત જ પ્રત્યુત્તર મળ્યો. યોગમે અતિશય હર્ષથી તેને મળવા ઈચ્છા બતાવી. મહેલની પાછળના બાગમાં સાંજને સમયે મળવા આવવા વચન આપ્યું.

હર્ષથી ઉલસાઈ જતા મનથી તે સાંજે બાગમાં ગયો. સંકેત કર્યા મુજબ થોડીક પળ ત્યાં થોડ્યો, એટલામાં મહેલના દરવાજામાંથી આસ્તે આસ્તે એક સ્ત્રીની આકૃતિ પોતાના તરફ આવતી માલમ પડી. તેણે પોતાની પાસે ઉભેલા નોકરને પૂછ્યું; ‘આ કોણ, યોગમ?’ જવાબમાં તેણે ડોકુ ધુણાવ્યું. અને જેવી યોગમ નજીક આવી કે આ પ્રેમી જોડાની વચમાં અંતરાય નહીં નાંખવાના હેતુથી તે ચાલ્યો ગયો.

જેવો તે દૂર થયો, કે જુમલાએ મનમાં યોડવી રાખ્યું હતું તેમ મોલવા લાગ્યો; ‘યોગમ સાહેબ! તમને જોતાં હું ઘણો જ દરખાઈ ગયો છું. તમારા પ્રેમનો હું કેમ બદલો વાળી શકીશ, તે સમજી શકતો નથી. જોદાનો ઉપકાર કે બાળે આપણે બેગાં મળ્યાં છીએ. યોગમ! વહાલી યોગમ!’

શરમાળ મુઝ્યા યોગમ ધુજવા લાગી. પોતાનો શુરખો ઉઘો કરી શકી નહીં. માત્ર આટલું જ બોલી શકી; ‘ધીમે.’

જુમલા માત્ર બે અક્ષરોથી પણ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. અને સમજ્યો કે રખેને તેમની વાત કોઈ સાંભળે. તેથી એ બીચારી ખીલી હતી. તેણે ધીમેથી બોલવાનું શરૂ કર્યું. અને એક આસક પોતાની માથુકને ગાંડાની માફક જેમ વખાણે, વિનવે, હાથ જોડે, તેવો નાટક એણે કરવા માંડ્યો. હજુ તે પોતાનો શુરખો ઉઘી કરતી નહોતી, તેથી તેની લજ્જા દૂર કરવાના વિચારથી તેના બે હાથ આઘ્યા, તેનો શુરખો ઉઘો કરી, એક ચુંબન લેવા વોકો વળ્યો. પણ કમનસીબ ! મીરજુમલાના ભાગ્યમાં યોગમ સાહેબનું ચુંબન લેવાનું હોયજ ક્યાંથી ! જે ચુંબન તો ક્યાંથી, પણ આવા અપવિત્ર શબ્દો સાંભળવા ઉભી રહેએ ક્યાંથી ? જેવો મીર તેનો શુરખો ખેંચી પોતાનું મોં તેની પાસે લઈ ગયો ન ગયો, એટલામાં તે બે હાથ પાછો હક્યો. હં ! તેણે શું જોયું ? તે આભો બની ગયો.

એ કોણ હતું ? શું યોગમ સાહેબ નહીં ? ના, ના, એ તો એક હબસણ હતી. જેના દાંત પડી ગયલા, ડાચાં બેસી ગયલાં, આંખો અંદર ગયલી, નાકમાંથી પુષ્કળ મેલ નીકળતો અને સ્વરૂપમાં તો કાજળને

પણ શરમાવે એવી સ્થામગિરિની પુત્રી! જેવા વહર સાહેબે તેના છુરખો ખેંચ્યો કે તે ખડખડ હસી પડી, અને બે હાથે તાળીઓ પાડી નાચતી કુદતી મટેલમાં દોડી ગઈ!

આ અણધાર્યાં બનાવથી મીરજીમલાને તો ત્યાં ઉંચું રહેતુ ભારી પડી ગયું. રજોને કાંઈ જોય તો મોત! ગભરાટમાં કાંઈ પણ રસ્તે તે સ્થળ છોડવાની બીંતિમાં તે એક નાનાં ઝાડપર ચઢ્યો, અને ત્યાંથી બીજા બાજુ ભુસકો મારી ઘેર નાંટો.

આ પ્રસંગ સમજવો તેને મુશ્કેલ પડ્યો નહિ! એમને આજનો તાગડો રચ્યો હતો. તે નિશ્ચય મારો કાગળ કુતુબને વંચાવશે અને જે ગોવત્કોડા રહ્યો તો બેઆબરુથી દેશપાર થવા વખત આવે, આ પ્રમાણે તેને વિચાર આવતાં, તેણે ધાર્યું કે કાંઈ પણ બહાનું કાઢી બાદશાહથી દૂર થઈ જવાય તો વધારે સારું. બાદશાહ તો પેલી લયલાની પાછળ મગનુન થઈ ગયો હતો. પણ તેના ઉમરાવોના સમજાવ્યાથી તે રાજધાની તરફ હવે પાછો પ્રસ્તો હતો. રાજા આવી પુગે, ત્યાર પહેલાં તો કહ્યુંટકમાં વહરની જરૂર છે એમ જણાવી, પોતાનું બધું લશ્કર લઈ, મીરજીમલાએ દેશવટો લીધો!

બાદશાહ જેવો રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો કે, અદેખા અમલ-દારોએ લુભયા, અચાનક ગોવત્કોડાથી આશ્વો ગયો, તે વાન એવા સ્વરૂપમાં ઠલી સભળાવી કે, બાદશાહને પણ વહેમ ગયો કે લુભયા કાંઈ પેચમાં રમતો હશે. વળી તે પોતાની રજા વગર અચાનક આશ્વો ગયો તે જોઈને તેના પેટમાં અતિશય બળતરા થવા માંડી! એથી પણ વિશેષ, જ્યારે તે મટેલમાં ગયો, ત્યારે એમને કામાતુર લુભલાનો પ્રેમપત્ર બાદશાહના હાથમાં મૂક્યો, અને તે વાંચતાં તેના કેધિનો ચાર રહ્યો નહોતો. મીરજીમલા પાછો આવે કે તેને સખત સિક્કા કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

મકરણ ૩૬ મું.

માલેકનાં સાહસો.

મીરજીમલાના સંગ્રહમાં જે વાતો બનતી હતી, તેની ખીચારા માલેકને કરી ખજર નહોતી. તે જેવા પીંગ પંચાળનાં સિખરપરથી નીચે ઉતર્યો કે તરત જ ગોવત્કોડાનો રસ્તો લીધો અને બીજા દિવસે તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ખજર દાડતાં તેણે મજબૂત પડ્યું કે, મીરજીમલા રાજ્યનાં કામસર લશ્કર લઈને કહ્યુંટક ગયો છે, તેથી તેણે એક પત્ર પોતાના ભાઈપર લખી, કાંઈ સારો કામધંધો અપાવવા વિનંતિ કરી. થોડા જ સમયમાં જવાબ ફરી વળ્યો—“તને મદદ કરવાને હું અશક્ત છું. ગામમાં અપખાસ રહે છે તેની પાસે જજો, તે તને મદદ કરશે!” કાગ-

ળની ખીણ બાજુએ ઝીણા અક્ષરથી તેને લખ્યું હતું કે, “ડાહો હોય તો એમ નહીં કહેતો કે હું જીમલાનો લાઈ છું!”

તે કે માલેકને આ જવાબ રચ્યો તો નહીં, પણ તે પ્રમાણે વર્ત્યા વગર છૂટકો નહોતો. તે અખ્યાસ વેપારી પાસે ગયો અને જીમલાનું ઝાળખાણુ આપવાથી તેને મદદ કરવા તે વેપારીએ હા કહી.

અખ્યાસ રાવજાંડાની ખાણોનો માલેક અને માટો વેપારી હતો. ઝીંજીમલાનો તે ખાસ મિત્ર થતો હતો, અને તેથી તેનાં લાંબને ધટતો આવકાર આપી, પોતાને ત્યાં રાખ્યો; અને એક માસ પછી પોતાની ખાણમાં તેડી જવા વચન આપ્યું. તેટલો વખત માલેક બાગનગરમાં પડી રહ્યો. એક માસ ખલાસ થતાં બન્ને જણા રાવજાંડા જવા નીકળી પડ્યા. ત્રણ દિવસની મુસાફરી પછી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અખ્યાસે તેને ખાણમાં લઈ જઈને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં જમીનનાં પડ બતાવ્યાં અને હીરા તેમાંથી કેવી રીતે નીકળે છે તેની સમજ પાડી. માલેકનું કામ આ ખાણમાંથી કંઈ કંઈ જગ્યાએ હીરા નીકળે છે, તે તપાસવાનું હતું.

* * * * *
કેટલોક વખત વીતી ગયો. પણ બંધી મહેનત ફાગટ જતી હતી. માલેક રાત દિવસ માણસો પાસે જમીન ખોદાવ્યો જતો હતો, પણ હીરાની લાખ લાગતી ન હોતી. એક દિવસે સાંજના તે ઓચિંતો ખાણમાં પોતાનાં માણસો કેમ કામ કરે છે તેની તપાસ કરવા જઈ ચઢ્યો તે નીચે ઉતરી ચારેમેર ફરવા લાગ્યો, અને તપાસતાં તપાસતાં છેક એટલો આધો જઈ ચઢ્યો કે અધાર પુષ્કળ ઘઈ જવાથી તેને રસ્તો માલમ પડી શક્યો નહીં. સાંકડી ખાણમાં તે આગળ ને આગળ ચાલતો હતો. ઓચિંતો એક ઘાટમાંથી અજવાળું તેને માલમ પડ્યું. કાંઈ દીવાનો પ્રકાશ હોય એમ તેને લાગ્યું ધડીકમાં તે દેખાતું હતું તો ધડીકમાં તે દેખાતું બંધ ઘઈ જતું હતું આ શું છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસામાં માલેક હવે પાછા ફરવાને બદલે સાવચેતીથી આગળ ચાલવા લાગ્યો. માલેકની ખાત્રી થઈ કે, આ ખીણની પછવાડે ખીણ ખીણ હોવી જોઈએ અને ત્યાં કાંઈ પણ રહેતું હશે કે જ્યાંથી રાતને વખતે આ દીવાનો પ્રકાશ માલમ પડે છે. વધારે ખાત્રી કરવાને માટે તે છેક પોતાની ખાણના નાકા સુધી ગયો. આગળ જતાં માલમ પડ્યું કે પોતાની અને જોડીને ખીણ વચ્ચે માત્ર એક પાતળું ચર હતું, પણ તેની ઘાટમાંથી જહુ જોઈ શકાય અને સાંભળી શકાય એમ હતું.

હવે તે ઘાટમાં ધ્યાન દઈને જેવા લાગ્યો તો તેની અતિશય અગમ્યતા વચ્ચે, પેલા સાંઈ મીયા અને લયલાને ગુફા જેવા એક ઓરડામાં બેઠેલાં જોયાં. તેઓ વાત કરતાં હોય એમ તેને લાગ્યું ધ્યાન આપતાં તે અને જણાને વાત કરતાં સાંભળી શક્યો.

“લયલા! કાલે હું ઉપર જવાનો છું, તું એકલી છે, માટે સાવધ થઈને રહેજે! બહાર જતી નહીં, અને જો ગઈ તો પછી ઓ પરમેશ્વર—”

બોલનારનો અવાજ ધીમે થઈ જવાથી તે વધુ સાંભળી શક્યો નહીં. વળી પાછો બોલનાર ઘાટા પાડી કહેવા લાગ્યો; “લયલા! હું તને સમજાવીને કહું છું, હું તારા કાલાવાલા કંઈ છું કે, તે ઇરાનીનો તું વિચાર કર નહીં. હા, તે ધણે ભલો છે, બહાદૂર છે, પણ તેની સાથે તારો સંબંધ થઈ શકશે નહીં. તું જા માટે એને શોધી કાઢવા મને ક્ષમા કરે છે? કંઈ શીકર નહીં. જો કે તારો એની સાથે સંબંધ થઈ શકશે નહીં, તે છતાં પણ હું તેને શોધી કાઢીશ, બચાવીશ, તેનો હવ જોખમમાં છે.”

આ શબ્દો સાંભળીને માલેકે શું જોયું? લયલા પોતાના બે હાથ જોડી ઉઠ્યું જોવા લાગી. તે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી હતી કે, તેના આશકનો જાન બચાવો! પોતાને માટે આ બે જણાંઓને વાત કરતાં જાણને, તે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તે ઘાટો પાડી બોલવા જતો હતો, પણ ફરી વિચાર કરતાં, છતાં થવાનું તેને યોગ્ય નહીં લાગ્યું. શું થાય છે તે જોયા જ કરવું એ વધારે બહેતર છે એમ તેને લાગ્યું. ફરી કાને અવાજ આવ્યો; લયલા! હું નાકાવત થઈ ગયો છું, હું મુજબ છું. પણ હજી મારામાં આગલું બળ છે! જીલમમારને હું જરે કરીશ! તને બચાવીશ! મારાં નાજુક પુલની હું રક્ષા કરીશ! હવે તું જ, સુઈગ! લયલા આ સાંભળી ઉઠી અને હાથમાં દીવો લઈ ખીજા આરકામાં ગઈ. માલેકની નજરે માત્ર અધાર્ક જ રહ્યું. મહા મહેનતે તે પાછો ફર્યો.

પીરપંચાલમાંથી રાવજોડામાં આ બંને કેમ આવ્યાં, તેનો જવાબ શોધી કાઢવાને તેને બહુ મહેનત પડી નહીં. તેણે અનુમાન કીધું કે, ઇક્રીસ્તું પર્વતપરતું રહેકાણુ ખુલ્લું પડી જવાથી, લયલાને વધુ વખત ત્યાં રાખવી વાજબી લાગ્યું નહીં હશે, તેથી ફકીર વધારે સાવચત જેવી આ જગ્યા જોઈને અત્રે આવ્યો હશે! બાદશાહ કુતુબશાહનાં કોષમાંથી અને દગાફટમાંથી બચવાનો તેનો મુખ્ય હેતુ હતો. વળી તેનાં આનંદ વચ્ચે તેને માલમ પડ્યું કે, લયલા હંજી તેને માહે છે ને લાચારીથી જ તેઓ છૂટાં પડ્યાં હતાં; અને માલેકને મજવાનો કાંઈ લાગ નહીં મજરાથી તે દલગીર થતી હતી. માટે હવે તેને કાંઈ પણ રીતે મળવું, એવો નિશ્ચય કરીને તે ઘેર આવ્યો.

જો ખુશ્લી રીતે તે લયલાને મળે, તો તેનાપર ફરી આકૃત આવી પડે, તેમ બાદશાહને ખબર પડે તો બાર વાગી જાય એવા લયધી, લયલાને, મજવાનો વિચાર મોડી વાળ્યો, અને એક ચિટ્ઠી લખી, પેલી ફાટમાંથી પસાર કરી દેવા તેને વિચાર થયો! પોતે કેવી રીતે રાવજોડામાં આવી

ચઢ્યો હતો તે વિશે અને પોતે પણ હજી તેને ચાહે છે, એ મતલબની એક ચિઠ્ઠી તેને લખી અને બીજી સાંજે ત્યારે માણસો ખાણમાંથી વિદાય થયાં, ત્યારે પૂર્વની જગ્યાએ જઈને, ફાટમાંથી પસાર કરી દીધી. પોતે ત્યાં જ ઉભો રહ્યો, અને શું બને છે તે જોવા લાગ્યો. તેની અગળખી વચ્ચે, પેલી ફાટમાંથી ચિઠ્ઠી વળગાળેલો એક પાતળો સળીયો તેનાં તરફ ઘોંચવામાં આવ્યો. તે ચિઠ્ઠી છે એમ લાગતાં તેણે તે લઈ લીધી, અને તેની ખુશાલી વચ્ચે માલમ પડ્યું કે, તે લયલાએ લખી હતી.

“બહાર સીપાર્ઈ! હું તને બૂલી ગઈ નથી. પણ આપણો સંબંધ “થશે નહીં, તે વિચાર તું પડતો મૂક. તારો જન જોખમમાં છે, “માટે બને તો તારે વન પાછો નાસી જ. ફરી તને મળવા મંગે છે, “માટે કાલે સાંજે, જોડેના પર્વતપર સૌથી ઊંચી ટેકરીપર જે દેવલ “આવેલું છે, ત્યાં તું જાજે. ફરી તને મળશે. લયલા.”

માલેકની ખુશીનો પાર રહ્યો નહીં. તે કાગળનું તેણે વારંવાર સુખન કીધું, છાતી સાથે દાખ્યો અને પછી તેને પોતાના ગળવામાં મૂક્યો. લયલાના કહ્યા સુજળ કરવાનું નક્કી કરી, તે પાછો ધ્રુવો અને પીંગે દિવસે વખતસર પેલી ટેકરીપર તે જવા નિકળ્યો.

અજાણત, ત્યારે તે ઉપર ચઢી રહ્યો, ત્યારે છેક અધારું થઈ ગયું હતું, અને તે છતાં ફરી નજરે પડતો નહોતો. કેટલોક વખત વાટ જોયા પછી, બે માણસો વાત કરતા કરતા ઉપર ચઢ્યા તેને માલમ પડ્યા. તેમની વાતચિતપરથી તેમજ આજપરથી, બેમાંથી એકે ફરી હોય એમ તેને લાગ્યું નહીં. ઉલટો કોઈ દુસ્મનના હાથમાં તે ફરી પડશે એવું તેને ભય વ્યાપ્યું! તેથી ઉધારેછેગે ઉભા રહેવું વાજબી નહીં લાગવાથી, તેઓ આવી પુગે ભાર પહેલાં તે જોડેની એક ઝાડીમાં બસાઈ ગયા, જેથી તેઓ એને દેખી શકે નહીં, પણ ઉલટો એ તેમને જોઈ શકે અને તેમની વાત સાંભળી શકે.

હવે પેલાં બે માણસો છેક ઉપર આવી પહોંચ્યા અને માંદોમાંદો વાત કરવા લાગ્યા.

એકે કહ્યું: “તું જેને જોયો તે શું નક્કી માલેક જ હતો?” “અરે હા, ઉપર ચડતાં મેં તેને જોયો હતો, અને હવે કોણ જાણે ક્યાં સતાર્ઈ ગયો. કોઈ શીકર નહીં, આપણે ચોખીયું. આપણા હાથમાંથી તે છૂટી શકશે નહીં. અરે, પણ તું કહે છે કે, શુદ્ધ ફરીની કુંપડી ખેદાનમેદાન થઈ ગઈ છે, તે વાત ખરી કે ગપ્પા?” બીજાએ જવાબ આપતાં સવાજ પૂછ્યો.

“પૂરેપૂરી ખેદાનમેદાન થઈ ગઈ છે! અને પેલાં બંને જણાં કોણ જાણે ક્યાં સટકી ગયાં, તે કોઈ તેમનો પત્તો જ લાગતો નથી.”

“એ તો ઠીક, પણ આપણે અહીં ક્યાં સૂધી બેસી થઈશું? એ અરે નહીં જ હોય તો?”

“ધીરજ રાખ, ધીરજ.”

“વળી તું જૂલતો નહીં. જો એ આપણા હાથમાં આજે સપડાયો તો એને નાસી જવા દેવો નહીં. એને પકડવાથી તો બાદશાહ આપણને મનામ આપશે.”

“એ બધું તો ઠીક, પણ ધાર કે તે નાશી ગયો તો?”

“અરે ચૂપ, ચૂપ, જો કોઈ આવે છે, અવાજ સંભળાય છે કે નહીં?”

“ખાલી પવનના પણ તને તો ભણકારા વાગે છે.”

આમ વાનો કરના કરતા આ બે માણસો કેટલીકવાર ઉભા રહ્યા. પણ તેમની મહેનત સફળ થાય એમ તેમને લાગ્યું નહીં, તેથી તેઓ થાકીને નીચે ઉતરવા લાગ્યા. તેમની વાતચિતથી માલુમ પડ્યું હતું કે ગંગડી ગયા હતા, અને જરાપણ હાલ્લવાની તેનામાં હોંમત રહી નહોતી. રખેને તેઓ પાછા આવે તો એને પકડે, એ ખેંચીકથી ત્યાંથી એ મુદ્દસ ખરેખર જ નહીં. આખી રાત દુ.ખે પાપે એમાં જ પૂરી કીધી, અને સવાર પડતાં, જ્યારે એની નજરે કોઈપણ માલમ પડ્યું નહીં, ત્યારે એ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળ્યો, અને નીચે ઉતરવા લાગ્યો. પણ એટલામાં સાંઈનાવા, લાકડીના ટેકાથી ધીમે ધીમે ઉપર ચડતા તેને માલમ પડ્યા. તે અચ-આથી તેના તરફ જોના લાગ્યો, ને જેવા તે ઉપર આવ્યો કે, તેણે નીચા વળી વળી સલામો કીધી.

ફકીરે તેને ધસારત કરી પોતાનો સાથે આવવા કહ્યું. બંને દેવસના અંદરના ભાગમાં ગયા. એક મોટા એટલાપર બેસા પછી, માલેકે કેવી રીતે તેમનું રહેઠાણ શોધી કાઢ્યું હતું તથા લેખવા સાથે સંદેશ કેવી રીતે ચલાવ્યા, તે બધું ફકીરને કહી સંભળાવ્યું. આ સાંભળીને ફકીરે ઠોકું ધુણાવી જવાળ દીધો કે, “હવે તારે અહીં રહેવું સલામત નથી. બચ્યા, બચ્યા ખત કુતુબ તારો જન સેવા મગિ છે, અને મારી છોકરીની જાગ હુંટવા માગે છે. આપણી ગમે એટલી કશોગો છતાં, આપણે ફાવીશું નહીં. તેની પાસે પ્રુકળ સત્તા છે. જો નાસી જઈએ તો જ છૂટીએ.”

“ધીરજ! મારા બે શબ્દ સાંભળો. શું તમે એમ ધારો છો કે, લેખવાને રખડતી નાંખીને મારો જીવ વઢાવો કરી, હું નાસી જઈશ? ના, તેમ જનશે નહીં. હું તેને ચાહું છું, તેને પૂછું છું, તેનાથી વિખૂટા પડીશ નહીં. મારી એક વિનંતિ સાંભળો. તમે મારી સાથે ધરિાન આવો. મારું કુટુંબ ખાનદાની છે; મારા પિતા તમારી આગવારવાજના સારી રીતે કરશે.” માલેકે જવાબ આપ્યો.

“ભુવાન છોકરા! હું કશું કરું છું કે, લયલા તને ચાહે છે. પણ મારે તને કહેવું જોઈએ કે, લયલા એક આશાહની દીકરી છે, તેની સાદી એક સાદગમ્મ સાથે જ થવી જોઈએ.”

“હું ઝરત, આપ શું કહો છો? લયલા-એક આશાહની દીકરી! એક સાદગમ્મ!”

“હા ખ્યાન દહને સાંભળ લયલાનો ઇતિહાસ સાંભળનાને હું લાયક છે મોળ વર્ષ પૂર્વે કુતુમ્બના હો સુનેહની સધળી સરતોનું નિકલન કરીને, ખીજપુરના રાજ્યપર હુમલો કર્યો તે વખતે હું ખીજપુરનો રાજા હતો. કુતુમ્બના ભરોસાપર ત્હીને હું મારા લશ્કર તરફ બેઠકાગ રહ્યો હતો. મને કોઈના હુમલાનો તે વખતે લય નહોતો, તેથી હું મારો સધળો વખત ધર્મપુસ્તકો વાચનામાં ગાળતો હતો. રાજ્યની સધળી ખટ-પટો મેં મારા કમનમીય પુત્ર મુરકેમને સોંપી હતી મુરકેમના લમ એક અતિ સુખ છોકરી સાથે કરનામાં આ વા હતા અને થોડા વખતમાં અમારે આનંદ વચ્ચે, મુરકેમની સ્ત્રીએ એક પુત્રીનો જન્મ આપ્યો. થોડા જ સમયમાં કુતુમ્બ પોતાનું નરકર લઈને એકએક ખીજપુરપર ચઢી આ પો. આ વખતે હું ખીજપુરમાં નહોતો, તેથી માન જે મેં બનેલું સાંભળ્યું છે તે જ માત્ર કહી સંભળાવીશ મારા પુત્રે એટલી આદેશીથી રાજ્ય ચલાવ્યું હતું કે, હું મુદતમાં તેણે આખી પ્રજાનો આદ પોતાની તરફ ખેંચી લીધો હતો. તેથી જ્યારે કુતુમ્બના હુમલાની વાત લોકોએ સાંભળી ત્યારે તેઓ કોઈ પણ લય વગર મારા પુત્રને મદદ કરવા તૈયાર થયા મુરકેમ એક મોટું લશ્કર લઈ દુસ્મનની સાથા થયો, ને લડાઈમાં ઉતર્યું નહીં પડે, અને સલાહસપથી કુતુમ્બ પાછો બચ, એ દેવથી મુરકેમ કેટલાક માણસોને સનાહતું કરેલું લઈ, કુતુમ્બ પામે મોઢલ્યા પણ મદાધ કુતુમે તેમને આવકાર આપ્યા વગર, સાંભળ્યા વગર, તેમનું અપમાન કરી કાઢી મૂકવાનો હુકમ કર્યો ન હોય અમારે લડાઈ લડનાનો પ્રસંગ આ પો. અમારા દુર્ભાગ્યે આ વખતે અમારી સરસ દુકડીઓ રાજધાનીમાં નહોતી અને તેથી જિતની આસા જોઈતી રહી જોકે અમારું લશ્કર પૂર આહિસીથી લડ્યું મારા પુત્રે પોતાનું નામ રાખ્યું તથાપિ અતે જિત કુતુમ્બની ચર્ચ તેણે એક છેલ્લો ધસારો દુસ્મનોપર લઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેને નિષ્ફળતા મળી અને પોતે કુતુમ્બને ભોગ થઈ પડ્યો આ પ્રાણધાતક સમાચાર તુરત આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગયા મારી પુત્રવધૂ, કુતુમ્બની રીતભાત સારી પે. જણતી હોવાથી પોતાની પુલ જેવડી પુત્રી અને એક વિશ્વાસુ ઘસીને લઈને મહેલમાંથી નાસી ગઈ ખીજપુરથી નાસતી નાસતી તે મારી પાસે આવી પહોંચી, અને તેણે મને હૃદયબોધક વાતો કહી સંભળાવી

કુતુબ મારા આખા વસનો નાશ કરવા માગતો હતો, તેથી મને બહીક લાગી કે તે મારું રહેઠાણુ તોડ્યા વગર રહેશે નહીં તેથી મેં તરત જ તે જગ્યાએથી ઉપાડી જવા ત્યાંવ કરી, મારી કુપડી બાળી નાખી । મુરકેબની સ્ત્રી, પુત્રી અને દાસીને લઈને હું કાશ્મીર તરફ કુચ કરી ગયો-કાશ્મીરના રાજાની કૃપાથી તેના પરણ્યા તરીકે ત્રણ વર્ષ રહ્યો. જે દરમ્યાનમાં લાયનાની મા મૃત્યુ પામી પેલી દાસીને પણ મારા એકાંતવાસ હવે ગયો નહીં તેથી પોતાની શેઠણીના મૃત્યુ પછી અમારી કંઈ પણ દરકાર રાખ્યા વગર અમને છોડી ગઈ, અને આ પુલ જોવાડા બાળકનું રક્ષણ કરવાનું મારે નસીમે આ પુ, અને મેં મોગ ખાધા કે, જ્યાં સુધી આ પ્રાણુ છે ત્યાંસુધી એનું રક્ષણ કરીશ ।”

“સારે તમે કાશ્મીર કેમ છોડી દીધું?” માલેક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો

“કાશ્મીરનો જુદા રાજા પણ મૃત્યુ પામ્યો અને તેનો પુત્ર જે હવે નવો રાજા થયો, તે મારા કરતા કુતુબ તરફ વધારે રોષ ધરાવતો હતો આ કારણે લીધે હું કાશ્મીરથી પાછો ફર્યો અને પીરપયાના પર્વતમાં એકાંતવાસ ગુજારવા લાગ્યો આજની નડી સુધી મારી ખરી હકીકત કોઈના જાણવામાં નથી સર્વે કોઈ મને મોટો સાધુ અથવા તે જાદુગર અથવા તો નજૂમી માને છે-જેને જેમ ફાવે તેમ માને છે મારી ખરી કબ્રકથા માત્ર તું જ આજે જાણે છે અમારી જે દાસી અમને છોડી ગઈ હતી, તેણે મને વચન આપ્યું હતું કે, મારા તથા આ છો રીનું મોત થયું છે એવા સમાચાર એ ફેલાવશે કુતુબ મને હજી ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખતો નથી બન્ના માલેક ! હવે મારે અને રહેલું સલામત નથી મને મારી જાનની શંકા નથી, પણ લાયનાનો વિચાર આનંદા હું કુતુબ છું । જુદા ફકીરે પોતાની વાત પૂરી કરતા માલેકને કહ્યું

“તમે કહ્યો છો કે, લાયનાને તમે કોઈ શાહજાદા સાથે પરણાવવા માંગો છો-તે એના વિવાહ થ તમે કીધા છે?”

“માલેક, સાંભળ. એના વિવાહ કીધા નથી, પણ એને સારું જે વર મેં પસંદ કીધો છે તે બીજાપુરની ગાદીનો અમારો એક દૂરનો વારસ છે કુતુબ, બીજાપુરનું રાજ્ય વધારે વખત પોતાના હાથમાં રાખી ચક્રશે નહીં ને મારી પેઢીના એક ઉચ્ચ ખવાસના પુરુષ મીરઝાએ, આ ગાદી મેળવી છે અને તે મીરઝા સાથે આ શાહજાદી પરણાવવા માંગુ છું કે, જેથી મારી શાહજાદી મારા હકનો કાષ્ટક પણ ઉપભોગ કરી શકશે બીજાપુરનો રાજા બીજા કોઈની મદદ વગર, હમણાં કુતુબની સામે યવાને અચકત છે દખણના હાકેમ ઔરંગઝેબ સાથે તે આ બાબતમાં પત્ર વ્યવહાર ચલાવે છે જે ઔરંગઝેબ મદદ કરે,

અને કુતુબને મહાત કરી શકાય તો મીરજી પોતાની ગાદીપર વગર બધે બેસી શકે અને જ્યારે કુતુબનો લય અને જતો રહેશે, ત્યારે મારી લયલાને હું મીરજીના હાથમાં સોંપી દઈશ.”

માલેકે નિઃશ્વાસ મૂક્યો. જુદા બાદશાહની મરજીને તે તાબે થયો. પણ તેનાથી ધૂટા પડવાની તે ના કહેવા લાગ્યો. ખીણમાંથી જલદીથી નીકળી જવાનો પ્રકીરે ઠરાવ કર્યો હતો. તે બહીતો હતો કે, આ રહેઠાણની પણ જલદીથી કુતુબને ખબર પડી જશે. તે માલેકને ઈરાન ચાલ્યા જવા આમ્રહ કરવા લાગ્યો. “મારું કહ્યું માન, બચ્યા ! ડાહી થા ને ચેત ! કુતુબ તારી છંદગી મારે તરસ્યો છે. તારે લીધે એણે લયલા શુભાવી છે. જો તું પકડાયો તો તારો મોત વગર છૂટકો નથી; મારે તું આ દેશ છોડી ચાલ્યો જ.”

“તેમ કહી બનનાર નથી. જો લયલા એમ કહે, તો જ હું જાઉં, નહીં તો એને નિરાધાર મૂકીશ નહીં. સાંઈ બાવા ! અને તમારી સાથે થોડીક વાર રહેવા દો ! એકાંત ને બધ વગરની જગ્યાએ હું તમને લઈ જઈશ, અને લયલા અને કાઠી મૂકશે તો જ હું જઈશ. મારે આમ્રહ કરવો મહેરબાની કરી છોડી દો.” માલેકે સ્પષ્ટ જવાબ આપી દીધો.

“બસે જેવી તારી મરજી. કાલે સવારે આપણે અહીંથી ઉપડી જઈશું. અલારે તો તું ચાલ મારી સાથે !” આમ કહીને તે ફકીર માલેકને પોતાની સાથે, ખીણમાંની પોતાની ઓરડીમાં લઈ ગયો. માલેકે આખો દિવસ ત્યાં પસાર કર્યો. ફકીરની સર્વે ગોઠવણો નાખુશીથી આરાકમાશુકે સ્વીકારી, પણ તેઓ પોતાનાં નસીબનો દોષ કાઢવા લાગ્યાં; છતાં તે ફકીરની સામું ચું કે આ કરી શક્યાં નહીં.

માલેકે લયલાને ફકીરને કહ્યા વગર લઈ જવા વિચાર્યું, પણ આ વિચાર તેને જણાવતાં તે બાપડી ધ્રુજ ઉઠી. પોતાના જુદા પિતાને મૂકીને નાશી જવું, એ એક ડાહી દીકરી કેમ કયુલ કરે ? તેણે ચોખી ના પાડી.

માલેકે અબગ્યાસ પાસે જવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. આખી રાત લયલાની સાથે તેણે કાઠી બીજી સવારે તેઓ વહેલાં ઉઠીને સહેજ સાજ નારતો કરી ઉપડી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

મકરણ ૩૭ મું.

હુતાચલી લયલા.

તેણે જણાવ્યોએ આરતે આરતે ચાલવા માંડ્યું સ્ત્રી ઉપર આવી લાગ્યાને થોડોક વખત થયો દરો કે તરત જ લસકરી સીપાઈશ્યાનું એક ટોળું તેમની આસપાસ ફરી વળ્યું. તેમનાપર ઓગિતો ધુમલો કરવામાં

આખો. માલેકે તરત જ પોતાની તલવાર ખેંચી, સામા વાળાઓ સાથે બાથ બીડી, પણ પોતે એક અને તેઓ અનેક! ત્યાં એનો શું આશરો! લયલા પોતાના પિતાને વળગી પડી. માલેકને બચાવવાને માટે જૂઓ પાડવા લાગી. જુદા ફકીર તેમને દયા માટે જૂઓ મારવા લાગ્યો, અને લયંકર ચીસો પાડવા લાગ્યો. પણ ત્રણમાંથી એકેનું બોલ્યું સાંભળાયું નહીં. પાલખી તૈયાર જ હતી. તેમાં આ નાણુક ટુલને ધસડીને અંદર નાંખવામાં આવ્યું! માલેકને તેના હાથ ઝાંધી એક ઘોડાપર બેસાડવામાં આવ્યો. આશુક માગુકને આ પ્રમાણે કેદ કરી, યમના દૂતો આગળ ચાલવા લાગ્યા. કમનસીબ ફકીર રડતો રડતો પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

બાગનગરમાં સૌ આવી પહોંચ્યા, એટલે લયલાને જનાનખાનામાં લઈ જવામાં આવી, અને માલેકને કુતુબની સન્મુખ હાજર કરવામાં આવ્યો.

“અરે અમારી ખાહેશોની સામે યવાની કયો નાદાન હોમત કરે છે?” કુતુબ તેને જોતાં પોકારી ઉઠ્યો.

“આપનાં મોં આગળ જે ઉભો છે તે-ગરીબોની બહારે ધાવાને-તમારી બધી ઈચ્છાઓની સામે યશે!” માલેકે નિડરપણે જવાબ આપ્યો.

“લે જાઓ, યે હરામઝાદેકુ કુત્તેકી ગલીમેં!” એમ કહી એને કેદખાનામાં નાંખવાનો કુતુબે હુકમ કર્યો.

માલેકનું કાસળ કાઢીને કુતુબ જનાનખાનામાં લયલા પાસે આવ્યો. તે રડતી હતી, નિસાસા મૂકતી હતી. બાદશાહે તેને પ્રેમનાં વચનોથી રીઝવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેને સર્વે પ્રકારની લાલચો આપવા માંડી! પણ બધું શ્રેયઃ! માત્ર જે પૂછે તેના જવાબમાં તે એટલું જ કહેતી કે, મને મારા પિતા પાછા મેપિા અને નિર્દોષ માલેકને છોડી દો.

“ઓહો! તું એને છોડાવવા પ્રાર્થના કરે છે કે? ત્યારે તો એ મરવો જ જોઈએ!” માલેકનું નામ સાંભળી તે છછછી પડ્યો.

લયલા ઉપલા શબ્દો સાંભળી પોકે પોક મૂકી રડવા લાગી. તેનાથી હવે સહન થઈ શક્યું નહીં. તે પડે પડી, કાલાવાજા કરવા લાગી; “તેને નહીં મારો નહીં મારો, મારાપર એટલો ઉપકાર કરો, એને બચાવો.”

પણ પાપાણુ હૃદયના કુતુબને દયા આવી નહીં. તેણે ચોખી ના પાડી! વળી વિચાર કરીને કહ્યું કે, જો લયલા બેગમ યવાનું કથુમ્મ કરે તો માલેક બચે! લયલાની અવસ્થા શુંગી થઈ પડી. કશું બોલી શકી નહીં. જેમ્મે તોડ લાવવાના ધરાદાથી, તેને મનાવવાના વિચારથી, કુતુબે કહ્યું. “હું એક મહીનાની મહેતલ આપું છું. તેટલા વખતમાં મને દા કે નાનો જવાબ દઈ દેજો. તેનાપર માલેકના જીવનનો આધાર છે.”

“હાં ત્યારે તમે માલેકને બચાવશો?” આશાબેર તે બોલી ઉઠી.

“હમણાં તે શ્રવતો રહેશે, પણ એક માસ પછી તું મારી થવા ના પાડશે, તો એનું મૃત્યુ થશે.” આટલું બોલી તે વિદાય થઈ ગયો.

લયલા અને માલેકનાં જવા પછી, ફરીર પગે ચાલાતો ચાલતો આગનગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવીને ખબર કાઢતાં માલમ પડ્યું કે, લયલાએ એક માસની મુદત માંગી છે, અને માલેકને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. એક માસમાં જો જની શકે તો ધણો ફેરફાર થઈ શકે. જો શાહજાદો આંતર-ગઝેબ દખણમાં આવી પહોંચે તો તેની મદદથી બીજાપુરનું વેર લઈ શકાય, અને લયલાને છોડવી શકાય. આ હેતુથી આગનગરમાં નહીં થોભતાં, સાંઈ સાહેબ બીજાપુર તરફ રવાના થઈ ગયા.

કમનશીખ માલેક દરરોજ પોતાના મોતનું ફરમાન સાંભળવા તૈયાર હતો. પણ તેનું મોત આધું ને આધું જતું હોય એમ તેને લાગ્યું. તેથી તેને છૂટવાની કાંઈ આશા આવી. હજી એના મનમાં એવો ખ્યાલ હતો કે, જીભમ્બાની મદદથી તે છૂટી શકશે. તેથી પોતાના ભાઈ સાથે પત્ર વ્યવહાર કરવાની તેણે યુક્તિ રચી. પોતાની પાસે થોડાક પૈસા હતા તે કેદખાનાના દારોગાને લાંચમાં આપી તેની પાસેથી કાગળ પેનસીક મંગાવ્યાં. તેણે પોતાનાપર જે કાંઈ બન્યું હતું તે બધી વિગત, તેમજ ગોવળકોડનો નાશ કેમ કરી શકાય તે રસ્તો, આ પત્રમાં લખી તે મીરજીમ્બાને પહોંચાડવાને દારોગાને આપ્યો. દારોગાએ તેના વિશ્વાસુ રહેવાનું વચન આપ્યું.

પણ તેનાં દુર્ભાગ્યે, દારોગો તેની સાથે લુચ્ચાઈ રમતો હતો. માલેક પાસે પૈસા પડાવ્યા, અને તેની સાથે જે કાંઈ વાન થઈ હતી તે એણે બાદશાહને કહી દીધી. વળી જે પત્ર મીરજીમ્બાને મોકલાવવા તેણે લીધો હતો, તે એને નહીં મોકલાવતાં, કુતુબશાહના હાથમાં મૂકી દીધો! પત્ર વાંચતાં કુતુબની આંખ ઉઘડી. માલેક કાણુ હતો, તે એને માલમ પડ્યું. તેમજ મીરજીમ્બા કહ્યુંટકમાં કેમ પડી રહ્યો છે, તે પણ એ સમજી શક્યો. કાગળ વાંચતાં તેનો પિત્તો અતિશય હિંકળી આવ્યો અને જો લયલાને વચન આપ્યું નહીં હોત, તો તરત માલેકના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખવા ટુકમ આપ્યો હોત! પણ તે ધીરજ ધરી, દાંત કચકચાવતો બેસી રહ્યો.

માલેક જવાનની આશામાં રોજ દહાડા કહાડતો હતો, ત્યારે લયલા મુદત પૂરી થઈ જવા આવતી હોવાથી વધારે ગલરાતી હતી. જો વધારે મુદત માંગી હોત તો કેવું સારું, એવો તે વિચાર કરવા લાગી. જો તેનો ખામ શ્રવતો હશે તો તેને છોડવાને તે સર્વે પ્રયત્ન કરશે, એવી તેને ખાતરી હતી. પણ બીચારો માલેક, બાદશાહના યુરસાનો ભાગ થઈ પડશે, એ શંકાથી તે ધ્રુજતી હતી.

મહિનો પૂરે થવાને હવે માત્ર ત્રણ દિવસની વાર હતી. તેવામાં કુતુબ ઓચિંતો લયલાના ઓરડામાં દાખલ થયો. તેણે અગમ્યખીથી જોયું કે લયલા એકાએક ઝોને જોતાં ગભરાઈ ગઈ અને પાણીનું એક મોટો દેગ જે ખૂણામાં પડ્યો હતો, તેનું ઢાંકણ ઉઠાવવામાં તેણે દર્ધ દીધું. બાદશાહે જાણે કંઈ બન્યું જ નથી, કંઈ જોયું જ નથી એવો જ ટોંગ કરી, લયલાને પોતાની સાથે બાગમાં ફરવા આવવાને કહ્યું. કુતુબને લયલા વિશે શક ગયો, પણ તે મહા મુસ્કેલીએ છુપાવી શક્યો. દેગમાં લયલાનો કોઈ આશક હોવો જ નોંધ્યો એમ તેણે ધાર્યું. તેને સખત શિક્ષા કરવાના હેતુથી, એક નોકરને બોલાવી તેના કાનમાં કહ્યું કે દેગમાંનું પાણી ગરમ કરો—પીપ નીચે પુષ્કળ દેવતા મૂકજો. આ પ્રમાણે ખાનગી હુકમ આપી, લયલાને લઈને તે બાગમાં ગયો. મહેલની બહાર નીકળતાં લયલાને સહેજ યોલવાનું કહી, કેદખાનાનાં દારોગાને જો પૂછી આવ્યો કે, માલેક કેદખાનામાં છે કે નહીં. હાનો જવાબ મળતાં, તે પાછો આવ્યો; અને આ બાગ્યદીન છાકરીને પોતાની સાથે લઈ ગયો. આશરે કલાક દોઢ કલાક આમથી તેમ ફરી રહ્યા પછી, તેણે લયલાને કહેવા માંડ્યું કે, “નાજુક લયલા! આજે હું તારા ઓરડામાં આવ્યો, ત્યારે તારો ચહેરો જોતાં મને લાગ્યું કે, તું આજે નાહી નથી. માટે પાણી ગરમ કરવાનાં આવતી વખતે મેં નોકરને હુકમ કર્યો છે! ચાલ, હવે જઈને નોંધ્યો કે પાણી નહાવા લાયક થયું છે કે નહીં.”

બહુખખત કુતુબના આ ચપ્પો સાંભળી, તે ગભરાઈ ગઈ અને બે બાન થઈને જમીનપર પડી. કુતુબ મનમાં મલકાવા લાગ્યો કે, કોઈ કાષ્ટ આજે હીક સપાટામાં આવ્યો છે! અને અત્યાર સૂંધીમાં તો તે જહાન-મમાં પહોંચી ગયો હશે! પણ તે કોણ હશે, એ જલદી જાણવાની ઇચ્છાથી લયલાને તેણે જમીનપરથી ઉઠાડી, તેને હાથથી ખેંચી, તેના ઓરડામાં લઈ આવ્યો અને જાણે પોતાની ફતેહ થઈ હોય તેમ ખુશીથી મલકાતો તે દેગ તરફ ગયો, અને ફટું દેતું કે તેનું ઢાંકણ ઉઠાડી નાંખ્યું. પણ જો! તેણે કેવું મુઠકું જોયું! પોતાના વદાતા છાકરા હોરમઝનું મુઠકું ગરમ પાણીમાં તરતું!

તેને જોતાં જ તે એકદમ જમીનપર પીસ નાંખીને પડ્યો અને તેની સાથે દારોગો. અદર દાખલ થઈને ગભરાટથી કહેવા લાગ્યો કે, માલેક નાશી ગયો છે! આ વધામણી સાંભળી, લયલાએ પોતાના બે હાથ જોડી, એક છેવટની હાસ મૂકી. પણ કુતુબે કંઈ સાંભળ્યું નહીં, તેમ જોયું પણ નહીં. દારોગો બાદશાદને જમીનપર પડેલા જોઈ, પાસે આવ્યો અને તેના ગભરાટ વચ્ચે હોરમઝનું સરીર પાણીમાં તરતું જોયું તે ખુબ

પાડી ઉડ્યો, અને હોહા કરી મૂકી ! ચાકર માણસો એકદમ બેગા થઈ ગયા, અને બાદશાહને મોંપર પાણી છાંટી સાવધ કરીને ઉભો કરીધો. બાદશાહ ક્રોધાંધ થઈ ગયો. પોતાનું દુઃખ વીસરી જઈને એકવાર લયલા સામું બળતી આંખે જોવા લાગ્યો. તેના મગજમાં ખૂનની ધુન ભરાઈ ગઈ. લયલા હુટણીએ પડીને ખુલાસો કરવા જતી હતી, પણ કુતુબ ખરાડી ઉડ્યો; “અરે ઝો હરામઝાદી ! ખામોશ ! નાઝનીનના દેખાવમાં તું ખરેખર એક સયતાન છે. લે આ તારો બદ્દત્તો,” એમ કહીને તેણે પોતાનું ખંજર ખેંચી નિર્દોષ લયલાના પેટમાં ઘોંચી દીધું તે લયલા તરફ વધુ જોવા વગર ઝોરડામાંથી નાશી ગયો.

*

*

*

*

કમનશીખ બાદશાહને, આ બનાવની ખરી વિગતથી ખીજો દિવસે, જ્યારે તે શાંત પડ્યો ત્યારે, લયલાની તહેનાતમાં રાખેલા નોકરે આવીને વાકેફ કરીધો. માસેક, જે કેદમાં હતો તેને કેવી રીતે બચાવવો, તેમજ પોતાની કન્યાવસ્થા કેમ જાળવી રાખવી, તેના વિચારમાં આગત્રે દિવસે લયલા બેઠી હતી, તેવામાં તે નોકરે જઈને કહ્યું કે, શાહજહાં હોરમઝ તમને મળવા માંગે છે. શાહજહાંને મળવાનું પોતાને કાંઈ પણ કારણ નથી એમ જણાવી તેને ચાલ્યા જવા હુકમ કર્યો. પણ તેટલામાં જ તેને જણાવ્યું કે, શાહજહાં ફકીરની પાસેથી કાંઈ સમાચાર લાગ્યો છે, માટે તેને મળો તો સારું ! પોતાના પિતાનું નામ સાંભળી તે કાંઈ અને તેને અંદર આવવા દેવાની રજા આપી. હોરમઝ છૂપી રીતે લયલાને આહતો હતો, તેથી તેને કાંઈ પણ બદાને તે મળવા માંગતો હતો. જો તે ખુદી રીતે તેની પાસે જાય તો લયલા કદાપિ તેની મુલાકાત લેય નહીં, પણ તે જાણતો હતો કે ફકીરનું નામ દેવાથી લયલા તેને અંદર આવવા દેશે, તેથી એણે આ યુક્તિ રચી. તેમાં તે કાળ્યો. તેણે એકજ વખત લયલાને જોઈ હતી, છતાં તે એનાપર મોહી પડ્યો હતો અને પોતાના બાપની ગેર-હાજરીનો લાલ લઈ જનાનખાનામાં દાખલ થયો ! લાગ્યે જ તે અંદર બેઠો હશે, એટલામાં બાદશાહ આવે છે એવા સમાચાર નોકરે દોડતાં આવીને કહ્યા. નાસી છૂટવાનો કાંઈ રસ્તો ન હોવાથી, તે દેગની અંદર ભરાઈ ગયો અને લયલાએ ઉતાવળે દાંકણું સજ્જડ દાંકી દીધું.

*

*

*

*

ફકીરની બર્તિખવાણી ખરી પડી. કુતુબનાં વચ્ચે લયલાના લોહીથી લાલ થયાં. ગોવળકેડાનો નાશ નજીકમાં હતો !

પ્રકરણ ૩૮ મું.

ગોવળકોડાનો નાશ!

કુતુબ પોતાના પુત્રના શોકમાં વિશ્વાપ કરતો હતો, તેવામાં ખખર આવા કે દીધીના શાદનશાદ શાદજવાનનો એકચી મોટા રસાલા સાથે ગોવળ-કોડાના બાદશાહની મુલાકાતે આવે છે અને બાગનગરથી એક ઠાસ દૂર આવેલી જગ્યાએ એકચીએ મુલાકાત લેવા બાદશાહને ફરમાવ્યું છે.

કુતુબે મનમાંથી શોક દૂર કરી, જવાને માટે સંયતી તૈયારીઓ કરવા માંડી. શાદજવાનના એકચીને ઘટતો આવકાર આપવાને માટે તેણે બારે તૈયારી કરી. પણ તેની આ બધી ધામધૂમમાં તે એક વાત બૂધી શકતો નહોતો. તેનું અંતઃકરણ ડંખતું હતું. તે હૃદયકાનો ખૂની હતો. સાંધાવાનું ભવિષ્ય ખરું પડશે, એવી તેને ખ્બીક હતી. “અરે! હું શું બાપવો છઉં કે ડર? એકચીને મળવામાં શું દરકત છે?” આમ વિચાર કરી તે અંતઃકરણના ભયને દૂર કરવા લાગ્યો.

તે પોતાના રસાલા સાથે મહેલમાંથી નીકળ્યો. શહેરના દરવાજા બહાર તે આવી પહોંચ્યો અને ગ્રુમ શત્રુની સામા તે બેધડક ધસ્યો જતો હતો, એટલામાં એક અમલદાર આવિંતો તેની પાસે આવી, તેના કાનમાં કહીને નાઠો કે—“તમારી હાજરી જોખમમાં છે! ચેતો! એકચી કોઈ નથી! શાહાજાદો ઔરંગઝેબ તમારા પર ચડાઈ લાગ્યો છે. નામો! નહીં તો માયાં જરો!”

ભયના અચાનક સમાચાર સાંભળી તે આંભો ખની ગયો. પણ વખતસરની ચેતવણી તેને કામ લાગી. તે પોતાના હાથીપરથી ઉતરી એક ઘોડાપર સ્વાર થઇ, રસાલાની વચમાંથી તેને ઝડપથી દપટાવી નાઠો. ઘોડતાબાદનાં કિલ્લા તરફ તેણે નાસવા માંડ્યું! ઔરંગઝેબનાં લશ્કરના હાથમાં પોતાનું શહેર, પોતાની પ્રજા, પાપમાંથી માટે તે સોંપતો ગયો.

પોતે એકલો જ નાસતો હતો. ઘોડાને જરાપણ વિસામો આપ્યા વગર તે આગળ દપટાવ્યો ગયો. અંધકાર વધતો જતો હતો. તેને સાવ-ચેતીથી આગળ ચાલવાની જરૂર પડી. ચાલતાં ચાલતાં, એક આકૃતિ આથે ઉભેલી હોય એમ એને લાગ્યું. કાંઈપણ ડર વગર તે આગળ વધ્યો. તેની સામું પેલી આકૃતિ આવીને ઉભી ગઈ. તે કોણ હતું? કુતુબને ઝોળખતાં વાર લાગી નહીં. તે ફકીર હતો. ફકીરે બાગન-ગરના બધા સમાચાર સાંભળ્યા હતા. લખવા આ દુનિયાં છોડી ગઈ હતી, તે એ જાણતો હતો. અત્યારે તે ખૂનીની સમક્ષ ઉભો રહ્યો. તેના વચમાં ઉભા રહેવાથી કુતુબ આગળ વધી શક્યો નહીં. ફકીર તેના સામું જોઈ રહ્યો અને પછી કહેવા લાગ્યો,

“ઓ કૂર પાપાત્મા ! હું બધું બાણું છું. તું મને આજણે છે ! મુરકેળને યાદ કર. સોળ વર્ષ પૂર્વે તે શું કર્યું હતું તે યાદ કર. તે કાને મારી નાંખી છે તે તું બણે છે ? તે મુરકેળની શાહબદી ! મારા શાહબદીની પુત્રીને તે મારી નાંખી છે ! અરે ઓ લોહીના તરસ્યા ! આજે તું તૃપ્ત થયો હશે. હજુ નહીં થયો હોય તો લે આ તવવાર, તારા સામુદ્દ ઉમેવો છું આ બેઠમાન દિનડા ! તું કેમ ઉભો રહ્યો છે ?” ડોસા વધારે બોલી શક્યો નહીં. તેની આંખમાંથી આસુ વહેવા લાગ્યાં. વળી તે મહેનત કરી બોલવા લાગ્યો, “બોલ, શું મેં સાંભળ્યું છે તે સાચુ છે કે નહીં ! શું લયવા દેવાત છે ! હા, તું મુગો રહે છે એટલે મારે જવાબની આશા રાખનાની નથી. નિશ્ચય ! નિશ્ચય ! તે તેનું ખૂન કર્યું છે. ઓ પાપી !”

“મને જવા દો ! શત પડી જાય છે !” કુતુબ રસ્તો મગિવા લાગ્યો.

“અહા ! ઓ ખૂની કુતરા ! શું તું હવે શતથી પણ ચમકે છે ! તારુ શૌર્ય ક્યા જતું રહ્યું ! અરે તારુ નખોદ વળી જશે. પણ હા ! મારે તારું શું કામ છે ? જા લલે જા” આટલું બોલી તે સાર્ધ બાણીએ ખસી ગયો, અને કુતુબ કાંઈ પણ બોલ્યા વગર લોડો આગળ હાકી ગયો.

જુમલાના આમત્રણથી ઐરગઝેમ ગોવળકોંડામાં, એલચીનું બહાનું કાઢીને આવ્યો, અને કુતુબના નાશી જવા પછી, પોતાનાં લશ્કરને આખા રાજ્યમાં ધૂડ મૂકી દીધું લશ્કરે મનમાનતી ગીતે લૂટ ચલાવી. બાગ-નગરને જંગલ જેવું કરી મૂક્યું. નાના મોટા દરેક ગામડાંઓ છુટારાના હાથમાં સપડાયા—માત્ર એક આશા તેમની પૂર્ણ થઈ નહીં. કુતુબશાહ કેદ પકડાયો નહીં. મીરજુમલા અને ઐરગઝેમ જેને માટે ખાસ આતુર હતા, તે બની શક્યું નહીં.

ગોવળકોંડાનો સપૂર્ણ રીતે નાશ કરી રહ્યા બાદ, બે મહીના પછી શાહજહાનનો હુકમ આવી પહોંચ્યો કે, કુતુબને બીલકુલ હેરાન કરવો નહીં ને ગોવળકોંડા છોડીને તેણે ચાલ્યા જવું + શાહબદો તરત જ હુકમને તાબે થયો. આખું રાજ્ય કુતુબને પાછું સોંપી આપ્યું. શરતમાં માત્ર એટલું જ તેની પાસે કબુલાવ્યું કે, આ ચક્રાવર્તી બધો ખર્ચ કુતુબે આપવો. તેની શાહબદી પોતાના શાહબદા સુલતાન મહમુદ સાથે પરણાવવી, અને પોતાના મૃત્યુ પછી ગાદી તેને સોંપવી વિશેષ કાંઈ બાકી નહીં રહેવાથી, હવે અમે ગોવળકોંડાને છેલ્લા નમસ્કાર કરી, શાહબદા સાથે ગોવળકોંડાને છેલ્લી સલામ કરી !

* Siege was laid to Golconda, but orders arrived from court, suggested by the jealousies which there prevailed, that the King of Golconda should be offered terms of peace.

ગયો અને એનો ઉપકાર કેવી રીતે માનવો, તે મને સમજ પડી નહીં. પણ જો શાહજહાં રજા આપશે, તો હું ધણી ખુશીથી આવીશ, એવું મેં એને કહ્યું.

“તેની તું ચિંતા નહીં કર. તું ઉપડવા માટે તૈયાર થઈ રહેજે. આપણે પરમ દહાડે જવાના છઈએ.” મીરે મને જવાબ આપ્યો.

આમ વાત કરીને હું મારા મકાનમાં આવ્યો અને યાસમીન તથા યાકુબને મારી સાથે આવવા કહ્યું. તેઓ સાથે આવવા ધણી ખુશી થયા, કારણકે આમા હોજાને ધણી મહીના થઈ ગયા હતા; તેમ જ યાસમીન પોતાની માને મળવાને પણ ધણી આતુર હતો. જે બે વિશ્વાસુ માણસો રાખવાનું મીરજુમલાએ મને કહ્યું હતું, તે જગોપર આવ્યેની મેં નિમણૂક કરી.

એકાએક શાહજહાં તરફથી મને તેડું આવ્યું અને હું મારા મિત્રોને છોડી, ઔરંગઝેબની પાસે ગયો.

“સાદીક! મારા પિતાની ફરજારમાં અમીર સાથે તને મોકલવા મેં રજા આપી છે; પણ હું તને કહેવા માંડું છું, તે ધ્યાન દઈને સંભળ. હું મારો નોકર છું. તે નીમકહલાલીથી મારી તરફ રહેવા વચન આપ્યું છે; માટે તારું વચન જાલતો નહીં.”

કસર કરેલી નહીં હોવાથી, દરેક સીપાઈને બધાં હથિયારો, પોશાક, ઘોડા વગેરે આપવામાં આવ્યા હતા. સીપાઈની પસંદગી એણે પોતાને હાથે કરેલી હતી અને તેથી જો આ રસાવાને કાઢવાર ઓગિતી ઝપાઝપીમાં ઉતરવું પડે, તોએ ભય જોતું નથી, એવી એની ખાત્રી હતી. જીમસાએ બધે ફરીને પૂરતી તપાસ કરીને, ઉપડવાનો હુકમ કર્યો.

હવે અમે બધા ચાલવા લાગ્યા. ચાસમીન અને યાકુબ ખજનાની ગાડીની બંને બાજુ ચાલતા હતા, તથા ચારેબેર સાવધ ચોકીદારો ઉઘાડાં હથિયાર સાથે ચાલતા હતા. હું ચરુઆતથી જ મીરજીમસાની સાથે ચાલતો હતો, અને રસ્તો સહેલાઈથી કાપવાના ઇશિદાથી, આડા અવળા ગપ્પા મારતા હતા. વાતચિત કરતાં તેની નજર મારી વીંટી પર પડી. તે જોઈને તે કહેવા લાગ્યો; “આ તારું નંગ પાણીદાર છે, હોં, સાદીક ! જરા મને જોવા દે.”

મેં તરત જ મારી વીંટી આંગળીએથી કઢાડી એને જોવા આપી. વખતે એ નંગ જોઈને ખુશ થઈને મારી પાસેથી મીર મંગે તો મારે ના કહેવાનો વખત નહીં આવે, એ ધારણાથી એના હાથમાં વીંટી આપતાં, એ વીંટી મને કેમ મળી હતી, તે વાત કંઈ સંભળાવી. તે વીંટી જોતો ગયો, અને મારી વાન સંભળતો ગયો. વાત સાલળી રહીને તે બોલ્યો;

“મેં આના જેવી જ અગાઉ એક વીંટી જોઈ છે.”

“શું? આપ નામદારે આવી વીંટી જોઈ છે? આપે ક્યાં જોઈ તે મને કહેશો?” મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“હા, જો હું જૂલતો નહીં હોઉં તો નજરઅસ્લીખાનને આંગળે મેં જોઈ હતી.”

“હા! શું નજરઅસ્લીખાનને હાથે?”

“હા! પણ તું આમ અમન્યબ કેમ થાય છે?”

“નામવર! તે હું કહી શકતો નથી. પણ મને એમ લાગે છે કે, વખતે મારી વીંટી અને એની વીંટી ભેગી કરી તેનો કતિહાસ જાણવાથી મારા જન્મની કાંઈ ફકીકત મળી શકશે.”

“કીક ! આમાં નજરઅસ્લીખાન તને મળશે. ત્યાં તું પૂછી જોજે.”

“કમનસીબે તે મારો કદો વેરી થયો છે.”

“કારણ ?”

તેના આ સવાલપરથી મેં આમાંથી દખણ આવતાં ગુલામની, નૂરમહાલની, રુસ્તમની જે જે વાતો જાણી હતી તે એને કહી સંભળાવી. હુઆની વાતો સાંભળી તેને ધણું હસતું આવ્યું. બધારે હું બોલતો બધ થયો કે એણે મને પૂછ્યું; “વારું તો કાંઈ નૂરમહાલ વિશે બીજું સાંભળ્યું છે” નજરઅસ્લીખાન શું બાજુ રમતો હશે, તે તું કાંઈ જાણે છે ?”

બંને સલાહોનો મેં નકારમાં જવાબ આપ્યો. વાત કરીને અમે યાત્રી ગયા હતા, તેથી હવે અમે મુંઝા મુંઝા ચાલતા હતા. સૂર્ય અસ્ત પાડ્યો, અને હવે ચારે ગેર વધારે અંધારામાં થઈને અમારે રસ્તો કાપવો હતો. અમે ટેકરા ટેકરીવાળી જગ્યામાં થઈને આગળ જતા હતા અને લગભગ રાત પડી ગઈ હતી. એટલામાં ચારે બાજુએથી ધણધણ બંદૂકોના બોલ અમારી તરફ થવા લાગ્યા. અમારા પર કોઈ દુરમનો તરફથી આચિતો હુમલો કરવામાં આવ્યો. કેટલાક માણસો અમારાં લશ્કર પર દૂરી પર્શા. મીરજુમલાએ બંદૂકને પહેલે જ અવાજે, પોતાની તલવાર ખેંચી ઘોડાને પાછો ફરવો અને એક પળમાં તો બંને બાજુએથી અપાઝપી શરૂ થઈ ગઈ. કેટલાક માર્યા ગયા, પણ ઘણી મોટી સંખ્યા તો બાવલ થઈને જમીન પર તરફડીયા ખાતી પડી હતી. જુમલા પોતાના ઘોડાપરથી ઉતરી પડ્યો અને બીજાં ઘોડાં માણસોને તે જ પ્રમાણે પોતાના ઘોડાપરથી ઉતારી, આ માણસો પર હુમલો કરવા હુકમ કર્યો. હુટારાઓ નાસવા લાગ્યા, તેઓ અમારી પરાધાતુત્વ આખવા રચા નહીં, તેઓ આસપાસની ખીણોમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

મીરજુમલા પાછો ફરી અમારાં લશ્કરમાં આવીને ઉભો રહ્યો. આપણો ખજાનો સહી સલામત છે કે? એણે આવીને પહેલો સવાલ પૂછ્યો.

“હા નામવર! પણ યાકુબ મરી ગયો!”

“શું મરી ગયો?”

“હાથ.”

“બહાદુર છોકરો! તારી ખાંટ અમે બૂલી ચકાશું નહીં, નસીબ!” તે એક નિઃશ્વાસ નાખીને બોલ્યો.

અમારા હુટારાઓ કોણ હતા, તેનો અમે વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓ બીજ હતા, પકાણ હતા કે અમારા કોઈ દુરમને જાણી. જોઈને અમને હુટવાને મોકલ્યા હતા, તે અમે સમજી શક્યા નહીં. પણ હવે અમે ભયથી દૂર થયા. આગળ વધવાને બદલે રાત આ જગ્યાએ જ પૂરી કરવા દરાવ કરીધી.

અમારામાંથી આશરે એકસોવીસ જણા મર્યા હતા અને લગભગ બસો જણા ધાવલ થયા હતા. હુટારાઓમાંથી પણ એટલા જ માણસો મરી ગયા હતા. આ બધાની કોંપિણુ, વ્યવસ્થા કર્યા વગર, અમારાથી આગળ જવાય એમ નહોતું. તેથી સંવાર પડતાં, મીરજુમલા અમારી પાસે આવ્યો, અને મરી ગયલા સીપાઇઓને ઘોરમાં દાટી દેવાનો હુકમ કર્યો. યાકુબને માટે ખાસ જુદી ઘોર ખોદવામાં આવી, અને તેને દાટીને ખખટે અમે બધા ત્યાં આગળ હાજર થઈને ઉભા રહ્યા!

ખુદ મીરજુમલા પણ પામે આવીને હિંમો. યાકુબને દટાતો જોઈને અમારી આંખમાં આંસુ લગઈ આવ્યાં. મીરજુમલા અંતે એક માણસ જ હતો; તેનાથી રડી દેવાયું.

“મહાદૂર યાકુબ! તારા જેવા નિમકદલાલ તોડર મને બહુ ઓછા મળે છે!” તે વધુ બોલી સક્યો નહીં.

અમે સર્વે પટ્ટી કિયા કરી પરવારી ગયા. પાછી અમારી કૂચ સારુ થઈ, ને નજીકના એક ગામડા આગળ થોડાક વખત થોભ્યાં. મીરજુમલાએ ગામમાં માણસ મોકલી ખબર કઢાવી કે, કોઈ હથિયાર બધે માણસોનું ટોળું આ ગામમાં રહે છે, અથવા તો કોઈ લશ્કરનો સરદાર અહીં રહે છે કે નહીં. ગામડીયાઓ પાસેથી ખબર મળી કે, મીપાઈઓનું એક ટોળું બે ત્રણ દિવસપર અહીંથી પસાર થઈ ગયું હતું, પણ તેના કોણુ સરદાર હતો, એ કંઈ માન્ય પડ્યું ન હતું. આ ખબરે સાંભળીને, અમે તેના સરદાર કોણુ હશે એવી અટકળો કરતો હતા, તેવામાં હુઓ મારી પામે આવી કાંઈ ખાનગી વાત કરવાને મને ઇસારત કરી બોલાવવા લાગ્યો. મીરજુમલાની રજા લઈને હુ તરત હુઓ પામે ગયો. તે મને આથે લઈ જઈને કહેવા લાગ્યો, “સાહેબ! તમને અહીં બોલાવી લાગ્યો માટે માફ કરજો. પણ હું જે કહું છું તે મહેરબાની કરી સાંભળજો. કાલની હુટ સળંધી મારે તમને કંઈ કહેવું છે.”

“બોલ, તું શું જાણે છે?”

“સાહેબ! આપણે બધા અટકળો કરીએ છીએ. મેં એવી અટકળ કરી છે કે, આ કામમાં નજીઅસ્લીનો હાથ હોવો જોઈએ!”

“તું શા ઉપરથી આમ કહે છે?”

“હું નજીઅસ્લીખાનની રજેરગને પારખુ છું. આજે સવારે મેદાનમાં જોયો મરી ગયલા હતા, તેમને જોવાને હું નીકળ્યો હતો. તેમાંના એક માણસને મેં ઓળખ્યો છે. તે નજીઅસ્લીખાનનો માણસ છે.”

“તે કોણુ છે?”

“તેનું નામ ઘજણુદીન પકાણુ છે. તે નજીઅસ્લીનો ખાસ અમલદાર છે. તેણે મારાં આગળાં કચડી નાંખ્યાં હતા, એટલે હું તેને કેમ નહીં ઓળખુ?”

“તે તો ઝીક, પણ તે નજીઅસ્લીની નોકરી છોડી ખીજની નોકરીમાં તે કેમ હવે જોડાયેલો નહીં હોય?”

“સાહેબ! હું પણ એમ માનતો હતો. પણ મને માનવાને કારણુ છે કે, હું કહું છું તે ખરું છે. પકાણુની આંખોએ નજીઅસ્લીખાનની વીંટી હતી, તેથી મારી ખાત્રી થાય છે. મેં આ વીંટી કાઢી લીધી છે. આ રહી તે!”

અમારાપર જે કાંઈ વીત્યું હતું, તે સવળું મેં તેમને કહી સમજાવ્યું, નજદ્દઅલીખાને શું શું કીધું હતું, અને મીરજુમવાનો શું ટેડ હતો, તે પણ મેં મહારાજને કહ્યું.

“અમારો મહેલો સવાલ એ છે કે, તમે શા ઉપરથી એમ માનો છો કે, નજદ્દઅલીખાને તમને લુટવા હતા?” મારી હાજીન સાંભળીને મહારાજએ મને પૂછ્યું.

“ધમધમોતના હાથપર જે વીંટી હતી તે મેં એને બતાવી અને કહ્યું કે: “આ વીંટીપંથી અમે જે માનીએ છીએ તેની ખાત્રી થાય છે.”

“હીક. જો નજદ્દઅલીખાને આ પ્રમાણે કીધું છે એમ કહુશ સમીએ, તો પછી તેણે શાહજાદા દારાનાં દુકમથી જ કીધું હશે, એમ પણ માનો!”

મેં જવાબ આપ્યો; “મહારાજ! દારા એમ જણાવે છે કે, આ બાબતમાં તે કશું જાણતો નથી ઉપરુ જો નજદ્દઅલી પકડાય તો તેને શિક્ષા કરવા તે કબુલ છે અને એને મોઢી લાવવા માટે તો મને મોઢું લશ્કર પણ આપ્યું છે!”

તે હસીને બોલ્યો, “ભલે તેમ હોય. જો એની ખાત્રી હશે કે, પોતાનો મિત્ર કહી પકડી શકશે નહીં, તો દારા પોતાના મિત્રને પકડવાને તમને જોઈએ એટલા માણસો આપે! તે તમે જોશો છો કે?”

“હાહ, તેમ હશે. પણ આ બાબતમાં અમે માનીએ છીએ કે, નજદ્દઅલી અમારા હાથમાંથી સટકી જશે નહીં. અમને ખબર મળી છે કે, તે હમણાં આપનાં રક્ષણ હેઠળ છે.”

“અરે! આપણે ત્યાં નજદ્દઅલીખાન આવ્યા છે કે?” મારું બોલતું સાંભળીને, તેણે આશ્ચર્ય બતાવતાં, પોતાના વજરને પ્રશ્ન દીધો.

તેણે દરમિયાં હસાવી ચોખ્ખી ના કહી.

“અમીર જુમવા મળે જ બળવાન માણસ છે. કહો તે ધોડો મિત્ર ચર્ચ શકે છે, અથવા તો કદો વેરી ચર્ચ શકે છે. તે મહારાજ જયસિંહની મદદ માગે છે, અને તેના બદલામાં આ નજીવી બેટ મોકલાવે છે, તે સ્વીકારશો” મેં લાલચ અને ધમકીને રૂપે મહારાજને કહ્યું, અને તરત જ પેલી બેટો ઉઘાડી કરી, તેના પગ આગળ ધરી.

“ઓહો! આ શું! આ તો ગોવળકોડાના હીરા!” ગોવળકોડાના ગોરા હીરાઓ પોતાના પગ આગળ જોઈને તે ચમકી ઉઘો.

“હા, નામવર! અમીર જુમવા આવા હીરાના કથા હીસાન ગણતો નથી જો આપ તેને મદદ કરો, તો એ તમને શુ કરી શકે તેનો ખ્યાલ આપ આટલાપરથી જ કરી જોશો.”

મન લલચાવનારી ભેટ જોઈને તેનું મન પીગળ્યું. મને ત્યાં જ બેસાડીને, તે અમીરખાન સાથે બીજા ઝોરડામાં ગયો. ત્યાં કેટલીક ખાનગી મસજીદો કરીને, મને તે ઝોરડામાં બાંધાવીને મહારાજા મને કહેવા લાગ્યા, “તમને સાચી વાત કહેવામાં હરકત નથી. અમારા ધર્મ પ્રમાણે જો કોઈ માણસ અમારા આશ્રય માંગતો આવે તો તેને આશ્રય આપવા બંધાયેલા છીએ ! તે જ પ્રમાણે નજદઅલ્લીખાનને હમે રક્ષણ આપ્યું હતું. તે અત્ર જ હતો. પણ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે, તમે એને પકડવાને આ-તરફ આવો છો, ત્યારે એણે મારી પાંચેથી માલ્યા જવાની રજા માંગી અને અમે તેને કાંઈ પણ હરકત વગર જવા દીધો ! હું ધારું છું કે, તે અજમેર તરફ ગયો છે. અહીંથી પરમ દહાડે રાત્રે એ ગયો છે. મારે જો તમે ઉતાવળ કરશો તો, તમે એને પકડી પાડશો. બીજું, તમે જે ભેટ મારે મારે લાગ્યા છો તે મારે તમારો, તેમ જ મીરજુમલાનો હું ખાસ બાબાર માનું છું; અને તેનો ઉપકાર માનવાને મારે મારે હાથે એક કાગળ લખી મારા માણસ સાથે તે આપા મોકલાવું છું.”

જે રીતે તે બાલ્યો તે પરથી મને લાગ્યું કે, આ વખતે તે દગો રમતો નથી, અને મને ખરી હકીકત કહી છે. તેથી મેં તેનો પ્રતિ ઉપકાર માન્યો અને રજા લઈને ઉઠ્યો. અમીરખાને, મહારાજાની વતી મને શાલ જોડાડી અને બંનેને સલામ કરી હું રાજ્ય મહેલમાંથી બહાર નીકળ્યો.

હું મારા મકાન તરફ જતો હતો, એટલામાં રસ્તેથી એક માણસને આંખે પાટા બાંધી લઈ જતા હતા. મારી સાથે આવેલા બોમિયાએ ઘણી જ બેદરકારીથી મને કહ્યું: “સાહેબ ! કાળીમાતાને બોગ આપવાને મારે આ માણસને મંદીરમાં લઈ જાય છે. આપ નામવરની જે મરજી હોય તો મંદીર પાસે જ છે. જો ત્યાં આવશો તો બોગ ધરાતો આપણે જોઈશું.” તેનાં વચનો સાંભળીને મને કમકમાટો આવ્યો—ચરચર ધ્રુન્યો ! પણ માત્ર ડોકું ધુણાવીને મેં ના કહી અને મારે ઘેર ચાલ્યો આવ્યો.

—૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦—

પ્રકરણ ૪૧ મું.

કાંઈક નવું અને કાંઈક જૂનું.

હું તરત અજમેર તરફ મારું લશ્કર લઈને ઉપડી ગયો. રાજાએ મને જે કહ્યું હતું તેપર મને એટલો વિશ્વાસ હતો કે, નજદઅલ્લીને એક બે દીવસમાં પકડી પાડવાની મારી હેસિ હતી. સૌથી જલદી હું મુંજાવાદમાં આવી પહોંચ્યો. આ ગામમાં ઘણા ખરા જૈન લોકો રહેતા હતા, તેથી તેમાંના કેટલાએક મોટા વેપારીઓ હતા, તેમની પાસે હું તરત ગયો, અને કોઈ મોટો સરદાર આ ગામમાં આવી ગયો છે કે નહીં, તે વિશે

મેં તેમને પૂછ્યું. પણ તેઓ મડા પડોચે ન, પાંદી છુટી ને લામી નગરવાળા માલમ પડ્યા તેઓએ 'સસ્ત્રેકા ત્રીન પાંડની ગન રમી,' કથ જાણતા નથી એમ મને જણાવ્યું દેર દેર તપાસ કરીને છેવટે લગભગ નિનાસ થઈને હું પાંડો માગી છાવણી તરફ વળુ છું, એટલામાં એક ગધેડા દાકનાર, ટેલ્લાએક ગધેડા લઈને ગામ બહાર જતો મને મળ્યો તેણે મને કહ્યું કે, એક મોટો સરદાર આશરે પચાસ થોડેવારો સાથે આ ગામમાં થઈને ગઈ કાને ગયો હતો તેનું નામ શું હતું, તે એ કંઈ જાણતો નહોતો. પણ મારી ખાત્રી થઈ કે, આ સરદાર નજફઅલી શિયાય ખીન્તુ મેં હોય નહીં, અને તે અજમેર ગયેલા હોવો જોઈએ.

આગતી ખગર મેળવી મેં મારી કૃત તરત આગળ ચલુ કીધી અને મુજબાઈની હીરમોલી આવી પહોંચ્યા હીરમોલીમાં તપાસ કરતાં, પેલા ગધેડા દાકનારે મને જોયે કહ્યું હતું, તેવા જ સમાચાર મેં અગ્રેથી પણ સાંભળ્યા. નજફઅલી અને અમાગ વચ્ચે બહુ થોડો અંતર રહેતો હતો. તે ડના પણ તે હમેશાં મારાથી આગળ ને આગળ રહેતો હતો. અમે તરત હીરમોલી છોડીને આગળ વધ્યા કીશનગઢમાં આવતા અમારી મુસાફરીનો અત આવે એમ અમને લાગ્યું કીશનગઢમાં, કીશનસીંગ મહારાજ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની પામે નજફઅલીએ આશરો માંગ્યો હતો, પણ તે રાજ્યએ તેને મદદ કરવા ના પાડી, એટલે તે ત્યાંથી નાસી જવાની તૈયારીમાં હતો. એટલામાં અમે તેને સામા મળ્યા, અને જેવો તે નજફઅલી છે, એવું મેં સાંભળ્યું કે તરત તેને અને તેના આદમીઓને બેરી લેવા, મેં હુકમ કર્યો. નજફઅલી પોતાનું બળ કેટલું છે તે જાણતો હતો, તેથી સામા નહીં થતાં, મારે તાબે થયો તરત તેને કેદ કરવામાં આવ્યો.

મને જોઈને તે ધણો અભયન થયો તે તો એમ જ ધરતો હતો કે, હું હજી હપણમાં ઔરંગઝેબ સાથે જ હતો તેથી ઊંડુ જ હું રજ પૂતાનામાં આવીને એને કેદ કરવા તત્પર બન્યો, તે જોઈએ ધણો આશ્ચર્ય પામ્યો, પણ કશું બોલ્યો નહીં મેં તેને કંઈ કહ્યું નહીં, પણ તેના તરફ ખીન્તુલ અપમાન બતાવા વગર એની ચારે બાજુ મારા માણસો મેં મૂકી દીધા.

હવે અમે પાછા ફર્યા જયપુરમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજને જાણીતું આ વખતે પોતાની દસ દિવસની ધર્મિક ક્રિયામાંથી પરવારી ગયા હોવાથી, તેઓની હું તરત મુનામત લઈ ચક્રો. તેઓએ મારી કુતેદને માટે મને મુનામતકાદી આપી, અને બે દિવસ આરામ લેવાને જયપુરમાં થોભી જવાને મને કહ્યું મારે પણ આસારેશની જરૂર હતી, એટલે મેં તેનું આમત્રણ સ્વીકાર્યું.

સાંજે, મહારાજા મને આથી પણ વધારે માન આપવા માટે મારા મુકામપર આવ્યા અને મને કહેવા લાગ્યા કે, આજે તેમની ધાર્મિક ક્રિયાઓ પૂર્ણ થયલી હોવાથી, તેઓના સભ્યમાં આજનો દિવસ તહેવાર તરીકે પળાયેલો છે, અને તેની ખુશાલીમાં રાત્રે નાચ મુજરો દરબારમાં થવાનો છે, ત્યાં મારે પધારવું. વિશેષમાં આગ્રાથી ખાસ નાચનારીઓને તેડાવવામાં આવી છે, અને તેમાંની એક જણ તો અતિશય રૂપાળી છે. તેનું ગાણું ઘણું જ મધુર હોવાથી, તમને પણ બહુ મજા પડશે, એમ મને જણાવવામાં આવ્યું. આ આમંત્રણ મેં ખુશીથી કબુલ કર્યું અને રાત્રે દરબારમાં હાજર રહેવાનું મેં એમને વચન આપ્યું.

મારું આણું લઈ પરવારી ગયા પછી, હું દરબારમાં ગયો. આજે દરબારની રાતકમાં ધણે જ વધારે કરવામાં આવ્યો હતો. બધા પરોણાઓને બેસવાને માટે દરબારના મુખ્ય ઓરડામાં ચારે બાજુ ઉંચી બેઠકો ગોઠવવામાં આવી હતી, અને વચમાંની જગાપર કીમતી ગાલીચાઓ પાથરી, તે જગા નાચનારીઓને માટે ખાસ રાખવામાં આવી હતી. મને ઘટતાં માનપાન સાથે આવકાર આપવામાં આવ્યો. મેં મારી બેઠક મહારાજાની જોડે લીધી.

નાચનારીઓ માટે મારે ઝાઝું ઘોડી ચતું પડ્યું નહીં, કારણ કે તેઓ પોતાના તબલચીઓ અને સારંગીવાળા સાથે તરત જ ધીમે ધીમે ઓરડામાં આવી. અમારી છેક નજીક આવી, પછી કુરનેશ બળવી ઉભી રહી. આ સ્ત્રીઓને પહેલી નજરે જોતાં જ હું આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ગયો. તેમાંની એક કે જેનાં મહારાજા વખાણ કરતા હતા, તે કોઈ નહીં પણ નજીકબદલીની હાકરી નૂરમહાલ હતી. કુરનેશ બળવીને જોયું તેણે માથું ઉંચું કર્યું કે તેની નજર પણ ઓચિંતી મારાપર પડી. મને જોતાં જ તે ગભરાઈ ગઈ. તેનો ચહેરો શીફો પડી ગયો. ટટાર ઉભા રહેવાનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં. નાચ શરૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. તબલચીઓ ખાલી અવાજ કરવા લાગ્યા, પણ નૂરમહાલના પગ ઉપડી શક્યાં નહીં. નૂરમહાલ ગમે તેવી નફ્ટ સ્ત્રી હતી, પણ અન્યારે તે મને જોઈને શરમાઈ ગઈ. મને પણ તેની છેક આવી અધમ અવસ્થા જોઈને ધિક્કાર કરતાં દયા વધારે ઉપજી. નૂરમહાલે આજે દરબારમાં નિરાશી ઉપજાવી.

મહારાજા પણ આથી દીલગીર થઈ ગયા. આવી એક સરસ ગાનારી આજે આખી મીંગલસંતે નાસીપાસ કરે, એ જોઈને બહુ ચરસે થયા, અને તેમને વિદાય થવાની રજા આપી. નૂરમહાલ પોતાના રસાલા સાથે બીજા ઓરડામાં વિદાય થઈ, અને તેની જગ્યાએ કેટલાક મરદો અને હાકરાઓ, વિગિર વેશ ધારણ કરીને આવ્યા. કાઠમે સિદનો તો કાઠમે વાદરાનો, તો વગી ત્રીજાએ કુંડનો એમ દરેક જણાએ જૂદા

જૂદા સ્વાંગ લીધેા હતો. તેઓ જનવરોની આબિદુજ નકલ કરીને વિચિત્ર આગા પાડતા હતા અને ચીમો પાડતા હતા. સિંહ અને બુંડ લડતા, વાંદરો તેમની વચ્ચે પડતો, બેને આધાપાછા ક્રમમાં. વળી જાણે જંગલમાં શિકાર ગોધરા નીકળ્યા હોય, એવા પણ તેઓએ ટોંગ ઝોંગ પુકળ કીધા. મહારાજાન ખુબ ખુશ થઈ ગયા, અને મોટેથી હસવા લાગ્યા. જયપુરની દર બારનો એક એવો નિયમ હતો કે, જ્યારે મહારાજાધિરાજ હશે એટલે બીજા અધાઓએ પણ હસવું. કાઈ નહીં હશે અને મહારાજાને તે વિશેની ખબર પડે તો જરૂર મહારાજા તેમનાપર શરમે થાય. આ વાતનું સૂચન મારી સાથે ખેંટલા એક દરબારીએ માગ કાનમાં કાધું અને તેથી મહારાજા, તેમ જ બીજાઓ, આ ટોંગ સોંગ જોઈ ખુબ હસ્યા, એટલે તેની સાથે મને પણ હસવાની ફરજ પડી. જો કે મને તો આ જનવરી ચેનચાળા જોઈ કાઈ આનંદ થયો નહીં, કારણ હું તો નૂરમહાલની હમણાની સ્થિતિનો જ વિચાર ક્યાં કરતો હતો.

આ વેશધારીઓને રજા આપવામાં આવી. પછી બે મહિને અંદર બોલાવી તેમને કુસ્તી કરવાનો હુકમ થયો. તેઓ ઉઘાડે શરીરે અંદર દાખલ થયા. તેઓ જાતના રજપૂત હતા અને તેમનું શરીર પણ ખાતું મજેતું ગોળ મટોળ ગોટલાંવાળું હતું. તે લોકો જે ઝડપ અને બાહોશીથી સામ સામેના દાવ ચૂકાવી દેતા હતા, તે અરેબાત જેવા લાયક હતા. જો તેમનો એક ફટકો બીજાને લાગે તો તે અચ્ચત જમીન ભેગો થઈ ગયા વગર રહે નહીં. પરંતુ તેનો દરિદ્ર એક ક્ષણમાં તેનો દાવ ચૂકાવી દેતો. તેઓ જે જોસથી લડતા હતા, તેપરથી મને તો અમ લાગ્યું કે, તેઓમનિા એક જથ્થો મરવો જ જોઈએ. પણ મારી બીક અંતે ખોટી ઠરી જેવા તેઓ પુકળ થાકી ગયા અને સામાના દાવ ચૂકાવી નહીં શક્યા, કે તરત તેમનો શુરુ વચ્ચે આવીને ઉભો રહ્યો. જેવા તે આવ્યો કે આ બને કુસ્તીબાજો લડતા બંધ પડી ગયા અને તેમને પગે પડ્યા. તેમને ઉડીને ચાલ્યા જવાનો હુકમ થયો.

તેમના ગયા પછી એક પટા ખેંચનારને શુરુમહારાજાને અંદર બોલાવ્યો, અને તે પોતાના હાથમાં ખુદી તલવાર લઈને જૂદી જૂદી રીતના પટા ખેંચવા લાગ્યો. આ ખેંચ અમને ઓઝો પસંદ પડ્યો નહીં, અને ચોડા વખતમાં તેને પણ રજા આપવામાં આવી.

મહારાજાએ હવે ઢરી એકવાર પેલી ગાનારીને દરબારમાં બોલાવી લાવવા ફરમાવ્યું. પણ તેમને તરત ખબર આપવામાં આવી કે, તેની તબીયત તીક નહીં હોવાથી તે પોતાના મુકામપર ચાલી ગઈ અને તેથી આવી શકે એમ નથી.

આ ખબર સાંભળીને અમીરખાન કહેવા લાગ્યો; “જો હું બુલતો

નહીં હોઈ, તો અમીર જીમ્મલાના આ નામદાર એલચીએ આપણી ગાના-
રીને આગળ જોયલી હોવી જોઈએ. તેમની આંખ ઉપરથી હું જોઈ
શક્યો છું કે, એમાં કંઈ બેદ છે.”

“હા તેમ જ છે;” મેં હુંકો જવાબ દીધો.

સંજયતાના નિયમ પ્રમાણે તે મને વધારે પૂછી શક્યો નહીં. તે વિશેષ
સાંલગીયાને આતુર હતો, પણ મારા હુંકો જવાબથી તે મુગો રહ્યો.

મેંડી રાત્રે મીઝલસ ખલાસ થઈ. મહારાજના દરબારમાંથી વિદાય
થયા બાદ, હું પણ મારા મુકામપર ચાલ્યો આવ્યો. ચોડીવાળાઓને
બોલાવીને મેં પૂછ્યું કે, કેદી સહીસલામત છે કે નહીં, અને તેનો મને
ખાત્રીપૂર્વક જવાબ મળ્યાથી હું મારા મુવાના ઓરડામાં ગયો.

અકરણુ ૪૨ મું.

પ્રેમ કે શૂરજ ?

હું મારા ઓરડાનું બારણું બંધ કરવા જતો હતો કે, સામેથી તરત
એક દીવો લઇને કોઈ મારી તરફ આવતું હોય એમ મને લાગ્યું. હું સહેજ
થોભ્યો; મને માલમ પડ્યું કે, નૂરમહાલ હાથમાં દીવો લઇને મારી તરફ
આવતી હતી. હું તેને જોવાની ખીલકૂલ સ્વપ્ને પણ આશા રાખતો નહોતો
અને તેથી તેને આમ અણધારી રીતે જોવાં જ, મારાથી બોલાઈ ગયું કે—
“અરે ! આ કોણ ! નૂરમહાલ ?”

તેણે તરત જવાબ દીધો; “હા દોસ્ત ! તેમ જ છે. પણ હું કંઈ નકામો
વખત ગુમાવવા અહીં આવી નથી. સાદીક ! તને યાદ છે કે, તેં મારા
પ્રેમને તરછાડ્યો છે, મને જગાડ્યા પછી તેં હડધૂત કાઢી છે ! તેનું વેર
લેવા મેં કસમ ખાધા હતા ! વેર લેવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, પરંતુ
વેર લેના મને અટકાવવાનું કામ તારા હાથમાં છે.”

“કેવી રીતે ?” મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“મારા બાપને છૂટો કર !”

“આહ ! ત્યારે તને શું ખગર પડી છે કે—”

“હા. હું બધું જાણું છું. મીઝલસમાં આવી ત્યારે નહોતી જાણતી,
પણ હવે જાણું છું. અને તેથી મારા બાપનો છૂટકારો કરવાનું તને કહેવા
જાતી છું. મારા પિતાએ આપામાં આવ્યા પછી મને પોતાના ઘરમાંથી
કાઢી મૂકી છે. પરંતુ માગ બાપ પ્રત્યેનો મારો ધર્મ હું જૂઠી શકતી નથી.
સાદીક ! તું તેને છોડી દે ! પછી કોઈ દિવસે હું તારી આડે આવીશ નહીં.
જો મારા કલા પ્રમાણે તું કરશી, તો ગુનાજ તારા હાથમાં આવી શકશે !”

“ચાલ, મને ખોડી લાલચ નહીં આપ. હું મારી ફરજ બરાબર સમજું છું મને તારી તથા તેની દયા આવે છે, પણ હું તેને છોડી શકું એમ બને જ નહીં!” એ તેને ગુસ્સાથી જવાબ આપ્યો.

“ખામોશ! દયા જેવાં શબ્દ બોલ નહીં! મારું મગજ લમ્પે છે, આ બાબત પર વધારે બોલવાથી હું ગાંડી થઈ જઈશ. માટે વધુ બોલ નહીં, ને મારું કામ કર.”

“તું કહે છે કે, જો હું નજીબસ્લીને છોડું, તો ગુલાબ મારા હાથમાં આવશે, પણ તારા હાથમાં શું આપવા લેવાનું બબ્બું છે! હું તારું માનતો નથી. બસ તું ચાલી જા-આપા ગયા વગર તારો બાપ છૂટી શકશે નહીં.”

“કેમ, હું કહું છું તે તું નથી માનતો? ચાલ, એમ હોય તો, મારી પાછળ તારી ખાત્રી કરી આપુ કે, મારા હાથમાં શું છે!”

“યા અક્ષાહ! શું ગુલાબ આ રાંડના કબજામાં હશે? જો તેમ હશે તો ગુલામને છોડાવ્યા વગર હું રહીશ નહીં.” આમ હું વિચાર કરવા લાગ્યો, તેટલામાં તે ફરીથી બોલી; “ચાલ, વખત થઈ ગય છે!”

એક પુતળાની પેરે હું ઉઠ્યો, અને તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તે એક મોટા મકાનમાં મને લઈ ગઈ અને ત્યાં ઉમેશા દરવાનના હાથમાં એક સિંકો મૂકી દીધા કે, અમને તરત અંદર જવા દીધાં. સાથી એક મોટા ચોગાનમાં થઈને અમે આગળ વધ્યા, અને નૂરમહાલ મને કાળી માતાનાં એક નાના મંદીર પાસે લઈ ગઈ. સાથી કેટલાંક ભેદી બોયરાઓમાં અમે ગયા, ત્યાં આગળ પેશા તબલચીઓ, સારંગીવાળાઓ વગેરે આમથી તેમ લાંબા છટ પડેલા હતા. એક ઓરડામાંથી બીજામાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં, એમ ત્રણ ચાર ઓરડા પસાર કરીને અમે એક નાના ઓરડાનાં બારણાં આગળ આવી ઉભાં રહ્યાં! નૂરમહાલે તે બારણાં પર ત્રણ ટોકરા માર્યાં, એટલે એક સીંપાઈ ત્યાં આવીને ઉભો, તેના કાનમાં તેણે એક ગુપ્ત શબ્દ કહ્યો, એટલે તેણે તરત પેઢી બારણું ઉઘાડ્યું.

ત્યાં મારી અબ્બાસખી વચ્ચે, જેની મને ખીટ હતી તે સાચુ જ છે, એમ મને માલમ પડ્યું! ગુલાબ એક ખાટલા પર વાંકી વળી, તકીયા પર માથું નાંખી, જરબેગર રડતી ચૂતી હતી! તેનાં હાડકાં પાંસળાં બેસી ગયાં હતાં. અમારી તરફ તે બીલકુલ જોતી ન દોતી. માત્ર એક મીનીટ જ એમને બારણાં પાસે ઉભો રહેવા દેવામાં આવ્યો, તરત બારણું બંધ થઈ ગયું, અને મને નૂરમહાલ પૂછવા લાગી,—

“કેમ તારી ખાત્રી થઈ કે?”

“હા અને હું તને શરમાવું છું કે, તું એકદમ તેને છોડી દે.” એ તેને દુકમની દબે કહ્યું.

“જરાજર હું પણ તેજ માંગુ છું. તું મારા બાપને છોડી દે ને ગુલાબ પણ છૂટી!” તે સામી મને કહેવા લાગી.

“જો મારે કોઇને જવાબ દેવાનો નહીં હોત, તો હું તારી અરજ બહાલ રાખતો. પણ તારો બાપ મૌરખમલાનો કેદી છે, એટલે તેના હુકમ વગર—”

“હીક, ત્યારે ગુલાબપર ગમે એટલું દુઃખ પડે, તો તે પડવા દેવાને તું તૈયાર છે ને? જોને તું આટલી બધી ચાહે છે, જોને સ્વપ્નામાં પણ તું પાલક કરે છે, તેને હવે તું જોશે કે? તે એક નાચનારી અને વે—”

“ચૂપ રહે. વધારે બોલી તો તારી જીભ કાપી નાખીશ. એકદમ ગુલાબને છોડી દે, નહીં તો તું અને તારા સાથીઓ જ્યપુરથી જીવતા જઈ શકશો નહીં.”

“હું દે દે! જાઓ મીયાં જાઓ! લો, આ બધાં અમે ઉભાં છઈએ, મારી નાખો! પણ તું વિચાર તો કર કે તું પોતેજ આ મકાનમાંથી કેવી રીતે પાછો જઈ શકશો! સાદીક! મારું કશું માન અને અમલ ઠેકાણે રાખી શકત કર, મૂર્ખ અને મૂઢ ન બન!” આટલું બોલતાં તો એણે એક લાંબી સીસાટી વગાડી અને જે આરડામાં અમે હતાં તેનું બારણું જોસથી દેવાઈ ગયું.

હું ક્યાં હતો અને નૂરમહાલના હાથમાં દેવો સપડાયો હતો, તેનું જાન હવે મને થયું. મેં અંતથી હમણાં તો એકલા જ છૂટી જવા વિચાર કયો અને બીજી સવારે ગુલાબને ઊડવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. મેં વાત તરત ફેરવી અને કહ્યું: “નૂરમહાલ! તારે કરવું હોય તે કર. મને મારા મહેલમાં પાછો જવા દે.”

તે મને જવા દેવા રાજી ન હોતી, તેથી તેણે મને જવાબ આપ્યો નહી.

“મને જવા દે! જો મારે માટે નહીં, તો તારા બાપને ખાતર પણ મને જવા દે. જો હું આખા જઈશ, તો એને બચાવવાને હું મારાથી બનતું કરીશ. મારા વગર એનો ત્યાં છટકો થઈ શકશે નહીં.”

મારા બોલવાની ધારેલી અસર થઈ. બારણું ઉઘાડી તે મને બહાર મૂકવા આવી. છટા પડતી વખતે પણ એકવાર ફરીથી પોતાની માંગણી કશુલ રાખવાને મને વિનંતિ કરી—ગુલાબનું ભવિષ્ય મારા જવાબપર લટક્યું હતું. મેં તેને ચોખ્ખા ચબ્દોમાં કહી દીધું: “તેમ કદી બનશે નહીં. દુદ્ધ સ્ત્રી! તું ફતેહ પામી છે, ગુલાબ કદી પણ તારી પાસે દવા માંગશે નહીં.”

તેણે જવાબ દીધો “નહીં; હીક છે!” છુટ્ટા દરવાજાને ટોળીને તેણે ઉઠાડ્યો, અને બહારનો દરવાજો ઉઘાડવા તેને કહ્યું. હું દરવાજાની પાછળ જવા લાગ્યો, એટલે ફરીથી નૂરમહાલ મને છેવટનું કહેવા લાગી.

“માદ રાખજે, ગુલાખનું લવિષ્ય મોત કરતાં પણ ખુરું છે. પણ એ એકલપેટા આસક ! જા, અને તારા પોતાના સ્વાર્થમાં અધિજો થઈ જા !”

કાંઈ પણ જવાગ દીધા વગર હું ચાલ્યો આવ્યો ! ગુલાખને છેડવવા માટે મેં મારી યુક્તિ રચી રાખી હતી, તેથી મારા મહેલમાં જવાને બદલે, આ જગ્યાએ જ મેં આમથી તેમ આંટા મારવા માંડ્યા. મને ખીક લાગતી હતી કે, જો હું આ મકાન બૂલી જાઉં તો ખીજે દિવસે પાછું શોધતાં વાર લાગે અને તેટલામાં તો નૂરમહાલ પોતાનું કામ કાઢી લે. તેટલા માટે સવાર પડી ત્યાં સૂધી મેં ત્યાં આગળ જ ભટક્યા કીધું, અને જ્યારે અજવાળામાં તે મકાન હું બરાબર જોઈને ધ્યાનમાં રાખી શક્યો; ત્યારે હું ત્યાંથી ચાલી જઈને, નાકેના એક તબેલામાં છપાઈને બેઠો. નૂરમહાલ અને તેના સાથીઓ મારી યુલાકાત પછી હવે શું કરે છે, તે જાણવાની મારી મતલબ હોવાથી, નૂરમહાલ કે ખીજું કોઈ મને જોઈ શકે નહીં, પણ હું તેમને જોઈ શકું એવી રીતે હું તે તબેલામાં બેઠો. સૂર્યોદય થયો ત્યાર પહેલાં તો જે બારણામાંથી હું બહાર આવ્યો હતો, તે ઉપડ્યું, અને તેની જોડેના દરવાજામાંથી બે ગાડીઓ, મુસાફરીની તૈયારી માટે ત્યાં આવી ઉભી રહી. તે ગાડીઓ બંધ હતી, એટલે તેમાં કોણ હવું, તે હું જોઈ શક્યો નહીં. પણ તે ગાડીઓ ચાલવા લાગી કે, તેમની પૂંઠે પેલાં બારણાંમાંથી નાચનારીઓનો રસાલો બહાર નીકળી, ખચ્ચર ટકુ-પર બેસીને ચાલવા લાગ્યો. હુઆની માને પણ આ રસાલામાં મેં જોઈ.

તેઓ બાંકરોટીને રસ્તે ચાલવા લાગ્યાં. તેપરથી મેં અનુમાન કીધું કે, તેઓ અમજમેર તરફ જાય છે. જેવો આ રસાલો ઉપડી ગયો કે, તરત હું તબેલામાંથી નીકળી, પૂર ઝડપે મારા મહેલમાં આવ્યો. જે ઘોડે-સ્વારો મને તરત મળી આવ્યા તેને એકદમ તૈયાર થવાનો મેં હુકમ આપ્યો; અને પા કપાકમાં તો પાંચ છ ઘોડેસ્વારોને લઈને હું બાંકરોટી તરફ ચાલવા લાગ્યો.

એકાદ ગાઉ અમે ચાલ્યા હોઈશું, એટલામાં આ નાનો રસાલો ધીમે ધીમે અમારી આગળ ચાલતો અમને દેખાયો. અમારા ઘોડાના દોડવાથી, તેઓને ઝટ અમારે વિશે ખબર પડી ગઈ. પહેલાં તો કાંઈ અમારી દરકાર કરી નહીં, પણ જેવા અમે લગભગ પાંચે આવી પહોંચ્યા કે એક ગાડીનો પડદો ઉઘાડ્યો, અને નૂરમહાલે ડોકું બહાર કાઢીને અમારા તરફ જોયું. મેં તરત જ એની ગાડીને ઘેરી લેવાને મારા માણસોને ૫૨માળ્યું અને તરત જ ગાડીમાંથી એક લપાંનક ચીસ પડી. ચીસ પડતાંની સાથે નૂરમહાલ ગાડીમાંથી ટૂંદી પડી. આગળ ચાલનાં એક ઘોડેસ્વારને ઉતારી પાડી, પોતે તેનાપર ચઢી બેસી, ઘોડાને સડા

દેતી કે ચાલુક મારી અમારા મોં આગળથી દૂર થઈ ગઈ. આ બનાવ એટલી તો ઝડપથી બન્યો કે, નૂરમહાલ છેક અમારી નજરથી દૂર થઈ ગઈ, ત્યાં સુધી એને પકડવાનું મને કે મારાં માણસોને લાગ રહ્યું નહીં.

ચીસ પડતાંની સાથે હું ઘોડાપરથી કુદી પડ્યો અને પેલી ગાડી-પર ચઢી ગયો. તેનું ખારણું ઉઘાડતાં મેં શું જોયું ? ગુલામ લોહીમાં તર-બાળ થયેલી અને મુડદાં જેવી પડેલી દેવે મને માલમ પડ્યું કે, નૂરમહાલે મને જોતાંની સાથે પોતાનું ખંજર ગરીબ બીચારી ગુલામના પેટમાં ભોંકી દીધું હતું. આ દેખાવ જોતાં મેં એક મોટી હાથ મારી. પછી ગુલામનું માથું મારા બોળામાં લીધું. મારાથી આ જોઈ શકાતું ન હોતું, પણ જોવા વગર છૂટકો ન હોતો. નૂરમહાલે ખરેખાર પોતાનો બોલ પાળ્યો, તેણે મારાપર ધાતકી રીતે વેર લીધું.

રડતી અંધે મરતી ગુલામને મેં બોલાવી; “ગુલામ ! વહાલી ! મારા સામુ જો. જે તને બચાવી શક્યો હોત, તેને લીધે આજે તું મરે છે. આ હું સાદીક, તારા મોં આગળ ઉભો છું. તું મારા તરફ જરા-એક પલક જો.”

ગુલામે પોતાની બંધ થતી આંખોએ મારા તરફ જોયું. તેણે મારો હાથ દાખ્યો. તે બોલવા જતી હતી, પણ તેની જીભ ખેંચાઈ ગઈ. તે ચોલી શકી નહીં. તે મારા તરફ જોઈ રહી. તેના હોઠ હાલતા હતા, પણ કશો ઉચ્ચાર થઈ શકતો ન હતો. તેના જીવનની બીલકુલ આશા રહી નહીં. મારી આંખોમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. ઓચિંતુ તેણે માથું ઉચક્યું, તે નીચું પડ્યું, અને મારા બોળામાં મૃતશરીર શિવાય બીજું કંઈ પણ રહ્યું નહીં.

દેવે મારાથી રહેવાયું નહીં. હું મોટેથી રડવા લાગ્યો. મારા માણસો સ્તબ્ધ થઈને આ દેખાવ જોઈ રહ્યાં. આ પ્રમાણે હું ક્યાં લગભગ બેસી રહેતે, તે દુઃખી થકતો નથી. પણ ઉપરે મારા એક ઘોડે-સ્વારે ધીમેથી મને પાછા ફરવા વિનંતિ કરી. કારણ કે નજીક અલીખાન મારી ગેરહાજરીનો લાભ લઈને છટકી બચ નહીં, તે સભાળવાનું હતું.

“હાથ ! જો આ તેની સમતાનનદી છોકરીનું કામ !” મોટે નિસાસો મૂકી મેં જવાબ દીધો.

“શું કયા ખુદાવિંદ ! એ બદલખતકી લડકી ખૂની ?” મારાં માણસો એકી વખતે આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યાં.

“હા, હા ! મારાં કમનસીબે આ મુંદર ફુલ કચડાઈ ગયું. યા અલ્લાહ ! યા કરીમ ! આ બદલખત નૂરમહાલને મેં કદી જોળખી નહીં હોત તો કેવું સારું !”

તાવજાનાં માણસો આ બનાવ જોવાને ચોક્કસ ન હોતા. નૂરમહાલ દોડી કે તેની પાછળ આ લોકોએ પણ દખાવવા માંડ્યું. ફક્ત જે

ગાડીમાં ગુલામ હતી તે ગાડીવાળો જ ત્યાં ઉભો રહ્યો. તે કંઈ મારી દયા ખાવાને કે દીવમોજી બતાવવાને ન દોનો ઉભો, પણ પોતાની ગાડી પાછી લેવાને તેને ઉભા રહેવાની જરૂર પડી હતી. મેં તેને અરજ કરી કે, ગુલામનું જૂતચરીર જયપુરમાં લઈ જવાને થોડોક વખત વધારે મને એની ગાડી વાપરવા દેવી.

આ પાપાણુ હૃદયનાં માણસને પણ મારી દયા આવી અને તેણે કશુંય કીધું. હું હાથ પીટાપીટ કરતો તે ગાડીમાં બેસીને ગામમાં પાછો આવ્યો. આ અણુધાર્યો બનાવ જોઈને મારાં માણસો પણ ગભરાઈ ગયાં. મારાપર આવી પડેલી આફતની વાત તરત ગામમાં ફેલાઈ ગઈ. મને જેમ તેમ ગાડીમાંથી ઉતારી મારા ઔરંગઝામાં લઈ જવામાં આવ્યો. મને તેઓએ થોડુંક પાણી પા્યુ અને એક બે કપાક આરામ લેવા તેઓએ મારા કાપાવાલા કીધા.

જયસિંહને આ વાતની તરત ખબર પડી, એટલે તેઓએ એક માણસ મોકલી મને પૂછવું કે, જો તમારી મગજ હોય તો નૂરમદાલને પકડવાને એક લશકરને તેની પાછળ મોકલી આપે. પણ નૂરમદાલને પકડવાથી હવે કંઈ ફાયદો નથી, તેમ મારી ગુલામ પણ જીવતી થઈ શકે એમ નથી, તેથી મન વાળી મેં ધણા ઉપકાર સાથેના કહાની.

ગુલામનો કંઠિા છુરકંદામખાન, જયપુરના મદારાજનો ખાસ મિત્ર હોવાથી, મદારાજને ગુલામની ઉત્તર ક્રિયા કરવામાં પૈસાની ખીલ-કુલ કસર કીધી નહીં. એક એકાંત જગ્યામાં ગુલામના શરીરને દૃ-નાવવા માટે લઈ જવામાં આવ્યું. ગામના નાના મોટા સર્વે અમલદારો, હિંદુઓ, મુસલમાનો, તેમ જ ખીલ બધા મોટા અધિકારીઓ, મારા દુ ખમાં ભાગ લેવાને કબર આગળ બેગા થયા. અતિશય વિલાપ કરતા મેં છેવે સંજદો કીધો અને પછી સૌ વિખરાવા લાગ્યાં. બર શોકમાં હું મારા મહેલમાં પાછો ફર્યો.

હવે મને મારી સ્થિતિનો વિચાર આવ્યો. તરત જ કેદી સલામત છે કે નહીં, તેની મેં તપાસ કરાવી. મેં જયપુરથી તરત ઉપડવા ફુકમ કીધો. મદારાજ મને છેલ્લી સલામ કરતા, મને દીક્ષાસો આપવા, મારા મહેલમાં આવ્યા. મેં તેમનો ઘણો ઘણો આભાર માન્યો, અને હું ખી હૃદયથી જયપુરને સલામ કરી હું નીકળી પડ્યો.

મારી અજબખી વચ્ચે આવમ પડ્યું કે, મારી સાથે મારા લશકરનો અડધો ભાગ જ હતો. કેદીને સલામવા માટે માત્ર પચાસેક માણસો જ હતા. ગાડીના હજુ જયપુરમાં હતા તેઓ આગલી રાતની મોજમાં ચક્રૂર થઈને કે થઈને પડ્યા હતા. તેથી તેઓ મારી સાથે ઉપડી શક્યા

ન હતા. મારી સાથે જોઓ ચાલતા હતા, તેઓ વધારે ડાહ્યા યદન, કેદીને લઈને મારાથી આગળ ચાલી ગયા. જો કે મારી સાથે પાંચસો માણસો હતા, છતાં મને નજીકથી નાસી ગયે તેની ખીક લાગી. મેં મારે ઘોડો આગળ દોડાવ્યો.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

આફતપર આફત.

નજીકથીને લઈને મારાં માણસો ઘણા આગળ વધી ગયાં હતાં, તેથી હું તેમને પકડી શક્યો નહીં. મને કેદી વિશે ચિંતા થવા માંડી, પણ મારી સાથેનાં માણસો વારંવાર મને કહેતાં હતાં કે ખીવાનું કાંઈ કારણ નથી: આપણે તદ્દન સહી સલામત છીએ. ન છૂટકે તેમનાં આ વચનોપર વિશ્વાસ મેલીને મારે ચાલવું પડ્યું હતું. આ પ્રમાણે અલખત અમે ઘણો રસ્તો કાઢ્યો. છેક સાંજ પડવા આવી ત્યારે મેં બહુ આથે ઘણા ઘોડેસ્વારોને જોયા. મને લાગ્યું કે, તે મારાં જ માણસો છે. પણ તરત જ મને માલમ પડ્યું કે, તેઓ અમથી તેમ દોડતા હતા. કેટલાક મારી તરફ આવતા હતા, ને વળી કેટલાક બાબુના ખેતરો તરફથી પસાર થઈ જતા હતા; અને વળી કેટલાક ઉભા રહેલા અને માલમ પડ્યા. આ ગુંચવાડો જોઈ મને કંઈ સમજ પડી નહીં, અને મેં વધારે જલદીથી આગળ ચાલવાને મારાં માણસોને કહ્યું.

એટલામાં સામેથી આવતા ઘોડેસ્વારોમાંનો એક જણ અમારી પાસે આવી ઉભો. મારી સાથેના એક માણસે તેને તરત ઓળખી કાઢ્યો, અને ખૂબ મારીને કહ્યું કે, “આ તો આપણા લશ્કરમાંનો જ છે. અરે! આપણા માણસોપર કોઈએ હુમલો કર્યો છે કે શું?” આમ બોલીને, પેલા નવા આવનારને તરત મારી પાસે બોલાવવામાં આવ્યો, મેં તેને એકદમ પૂછ્યું: “કેદી છે કે નહીં?”

“જનાબ, તે નાસી ગયો અને આપણાં અડધાં માણસો માર્યા ગયાં!”

“હીક શિક્ષા થઈ. મારાં હુકમ વગર આગળ ચાલી જનારાઓ માટે ઠીક થયું. પણ નજીકથી કેવી રીતે નાસી શકે?”

“જનાબ, બીલ લોકોનું એક મોટું ટોળું, પાસેની ખીલમાંથી અમને જોઈને એકદમ જહાર નીકળી આવ્યું, અને અમારાપર હુમલો કર્યો. તેમને જોનાં જ નજીકથી ખુશઆમદીદ! ખુશઆમદીદ! કરીને ખૂબ પારી ઉઠ્યો અને અમારી પાસેથી દોડીને તેમનાં ટોળામાં ભરાઈ ગયો. અમે તરત બીલોને તલવારથી ઝટકવા માંડ્યા, પણ તેઓ પેતાનાં તીર

એવાં તો સચોટ મારતા હતા કે, આપણામાંનાં ઘણાપરનાં માણસો ટપોટપ પડવા લાગ્યાં તેઓ વધારે વખત થોભ્યા નહીં જે ખીજોમાંથી તેઓ નીકળી આવ્યા હતા, ત્યાં તેઓ પાછા દોડી ગયા. નગર પશુ તેમની સાથે ભરાઈ ગયો અને અમે પાછળ દોડીને જોઈએ છીએ તો ત્યાં કંઈ માલમ પડતું નથી !”

આ સમાચાર સંભળી હું ભારે ગોઠમર થયે. આજે મારાપર સંકટ પડવામાં કંઈ બાકી રહ્યું નહોતું. અમે બનતી ઝડપે હુમલાવાળા જાણ્યો જઈ પહોંચ્યા, પણ નાસ્તી ગયેલા શિકાર ફરી મને એમ બીવકુલ દેખાયું નહીં. ગુલામના ગોઠમાં તો હું હતો, તેટલામાં આ અણધાર્યા બનાવથી મારું મગજ ધ્રુમવા લાગ્યું. મેં ધાવણ થયેલા માણસોને પાટા બાંધી પાલખીમાં નાખવા તથા મરી ગયેલાઓને દાટી દેવા હુકમ આપ્યો. મારી પાછળ જયપુરથી રહી ગયેલા માણસો પણ આવી પહોંચ્યા. પોતાનું કામ કરી રીતે મારાં માણસોએ પાછી કુચ ચરુ કીધી. ચુનદા ખાસ્તો આદમીમાંથી માત્ર હવે સાતમો માણસો મારી પાસે રહ્યાં હતાં. કાંઈ પણ મોટી લડાઈ લખા વખર, તેમ જ ફતેહ મેળવ્યા વખર, મેં પાંચમો માણસો ગુમાવી દીધો ! મીરજુમલાને શુ જવાબ આપીશ, તેની મને શીકર થવા લાગી

બીલોનું ટોણું કેમ આગ્યું, અને નગરઅસ્લી તેમાં કેમ ભરાઈ ગયો, તે હજુ મારે જણવાનું હતું. મારી ખાતરી યદ્ય કે, નગરઅસ્લી બીલોની મદદની આશા રાખતો હતો. નહીં તો એકે તડાકે ખમી જઈ તેમાં ભળી જાય નહીં. તેથી જે માણસો એનાપર જયપુરમાં ચોકી કરતા હતા, તેમને મારી પાસે બોલાવી, કેદખાનામાં અને કોઈ મળવા આગ્યું હતું કે કેમ, તેની તપાસ કરવા માંડી. તેઓએ ચોખ્ખી ના કહી કે કેદખાનામાં કોઈ મળવા આગ્યું નહોતું; પણ એક નાયનારી કેદખાના આગળ આવી બહુ કાલાવાલા કરીને એમ કહેતી હતી કે, મહેરબાની કરીને આટલી ચીટી પેલા કેબને આપી આવો. આ ઉપરથી એક ચોકીવાનને દયા આવી, અને તેની ચીટી નગરઅસ્લીને આપી આગ્યો હતો.

“હીક ! સાંભળ્યું ! આ બધી આગળથી ગોઠવી રાખેલી બાજી હતી, એ નાયનારી તે નૂરમહાલ ! બીજી કોઈ જ નહીં.” મેં જાણું સાંભળીને જવાબ દીધો.

હવે મારાં માણસો પોતાની જૂલ જોઈ ચકચા ! અને પોતાની બૂલને આટલે અગત્ય, એમ ધારી સેએ દિલગીરી થયાં. પણ તેમનાં કરતા મારી દિલગીરી વિશેષ હતી. જોખમદાર તો હું હતો, તેઓ નહોતા. જેમ તેઓ મહિમાદિ પોતાનું મન વાળતા હતા, તેમ મને પણ મારી દિલગીરીમાં મન વાળવાની ન છૂટકે જરૂર પડી

એકે કહ્યું. “ભાઈ ! નરીજમાં હોય તે થાય. આપણા હાથમાં શું છે ?”

“ખરેખર, સત્ય બોલ્યો! કહેવતજ છે કેની કે લખ્યા લેખ મીટે નહીં,” બીજાએ દાપસી પૂરી.

“અરે આપણે શરમને લીધે નીચું જોતું પડશે, તેના કાંઈએ તમે વિચાર કીધો?” એક છુટ્ટો સ્વાર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

“પણ સાળા ચોક્કીવાળાનીજ બૂલ કેની, કે તે વળી ચીટ્ટી હાથો-હાથ આપી આવ્યો?” ચોથાએ પોતાનું ડહાપણ બતાવ્યું.

“જવા દે; હવે એ વાત, બન્યું તે નહીં બન્યું થનાર નથી! નસીબમાં હોય તે ખરું; જરૂરી અઘાહતાલાકી મરણ!”

મારે પણ આ લોકોની વાત સાંભળીને નસીબમાં હોય તે ખરું, એમ માન્યા વગર છૂટકો નહોતો. હું આજે કાંઈ સાથે ઝાઝું જાલતો નહોતો, તેમ કાંઈ મારી સાથે વાત કરવાની પણ હિંમત કરતું નહોતું. એમ કરતાં કરતાં અમે આગ્રા આવી પહોંચ્યા.

મારા આગ્રાની ખબર તરત મીરજુમલાને પડી. તેણે મને તેડવાને એક માણસ મોકલ્યો! અને તેના હુકમ મુજબ તેની મુલાકાત લેવા હું ગયો. તેને મળવામાં મને બીલકુલ ખોટી ચું પડ્યું નહીં.

“અઘાહના નામથીહું તને પૂછું છું; બોલ. જે ઘોંઘાળો મેં સાંભળ્યો છે તે ખરો છે કે ખોટો?” તેણે દમમાં જ મને પૂછ્યું.

“નામવર! તે તદ્દન ખરું છે! નજરઅલ્લીના નાસી જવા માટે સૌથી વધારે હું દિલગીર છું. હું બધા ખુલાસો કરવાને તૈયાર છું!” આમ કહીને જે કાંઈ બન્યું હતું, તે શરૂઆતથી મેં તેને કહેવા માંડ્યું.

“બસ! તે એને કેદ કેવી રીતે કીધો તે મારે જાણવું નથી. તે કેવી રીતે નાસી ગયો તે મને જણાવ!” મને બોલતાં અઘાહીને જુમલા મને કહેવા લાગ્યો.

મારા શોકમાં હું ધણી વાત બૂલી પણ ગયો હતો, અને બસારે વળી તે મને દમમાં પૂછતો હતો, તેથી મારું મગજ સ્થિર રહી શક્યું નહીં. મને જે કાંઈ યાદ આવ્યું, તે ઉત્તરું સુતરું તેને કહી સંભળાવ્યું.

બધી વાત સાંભળી લઈને જુમલા મને કહેવા લાગ્યો; “સાદીક! ઔરંગઝેબે તારે વાસ્તે મને જે કહ્યું હતું તે ખરેખર છે. જો તને એક કામ સોંપવામાં આવે, તો તું નહીં તે પાર પાડે, પણ વચ્ચે જો કાંઈ સ્ત્રીની વાત આવી, તો તારાપર બીલકુલ બરોસો રાખવો નહીં. તારા પદનાં ચાલી ચકશે નહીં. તે મને ધજોજ નિરાસ કર્યો છે. હવે મને તારો ખપ નથી. તું આગ્રામાં આવ્યો છે, તેની ખબર દારાને પહોંચી ગઈ છે. વળી તારી જૂલને લીધે એના લશ્કરમાંના સરસ ઘોડેસ્વારો

માર્ગ ગયા, તેથી એ ધણો ગુસ્સે થયો છે. તે તારું મોત માંગશે, માટે તારે જીવું હોય ત્યાં નાથી જા! ડાહ્યો હોય તો પાછો ઔરંગઝેબ પાગે જા.”

આટલું કહી તેણે મને જવાની રજા આપી. આજે હું એને કરી જવાજ આપી શક્યો નહીં. હું એમને એમ બહાર ચાલી આવ્યો. રસ્તામાં મને યાસમીન મળ્યો. મારાપર પડેલી આકૃતથી મેં તેને વાકેફ કીધો. ગુલામનું શું થયું. નજરઅસ્લી કેવી રીતે નાસી ગયો અને મીરજુમલાએ મને રજા આપી, તે સર્વે મેં એને કહ્યું. તે સાંભળી એ પણ ધણો દિલગીર થયો. ગુલામની વાત સાંભળી એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

એણે પણ મને આશ્રા હોડી ચાલ્યા જવા આમદ કીધો! દારા અતિશય ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. એ વખત મારો જાન લેવામાં એ નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો, તેથી આ વખતે તે મને જીવતો જવા દે, એવી આશા નહોતી. મેં પણ જીમલા અને યાસમીનની સલાહ પ્રમાણે તરત શહેર હોડી જવા વિચાર કર્યો. તેથી યાસમીનની રજા લઈને એકદમ હું મારા મુકામપર આવ્યો. સુલેમાન અને હુસ્યાને ઉપડી જવા વિશે એતાબ્યા, અને તેઓ પણ મારી સાથે આવનાર હોવાથી તરત તૈયાર થઈ ગયા. ઘણા થોડા વખતમાં અમે ત્રણ જણા આગ્રાને સલામ કરી નીકળી પડ્યા!

મારું મગજ અવનવા બનાવેથી એટલું તો ઘેરાઈ ગયું હતું કે, આગ્રાનું રાજકીય પ્રકરણ હમણાં કેમ ચાલતું હતું, તે જાણવાનો મને ખીલકુલ અવકાશ મળ્યો નહીં. આશ્રા હોજા પછી મને વિચાર થયો કે, ઔરંગઝેબ પાસે હું જઈ તો છું; પણ મને આશ્રામાં શું ચાલે છે તે વિશે પૂછશે, અને હું કરી જવાજ દઈ શકીશ નહીં તો મને કેટલું ખરાબ લાગશે! ઉતાવળમાં આ વિશે યાસમીનને પણ પૂછવાનું હું ભૂલી ગયો, તેથી સુલેમાનને એક કામજા લખી આપી યાસમીન પાસે તેને મોકલ્યો અને શાહજહાન તથા દારા શું કામમાં રોકાઈ ગયા છે, તેમ જ મીરજુમલા આશ્રામાં રહીને શું કરવા માંજે છે, તે વિશે એ જ કાંઈ જાણતો હોય તે મને તરત લખી જણાવવા મેં એને લખ્યું.

થોડા જ વખતમાં સુલેમાન સાથે યાસમીને મને નીચલો જવાજ લખી મોકલ્યો.

“દોસ્ત સાદીક!

“મીર જીમલાએ નામદાર શાહજહાનની મોટી મહેરબાની મેળવી તાગડબિજા કરે છે. ગોવગઢોડાના હીરાથી બાદશાહ ખુશખુશ થઈ ગયો છે. ફત્તહારપર ચડાઈ કરવાનો બાદશાહનો વિચાર હતો, તે મીરજુમલાએ ફેરવી નાંખ્યો છે. અને ગોવગઢોડાપર એક ચડાઈ કરી તેને સર કરવા આ બંને જણાઓએ કાવત્રો રચ્યાં છે. વળી એનું પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે,

એક મોટું લશ્કર તૈયાર કરી મીર જુમલાની સરદારી હેઠળ તેને મુકવામાં શાહજહાનનો ખીન્ને પણ હેતુ છે. દારાના તુમાખી સ્વભાવથી બાદશાહ ગુસ્સે થયો છે, તેથી તેની સત્તા ઓછી કરવામાં મીર જુમલા મદદગાર થઈ પડશે, એવી તેમને આશા છે. દારા આ યોજના પસંદ કરતો નથી; મીર જુમલા મોટું લશ્કર લઈને દખણમાં જાય, તેનો અર્થ એટલો જ તે કરે છે કે, ઔરંગઝેબ સાથે આ લશ્કર જરૂર મળી જશે! માટે આ લશ્કરને દખણમાં જતાં અટકાવવા દારા મથ્યો, પણ તેમાં દારા નિષ્ફળ ગયો છે. બાદશાહે મીર જુમલાને દખણ જવા માટે પ્રમાણે કાઢ્યાં છે.

“છતાં દારા ખીજી યુક્તિમાં ફતેહ પામ્યો છે. એના ધણા આગ્રહથી શાહજહાને મીર જુમલા પાસે કેટલીક શરતો કરાવી છે. ઔરંગઝેબનાં લશ્કરની મદદ ખીલકુલ માંગવી નહીં, મીર જુમલાએ પોતે જ સરદારી રાખવી, ઔરંગઝેબે દોલતાબાદમાં રહીને પોતાની હાકમી સાચવ્યા કરવી. આથી પણ વિશેષ સખત શરત એ છે કે, મીર જુમલાએ પોતાની સારી વતંચુક અને નિમકહલાલી માટે—બહિષ્કારીમાં—પોતાના કુટુંબને આમાં મૂકીને જવું. જો તે નિમકહલાલ નહીં નીકળે તો તેના ઓકરાઓને કેદ કરવામાં આવશે. ઉઘી શરતથી અમીરને બહુ ખોટું લાગ્યું હતું, પરંતુ શાહનશાહ તેને મનાવી લેવા શક્તિવાન થયો છે.

“થોડા વખતમાં મીર જુમલા પોતાનાં લશ્કર સાથે અહીંથી ઉપડશે, તેની સાથે હું પણ આવવાનો છું, એટલે આપણે ફરી દખણમાં મળીશું. વધારે કાંઈ લખવા જેવું રહ્યું નથી. ખોદા પાસે દુવા માંગું છું કે, તે પાક પરવરદેગાર હમિયાં તારી આબાદી કરે. યાસમીન.”

આ પત્ર વાંચી હું ધણો ખુશી થયો. આ ખબર મને ધણા અગત્યના મળ્યા હતા એમ મને લાગ્યું. અલબત્ત, ઔરંગઝેબ આ સમાચાર સાંભળી ખુશી થશે કે નહીં, તે હું કહી શકતો નથી; પણ તે પોતાનું કામ કાઢી લેવાને જરૂર કાંઈ પણ યુક્તિ શોધી કાઢશે, એમ હું ધારતો હતો.

મારે હવે આ જગ્યાએ વધારે ચોલવાની જરૂર નહોતી. તેથી મેં ઉપડવા વિચાર કર્યો. બહારોબહાર દખણનો રસ્તો લેવાને બદલે મને જમ્મુપુર જવાનું મન થયું. જો હું જમ્મુપુર ગઈ તો મહારાજાને પણ ફરી એકવાર મળાય, તેમ જ ગુલાબની કબર આગળ સેજદો પણ કરી અવાય. આ વિચારથી મેં પહેલાં જમ્મુપુર જવાનો, અને પછી લાંબી દખણમાં જવાનો મેં ઠરાવ કીધો.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

રસ્તામાં.

મારો સૂર્ય હાલ અરત પાગ્યો હતો. મીર હુમલાએ મને રંગ આપી હતી, તેથી મને પહેલાં જોટલું માનઅકરામ મળે તેવી આશા જ નહોતી. જયપુરમાં મહારાજને મારા આવવાની ખબર પહોંચાડવામાં આવી, પેણુ બહાનું કાઢી તેણે મને મળવા ના પાડી. તેમ જ મારા ઉતારા માટે પણ કરો બદોબસ્ત કર્યો નહીં. તે જાણતો હતો કે, આ વખતે હું કંઈ મોટી કીમતી બેટ સોગાદો લાગ્યો નથી. નજરઅલી મારા હાથમાંથી છટકી ગયો હતો અને મને નોકરીપરથી ઉખેડી નાંખવામાં આવ્યો હતો, આ બધું તે જાણતો હોવાથી મને નહીં મળે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. મને ઉતરવાને બીજી જગ્યા નહીં મળવાથી, હું ત્યાંના મુસાફરખાનામાં જઈને ઉતર્યો. મારી સાથે આ વખતે મુલેમાન અને હુમ્મો હતા. મુસાફરખાનામાં ગયા બાદ હુમ્મોએ મારો સામાન ખરાબર ગોઠવ્યો, અને મુલેમાન ગામમાંથી થોડાક ચાવલ લઈ આવીને પકાવવા બેઠો. મહારાજએ મને મળવા ના પાડી, એટલે હવે અહીં રહેવામાં મારો હેતુ માત્ર ગુલાખની કબરને મેજદો કરવા વિના બીજો નહતો અને તેથી બેગજનથી પરવારીને તરત હું ત્યાં જવા નીકળ્યો. ગુલાખની કબર એક વાડીમાં હતી, અને ત્યાં એક ધરડો સીપાઈ દમેશાં ચોકી કરતો હતો. અંદર દાખલ થવા દેવાને માટે પેલા સીપાઈના હાથમાં મેં કેટલાક પૈસા મૂક્યા, એટલે તરત મને અંદર જવા દેવામાં આવ્યો. કબર પાસે જઈને ગુલાખને સંભારી હું ધણું રજો, તથા તેનું જે કમેલ થયું તે માટે નૂરમ-હાલને શાપ દેવા લાગ્યો તેના આત્માની મુક્તિ માટે મેં પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી. બાદ ત્યાંથી હું પાછો મુસાફરખાનામાં આવ્યો.

જે ઠંઠાણે હું ઉતર્યો હતો તેમાં મુસલમાનો જ એકલા ન હોના આવતા, પણ હિંદુઓ સુદાં ત્યાં આવીને ઉતરતા હતા. વળી જેમ આમાંમાં કે દખણમાં હિંદુ મુસલમાન લડી મરતા હતા, તેમ આ લોકો લડતા નહોતા, પરંતુ એકબીજા સાથે ભાઈચારાથી વર્તતા હતા. જો કે તેઓ એકબીજાને કદી જોગખતા નહીં હોય, ગમે તે ગામથી આવેલા હોય, તે છતાં તેઓ એક બીજા સાથે તરત દોસ્તી કરતા ખેર આરીયત પૂછતા આને પણ જ્યારે હું પાછો ફર્યો, ત્યારે આ લોકો ખાઈ પી પરવારી, બધા જોળકુડાળું વળી બેઠા હતા, અને વખત પસાર કરવાને ગપ્પા મારતા હતા. જેવો હું ત્યાં દાખલ થયો, એટલે તેઓની નજર મારા તરફ ખેંચાઈ. મારી સાથે બે માણસો હતાં, તેમ જ વળી હું રવાજમાં રહ્યો હતો, તેથી તેઓ મને કંઈ મોટો માણસ ધારના હતા. જ્યારે હું પાછો

આવ્યો, ત્યારે મને જોઈને એક ધરડો મુસલમાન કે જે ગંભીર ચહેરે બધાંની વચ્ચે બેઠો હતો, તેણે મને નીચા વળી સલામઆલેકુમ કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો! હું તેને જવાબ આપી તેની પાસે ગયો; એટલે તેઓ શું વાતના ગપ્પા મારતા હતા તે મને જણાવ્યું. હિંદુઓ વધારે જુલમગાર હતા કે મુસલમાનો, તે વિશે તેઓ તકરાર કરતા હતા, અને તે તકરારમાં સામેલ થવાનું પેલા જુદાએ મને કહ્યું. તેપરથી મારા પિતા સદુલાખાનપર જે જુલમ મુખરવામાં આવ્યો હતો, તેમ જ તેમને કહી સંભળાવ્યો.

“રાસ્ત હોયગા! મगर यक आदमीका जुजुमसे सय महमदीयानहुं जुजुमगार ठराना अच्छा नहीं!” મારો દાખલો સાંભળી તે તકરાર કરવા લાગ્યો.

“અચ્છા, दुसरी એક આત મુને, जोयबड़ोडके बादशाहने बहुत जुजुम डीया हय. इसकी आत मय दीजी तो नहीं हय, मगर सुनी हय! आपकी भरजी होयगी, तो मय सुनाऊंगा,”

“હાં, તો હમકુ મહેરબાની કરકે સુનાવો!” તેઓ એકે અવાજે બોલ્યા! તેઓએ પોતાની ચલમ તૈયાર કીધી અને વાત સાંભળવાને ટદાર યદને બેઠો. આ ઉપરથી કુતુબશાહને વિશે મેં જે કંઈ સાંભળ્યું હતું તે મેં કહી સંભળાવ્યું.

મારી વાત સાંભળી રહ્યા પછી, પાછો પેલા ધરડો મુસલમાન બોલવા લાગ્યો; “મયને બી સુનાહય કે क़ुतुबशाह बहुत जुजुमगार हय. मगर देखो अपना दीन इसकु ऐसा बनानेहुं नहीं इरमाता; मगर ये हिंदु लोगोमें इसका दीन बदल करानेहुं इरमाता. जे आपकी भरजी होयगी तो ऐक कथा, सइअर दाખला मौख कहेगा, और तुमेरी आतर जमे कहेगा કે, यह हिंदुओका दीन आपना महअसे बदतर हय.”

“અપ્પ જાને દો જનાખ! यह कारवानसरा क्या कुछ तकरार करनेकी जगा हय! जाने दो येह बात!” વખતે તકરાર વધી પડી, હિંદુઓનાં દીલ દુઃખાય, તો તે અટકાવવાના હેતુથી એક બીજા ધરડો મુસલમાન વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. આ વાત સૌને પસંદ પડી, તેથી તેઓએ આ વાત બંધ કરી, બીજી વાત ઉપાડી.

“धस शहर में यदरेजके अवस बहुत मअयार जनाव हुवा हय. यक गानेवालीका भून हुवाया.” એક જણે બીજી વાત કાઢી, જે ગુલાખના ખૂનની હતી.

“यह लुड हय वो गानेवाली और नायनेवाली ही डेही थी।” મેં કહ્યું.

“वो मेरेकु जनाय मआमुल नहीं हय! मगर वो लोग सय साथ मुसाफरी करतेये!”

“હાં, વો સમ્ય હય!”

“ઔર લૌગો ઐસાબી બોલતે હૈ કે, યક જ્યાંમદે વો લરઝ મયાનેકું ગયે, ઔર જીલમે હિસકું છુરી માર દીયા!”

“વોબી જીટ હય!”

“જનામ, આપકું સજલીમ માત્રુમ હય? મહેરખાની કરકે દમ સમ્ય બાલ સુનાયગા?”

“મઆફ કરો! વો જ્યાંમદે મય ખુદહુ, ઔર વો લરકીડી સાથ મ શાદી કરને વાલાયા. હિસકું વો ખદમાસ હોમ લે ગયેથે, મય હિસકું જી છુડાનેકું ગયે તખ વો ખીચારીકુ યક નાપાક ઔરતને ખજર ખેચ મારડાયા! આટલું કહેતાં મારુ મ્હોડું ઉતરી ગયું, અને જો વધારે બોલતે તો મારી આંખમાંથી આંસુ પડ્યા વગર રહેતે નહીં. મારો આ દેખાવ જોઈ તેઓએ મને આ વિશે કાંઈ વધારે પૂછ્યું નહીં. મારી દલગીરી દૂર કરવા તેઓએ તરતજ વાત ફેરવી નાંખી. આડા અવગણ ગળ્યા માયાં, અને પછી રાત ગાડુ વીતી જવાથી સૌ ઉઠી ગયા.

ખીજ સવારે ઉઠીને આગલી રાતની મીઠાસમાં જોડલા એક હિંદુની પાસે હું ગયો. તેણે મને કહ્યું હતું કે, તે દખલમાં જવાનો હતો, અને જો તેનો સંગાત મળે તો વધારે સારું, એ વિચારથી હું તેની પાસે ગયો. તે પશુ મારી સાથે આવવાને ધણો રાજી હતો. તેથી મને જમીને વહેલા તૈયાર થવાને કહ્યું. હું સુલેમાન પાસે ગયો, અને તે જ દિવસે આપણે ઉપડી જવું એમ મેં એને જણાવ્યું. હુમ્મ્યાએ મારો સામાન બાંધી દીધો, અને અમારા ઘોડાઓને પશુ તૈયાર કરી દીધા. અમે તરત જમી લીધું કે, એટલામાં અમારો હિંદુ સાથી અમને બોલાવવા આવ્યો. અમારે પશુ કાંઈ ખોટી થવાનું નહોતું, તેથી અમે ચારે જણુ જમપુર છોડી નીકળ્યા.

રસ્તો કાપવાના હેતુથી મેં તેને કાંઈ વાત ચલાવવાને કહ્યું, અને એ વળી વાત કરવામાં બધાને પહેંચી વળે એવો માવમ પડ્યો. તેણે તો જે વાત ચલાવવા માંડી તે એવી ચલાવી કે હું તો રસ્તાનું પશુ જાન જૂલવા લાગ્યો, ને વાતમાં જ તક્લીન થઈ ગયો. એક બાજુ પેલો હિંદુ મને વાતો કહેતો હતો, તેથી અમે બંને સાથે ચાલતા હતા. અને ખીજ બાજુ હુમ્મ્યા સુલેમાનને વાતો કહેતો હતો, તેથી તેઓ સાથે સાથે અમારી પાછળ આવતા હતા. એક સાંજ પડવા ખાલી સારે અમારી વાતો પૂરી થઈ, તેણે જે સરસ વાત મને કહી સળંગાવી તેથી હું ધણો ખુશ ખુશ થઈ ગયો, અને તેનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. હું દિલગીર હતો કે, મને વાતો આવડતી નહોતી, નહીં તો હું પશુ તેને એકાદ કહી સળંગાવત.

પશુ અમે અમારી વાતમાં એટલા તો ગુલતાન થઈ ગયા હતા

કે, અમે તદ્દન ખોટા રસ્તે ચાલવા લાગ્યા. જ્યારે અમારી વાત પૂરી થઈ ત્યારે મને માલમ પડ્યું કે, અમે આડે રસ્તે જઈ ચડ્યા છીએ. આ જોઈ હું ધણો દિલગીર થયો, અને અમને નહીં ચેતાવવા માટે મુલેમાનને કંપકો આપવા લાગ્યો. મુલેમાને માત્ર જવાબમાં એટલું જ કહ્યું કે, હુઆની વાત બહુ જ ફક્ડ હતી, તેથી તે ધ્યાન દઈને સાંભળતો હતો. વળી તમે આગળ ચાલતા હતા, તેથી મેં કંઈ રસ્તાનું ઝાઝું ધ્યાન આપ્યું નહીં. તેનું આ સાંભળીને મારે કંઈ બોલવાનું રહ્યું નહીં, કારણ કે મારી પશુ બૂલ થઈ હતી. આ જોઈ મારો સાથી મને પૂછવા લાગ્યો કે, "હવે શું કરવું?"

"વળી પાછા ફરવું!" મેં કાંઈક ગુસ્સાથી જવાબ દીધો.

"નહીં, નહીં. તેમ શું કામ કરો છો? આપણે અજમેરના રસ્તા તરફ છઈએ. માટે હવે અજમેર જ ચાલો. ત્યાં શેખખાજે મોયુદીન પીરની કબર છે; તે જોઈને પછી દખલ જાઓ!" તે મને કહેવા લાગ્યો.

"અરે! પણ મને બીલકુલ વખત નથી, તેમ કબરો જોવા જવાનું મન પણ નથી."

"કમા! નમને કંઈ ધર્મપર આસ્થા છે કે નહીં? હું જગન્નાથની ભક્તિએ ગયો હતો, ત્યારે છેલ્લા પાંચ ગાઉ જાકી રહ્યા ત્યારે આમે રસ્તે કાંઈ જોડીને ઉઠે એમ કરતો ગયો હતો. અને તમારે તો થોડાપર જવાનું છે ને તમે જતા નથી."

"તેં કસરત તો ઠીક કીધી, પણ તેં રાજખુશીથી કીધી હતી કે કાંઈના કલાથી?"

"અરે માહેબ! મેં મોટું પાપ કીધું હતું!"

"શું પાપ કીધું હતું?"

"મારાથી બૂલમાં એક દલ્લા થઈ હતી!"

"આ તો બહુ જ મોટું પાપ કહેવાય!" મારાથી દલ્લા વગર રહેવાનું નહીં. મારો સાથી બેઠો ગમતી હતો. કંઈ કંઈ નવા કુખાઓ જોડી દેહાડતો! ધડીકમાં વાતો કહેતો, તો વળી ધડીકમાં ગાયન પણ લગાડતો. ખરું કહું તો એને લીધે મને મુસાફરીનો બીલકુલ દટાણો આવ્યો નહીં. બીજા થોડા વખતમાં અમે અજમેર આવી પહોંચ્યા.

અજમેરમાં પીરની કબર ચિવાય બીજું કંઈ ખાસ જોવા લાયક નથી. આ પીર આખા હિંદુસ્તાનમાં એટલા તો પ્રખ્યાત હતા કે, ધણે દરથી પણ લોકો પીરની દરગાહ સરીફની મુલાકાત લેવા આવતા હતા. ત્યારે હું જોવા ગયો, ત્યારે પણ પુરુષ લોકો ત્યાં આવ્યા હતા, અને મને જગ્યાવવામાં આવ્યું હતું કે, દરેક જગદારગમનાં પુરુષ લોકો ત્યાં આવતા હતાં.

અમે અજમેર રાતે પહોંચ્યા હતા અને રાતની રાત એક ધરમ-શાળામાં પડી રહ્યા. સવારના પ્યોરમાં ઉઠીને હું એકલો પીરની દરગાહ જોવા ગયો. ત્યાં જઈ આવ્યા પછી, મારા સાથીની મેં તપાસ કીધી તો માલમ પડ્યું કે, તે તો રાતના અમે ઉઘી ગયા પછી ક્યાંઈ જતો રહ્યો છે. તે આટલે સૂધી મારી સાથે આવ્યો, અને હવે કહ્યા વગર અમને અમ ક્યાં ચાલી ગયો દરો, અમ હું વિચારતો હતો, એટલામાં જ તે એક ખીજા જ ઘોડાપર સ્વાર થઈને મારી પાસે આવી પહોંચ્યો.

“અરે! આનો શું અર્થ? આ ઘોડો ક્યાંથી લાવ્યો?” મેં તેના ઘોડા તરફ આંગળી કરીને કહ્યું.

“આ ગામમાં મારો એક દોસ્તદાર રહે છે. તેને મળી આવવાનું મને મન થયું, તેથી જરા તેને ત્યાં હું ગયો અને રાત પછુ તેને ત્યાં જ પડી રહ્યો. મારો ઘોડો તેને એટલો તો પસંદ પડ્યો કે, તેણે બહોસ કરી અમારા ઘોડા અદલાબદલ કીધા. ચાલો, તમે તૈયાર થયા કે નહીં? દહાડો હવે ચડી ગય છે.”

તેનો જવાબ સાંભળી હું વિચારમાં પડ્યો. તે જૂઠું બોલતો હોય અમ મને લાગ્યું. કારણ કે તે લાંબી મુસાફરીએ જઈ આવીને ચાકી કેમ નહીં ગયો હોય અમ મને લાગ્યું. વળી તેનો ઘોડો પણ તમેલા-માંપી તરત લાવેલો હોય અમ મને લાગ્યું નહીં. મારા મનનો વિચાર તે ઝટ સમજી ગયો, અને તેથી મને તે ખુલાસો કરવા લાગ્યો.

“તમને અમ લાગતું દરો કે, મારો ઘોડો ચાકી ગયો છે. પણ અમ નથી. મારો દોસ્તદાર આજે સવારે એને જરા આમતેમ ફેરવી લાવ્યો હતો, અને વળી એક કલાકમાં મેં તેનાપર સવારી કીધી છે તેથી તમને એ થઈલો લાગતો દરો. પણ આપણે નસીરાબાદ સૂધી જવાને કોઈ દરકત નથી.”

તેનો આ જવાબ સાંભળી મને કાંઈક સંતોષ મળ્યો, એટલે અમે તૈયાર થઈને નસીરાબાદ જવા નીકળ્યા.

મકરણ ૪૫ મું.

હુદારનો સરદાર !

અમે રસ્તે પડ્યા. પાછો મારો સાથી ગરબા છાંટવા લાગ્યો. અમે ઘોડેક આધે ગયા હોઈશું કે અમને એક વલ્લજરાની પોડ મળી. તેમને રસ્તામાં બીચ લોહોએ છુટા દતા, તેથી તેઓ તે વિશે ફરીયાદ કરવાને અજમેર જતા હતા. મારા દોસ્તદારે તેમને અજમેરને બદલે

નસીરાબાદ જઈ ત્યાંના રાજાને ફરીયાદ કરવાની સલાહ આપી. કારણ કે તેમ કીધાથી ઇન્સાફ જલદી મળી શકશે એમ તેણે, તેમને જણાવ્યું. પણ આ વલુજરાઓએ સલાહ કબુલ કીધી નહીં અને અજમેરને રસ્તે જ તેઓ ચાલ્યા ગયા. તેમના ગયા પછી આગળ વધતાં, દાખલીના કિલ્લા આવ્યો. તે ખતાવતાં મારા દોસ્તદારે કહ્યું, એ બહુ જૂના વખતનો છે. હવે તો ખંડિયર થઈ ગયું છે, અને તેમાં કંઈ રહેતું નથી. માત્ર થોડીક પળમાં જ મેં તેની જૂલ ભાંગી. તે જ કિલ્લામાંથી બીલોનું એક મોડું ટોળું તીકળી આવ્યું અને અમને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધા.

પેલો મારો સાથી મારા મોં આગળથી તરત ખસીને બાજુએ ઉભો રહ્યો, અને ખડખડ હસવા લાગ્યો! હું અજબથ થયો કે, આ માણસને કેમ પકડવામાં આવ્યો નહીં! પણ મને તરત માલમ પડ્યું કે, એ એક ઠગ-જગતપણી જત્રાનો, એક માંકડની હસા માટે ઉડ્યેસ કરનારો ઠગ હતો! આગલી રાત્રે જે દોસ્તદારને ત્યાં જવાનું એ કહેતો હતો, તે બીજો કંઈ જ નહીં, પણ આ કિલ્લામાં જ જઈ આવ્યો હતો, તે મોટા શિકાર હાથમાં આવે છે તેની ચેતવણી આપવાને તે ગયેલો હોવો જોઈએ, એમ મને કલ્પના થઈ! આ જોઈને મારી ખાત્રી થઈ કે, અમે જાણી જોઈને એક હુંટારાના હાથમાં ફસી પડ્યા છીએ, અને તેની બોળી બોળી વાતોને લીધે અમે ઉધે રસ્તે દોરાયા હતા.

અમને જેવા ઘેરી લેવામાં આવ્યા કે અમે ત્રણે જણા તેમની સામે થવા લાગ્યા. અમે માત્ર ત્રણ, અને તે લોકોનું તો મોડું ટોળું! અમારું કશું ચાલ્યું નહીં. અમને કેદ કરીને દાખલીના કિલ્લામાં લઈ ગયા, કિલ્લામાં લઈ જઈને અમને એક મોટા આરડામાં પુરવામાં આવ્યા. સુલેમાન અને હુસ્યો પણ મારી સાથે જ હતા તેઓએ પણ આ નવી આકતની કસી પ્હીક રાખી નહોતી. તેઓ પોતાનાં નશીજનો વાંક કાઢવા લાગ્યા.

“સાહેબ! હિંદુઓનો કશો ભરોસો કરવો નહીં. તેણે આપણને ફસાવ્યા છે. પણ એ લોકો આપણને શું કરવા માગે છે? જો તેઓ હુંટવા માંગતા હોય તો લલે તેઓ આપણાં માલપાણી લઈને આપણને જવા દે!” હુસ્યો મને કહેવા લાગ્યો.

“હું ધારું છું કે, આ માણસોની ઉપર બીજો કંઈ બળવાન માણસ હોવો જોઈએ. આ બીલો પોતાની મરજીથી આમ નહીં કરતા હોય;” સુલેમાને પોતાનો વિચાર કહ્યો.

મેં જવાબ દીધો કે; “હું તેમ ધારતો નથી. પણ વખત આવે સૌ માલમ પડશે.” અને તેમ જ થયું. થોડા વખતમાં જ અમને પ્હાર કાઢવામાં આવ્યા અને એક વિશાળ આરડામાં લઈ ગયા. મારી અગ્ન-

યશી વચ્ચે નગ્નસ્થિતીને ત્યાં બેઠેલા જોયો. મને ત્યાં આવતો જોઈને તે હસવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું: “કેમ બચ્ચા સાદિક! બાજુ ઉલટી ગઈ કે? હવે તું મારો કેદી છે, અને જોઈ હું કે તું અહીંથી કેવી રીતે નાસ્તી જાય છે? મને કેદ કરવા તું માંગતો હતો કેમ? તારે આ કામથી ઉલટા દૂર રહેવું જોઈતું હતું!”

“મને કેદ શા માટે કરવામાં આવ્યો છે? શું તમે મારો જાન લેવા માંગો છો?” મેં તેને પૂછ્યું.

“મને તારે વિશે એક શક છે. જો તે શક ખરો હોય તો તારો જાન લઈશ નહીં; પણ વારુ, મારી વીંટી ક્યાં છે?”

તેના આ સવાલથી હું આશ્ચર્ય પામ્યો. તેની વીંટી મારી પામી છે તે એ ક્યાંથી જાણે?

મારી અજાણ્યપણી જોઈને તે પાછો કહેવા લાગ્યો: “તને અજાણ્યપણી વાગે છે કે આ વાત મેં કેમ જાણી. પણ તું જૂલી જાય છે કે, તે તે વીંટીની વાત જયપુરના મહારાજાને કહી હતી. શાલ હવે તે વીંટી લાવ!”

મેં તરત તે મારા ગળામાંથી કાઢી આપી, પણ તેની સાથે મારી વીંટીપર એની નજર પડી.

“અરે! તારી પામે પણ શું આમાંની વીંટી છે કે? એ તને કેવી રીતે મળી તે મને કહે!”

મેં ખરી હકીકત તેને કહી. સાંભળી રહીને તે કાંઈ વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તે બોલ્યો: “તેમ જ છે. સાદિક! આજથી તારો જાન સહીસવામત છે. પરંતુ તારી આખી હાંધી તારે કેદખાનામાં કાઢવી પડશે.”

“નશીબમાં લખ્યું હશે તે થશે, પરંતુ મહેરબાની કરી મને એટલું જણાવો કે મારાં માથાપ કોણ હત્યા.”

“તારાં માથાપ! કેમ તું જ કહે છે કેની કે, સદુક્ષાખાન તારો પાપ હતો!”

“હા. પણ અમારા કેદખાનામાં તે મને એમ સમજાવવા માંગતો હતો કે, એ મારો ખરો બાપ નહોતો. તેની જીભ કપાઈ ગઈ હતી એટલે તે કશું બોલી શક્યો નહીં.”

“તે જાણવાથી તને કાંઈ ફાયદો નથી. તેમ મારે મ્હોડેથી તું કદી ને જતીત સાંભળશે નહીં. તું જીવે ત્યાંસુધી તારે આ કેદખાનામાં રહેવું પડશે!”

“શા માટે?”

“શું તું મને આ સવાલ પૂછવાની દીમન કરે છે? શું તે ગુલામને નય ડી નકેની મૂડી? નૂરમદનને તે જમાડી નકેલી? મીરજુમ-

જાને માટે તું મને પેકડવા નહોતો નીકળ્યો ? આ બધું તું કેમ જૂલી ગય છે ? અણહના નામથી કહું છું કે, જો મેં તારા બચપણમાં સોગંદ નહીં ખાધા હોત તો આજે હું તને શ્રવતો રહેવા નહીં દેત !” ગુસ્સો કરી તે મને કહેવા લાગ્યો.

“જનાબ ! મારાપર જે તહોમતો મૂકવામાં આવ્યાં છે—

“ખામોશ ! મારે તારો બચાવ સાંભળવો નથી. તું જે કામો કર્યાં છે, તેનો બદલો તને આપવો જોઈએ. પેલા લુચ્ચાને માટે તો નફા જ છે કે, તે આજે રાતે મરવો જ જોઈએ !”

“તે મૂખો છે ! તેનામાં અકલ નથી ! મહેરબાની કરી એને છોડી મૂકા !”

“તેને છોડી મૂકું ? જે કુતરાએ ઔરંગઝેબના મોં આગળ મારી દીકરીની આખરુ લીધી, તેને હું જવા દઉં ? તેમ કદી બનશે નહીં !”

હું વધારે બોલ્યો નહીં. પણ હું કાણ છું, તે જાણવાને કરી એકવાર પ્રયત્ન કર્યો.

નજરઅલી શુરસાથી બોલ્યો; “મેં તને એકવાર કહ્યું તો છે કે મારે મ્હોડેથી તું કદાપિ તારો જતાંત સાંભળશે નહિ. જો તું મારો મિત્ર થયો હોત તો કોઈ દિવસ પણ તું જાણી શકતે, પણ તે તારી તક ગુમાવી દીધી છે, અને હવે તું કંઈ જાણી શકશે નહીં ! સીપાઈ આને અંધારી ઝોરડીમાં લઈ જાવ્યા. જો જો કે એ નાસી નહીં ગય. પેલા લુચ્ચાને તો આજે રાતના પૂરો કરી નાખજો, જાવ્યા !” આટલું બોલીને તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો, અને પેલા લીલો મને લઈ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. જતાં જતાં મેં નજરઅલીને કહ્યું કે, જો લુચ્ચાને તમે બચાવી નહીં શકો, તો બલે. પણ સુલેમાનને મહેરબાની કરી મારશો નહીં. નજરઅલીએ કહ્યું કે, તેને સુલેમાનનો તો ખપ છે, માટે એને મારવામાં આવશે નહીં.

આટલું સાંભળીને લીલો મને એક અંધારી ઝોરડીમાં લઈ ગયા. તેઓ બારણાં બંધ કરીને આલતા થયા, અને હું મારા નસીબને રડતો બેઠો. મારી છંદગી કેવા ચળકતા બલિબ્યથી શરુ થઈ હતી અને હવે તેનો કેવી રીતે અંત આવે છે તેની શીકર મને થવા લાગી. નજરઅલી-ખાનની વર્તણૂક મને ધિક્કારવા જોગ લાગી. પણ આજે મારા હાથમાં કંઈ સત્તા નહોતી. આ કિશ્તમાંથી મારાથી કદી પણ છૂટી શકાશે, એવી મને કંઈ આશા રહી નહીં. મારા મોં આગળ એક લીલ રોટલો અને પાણી મૂકી મેલો, પણ મને તે ખાવાનું લાગ્યું નહીં. મને મારે પોતાને માટે વિચાર આવતો હતો, તેમાં વળી મારે લીધે સુલેમાનને તથા લુચ્ચાને ખમતું પડ્યું, તેથી વધારે લાગતું હતું. રાત અડધી વહી ગઈ

હતી, અને મને લાગ્યું કે, અસાર સૂધીમાં તો ખીચારો હજમ થમદાર પહોંચી ગયો હશે. જે અક્ષાહ એક વખત મને અહીંથી છોડવે, જરૂર લુચ્ચાનું વેર લઈશ, એવો મેં મનમાં ઠરાવ કર્યો.

તે માર્યો ગયો એમ હું ધારતો હતો, પણ એ વિશે મને કાંઈ આવીને કાંઈ ખાસ કશું નહોતું. વળી મુલેમાનનું શું થયું તે પણ ! જાણતો નહોતો. દિવસના જે રાટલાપર હું મારી છંદગી પસાર કરવ લાગ્યો. આમ ને આમ સાત દિવસ સૂધી ચાલ્યા કીધું. સાતમે દિવસે સાંજે એક બીલ મારે સાર રાટલો આપવાને બારણું ઉઘાડીને - અંદર આવ્યો. તે પીછેલો માલમ પડ્યો. ચાલવામાં તે ડોલતો હોય એમ મને લાગ્યું. તેણે આવીને મને રાટલો આપ્યો, એટલામાં તો બહાર દીવાનખાનામાં બંદુકના અવાજ યથા, અને બધાજણે મહારાટમાં હોહો કરતાં આમથી તેમ દોડતા હોય એમ લાગ્યું. આ મહારાટના અવાજ સાંભળીને, પેલા બીલ મારી પામીથી ઉભી પૂછડીએ નાહો, અને ઉતાવળમાં મારા બારણાનું તાળું બંધ કરવાનું જૂલું ગયો.

મને પોતાને આ શું બન્યું, તે જાણવાની આતુરતા થઈ અને કાંઈ પણ જીક વગર હું મારા ઓરડાની બહાર નીકળ્યો. એટલામાં બાલુએથી મુલેમાનનો અવાજ સંભળાયો.

“સાદીક ! સાદીક ! તમે ક્યાં છો ?”

“અરે અહીં છું. મુલેમાન, આમ આવ, આમ આવ, બોલ, બોલ, એ શું થયું ?” મેં તેને એકદમ બોલાવ્યો.

“ચૂપ ચૂપ, ધીમે બોલો. ચાલો એકદમ નાસી જઈએ. બીસી આજે એક મોટી છુટ લઈ આપ્યા છે. દારૂ પીને તેઓ લામ પાડવા બેઠા, તેમાં તકરાર થઈ ને લડી પડ્યા છે. નગરઅક્ષીનું કશું કાંઈ માનનું નથી, ને માને એમ લાગતું નથી. હુદાયત્તા માણસો વેપારીઓ છે. તેને નગરઅક્ષી મારી નાંખવા માંગે છે કે તેઓ પાછા જઈને જોધપુર ફરી પાઠ નહીં કરે. હવે જલદી ચાલો ! નહીં તો કાંઈ અહીં આવશે, ને વળી પાછા પકડાઈ જઈશું.”

દીવાનખાનામાં થઈને અમારાથી બહાર આવી સકાય એમ હતું. અમને કાંઈ પારખી સહે નહીં, માટે બીલના જેવો ડગલો ને ફેટો માર્યો. બાંધીને અમે રાટલા પસાર કરી, અને જીક દારૂ કેર જે દીવાનખાનામાં જ અમે પકડાઈ જઈએ. પણ તરત મને માલમ પડ્યું કે, મારી જીક ખોટી હતી. બધા બીસી આગમવળા મરત જનીને જમીનપર પડ્યા હતા. જાણે તેઓ મરી ગયા હોય તેમ લાગતું હતું. અમે નાસવાની શીકરમાં કાંઈ પણ ઝેરાની દરકાર રાખી નહીં. પણ ઓગિની નગરઅક્ષી વચમાં પડ્યો.

હતો, ત્યાં મારી નજર ગઈ. તે જીતની સામે પડ્યો હતો. તેના ગળામાં એક ઝેરી તીર ભોંકવામાં આવ્યું હતું. તે મુકદ્દમ થઈ પડ્યો હતો. વધારે નેવા વિચારવા હું વિભો રહ્યો નહીં. પણ મુલેમાનની પાછળ પાછળ હું દોડવા લાગ્યો. અમે બહારના દરવાજા આગળ આવી પહોંચ્યા. અમને અટકાવનાર કોઈ હતું નહીં. મુલેમાને મને કહ્યું કે, ખીજું કોઈ ગામડું આવે ત્યાં સુધી રસ્તામાં થોભ્યા વગર પૂર ઝડપે આપણે ચાલી જવું. તેનું કહેવું વાળખી હતું. અમે અમારા જીલના વેશર્મા આગળ વધ્યા. પૂરતું ખાવાનું મળેલું નહીં હોવાથી, અને લાંબું ચાલવાનું હોવાથી અમે થાકી ગયા. પણ કેદખાનું યાદ આવતાં, અમે ઉભા રહેવાના વિચાર જ માંડી વાળવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

હાલહવાલ.

ચાલતાં ચાલતાં છેક સવાર પડી ગઈ ત્યારે અમે એક ગામડામાં આવી પહોંચ્યા. ખજર કાઢતાં માલમ પડ્યું કે, આ ગામનું નામ દેવ-ગીઆ હતું. ગામ દેખાવમાં નાનું હતું. એક નાનો સરખો કિલ્લો માલમ પડતો હતો, અને એક સીધો મોટો સ્તો હતો. કાંઈ પણ નકી ઠરાવ વગર અમે આ રસ્તાપરથી ચાલતા હતા. તેટલામાં જે ત્રણજણને લડતા અમે સાંભળ્યા. તેમની આસપાસ લેકિાનું ટોળું વળ્યું હતું ને તેઓ હાહા હીહી કરતા હસતા હતા. પેલા લડનારાઓ એક બીજા સાથે ગાળો દધને વાત કરતા હતા. અમારે કાંઈ લડાઈ નેવાને હેતુ નહોતો, પણ સહેજ જણવાની ઈચ્છા થઈ અને તેથી મુલેમાન તથા હું ટોળાની વચમાં ગયા, અને પેલા લડનારાઓને જોતાં હું અભય થયો. કારણ કે લડનારાઓમાંનો એક તો મારો-મારે માટે મરનાર-મારો વાતુડો હજમ-લુચ્ચો હજમ હતો. તેને જોઈને અમે બંને જણા આશ્ચર્ય પામ્યા. એ અહીં ક્યાંથી, અને વળી લડાઈ સેના કરે છે? એટલામાં લુચ્ચાએ અમને જોયા. ઘાંટા પાડવાનું બંધ કરી તે મારી પાસે આવ્યો, અને નીચે વળી સલામ કરી જોલવા લાગ્યો; “સલામ, બાબા સલામ. આ બંદો હુસને જોઈને ધણો જ ખુશી છે!”

“લુચ્ચા! હું તને જોઈને ધણો-ધણો-ખુશી થયો છું. પણ આ તકરાર તું કેમ કરે છે?” એ તેને પૂછ્યું.

“અય જનાબ!” લુચ્ચાના આ સ્પષ્ટ સાંભળી, બધા ખડખડ હસી પડ્યા. એક હજમડો, ડાચા ઘેસી મથેલો, બુખ્યા ડાંસ જેવા દેખાતા, શરીરપર ડગલા વગરના માથુસને, સલામપર સલામ કરીને,

“અય જનાબ” કરીને વાત કરે તે જોઇ, લોકોને ગમત પડી, અંતેમાં તેઓ હસીને અમારી વાતો ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યા.

વાત કરવાનું માંડી વાળી અમે લોકોને પહેલે તો વિચરવા લાગ્યાં. ટોળામાંથી બહાર નીકળી, આગળ ચાલવા લાગ્યા, પણ જે માણસ સાથે હુઆને લડતો હતો તે તો અમારી પાછળ પાછળ જ આવવા લાગ્યો. હુઆને તે ખૂબ ગાળો દેતો હતો. “ઓ મુસલમાન કુત્તા ! પેલા પૈસા આપી દે, તને પૈસા લેવાનો શું હક છે ? મારી રજા વગર તું ગામમાં હજમત શાનો કરે ? ગામનો હજમ તો હું છું, તેની તને કાંઈ ખબર છે કે ?”

હવે હું લડાઈનું મૂળ સમજ્યો. હુઆ આ ગામમાં આવીને થોડાક પૈસા મેળવવા માટે ગામનાં લોકોની તેમ જ આગલી રાત્રે મુસાફરખાનામાં આવેલા કેટલાક માણસોની, હજમત કરવા મંડી પડ્યો હતો, તેની જ લડાઈ હતી. આ પ્રમાણે તે સવારના પહેારમાં હજમત કરતો હતો, એટલામાં ગામનો હજમત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને પોતાના ધંધામાં હક વગરનો ભાગ પડાવવા બેઠો, તે જોઈને ખુબ ગુસ્સે થઈ ગયો, અને હુઆનો અસ્તરો ટપટપી વગેરે કાત મારી ફેંકી દીધાં. હુઆએ ઉઠીને પેલાને ગળતી પકડીને ખૂબ ઠાક્યો. આથી તેઓ લડવા લાગ્યા અને તે જોવાને સોડા ભેગું થઈ ગયાં હતાં. અમે જો કે આટલા જતા હતા, તે છતાં કેટલાક મસ્કરે પણ પેલા હજમતી સાથે અમારી પાછળ પાછળ આવતા હતા. હુઆ મને “અય જનાબ” કરી બોલાવતો હતો, તે સાંભળી તેમને ખૂબ મજા પડતી હતી ! અને તેઓ પણ આખે રસ્તે મને મસ્કરીમાં “અય જનાબ” કરી સલામો કરી ખૂબ હસતા હતા. લોકોને સંતાપ દૂર કરવાને હુઆને મેં સમજાવ્યો કે પેલા હજમતને પૈસા આપી દે કે શુભ લેતો દૂર થાય ! હુઆએ તેમ કહ્યું. હજુ લોકો દૂર થતાં નહોતાં, અને અમારે ક્યાં જતું તે અમે કાંઈ નહીં કહ્યું નહોતું. તેથી રસ્તામાં એક આટલાપર, એક ધરડો મુસલમાન ઉભો હતો, તેને સલામઅનેકુમ કરી, થોડાક કલાક તેના ધરમાં ઉતરવા દેવાની અમે અરજ કરાધી. તેણે હા કહી, અને અમે ત્રણે જણા ધરમાં જઈને બારણાં દબને બેઠા, એટલે સૌ શાંત ધીમે ધીમે વિચેરાઈ ગયાં.

અમને આશ્રય આપનારને મેં મારાપર પડેલી વિપત્તિઓ કહી સંજ્ઞાળાવી. હું ઔરંગઝેબનો નોકર છું એમ મેં કહ્યું. તે એને કાંઈ ખરુ લાગ્યું નહીં, તે છતાં તેણે અમને ખાવા લાયક કેટલીક વસ્તુઓ આપી. અમે ભુખ્યા ડાંસ જતી ગયા હતા, તેથી ખાનાને તરત ઇન્સાફ આપ્યો. બાદ હુઆ દિલામાંથી કેવી રીતે નાસી છૂટ્યો, તે જાણવાને અમે આગર દોવાધી તે વાત કહેવાને મેં હુઆને ફરમાવ્યું.

તેણે પોતાની વાત કહેવા માંડી. મારા મહેરમાન ! પહેલાં જે દિવસ તો મારી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં, પણ ત્રીજે દિવસે એક બીવ આવીને મને કહી ગયો કે, મારે મરવાને માટે તૈયાર થઈ રહેવું. પછી તરત જ એક બીજી બીવ મોટું ખજાર લાઈને મારી પાસે આવ્યો. દેવાની કાંઈ પણ માંગણી કર્યા વગર મરવું મને ઠીક લાગ્યું નહીં. વળી મેં જે ત્રણ સોના મહેરો સતાડી રાખી હતી, તેવડે જ આ કસાઈને ફોડાય તો સારું, એ વિચારથી એ અદર આવ્યો કે, હું તેને પગે પડ્યો, અને મને જીવતો જ્યાં દેવાની આવજી કીધી ! મેં મોના મહેરો તેને આપી દીધી, અને મને ફેદખાનામાંથી છાનામાના છોડી દેવા કાવાવાલા કીધા. મહેરો જોઈને તે પણ ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને મને આડે અવજે રૂતે લઈ જઈ, જ્યાં જ્યાં આગળ ચાલ્યો, ત્યાં આગળ આવતા હું તમારે માટે એને કહેવા જતો હતો, એટલામા તો એણે મને ધક્કો મારી બારણા મધ કી દીધા. તમને છોડવાને મારા હાથમા કાંઈ ઉપાય નહીં હોવાથી, હું મારો પોતાનો જાન બચાવવા માટે, ત્યાંથી દોડીને આ બાલુ આવ્યો આવ્યો. આ ગામમા આવ્યો ત્યારે મારી પામે બીવકુલ પૈસા હતા નહિ, મારી જાન મહેનતથી થોડુંક કમાનાનો કરાવ કીધા અને તેમ કરવામાં થું બન્યું તે તો નમે જાણો છો.

તેની વાત સાંભળીને મેં તેને કહ્યું : “તું નસીમવાળો છે ! પણ હવેથી તારા જાતભાઈ સાથે દરીકાઈ કરતાં પહેલાં વિચાર કરજો કે કસાઈ પડાય નહિ !”

ખાં મુયેમાને, અમે કેવી રીતે છૂટયા તે એને કહી સંભળાવ્યું. નગરઅલીના મોન વિશે સંભળીને હજમ ભાઈની તો બાવડી જ ચરકી ગઈ. તે ખૂબ ગેમમા આવી ગયો. નજરને વિશે એ ધણુ જાણતો હતો, પણ ત્યાં સુધી તે જીવતો હતો ત્યાં સુધી તેની કહેવાની હીમત ચાલતી ન હોતી હવે તે બધું કહેવાને તૈયાર હતો. પણ અમે ચકિલા દોનાથી કાંઈ સાંભળવા માગતા ન હોતા. અમને ત્રણ સાદરીઓ પરવાળાએ આપી હતી, તેપર જ રઈ ગયા. પુ'કળ ઉવ કાઢી, અમે અમારો ચાક ઉતાર્યો વગી પાછી અમને અમારો પેટની શીકર લાગી કોઈ પૈસા આપે એવું અમને લાગ્યું નહીં તેમ જ અમારી પામે એવું કંઈ ન હોતું. કે તે ગીરો મૂકીને અથવા તો વેચીને પણ થોડાક પૈસા મેળવીએ. જેટલી મને શીકર હતી તેટલી જ મુતેમાન અને હુઆને પણ શીકર પડી હતી. અમે પેલા મુસલમાન પાસે મદદની માંગણી કીધી, પણ તેણે ચોખ્ખી ના પાડી. આમમાં એક જે શાદુમને પામે ગયા. તેઓએ પણ આગળાણુ વગર એક પાઈ પીરવાની ના કહી ! હવે અમારો કાંઈ ઉપાય ગયો નહીં, તેથી

આ ગામ હોડી જવાનો વિચાર કીધો. પેલા ધરડા માણસનો ધણે આભાર માની અમે દેવગીઆ હોડ્યું.

અમારી રિયાનિ હવે બહુ દંડગી થઈ પડી હતી. એકવાર શાહન શાહ શાહજહાનના મોં આગળ દુ ઉભો રહેતો હતો. બીજવાર બધા શાહ-જાદાઓ મારી મદદ મેળવવા માટે ઉત્સુક હતા. આજે એક ખદલાઈ ગયું છે! બીજા માંગતાં પણ પેટ ભરવા નેટલું અમને કાંઈ આપતું નથી. રસ્તે ચાલતાં યુસાફરોની મહેરબાનીથી જે કાંઈ મળે તેનાપર શુકરાના કરતા, અમે બનેરા આવી પહોંચ્યા. મારી ધીરજનો સધળો અંત આવી રહ્યો. બનેરાના રાજા પાસે જવા મંડરાવ કીધો. બીજા માંગતી પડે તે સખી માણસો પામેજ માંગવી, આ વિચારથી દુ તેના મટેલ પાસે ગયો, અને અંદર જવા દેવા માટે દરવાજોની રજા માંગી. પણ મારો દેખાવ જોઈને દરવાજોએ મને ધબો મારી બહાર કાઢી મૂક્યો અને મેં રાજાને મળવાની આશા હોડી.

પણ એટલામાં મેં સાંભળ્યું કે, રાજા પોતાના રસાલા સાથે મંદી-રમાં દર્શન કરવા જાય છે, તેથી તે જ્યારે જાય ત્યારે રસ્તા વચ્ચે તેન પગ આગળ પડી તેને વિનતિ કરવા કરાવ કીધો. રાજાનાં આવવાન વાટ જોતો હું રસ્તામાં ઉભો રહ્યો. તેની સ્વારી આવી પહોંચી. તેને જોના હું તેના ઘોડા આગળ ગયો, અને જમીનપર માથું મૂકી તેની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. પણ દર્શનનો વખત થઈ જતો હોવાથી મને સાંભળવા ના પાડી. છતાં કશું કે પાછા ફરતી વખતે તે મારી પ્રાર્થના સાંભળશે. આ જવાબ સાંભળી હું ખુશી થઈ ગયો, અને રાજા પાછો આવ્યો ત્યાં સુધી તે જ જગ્યાએ હું ઉભો રહ્યો. જ્યારે તે આવ્યો, ત્યારે હું ફરીથી તેના ઘોડા આગળ જઈને તેને પગે પડ્યો. તે ઉભો રહ્યો. મારી વાત સાંભળી, મને તેની સાથે મહેલમાં આવવા હુકમ કર્યો. હું ધણો હરખાઈ ગયો અને ખોદાનો ઉપકાર માનતો તેની સાથે ગયો. અલખત, મારો વેશ જોઈને તેને મેં જે કશું તે ત માનતો હોય એમ મને લાગ્યું નહીં, પણ શાહજાદા ઔરંગઝેબને લગતી ઘણી નાની મોટી વાતો તેને કહી, એટલે તેને કંઈક ખાતરી થઈ તે સખી દીકરો હોવાથી, તેણે મને નવાં વસ્ત્રો, તેમ જ એક ઘોડો અને ઘોડાક રૂપિયા પણ આપ્યા. તેનો અતિશય ઉપકાર માનતો હું, સુલેમાન અને હુમ્યા પામે આવ્યો. તેઓ પણ મને જે માથું હતું તે જોઈને ધણા ખુશી થઈ ગયા. રાજાએ આપેલા રૂપિયામાંથી મેં ઘોડાક લાતું લીધું, તેમ જ આ બનેરે સારું બે ટુઢો વેચાતા લીધા. હવે અમારી રિયાનિ કાંઈ સુધરી અને અમે દખલ તરફ અમારી યુસાફરી ચાલુ કીધી.

અમે ગુજરાતને રસ્તે થઈને દુબણ જવા માગતા હતા, તેથી અમને રસ્તા બતાવવાને એક ભોમીઆને સાથે લીધો. સૌથી પહેલી જગ્યા ઉમેદગઢ આવી. આ ગામ હિંદુઓનું હોવાથી, અહીં દહેરાઓ પુબ્કળ હતાં, તે જોવાનું અમને મન થયું. અમે થોડોક વખત અહીં થોભી જવાનું નક્કી કરીધું. એક ધર્મસાળામાં પડાવ નાંખ્યો. ખાઈ કરીને અમે છૂટા છૂટા ગામમાં ભટકવા નીકળ્યા. મને પોતાને કંઈ ખાસ નવું જોવાનું લાગ્યું નહીં, તેથી હું વહેલો પાછો આવ્યો. મુલેમાન છેક સંજે ઘેર આવ્યો. એને જોતાં મને લાગ્યું કે, એ કંઈ નવું જૂનું કરી આવ્યો છે. તેનો ડગલો ચીરાઈ ગયો હતો, પાંચડી ક્યાંઈ પડી ગઈ હતી, અને હાથ મોંપરથી લોહી નીકળતું હતું. તેને જોઈને મેં પૂછ્યું કે, આ શું થયું છે? તેના જવાબમાં એ કહેવા લાગ્યો કે, પેલો દરામખોર મને આજે મળ્યો. તેને મેં ખુબ મેધીપાક ખવડાવ્યો!

“કયો દરામખોર?” મેં તેને પૂછ્યું.

“પેલો હિંદુ હા! જે આપણને હુદારાઓના કિલામાં લઈ ગયો હતો તે.”

“શું પેલો હિંદુ! અરે એ તો બડો ગમતી માણસ હતો!”

“હા સાહેબ એ જ. મેં તેને જોયો, એટલે હું તેની પાછળ પાછળ, માલવા લાગ્યો. તે એક નાની ગલીમાં સટકી જવા માટે દોડવા લાગ્યો, એટલામાં મેં પણ મારી તલવાર ખેંચી એની પાછળ દોડવાનું શરૂ કર્યું. થોડી જ મીનીટમાં મેં તેને પકડી પાડ્યો અને ખૂબ ઝપેટવા માંડ્યો, એટલામાં લોકોનું મોટું ટોળું એકઠું થઈ ગયું અને બધા તેની તરફ ચાલ્યા ગયાં, ને તેઓએ મને મારવા માંડ્યો. પણ હું તેમને પણ તલવારના ધા લગાવતો ગયો અને બનતી હિતાવજે અહીં ચાલ્યો આવ્યો.”

“સાબાશ મુલેમાન! હું તારી બહાદુરીનાં વખાણ કરું છું, પણ હવેથી અમલવા ગામમાં નકામી લડાઈ બોરી લેતો નહીં!”

“અરે સાહેબ! આ કમ તદ્દન આપલો માલમ પડતો હતો. એનામાં જ પાણી બળ્યું હોત, તો બીજાને શું કરવા મદદને માટે જૂમ પાડતે?”

મુલેમાન આ પ્રમાણે વાતો કરતો હતો, એટલામાં તો કેટલાક રજપૂત સીપાઈઓ અમારી પાસે આવી લાગ્યા અને મુલેમાનને પકડીને લઈ જવાનું કહેવા લાગ્યા. અમારે તાજે યયા વિના ધટકો નહોતો, તેથી તેઓએ એને પકડ્યો અને એની સાથે હું પણ ઇન્સાફ કરનારની કચેરીમાં ગયો.

કચેરીમાં એક ધરોઃ કઠોર ઇન્સાફ કરવા બેઠો હતો. પેલો હા પણ ત્યાં આવ્યો હતો. તેનું મોં તદ્દન સૂઝી ગયું હતું અને તે બોલતો

હતો તે પણ બરાબર સમજી શકતું નહોતું. મુલેમાનના બચાવમાં મેં હકારને પહેલેથી બધી વાત કીધી, અને આ હંગે અમને કેરી રીતે ફસાવ્યા હતા તે પણ કશું. મારી હકીકત સંલગ્નને બીજા વેપારીઓ પણ તરત મારી તરફથી સાક્ષી આપવાને આગળ આવ્યા. તેઓએ જણાવ્યું કે, ત્યારે ત્યારે આ માણસ ગામમાં આવે, ત્યારે મોટી ચોરીની ખૂબ પડતી, માટે એ જ દરામખોર બધાને હંગે છે, માટે શિક્ષા એને કરવી જોઈએ. હવે બાઈ ઉઠ્યોઈ ગઈ. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, મુલેમાને કશી શિક્ષા ખસ નથી: એ તો બરાબર ટીપાવો જોઈએ! આ ઉપરથી હકાર સાહેબે ટુકમ કીધો કે, આ હંગનાં નાક કાન કાંઈ નાંખીને, ડટકા મારીને ગામ બહાર કાઢી ચૂકો અને જો ઉમેદગદમાં કાંઈવાર ફરીથી આવે તો તે વખતે એને ફાંસીની સજા કરવી !!”

હંગને વાજબી સજા થઈ છે એમ માનતા અમે હવે ઘેર આવ્યા, અને પહેલું કામ તો મુલેમાનને સાફ કરવાનું હતું. તેના દીકરપરથી મેં લોહીના ડાઘા ધોઈ નાંખ્યા અને લુચ્ચાએ ધાવાળી જગ્યાએ મયમપટો કીધો.

વધારે વખત અહીં રહેવું યોગ્ય નહીં લાગવાથી અમે આ ગામને પણ સલામ કરી આગળ ચાલવા લાગ્યા. હવે અમે રસ્તામાં ઝાલું થોભતા નહોતા. જો જરૂર જેવું લાગે તો કોઈ ઠેકાણે અમે રાતવાસો કરતા, નહીં તો જરૂર જેટલો વિસામો લઈ, અમે મુસાફરી કર્યા જતા હતા. એમ કરતાં કરતાં અમે ગુજરાતમાં વડોદરા આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવીને મેં સંભળ્યું કે, શાહજહાં મુરાદ પોતાનું લશ્કર લઈને ગુજરાતથી દખલ જાય છે. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, તે ઔરંગઝેબને મદદ કરવા જાય છે. પણ કોઈ બેઠ માલમ પડ્યો નહીં. ઔરંગઝેબની સાથે મળી મુરાદ કોઈ કામ ઉપાડવા માંગે છે, એવું સંલગ્ન હું શાહજહાં પાસે ગયો અને મારી ઓળખાણ આપી. ઔરંગઝેબનાં અને ખીરબુમલાનાં લશ્કરમાં મેં જે દરજ્જો ભોગવ્યો હતો, તે સંલગ્ન તોણે મારી ઠીક સલામ કીધી, અને મને પોતાની સાથે દખલ આવવા કહ્યું.

મારે તો જે જોઈતું હતું તે મળ્યું. મેં મારા ભોમિયાને રજા આપી. મુરાદ એક સરદારને લાવક સર્વે વસ્તુઓ મને અપાવવાનો ટુકમ કર્યો, અને પૂરતા સતોષ વચ્ચે મુલેમાન અને લુચ્ચાને લઈને મેં મારી દખલની મુસાફરી શરૂ કીધી.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

ઇધનનું સિંચન.

આપ્રામાં હમણાં મામલો કેમ ચાલતો હતો, તેની મને ખીસકુલ ખબર નહોતી. તેમાં વળી મારી મુસાફરી એટલી તો લંબાઈ હતી કે, તેટલા વખતમાં ઘણા ઘણા બનાવો બની ગયલા હશે, એમ મેં ધાર્યું. વડોદરે આવ્યો ત્યારે મને માલમ પડ્યું કે, મુરાદ ને ઔરંગઝેબ ભેગા થાય છે. આ ખબર સાંભળી મારી જિજ્ઞાસા ઘણી વધી, અને કોઈ પણ પ્રકારે આ છૂપો ભેદ જાણવાનો મેં પ્રયત્ન કીધો.

શાહજહાનનું આ વરસ ભારે હતું એવી લોકવાયકો હતી ! જ્યારે હું મારી દુખણી મુસાફરીમાં હતો તે વખતે શાહજહાન ઘણો માદો પડી ગયો, અને તેના બચવાની આસા પણ રહી નહીં. -શાહનશાહની માંહગીના સમાચાર તરત આખા દિલમાં ફેલાઈ ગયા. સૌથી વહેલા તે શુગ્ગ, મુરાદ અને ઔરંગઝેબને પહોંચ્યા ! તેઓ દરેક જણાએ કાં તો તાજ કે કાં તો મોત મેળવવા કરાવ કીધા. સુલતાન શુગ્ગ સૌથી વધારે આગળ પડતો ભાગ લેવા માગતો હતો. ઊંઘાળથી આપ્રા આવી તાજની માગણી કરતાં તેને વાર નહોતી. દારાને હંકારવા તે માંગતો હતો. શાહજહાન માદો હતો, પણ કોઈ પણ વખતે તે મરી ગય અને દારા પોતાના લાગવગથી માદો પચાવી પાડે, માટે જેમ અને તેમ જલદીથી આપ્રા જઈ પહોંચવાનો એણે કરાવ દર્શો.

ઔરંગઝેબ દુખણીમાં આ વખતે કોઈ ઉત્તરો નહોતો. તે શુગ્ગની માફક ધમપછાડા મારતો ન હતો, પણ હંકે કહેજે જેમ જેમ ખબરો મળતી ગઈ, તેમ તેમ યુક્તિસર પોતાનું કામ આગળ વધારતો ગયો. ફતેહ મેળવવા માટે તેને એક આખાદ રસ્તો સૂઝ્યો. જો મુરાદને પોતાના પક્ષમાં લેવાય, તો આ બંને ભાઈઓનું લશ્કર મમે તેના લશ્કરને હરાવી શકે ! મુરાદ આ વખતે શુજરાતમાં હતો, તેથી તેની સાથે પત્રમવહાર શરૂ કીધો. મુરાદને તે પોતાની જાગમાં બરાબર સપડાવતો હતો.

તેણે મુરાદને એક પત્ર લખી જણાવ્યું કે, “મારા પ્યારા ભાઈ ! રાજ્યની ખટપટને મને કેટલો દુઃખો છે, તે આપને જણાવવાની જરૂર નથી. દારા અને શુગ્ગ, બંને ભાઈઓ છતાં એક ખીજનાં દાડવેરી બની, એક ખીજનો વિનાય કરવા દમટમી ગ્રા છે અને વડીવની માદીપર મારો પણ તેઓના જેટલો જ હક છે, છતાં એ ભાંજન-ગડમાં પડવા કરતાં યકીરી ધારણ કરી દેશાંતરમાં ચાલ્યો જાઉં, અને આ નાચવંત રેહનું સાર્થક કરું, એમ મનમાં ચપા કરે છે. પણ જેને દુઃખેશાં ચાહું હું એવા જે આપ, તેના તરફ જ્યારે મારી નજર દોરે

છે, ત્યારે મારી ચિત્તવૃત્તિ ઘણી ચંચળ બની જાય છે, અને રાજ્યપરનો મારો દબ્બો ઊઠી દીધો છે તોપણ, તમેને તે અપાવવા પ્રતિ મારી વૃત્તિઓ ઉચ્છેદાય છે. દારા રાજ્ય કરવા નાલાયક નથી, પણ રાજ્યસિદ્ધાસન માટે અપાત્ર છે ! એ એક કાષ્ટ છે ! મૂર્તિ પૂજક છે ! અને સઘળા ઉમરાવોથી તિરસ્કારાયેલો છે ! મુલતાન ગુજા પણ મુઘલધારી થવાને અયોગ્ય છે. તે રાફેઝી છે ! પાખંડી છે ! અને આ હિંદુસ્તાનનો શત્રુ છે ! તમે મને આજ્ઞા આપ્યો કે, માત્ર તમે જ આ વિશાળ શાહનશાહતનું રાજ્ય ધારણ કરવાના ગુણો ધરાવો છો ! આ વિચાર કાંઈ મારો બધિયો નથી, એવો વિચાર ઉમરાવોમાં પણ ફેલાયેલો છે. તેઓ તમારા શૌર્યની નિત્ય પ્રશંસા કરે છે, અને તમેને રાજધાનીમાં પધારવા જોવા ઉત્કંઠિત છે, આપને રાજ્યપ્રાપ્તિ કરવામાં મારો દેહ પડે તોપણ શું ? પરંતુ ખરા જીવંતથી તમેને મદદ કરું એવી મારી ઇચ્છા છે. મારે માટે એટલું વચન માગું છું કે, આપને રાજ્યપદ પ્રાપ્ત થયા પછી, અઘ્લાદની બંદગી કરવામાં અને આ નાશવંત તથા માયિક જગતથી વિરક્ત રહેવા માટે, જે સ્થાને તક્ત-પૂર પણ ઉપદ્રવ ન હોય એવી કોઈ એકાંતવાસની જગ્યા મને આપવી; અને તેમ વચન મળે તો આપની તરફથી લડવા માટે મારા સહાયક અને મિત્રો સહિત મારી એના કાંઈ આપને મદદ આપવા તૈયાર છું. આ પત્ર સાથે, મારા પૂર્ણ પ્રેમની નિશાની દર્શાવવા એક લાખ રૂપિયા મોકલ્યા છે, તે સ્વીકારી મારાપર ઉપકાર કરશો. પ્રસંગ બહુ વિકટ છે, તેથી મુરતના કિલાનો કબજો લેવામાં તમે એક ક્ષણ પણ વિચળ કરશો નહિ; કેમકે મારી જાણ પ્રમાણે ત્યાં રાજ્યનું પ્રુષ્ઠળ નાણું છૂપાવેલું છે.”

. ઔરંગઝેબના આ કાગળની ધારેલી અસર થઈ. મુરાદે પોતાના લાઇનું કહેવું તદ્દન ખરું માન્યું, અને ગુજરાતથી દબલુ જવા ઠરાવ કરી, જવાબ પણ વાળી દીધો. પણ કમનસીબે આ બે લાઇઓનો પત્ર વ્યવહાર ફૂટ્યો. દારાના જામુસો કાંઈ પણ ખબર મેળવીને પોતાના શાહજાદાની મહેરબાની મળવવા આતુર હતા, તેઓએ મહેનત કરીને આ પત્ર વ્યવહાર અટકાવ્યો અને મુરાદના પત્રો દારાપર મોકલી દીધા ! હવે દારાનો ગુસ્સાના કાંઈ પાર રહ્યો નહીં. આ પત્ર તેણે શાહજાદાના હાથમાં મૂક્યો. ઔરંગઝેબ અને મુરાદ ધણી ઇપકાને લાયક છે એવું પિતાને કહેવા લાગ્યો. લાઇને મદદ કરવા મોટી બહેન પણ તત્પર થઈ. એગમ સાહેબ જ્યારે પણ શાહજાદાના દરબારમાંથી મહેલમાં આવે, ત્યારે ઔરંગઝેબ અને મુરાદની હુઆઇઓ વિશે વાત કરી તેને ઉચ્છેદતી હતી.

પણ આ લાઈ બહેનનો શ્રમ સફળ થયો નહીં. શાહજાદાને દારાપરથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો હતો. પોતાના હાકરાને તે તુચ્છકારી

કાઢવા લાગ્યો. એમમસાહેબ પાસે જવાનું તેણે છોડી દીધું. દારાને માલમ પડ્યું કે, ખુદ બાદશાહ ઐરંગઝેબ સાથે ખાનગી પત્ર વ્યવહાર રાખે છે. દારાની સર્વે આશાઓ નષ્ટ થવા લાગી. તે પિતાને વારંવાર દબડાવવા લાગ્યો.

શાહજહાનની માંદગી હજી વધવા લાગી. પવનવેગે તે વિશેની ખબર ચારે શાહજહાનને પડી. દરેક જણાએ તક્તવારની મદદવડે ગાદી મેળવવાનો દરાવ જાહેર કીધો. તેઓએ પોતાની મતલબ પાર પાડવા દરેક ઉપાયો યોજવા માંડ્યા. ઐટલામાં ખરા કે ખોટા સમાચાર ફેલાયા કે, શાહજહાન મૃત્યુ પામ્યો. આમાંનું લશ્કર એ ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું. એક ભાગ દારાને ગાદી અપાવવા ખટખટ કરવા લાગ્યો; ખીન્ને ભાગ દારાને ધિખારતો હતો ને તે પક્ષ ઐરંગઝેબ જેવા ધર્મચુસ્ત માણસને ગાદી અપાવવા ઇચ્છતો હતો. બેકેમાં પણ અતિશય ગભરાટ ફેલાઈ ગયો. રાજપૂર્ણિના સમયની છુટકોટા અને લડાઈઓ તેમના મગજમાં તાણ હતી. કેવું લશ્કર આવશે અને કોણ જિતશે, તેની સર્વેને શીકર થવા માંડી. મહા મહેનતે દારા દરબારમાં અમીરોને મનાવી ચક્રવર્તી બાદશાહ હજી જીવે છે, ને હિંદનું શાહનશાહત હજી તેના હાથમાં છે.

પરંતુ કોઈ શાહજહાનને હવે પાછા હઠે એમ નહોતું. ઐરંગઝેબે મુરાદને લખી જણાવ્યું કે, હખલમાં આવતાં પહેલાં ગુજરાતનો કબજો પકડી કરતા આવવું ને મુરતનો કિલ્લો સર કરવો. મુરાદે આ કામ પોતાના વિશ્વાસુ શાહઅબ્બાસ * નામના એક પુરાની સરદારને સોંપ્યું અને પોતે દેશતાબાદ આવવા નીકળી પડ્યો. ઐરંગઝેબના પત્રથી તે પુલાહને હાલકા કુટુંબ બની ગયો. તેણે બાદશાહનો ખીતાબ ધારણ કર્યો. સૌ કોઈ એને શાહનશાહ મુરાદ કહીને માન આપવા લાગ્યા. તે પોતાના સીપાઈઓને, અમલદારોને, તેમજ ખીજા જે કોઈ મદદગાર થઈ પડે તે બધાને મોટી મોટી પૈસાની અને માન અકરામની લાલચો આપવા લાગ્યો.

આ બધી ધમપાજડમાં મારે તો માત્ર એક જ વસ્તુ જાણવાની હતી. તે મુરાદ ઐરંગઝેબ સાથે મળી ગયો, તેમાં ઐરંગઝેબનો ખરો હેતુ શું હતો તે જાણવું હતું. મારે સારે નસીબે મને રસ્તામાં શાહઅબ્બાસ સાથે વાત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો. તેણે આગળ મારું નામ સંભળ્યું હતું અને તેથી આ વખતે અમારે આજખાણ

* ખાશીખાન આ માણસને આગ્રેશાહબાદને નામે ઓળખાવે છે. તે ઓળખાવે છે કે, મુરાદનો કિલ્લો સર કર્યા પછી તેના પ્રકારા નિમિત્તે શહેરના આગેવાનો પાસેથી સુધીયા પંદર લાખની માનગી કરી હતી, પણ જેવડે તેમનો કાબજ સુધીયે પ્રકાર થયો.

ચનાંવાર લાગી નહીં. મેં તેને આ બેઠ શું છે તે વિશે પૂછ્યું. તે મુરદનો એક વિશ્વામ્ભ માખસ હતો, માટે એને સલાહ પણ આપી દશે અને આ બેઠ શું છે તે જાણતો હશે એમ કલ્પના કીધી! પણ મારા સલાહના જવાબમાં તેણે તો પોતાનું માથું ધુણાવ્યું અને મને કહેવા લાગ્યો કે, આમાં મેં કંઈ સલાહ આપી નથી; ઔરંગઝેબની જગમાં મુરદ સપડાઈ ગયો છે; મારાથી એને મરણ માફક વર્તવામાં અટકાવી શકાય એમ નથી. ઔરંગઝેબે જે કામળ મુરદને લખ્યો છે, તે જમને આખા શરકમાં વચાવવા દુકમ થયો છે; અમે તેમ કીધું છે. મુગદની મરણ પ્રમાણે અમારે તો નાચવું પડે છે, પણ વારુ, તમે શું ધારો છો, જેમાં સરસ કોથ્તું? અખ્ખાસનો આવો અણુધાર્યો સલાહ સાંભળી, પહેલે જપાટે તો હું શુંચવાઈ ગયો, અને પછી બને સારા છે અને ઔરંગઝેબ ખરુ લખતો હશે એમ જણાવી મેં તેને ઉડાવ્યો.

અખ્ખાસની પાસેથી વધારે જાણવાનું મને એમ મને લાગ્યું નહીં, તેથી એની રજા લઇને હું છૂટો પડ્યો. વળી અખ્ખાસ તો મુરત સર કરવાને વચ્ચે થોભવાનો હતો, તેમજ મુરદ ધીમે ધીમે પોતાના લશ્કર સાથે દોલતાબાદ આવતો હતો, તેથી મેં જલદીથી એકલા જના વિચાર કર્યો. મારો વિચાર મેં મુરદને જણાવ્યો અને તેણે હા કહેવાથી તરત ઔરંગઝેબ પાસે જવા નિકળ્યો.

રસ્તે જતાં મેં સાંભળ્યું કે, જુમલા આઝાદી સાહેનસાદનાં નામના ફરમાનો લઇને કલ્યાણી આવ્યો છે, અને આ વખતે તેનાપર ઘેરા થાવ્યો છે! દોલતાબાદ આવીને હું ઔરંગઝેબને મળવા ગયો. મને જીક લાગતી હતી કે, વખતે તે કામમાં શુંથઈ ગયો હશે, તો તે મારી મુલાકાત સેવાની ના પાડશે, પરંતુ મારી જીક ખોટી પડી અને મને તરત જ અદર દાખલ કરવામાં આવ્યો.

“સાદીક! અમે તો એમ ધાર્યું કે, તારી અવસમજજ આવી પહોંચી હશે. શુક્રે ખોદા કે તું હજી જીવે છે! પણ અવાદના નામથી તું તને પૂછુ છું કે, બાવ, તું અત્યાર સુધી ક્યાં હતો? શું તું આવી રીતે તારી જરૂરે અદા કરે છે? આઝાના સમાચાર તો મને કેમ નહીં મોકલ્યા?” ઔરંગઝેબ મને જોઈને બોલવા લાગ્યો.

મેં જેમ બન્યું તેમ મારી આફતોનો સરસ હેવાલ આપ્યો. જો કે તેણે બધું સાંભળ્યું, પરંતુ તે કંઈ માનવા લાગ્યો નહીં—તેને કંઈ વિશ્વાસ પડ્યો નહીં. તે છતાં, મુરદને લગતું મેં જે કંઈ કહ્યું હતું તે વિશે મને ફરી ફરી સલાહ પૂછવા લાગ્યો. મુરદને વિશે શાહઅખ્ખાસ પાસેથી મેં જે સાંભળ્યું હતું તે પણ મેં એને કહી સભળાવ્યું. શાહઅખ્ખામે

ઔરંગઝેબપર વિશ્વાસ નહીં મૂકવાની મુસદ્દને જે સલાહ આપી હતી, તે પણ મેં એને જણાવ્યું.

“કેમ સાદીક! તે તો અમને નિમકદલાત રહેવાને મેગંદ ખાધા છે?” તે હસીને મને પૂછવા લાગ્યો.

આ સવાલથી હું ગુંચવાયો, પણ મેં તરત જવાબ દીધો કે, શાહઅ-
બ્બાસની સાથે મેં જે વાત કીધી, તેમાં નિમકદરામી જેવું મેં કશું કીધું
નથી. ઉલ્લેખ મેં એમ કહ્યું કે, શાહઅબ્બાસ ખરા અંતઃકરણથી કામ કરે છે.

“હીક! હરો! મેં એક ખીજી યુક્તિ રચી છે. મીરજુમલાને અને
તેનાં લસ્કરને ગમે તેમ કરીને આપણા પક્ષમાં લેવા જોઈએ!” તે મને
સમજાવવા લાગ્યો.

“આપ નામવર જણાતા તો હરો કે મીરનાં બેરી છોકરાં દારાના
લાયમાં છે, અને જો મીર તમારી સાથે સહેજ પણ મળી જાય, તો
તેનાં બેરી છોકરાં પાછાં એને આવીને બેઠે, એ તદ્દન અસંભવિત છે—
આતને પ્રજ્ઞામ કરવા જ પધારે! તેથી હું પાર્ક છું કે, લાગ્યે જ જુમલા
તમારી તરફ આવે.” મેં મારો ખરો વિચાર તેને કહ્યો.

“સાદીક! મેં બધાનો વિચાર કર્યો છે. પણ આ નડતર ગમે તેમ
ફર કરવી જોઈએ. જો મીરજુમલા સાથે મુલાકાત થાય, તો બધું બની
શકે! તને મારે જણાવવું જોઈએ કે, તારી અત્યાર સુધીની વર્તણૂકથી હું
નાખુશ થયો છું, અને જો તુ મારી મહેરબાની પાછી મેગવવા માંમતો
હોય તો તું કંઠ્યાણી જા, અને મીરને અરજ કર કે, તે દોલતાબાદ
આવીને મને મળી જાય! તારે ગમે તેમ કરીને તેને અહીં તેડી
લાવવો જ જોઈએ! જા હવે.”

આમ કહેવું તો સહેજુ હવુ. પણ મારે માટે તે કેટલું મુશ્કેલ
હવુ. તે એને શું માત્રમ! મીરજુમલા મારી સાથે ગુસ્સે થયો હતો,
તેથી બનતા સુધી મને મળજે જ નહીં, અને મળજે તો સાથે આવે
એ નહન અશક્ય છે એમ મને લાગ્યું! છતાં શાહઅબ્બાસનો હુકમ થયો,
એટલે મારો ગયા વગર ભૂટકો નહોતો.

હું કંઠ્યાણી ગયો, અને અમીરને મળવા માટે ખજર આપી.
મને જોઈને તે અજબ થયો, અને ઘણા ગુસ્સાથી મને પૂછ્યું કે, હું
શા માટે આવ્યો છું? મેં તેને જણાવ્યું કે, હું મારા પોતાના કામને માટે
આવ્યો નથી; પણ શાહઅબ્બાસે મને ખાસ મોકલ્યો છે અને દોલતાબાદ
તમને તેડે છે! અમીર શાહઅબ્બાસને હવુ સમજાવ્યો. તેથી મને જવાબ
દીધો કે, તે પોતાનું લસ્કર છોડીને આવી શકશે નહીં, તેમ જ શાહઅબ્બા-
સાથે હું હજો અવધાર રાખી શકું એમ પણ નથી; કારણ કે મારાં બેરી

છોકરાં દારાના હાથમાં પડેલાં છે ! વળી બાદશાહ મરી ગયાના જે સમાચાર ફેલાઈ ગયા છે તે તદ્દન ખોટા છે, માટે ઔરંગઝેબે તદ્દન ચૂપ બેસવું, એમ વધુમાં જવાબ આપ્યો !

આ જવાબ સિવાય મારાથી ખીજું વધારે લઈ જઈ શકાય એમ નહોતું. ઔરંગઝેબ મારે જવાબ સાંભળી હાથ પગ પછાડવા લાગ્યો, અને હું કંઈ પણ કામને લાયક નથી, એવું તેણે જણાવ્યું. તે જે કંઈ જાણ્યો તે નીચી મુંડીએ સાંભળી રહ્યા વગર મારે જૂટકો પણ નહોતો. નિરાશીના જવાબથી ઔરંગઝેબ નિરાશ થયો નહોતો. પુનઃ તેણે જીમ્મણને તેડવાને ખીજા માણસને મોકલવા વિચાર કર્યો. આ વખતે તેણે પોતાના મોટા છોકરા સુલતાન મદમુદને મોકલ્યો. તે પણ કંઈ ખુશીના સમાચાર લાવ્યો નહોતો. દૃઢ મનનો ઔરંગઝેબ હજી પોતાની મહેનત ચાલુ રાખવા ચૂક્યો નહોતો. સુલતાન સુઆઝીમને, મોર જીમ્મણ પાસે હવે મોકલ્યો. સુઆઝીમ બોલવામાં બહાદૂર હતો અને વળી ખુશામત કરવામાં એવો એકો હતો, કે જે કામ પોતાના બાબથી નહોતો બચતું તે એણે કીધું. જીમ્મણને પોતાનો વિચાર ફેરવવો પડ્યો અને દોહતાબાદ આવવાનું તેણે કસુલ કર્યું.

જેવું કલ્યાણી સર કરવામાં આવ્યું અને ત્યાંનું લસ્કર તાબે થયું કે તરત મીર જીમ્મણ પોતાના થોડાક મુંડી કાટેલા સીપાઈઓ સાથે દોહતાબાદ આવી પહોંચ્યો. આ બંને ઠગે વચ્ચે વાત થઈ, તે વખતે હું હાજર નહોતો, પણ યાસમીન તે વખતે ત્યાં હતો. તેની પાસેથી શું બચ્યું તે હું જાણી શક્યો. જે વખતે મીર જીમ્મણ ઔરંગઝેબ પાસે આવ્યો તે વખતે શાહજહાં તેને બેઠી પડ્યો; અને “ઓ પિતા ! ધારા પિતાશુ !” વગેરે કહીને બોલાવવા લાગ્યો. આ વખતે ઔરંગઝેબના બંને છોકરાઓ પણ ત્યાં હાજર હતા. નાટકના ટોંગધતુરા ધણી થયા. પણ થોડાક વખત રહીને અગે સાંભળ્યું કે, શાહજહાંએ અમીરને કેદ કીધા છે ! આ ખબર સાંભળીને પહેલાં તો અમને ધણી અગમખખી લાગી, પણ અમે તરત અનુમાન કીધું કે, બંને વચ્ચે કંઈ ખાનગી મસલત થયેલી હોવી જોઈએ—બંને ચોરના ભાઈ કસાઈ છે ! માટે ગતમાં રમે છે ! જો બંને જાણુ આવવા જવાનો વ્યવહાર રાખે, અને દારાને ખજાર પડે તો જીમ્મણનાં બેરી છોકરાંને તે તરત કેદ કરે. માટે તેને ભગાવવાને વાસ્તે દુખીતી રીતે શાહજહાંએ અમીરને કેદ કીધો હોવો જોઈએ ! તેના બદલામાં અમીરને બહુ મોટી લાલચો આપવામાં આવી હશે, તેમ જ અમીર પણ કેદ થવાનું કસુલ કર્યું હશે.

પણ જ્યારે મીરનાં લસ્કરને ખજાર પડી કે, તેમના સરદારને કેદ કર-

વામાં આવ્યો છે, ત્યારે તેઓ બહુ જ ગુસ્સે થઈ ગયા, અને કોઈપણ જોખમે તેના છૂટકારો કરવાની ગોઠવણો કરવા લાગ્યા. પણ કળાખાજ ઔરંગઝેબે મીરનાં લશ્કરના મેટા અમલદારોને પોતાની પાસે ખાનગી મસલત સારુ બોલાવ્યા, અને તેમને જણાવ્યું કે તેમના સરદાર સાથે કેટલીક છૂપી ગોઠવણો થઈ છે, અને તે પ્રમાણે તે પોતે કેદ થવા કશુલાયો છે, માટે તેઓએ તોફાન કરવું નહીં. વળી તે પોતે પણ લશ્કરને બીલકુલ દુલાવવા માંગતો નથી, અને તેનાં સાચાપણાં માટે તે દરેક સીપાઈને ત્રણ મહિનાનો પગાર આગળથી આપશે! તેમ જ હુમણાં જે પગાર મળે છે તેના કરતાં બેવડો આપવામાં આવશે. આ ખબર અને ગોઠવણથી નાના તેમ જ મોટા સર્વે સીપાઈઓ સતોષ પામ્યા અને ઔરંગઝેબને મદદ કરવા કશુલ થયા અને જો આત્રા જવાની જરૂર પડે તો ત્યાં પણ આવવાની હા કહી.

બીજી તરફ મુરાદ, સુરત કબજે કરવાને અથાગ મહેનત કરતો હતો. તેને પહેલીજવાર માલમ પડ્યું કે, જે સહેલાઈથી તે કિલ્લો લેવાની આશા રાખતો હતો, તે સર્વે ફોગટ છે! આશરે એક મહિનો ફોગટમાં ગાળ્યા પછી, કેટલાક વર્ષદા વેપારીઓએ કિલ્લા નીચે દારુગોળો ભરીને ફાડવાની યુક્તિ મુરાદને બતાવી. આ અણધારી મદદથી તેનું ધારણું પરિણામ આવ્યું ને સહેલાઈથી કિલ્લો લઈ શક્યો.

ઔરંગઝેબ જેવો જીમલા સાથે રમત રમી રહ્યો, તેટલામાં સુરતથી પ્રતેદના સમાચાર તેને મળ્યા. તેણે મુબારકખાદીનો એક પત્ર મુરાદને લખ્યો. જીમલા સાથે તેણે કયા પ્રકારની યુક્તિઓ રચી હતી, તે પણ તેણે જણાવ્યું. આત્રા જવાની હવે એકદમ જરૂર છે, એવું તેણે મુરાદના મનમાં ઠસાવ્યું અને તેટલા માટે શુભરાત છોડી જેમ બને તેમ જલદી ખરદાનપુર આગળ પોતાને મળવા તેણે વિનંતિ કરી.

પણ જમાનાનો ખાધેલ શાહઅબ્બાસ, ઔરંગઝેબ કેમ યુક્તિઓ રચે છે તે સારી પેઠે સમજતો હતો. પોતાના સૈન્યને પ્રસાદો બચાવવા અને ઔરંગઝેબના હાથમાં સપડાતો અટકાવવા, તેણે ધણી મહેનત કરી! પરંતુ મુરાદ-મૂર્ખનો શાહ-ઔરંગઝેબના પત્રોથી લોભાઈ ગયો ને શાહઅબ્બાસનાં વચનોને માનવા ના પાડી. “નેક નામવર! મારી આટલી અરજ સાંભળો,” તે મુરાદને કહેવા લાગ્યો. “હજી વખત છે. ઔરંગઝેબની સાથે બહે તમે મીઠાં વચનોથી વાત કરો. પણ એની સાથે તમારું લશ્કર ભેળી શો નહીં. અને એકલાને આત્રા જવા દો. તમારા પિતાના સમાચાર મેળવીએ ત્યાંસુધી આ અગત્યનું મથક આપણે છોડવું નથી. જોઈએ તે શું કરે છે! ઔરંગઝેબના એકલાના આગળ વધવા પછી આપણે નહીં ફાવીશું, માટે મહેરબાની કરી આ ગુલામનું આટલું કંટુંડું કશુલ કરો!” પરંતુ બોલો

શાહજહાં, ઔરંગઝેબનાં વચનોથી ભોજવાયો. તેણે સુરત છોડ્યું અને પોતાના મોટા ભાઈને મળવાને તે આગળ વધ્યો.

સુરાદ થોડા જ વખતમાં અમારાં લશ્કરને આવી મળ્યો. ત્યારે બંને ભાઈઓનાં લશ્કર ભેગાં મળ્યાં ત્યારે ખુબ ધામધુમ થઈ રહી અને જાણે રાજ્યાભિષેક તો દખલમાં જ થયો હોય, તેમ બધા ધણા આનંદમાં આવી નાચવા કુદવા ને મીઠાઈ મેવા ઉડાડવા મંડી ગયા. ઔરંગઝેબ દર વખતે સુરાદને બાદશાહના નામથી બોલાવવા લાગ્યો અને બીજાઓને પણ તે જ પ્રમાણે બોલવાનો હુકમ આપ્યો.

—૨૦૨૮—

અકરણુ ૪૮ મું.

આગ લાગી!

ઔરંગઝેબે આગ્રા ઉપડવાનો બધાને હુકમ કર્યો. થોડા વખતમાં તો બંને શાહજહાંઓનું બેથુ લશ્કર ઉપડી ચૂક્યું અમારા ઉપડવાની વાત કાંઈ છાની રહી નહોતી. દારાને તે વિશે તરત ખબર પડી હતી! આ વખતે તેને જીવસટોસટનો ખેવ હતો. ઔરંગઝેબની કળાથી અને સુરાદની તલવારનાં પાણીથી તે બીહતો હતો. અધુરામાં પૂરું, બેગાળથી નીકળી ચૂકેલા શુભ પૂરડાપે આગ્રા તરફ આવતો હતો.

બાદશાહની સ્થિતિ દારા કરતાં વધારે કંટગી હતી. તેના શરીરમાંથી લોહી ઉડી ગયું હતું તે માત્ર હવે એક હાથનું ચાપનું પુતળું હતું. દરબારમાં તે આવે તો દારાનો ક્રોધાતુર ચહેરો જોવાનો અને મહેલમાં જાય તો બેગમ સાહેબની હાથપીટાપીટ સાંભળવી પડતી શાહજહાંના માત્ર નામનો જ મોગલ શાહનસાહ હતો. રાજ્યની સર્વે સત્તા દારાના હાથમાં જઈ પડી હતી. તે જે કરવા માંગતો હતો તે થતું બાદશાહને કાંઈ પૂછતું નહીં, કાંઈ મણકારતું નહીં. બોગજોગે જો તે કાંઈ દારાને કહેવા જાય, તો તેનું જરૂર અપમાન થવા વગર રહેતું નહીં. આખા મોગલ શાહનસાહતનો ધણી આજે ખરેખરા શોકમાં ડૂબી ગયો હતો!

આગ્રામાં જે કાંઈ બનતું હતું, તેની ખબર અમને ધણી જલદી પડતી હતી, અને તેથી અમારે સુસાદ્રીમાં કયા પ્રકારની વચણ વેરી તે સમજ પડતી હતી અમારા સાંભળનારામાં આવ્યુંકે, સુવત્તાન શુભ લગભગ આગ્રા પાસે આવી પહોંચ્યો છે અને તેની સામે ચાલે ચાલે લશ્કરના સરદાર તરીકે દારાના પુત્ર સુલેમાન શીકુદની નીમણુંક કરવામાં આવી શીકુદ બાદશાહનો લાડકો હતો. તેમ જ વળી કાંઈ બહુ મોટી ઉમરનો નહીં હોવાથી, બાદશાહે એને એકવા મોકલવાનું ફિક ધાર્યું નહીં. રખેને લગભગ થાય, અને આગ્રાનાં દરવાજા આગળ કાકા ભત્રીજા વચ્ચે લોપી

રેડાય, 'તો તે અટકાવવા માટે એક જૂના અને જાણીતા સરદાર તરીકે મહારાજ જયસિંહને શીકુદ સાથે મોકલવામાં આવ્યો. બાદશાહે રાજા જયસિંહને ખાસ જણાવ્યું હતું કે, દર વખતે શીકુદને સારી સલાહ આપ્યા કરવી, કંઈ ઉદ્વેગ કરે તો અટકાવવો, અને બનતાં સુધી લડાઈ કર્યા વગર શુભને અંગાળે પાછો રવાના કરવા પ્રયત્ન કરવો.

રાજા જયસિંહ અને શીકુદની સરદારી હેઠળ એક મોટું લશ્કર મુલતાન શુભને પાછો વાળવા ગયું.

શુભ કંઈ પોતાનો ખાલી ઠાઠમાઠ બતાવવાને જાગ્રેશી આવ્યો ન હોતો. તેને તો તાજ જોઈતું હતું, તાજ! તેથી જયસિંહની ગમે તેટલી સમજ-વટ છતાં પણ તે એકનો એ થયો નહીં. આખરે લડાઈ શરૂ થઈ. પરિણામમાં શુભનું લશ્કર હારી ગયું, તેનાં માણસો નાસવા લાગ્યાં, અને તે પોતે પણ એક રીતે કેદ પકડાઈ ગયો. પણ દીર્ઘદષ્ટિવાળા જયસિંહે શુભને પકડીને આગ્રામાં લઈ જવાનું ડહાપણ સચું વિચાર્યું નહીં. જો તેમ કરે તો નિશ્ચય દ્વારા તેનો વધ કરાવને અને તેટલા માટે જ તેને નાસી જવા દીધા.

ખૂરદાનપુર આગળ જ્યારે અમે પહોંચ્યા, ત્યારે શુભ સાથેના યુદ્ધના સમાચાર અમને મળ્યા હતા. અમારી મુસાફરીની નેમ દ્વારા સમજી ગયો હતો; તેથી શુભને હરાવ્યા બાદ એક મોટું લશ્કર અમને આગ્રા આવતા અટકાવવાને માટે મોકલવામાં આવ્યું. શાહજહાનના લશ્કરના વડા સરદાર ફાસીમખાન તથા રાજા જસવતસિંહ અમને હિજરત આગળ મળ્યા. તેઓ પોતાનું લશ્કર હારદોર ગોઠવી લઈને અમને એક તસુ પણ આગળ વધતા અટકાવવાને ઊભા હતા. જ્યારે અમે નર્મદા આગળ પહોંચ્યા, ત્યારે જ દુશ્મનો તૈયાર થઈ લડવા ઉભેલા છે એમ અમને માલમ પડ્યું. આ લોકો આટલા નજીક આવશે એમ અમને આશા નહીં હોવાથી અમે લડવાને માટે એકદમ તૈયાર થઈ સજીએ એમ ન હોતું.

આ સભેગોમાં ક્યે રસ્તે ઉતરવું, તેની સલાહ લેવાને માટે ઔરંગઝેબે બધાને પોતાના તંત્રમાં ભેગા કર્યા. ધણુખરાઓએ લડવું નહીં એવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ ઉંચે મેં જે સલાહ આપી હતી, તે જ પ્રમાણે વર્તવાનો તેણે ફરાન કર્યો. એક ધસારાની સાથે આપણે નદી ઓળંગી જવી, અને તેમના પાછલા ભાગ પર આપણે હુમલો કરવો. ઔરંગઝેબે નદી ઓળંગવાની સચે તૈયારીઓ કરવા માંડી, પણ જેવા પેલે પાર અમે જવા લાગ્યા, કે તરત જ ફાસીમખાને બૂઝકો મારો શરૂ કર્યો અને ખરી રીતે તો કિનારાની પાસે જ લડાઈ શરૂ થઈ! મુસા પોતાની એક દુકડી લઈને ફાસીમખાન પર ધસી ગયો! અને એક અડધા કલાકમાં તો સુનદા મોગલ સીપાઈઓ જમીન પર પડ્યા લાગ્યા. બીજી તરફથી ઔરંગઝેબે

રામ જસવંતસિંહને ઘેરી લીધો, અને તેમની વચ્ચે એક તુમુલ પુદ ચરે થયું. જસવંતસિંહ પોતાના રજપૂત સીપાઈઓ સાથે, ઔરંગઝેબને હંકાવવામાં પૂરતો હતો; પરંતુ કમનસીબે જસવંતસિંહના બહાદુર રજપૂતો પણ પડવા લાગ્યા. એટલામાં મુરાદ ઔરંગઝેબની મદદે આવી પહોંચ્યો. જસવંતસિંહ લાગે જ બચી શકે એમ હતું, છતાં તે પોતાના માત્ર થોડાક રજપૂત સીપાઈઓને લઈને નાસી ગયો. બીજી તરફથી જેવો મુરાદ ઔરંગઝેબને મદદ કરવા આવ્યો કે, કાસીમખાન પોતાનો જાન બચાવવાને નાસી ગયો. આ બંને સરદારો પોતાના માત્ર થોડાક સીપાઈઓને લઈને નાકો દત્તા. હરકરનો મોટો ભાગ માર્યો ગયો; કેટલાક કેદ પકડાયા, કેટલાક રવંદા માંથી ગયા. ઔરંગઝેબ અને મુરાદનો જય થયો.*

પોતાની દારના સમાચાર સાંભળી દારાના ગુસ્સાનો કાંઈ પાર રહ્યો નહોતો. કાસીમખાનને સખત સિક્કા કરવા તેણે ઠરાવ કીધો! મીર-જુમલાના છોકરાઓને કેદ કરવાનો તેણે હુકમ કીધો! "અધા પાપનું મૂળ જુમલા જ છે. તે ઔરંગઝેબ સાથે મળી ગયો છે. તેણે પોતાના હરકરની મદદ આપી છે!" આ પ્રમાણે તે મનમાં ગાંઠ વાળવા લાગ્યો. જુમલાના પુત્ર મહમદ અઝીનખાનને કેદ કરી, તેની સ્ત્રીઓને શુભામઝી તરીકે તે જરૂર વેચી નાંખતે, પણ તેમના મુલાગ્ને શાહજહાન મદિ મદિ પણ વચ્ચે પડ્યો. તેણે દારાને સમજાવ્યો કે, મીરજુમલાને ઔરંગઝેબ વચ્ચે અણુબનાવ જ હોવો જોઈએ. જો તેઓ મિત્ર હોય તો ઔરંગઝેબ તેને કેદ શું કામ કરે? શાહજહાની દયાખાત્રથી અમીર પકડાઈ ગયો હતો, તો આ માટે તેનાં નિર્દોષ સ્ત્રીપુત્રોને શિક્ષા કરવી? બાદશાહના સમજાવવાની અસર થઈ. દારાએ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

ઉજ્જન આગળ અમારી જિત થઈ કે મુરાદ તો બસ—એકદમ આઝા જઈને તખ્ત મેળવવાને અધીરો બની ગયો. પણ ઔરંગઝેબ કાંઈ કાચો નહોતો—પાકો બીલ્લો, બડો ખેલાડી, પ્રપચની પાકી-જૂટી! દૃઢ, મુગો મુનિ બની બેઠો! અમારી જિતથી દરબારમાં શું અસર થાય છે, અને હવે શાહજહાન તથા દારા શું પત્તી લેવા માગે છે, તે જાણવા શિવાય ઔરંગઝેબ આગળ જવાની હિતાવળ કરતો નહોતો. તેથી મુરાદનો ગમે એટલો આમદ છતાં, ઔરંગઝેબે જલ્દ જ ધીમેસધી આગળ વધવાને હુકમ કરતો હતો.

* આવમગીર નામામાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ યુદ્ધ ધર્મોત્તપુર પાસે તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૬૫૮ માં થયું હતું વળી એવું પણ જણાવવામાં આવે છે કે, સરદાર કાસીમખાન લડાઈ વખતે પાછળ રહ્યો હતો અને દારુગેજાનો મોટો ભાગ તેણે સંતાડી રાખ્યો હતો. આમ કરવાનું મુખ્ય કારણ તે ઔરંગઝેબ સાથે મળી ગયો હતો, એમ કહેવાય છે.

વિશેષમાં, અમને સમાચાર મળ્યા કે, બાદશાહની તબીયત દુબે સુધરતી જાય છે અને રાજ્યમાં શું બને છે, તેની તપાસ પોતે રાખી શકે છે. અને તેથી ઐરંગઝેબ વિચારવા લાગ્યો કે, ખુદી-રીતે પોતાના બાપની સામે જો એ લડે તો તેને લોકો ધિકારે, અને મદદ મળતી અટકી જાય. માટે એક બાબુ અથવા બીજી બાબુ ઉતાવળે પગલાં ભરવાં, તે ઉદ્ધતાર્થ સરખું તેને લાગ્યું. એટલામાં બાદશાહે પોતાના નામથી ઐરંગઝેબ અને મુરાદને લખી જણાવ્યું કે, તેઓએ આમા પાછા નહીં ફરતાં, પોતપોતાના મુઠ્ઠકમાં પાછા જવું; અને જો તેમ કરવામાં નહીં આવશે તો બાદશાહ નાખુશ થશે! પણ ઐરંગઝેબ મહેનતથી મેળવેલું ફળ વાતના ગપ્પામાં, કે આશાના ઓળામાં ખોઈ દેતો કાચો પુતળો નહોતો. પાછા ફરવાની તૈયારી કરતો હોય તેવો એ ઢોંગ કરવા લાગ્યો, અને પોતાનાં લશ્કરને કેટલાક આરામની જરૂર છે, એમ જણાવી પોતે ઉજ્જનમાં જ ચોડ્યો. પણ અધીરો દારા આટલાથી સંતોષ પામ્યો નહીં. તેની ખાત્રીતી કે, ઉજ્જનનું લશ્કર આંખ મીંચીને ઉઘાડતામાં આમા આવી પહોંચશે, માટે તે સીધી રીતે પાછા નહીં જાય, તો મારી તરવારના માર મારી પાછા કાઢવા પડશે.

ઐરંગઝેબને તો જે જોઈતું હતું તે મળ્યું. પોતે તો જાણે દખણમાં જવાની તૈયારી કરતો હોય તેમ જણાવ્યું. પણ પોતાનો ભાઈ તેને હાંકી મટવા માંગતો હતો, તેથી રત્નલક્ષ્મીને માટે તેને લડવાની જરૂર પડે છે એમ તે હવે કહેવા લાગ્યો. પોતાના મુરખી પિતા સામુ તે કદી લડશે નહીં, તેની સર્વે આગાઓ માનવાને તે બંધાયેલો છે, પણ જ્યારે તેનો ભાઈ તેની સામે લડે છે, ત્યારે એને લગ્યા વગર છૂટકો નથી: એમ મનાવવું, એ કાંઈ એને માટે અધકે નહોતું.

દારા બાદશાહી લશ્કર લઈને આમાની બહાર આવ્યો. પોતાને મદદ કરવા માટે પોતાના હોદ્દરાને મેંઘીરથી તેડાવ્યો. મુસેમાન શીકુદ આ વખતે શુજની પાછળ પડ્યો હતો. શુજ મેંઘીરમાં ભરાયેલો હોવાથી, ત્યાંથી તેને પકડી લાવવા શીકુદને લુકમ થયો હતો. પણ શુજ સારે ડેહ/પણ મકારે સજાદ કરી, ઐરંગઝેબની સામે લડવા માટે ખસેડીથી આમા આવવા તેને ફરમાવવામાં આવ્યું. શુજને પાછો બંગાળ જવા દેવામાં આવ્યો, અને શીકુદ આમા તરફ પાછો ફર્યો.

જો દારાએ ઉઝાછળાપણું વાપર્યું નહીં હોત તો, ખારેપાણીએ ખસ જતો! પણ તેનાથી દીઘ ખમી ચક્રવર્તી ન હોતી. જો એને પોતાનાં હોદ્દરાના આવવાની પણ વાટ જોઈ હોત તો ફાવેલો યાન શીકુદ લશ્કરનો માનીતો હતો. તે ડડાપણવાળો હતો અને કટાકટીને સમયે કેમ

વર્તવું તે સમજતો હતો. પણ તેની વાટ ઈએ જોઈ નહીં. સગાઈનાં બધી ખુદ શાહજહાન પણ ધૂજતો હતો. પોતાનાં ગળ્યાસનનો સમય તેને યાદ આવવા લાગ્યો. રમીને પોતાની નજર આગળ પોતાના છોકરાઓ તપાસને માટે લોહીમાં રંગોલાય, આ લખને લીધે, તેવો વખત આવી નહીં પડ્યો, તેટલા માટે સરકરની સરકારી લખને તેણે પોતે બહાર નીકળવાનો વિચાર કર્યો. અને તેમ થયું હોત તો વધારે સારું થાત. શાહજહાનનાં હુકમનો કાઢીથી અનાદર થાત નહીં. પણ આજે દારાની મનિ ફરી ગઈ હતી. શાહજહાનને રજીસ્ટ્રમાં આવવા દેવો જ નહીં, એ તેને વિચાર હતો. શાહજહાનનું જયું સરકર લઈ પોતે ચંપલના કીનારા પર આંધો ગયો. બાદશાહે આઆમાં એકલો રહેવા દીધો. બાદશાહથી એકલા જવાનું બની શકે એમ ન હોતું, તેથી સ.ચારીથી ઈએ જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

આઆથી વીસ માઈલ દૂર ચંપલના કીનારા પર આવીને તે યોજ્યો. તેણે સાવચેતીથી દરેક કિલ્લા અને દરેક રસ્તાનું મજબૂતાઈથી રક્ષણ કરવા પોતાનાં માણસોને ફરમાવ્યું હતું. ખુદ ઔરંગઝેબ ને પણ આગળ વધવું, એ કાંટાની વાડમાંથી પસાર થવા જેવું જણાતું હતું. તે શ્વેત મંદીરો હુમલો કરી શકશે એમ તેને લાગ્યું નહીં અધુરામાં પૂરું મુસેમાન શીકુદ આવી પહોંચે છે, એમ સાંભળીને તે વધારે ગભરાયો. પણ નમીજ-દેવી હમૈશા તેને મદદ કરતી હતી. ભુંદેલાઓના સરકાર ચંપલરાયને પુષ્કળ ભેટ, સોઆદ અને લાંચ રૂથવતથી તે પોતાની તરફ ખેંચી લાનવા શક્તિવાન થયો. આ સરકારે ઔરંગઝેબને પોતાનાં દેશમાંથી કાઢી પણ અડચણ વગર પસાર થવા દીધો. વિનોઈમાં જે પહાડી જગ્યાઓમાં દારાથી આવી શકાય એમ નહોતું, તેવી જગ્યાઓ પણ આ સરકારે શાહજહાન ઔરંગઝેબને બતાવી દીધી!

ઔરંગઝેબને હવે કશાની જરૂર નહોતી. તે એકસપાડે દારાના સરકરની પુઠ પાછળ આવી ઉભો રહ્યો. દારાને ખબર પડે કે, ઔરંગઝેબ આવે છે, ત્યાર પહેલાં તો તે ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો! હવે લડાઈ વગર ખૂટકો નહોતો. એટલામાં શાહજહાન ફરી એકવાર દારાને કહાવી મોકલ્યું કે, શીકુદ ત્રણ દિવસમાં તારી પામે આવી પહોંચશે) ત્યાં સૂધી પુદમાં ઉતરતો નહીં; પણ ધીમે ધીમે આઆ તરફ પાછળ હઠતો રહેજે. પરંતુ પિનના આ પત્રની તેણે અવગણના કરી. જવાબમાં ઉતરું તેણે જણાવ્યું કે, ત્રણ દિવસમાં તો ઔરંગઝેબ અને મુરાદને દાંધે પગે બાધી, તમારી હજુરમાં હાજર કરીશ, જે વખતે તમને ચોગ્ગ લાગે તે શિક્ષા તેમને ફરમાવજો. શીકુદને માટે મારાથી કાંઈ ખોટી

થવાય નહીં. આ પ્રમાણે જવાબ મોકલી, પુર હોંસિયારીથી દારાએ પોતાનાં લશ્કરને લડવા માટે તૈયારી કરી દીધું. થોડા વખતમાં તો બંને ભાષ્ટ્યોનાં લશ્કર એક બીજાંની સામે ટકર લેવા લાગ્યાં. મુરાદની બહાદુરી અને ઔરંગઝેબનું ધૈર્ય, બાદશાહી લશ્કરની સામે થવા પૂરતી રીતે યોગ્ય હતાં. દારા પોતાના હાથીપર બેસીને ચારે બાજુ લશ્કરમાં ફરી તેમને ઉત્તેજન આપતો હતો !

એટલામાં બૂમ પડી કે, બીજા બાજુ સરદાર નજરઅલીખાન દારા અને શીકુહને મદદ કરવા લશ્કર લઈ દોડતો આવે છે. આ અપ્રત્યક્ષ વળી ઔરંગઝેબને ગભરાટ છૂટ્યો ! પણ તરત જ મારી જવાએથી ઠોડી જલ્દી તેને મેં કશું કે, આ વાત તદ્દન ખોટી છે. સરદારને હુઠારાના કિલ્લામાં મુલોલો મેં મારી નજરે જોયો છે, માટે ગમરાવું નહીં ! ઔરંગઝેબે હવે ખૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો, અને પોતાનાં લશ્કરને વધુ જોસથી લડવાને ઉશ્કેરવા લાગ્યો.

દારા પોતાનાં પૂરતા બળથી લડતો હતો. અમારા લશ્કરનો મોટો ભાગ મૃત્યુ પામ્યો અને ઔરંગઝેબની આસપાસ માત્ર હજારેક સીપાઈ ઊભા રહ્યા. દારાનો જય થયો, એ હવે નકી હતુ. જો કે આ બાજુ ઔરંગઝેબ લશ્કરને ઉશ્કેર્યો જતો હતો અને મુરાદ એક ઇંછેડાપક્ષા વાધની માફક પોતાની તલવાર ધૂમાડ્યો જતો હતો, તે છતાં પણ દારાનાં બળથી ઔરંગઝેબનું મ્હોકું ઉતરી ગયું હતુ, અને તે નિરાશ થયો હોય એમ પ્રત્યક્ષ દેખાતુ હતુ.

તેણે જોયુ કે, લડાઈના મેદાનમાં ઊભા રહેવામાં દારાને ધણો ગેરલાભ હતો; તે છતાં પણ અત્યારે તે એક મરણીયાની માફક ઇવર આવીને લડતો હતો. જે પ્રકારનું શૌર્ય તે અત્યારે બતાવતો હતો, તે અપ્રતિમ જ હતુ. તેની બહાદુરી જોઈને ઔરંગઝેબનાં લશ્કરના કાછડા છૂરી ગયા ! તેને ભય લાગ્યો. તેઓ કાંઈક પાછા હટવા લાગ્યા. પરંતુ દૃઢ મનવાળો ઔરંગઝેબ કાંઈ એટલામાં હીમત દારે તેમ નહોતું. તે તરત પોતાનાં હાથીને આગળ લાગ્યો; અને પોતાનાં અમલદારો અને સીપાઈને નામ દેઈ દેઈ બોલાવીને કહેવા લાગ્યો : "દીલેસન ! બોદાદય ! મયદાન છોડકે ક્યા કરોગે ! દખન કીનના દૂર હય વો આપકું ક્યા માનુમ નહીં હય ! બોદા દય ! બોદા દય !" આટલું કહીને પોતે જ કેટલો હીમનવાળો છે, તે બનવાવવાને પોતાનાં માણસોને હુકમ કર્યો કે—જે હાથીપર તે પોતે બેઠો હતો, તે પોતાની જગ્યાએથી નાસી જાય નહીં, તેટલા માટે તેના પગે સાંકળથી બાંધી લેવા—આટલું કહ્યા છતાં પણ ઔરંગઝેબને જિતની આશા નહોતી જણાતી. દારા અત્યારે પોતાનાં ભાઈના જેટલો જ મરણીયો થઈને લડતો હતો.

પણ એટલામાં એક અણુધાર્યો બનાવ બન્યો, અને બાકી ઉસ-
ટાઈ ગઈ. ત્રીસ દહર આદમીનું લસકર લઈને દારાની જમણી
બાલુમાં ઉમેલા એક અમીરે આ ઘડીએ દગો દીધો! જો તેણે પોતાનું
લસકર કામે લગાડ્યું હોત તો, અમારો તો જયવાનો આરો પણ નહોતો.
તે છતાં પણ તે અમીર તદ્દન એક બાજુએ ઉભો રહ્યો, અને જ્યારે તેણે જોયું
કે, દારા જિત્યો છે, અને થોડીક પળમાં ઐરંગઝેબનું લસકર છિન્નલિન થઈ
જશે, ત્યારે તે દારાની સમીપ આવીને કહેવા લાગ્યો કે, “સુબારકબાદ
દહરત સક્ષામત! અલ્લહમદુલીલાહ! નામપર શાહનશાહ, આપની ફતો
થઈ છે. હવે મહેરબાની કરી હાથીપરથી ઉતરી થોડાપર બેસો; કારણ
કે આપની જિત પછી જો આપને કાંઈ ઇજા થઈ તો હમારી શું હાલત
થશે તે વિચારો! માટે આપ નામપર ઉતરો અને ઐરંગઝેબનાં લસકર
રને નસાડી મૂકો!”

મીઠા-માખણથી લદાવદતા શબ્દો સાંભળી તે મૂર્ખ ખુશ થઈ ગયો અને
સાચા વિચાર કર્યા વગર, હાથીપરથી ઉતરી પડ્યો * પરિણામ ધણું ભયંકર
આવ્યું. તેનાં લસકરે એમ ધાર્યું કે, દારા મુઝો! અને જોવા આ વિચાર તેમનાં
મનમાં આવ્યો કે, તેઓએ લડવાને બદલે નાસવાનું શરૂ કર્યું. દારાએ
ધણી મહેનત કરી તેમને અટકાવવા પ્રયત્ન કીધો, પણ તેઓએ તો કાંઈ
પણ જોયા વગર નાસવા જ માંડ્યું. નાસ ને નાસ! આગળ નાસ ને
પાછળ નાસ! મુઠીવાળી નાસ! આંખ ધીંધી નાસ! બસ નાસવાનું જ
જારી થયું. આ જોઈ ઐરંગઝેબને શૂર ભૂટ્યું, અને તરત જ દારાનાં
લસકરની પુંક પકડી, તેમને મારી નાંખવાનો હુકમ કીધો. અમારા નિરાશ
યયક્ષા લસકરને આશા આવી. કતલ આલી! લોહી વહેવા માંડ્યું! હજારો
માર્થા રક્ષણતા થયાં! અને થોડાક વખતમાં તો ખુદ દારાનો બચાવ કર-
વાને પણ કોઈ દીમત કરી શક્યું નહીં. તેનું લસકર માર્યું ગયું. નાસી
ગયા તે જ બચી ગયા. થોડીક મીનીટની રમતમાં તો પાસો ફેરવાઈ ગયો.
ઐરંગઝેબ વિજયી મનાયો. દારા પોતાનો જીવ બચાવવાને આપ્યા નહોતો.

પણ આપા છાડતી વેળા પિતાએ તેને કહ્યું હતું કે; “દારા! બાદ

* દારા હાથીપરથી ઉતર્યો તેનું જે કાણુ અને દર્શાવ્યું છે, તેનાથી જુદું
જ કારણ ખાસીખાન આપે છે. તે જણાવે છે કે તેના લસકરનાં જે સરદારો રાત્ર
છવસાવ અને ફેસતમખાનના મશણ પામવાનાં સમાચાર જોવા તેને મળ્યા કે, તે
એકદમ નાસીપાસ થઈ ગયો, અને શું કર્યું તે એને સૂમણું નહીં એટલામાં આગિ ઉ
એક તીર તેના તરફ આવ્યું, અને જે હાથીપર તેજો હતો તેને લાગ્યું. હવે તે
ધણે જીતાયો અને એકદમ પોતાની ચંપવ પાળ પગમાં ઘાઘ્યા વગર હાથીપરથી
ઉતરી પડ્યો, અને કાંઈ પણ દરિયાર વગર એક થોડાપર તે સ્વાર થયો.

રાખજે. જો તું હારે તો મને તારું મુખ બતાવીશ નહીં,” તે શબ્દોનાં હવે તેને લજ્જકારા વાગવા માંડ્યા. કયે મ્હોડે બાદશાહ પાસે જવું, તે એને સૂઝ્યું નહીં. પરંતુ શાહજહાનનો પ્રેમ આ દારથી ઓછો થયો નહીં. તેણે એક વિશ્વાસુ માણસને તરત દારા પાસે રવાના કર્યો અને કહાવ્યું કે; “જ્યાં સુધી સુલેમાન શીકુહ પાસે લશ્કર છે ત્યાં સુધી તારે નાસીપાસ થવું નહીં હમણાં તો તું દીક્ષીજી ત્યાંના બાદશાહી તથેલામાંથી તને એક હજાર ઘોડાઓ મળશે. વળી મેં ત્યાંના હકિમને પણ કહાવી મોકલ્યું છે કે, તને જોઈતી પૈસાની મદદ પણ તે પૂરી પાડશે. જરૂર જોટહું લાગે તેનાથી વધારે દૂર જવો નહીં. હું તને વારંવાર પત્રો લખ્યા કરીશ. હું હજુ માનું છું કે, ઔરંગઝેબને હું મારી સત્તા નીચે લાવી શકીશ. અને તેનાં અયોગ્ય કૃત્ય માટે તેને શિક્ષા કરી શકીશ.” પરંતુ દારા એટલો તો નિરાશ થઈ ગયો હતો કે, પિતાના આવા પ્રેમાળ પત્રોના ઉત્તર આપવાનું પણ તેને સૂઝ્યું નહીં. છેવટે તેણે પોતાની બહેન બેગમ સાહેબને એક કાગળ ઉતાવળે લખી મોકલ્યો, અને તે જ રાત્રે આ કમનશીબ શાહજહાં પોતાની બેરી છોડીઓ, અને નાના પુત્ર સીપેહ શીકુહ તથા ઘોડાકે માણસોને લઈને દીક્ષીને રસ્તે રવાના થઈ ગયો.*

પ્રકરણ ૪૯ મું.

રાજ્યકાંતિ.

પોતાની ફતેહનો સૌથી સરસ ઉપયોગ કરવામાં હવે ઔરંગઝેબે કશી કચાસ રાખી નહીં. મુરાદને તે બાદશાહ તરીકે મણી માન આપવા લાગ્યો. અને જાણે પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું હોય તેમ બધી વસ્તુઓ આટોપી લઈને મઠે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પણ તેટલા વખતમાં દારાનાં લશ્કરમાં જે મોટા અમલદારો હતા તેમને તથા આત્રામાં તેના જે હીમાયતીઓ હતા તે બધાને ફોડવાનો પ્રયત્ન જારી રાખ્યો. કાઢીને લાલચના તો કાઢીને ખુશામદના, તો વળી કાઢીને ધમકીના તેણે પત્રો પણ લખ્યા. તેનો મુખ્ય હેતુ સુલેમાન શીકુહનાં લશ્કરને ફોડવાનો હતો. તેમાં તેને ફતેહ મળી. કમનશીબ શીકુહને માલમ પડ્યું કે, તેનું માનીતું લશ્કર તેના હુકમો માનતું નથી. તેનું માન લગ થાય છે અને વખત આવે તો તેઓ જ તેને ફસાવી દેશે. તે બીચારાને પોતાનું લશ્કર છોડી નાસી જવાની

* સુલતાન દારાનાં લગ્ન પોતાના કામ સુલતાન ખત્તીબની દીકરી સાદબારી નારીસા સાથે થયાં હતાં, જેથી તેને બે પુત્રો, સુલતાન શીકુહ અને સીપેહ શીકુહ થયા હતા.

પિતાને બહેરરીતે કેદ કર્યા પછી ઔરંગઝેબે તેને એક પત્ર લખ્યું, પરંતુ તે મોકલાવતા પહેલાં દરેક નાના મોટા અમીર ઉમરાવોને વંચાવવાનું તે જૂથે નહીં. પોતાના પત્રમાં તેણે લખી જણાવ્યું કે; "હું આ મારી વર્તણૂકનો વધારે સરસ હેવાલ કેવી રીતે આપી શકું? તમે એ મારા તરફ અસાધારણ પ્રેમ હોવાનો દાંગ કર્યો, અને દારાના કાર્ય તરફ પસંદગી બતાવી, અને બીજે જ માર્ગે, સુવર્ણ મહોરોથી ભરેલા બે હાથી દારાને મોકલી આપ્યા છે. નવું લશ્કર ઉભું કરવાને અને લડાઈ લંબાવવાને તમે તેને સવળતા કરી આપો છો, તો હવે હું તમને પૂછું છું કે, જે અકુદરતી અને સખત પગલાં ભરવાની મને જરૂર પડી, તેમાં શું હું ખોટો હતો? શું તમે કેદ થયા, તેનું મૂળ કારણ દારા નથી? તેમ જ અત્યાર સુધી તમને પગે લાગતો અને તમારી તરફ મારી ફરજો અદા કરને મને અટકાવવામાં શું તે કારણ જૂત નથી? મારે માત્ર હવે એટલું જ માંગી લેવાનું છે કે, મારી વર્તણૂકમાં તમને જે કંઈ વિચિત્ર લાગે તે માટે મને ક્ષમા કરવી, અને થોડા વખતને માટે તમારે જે સ્વતંત્રતા ખોલી પડે તેને માટે સહનશીલતા ધરવી! તમે ખાત્રી પૂર્વક માનજો કે, જેવો દારા સુબેદનો ભંગ કરતો અટકશે, કે તરત હું તમારા મહેલમાં દોડી આવીશ! અને મારે પોતાને હાથે તમારા કેદખાનાના દરવાજા ખુલા કરીશ."

મુરાદ, ઔરંગઝેબનો બાદશાહ! ઔરંગઝેબ સખતો બાદશાહ થયો! શાહજહાનને કેદખાનું સહેતું પડ્યું. પણ એટલાથી કંઈ ઔરંગઝેબને સંતોષ વળી શકે એમ નહોતું. જો કે બધા અમીર ઉમરાવો અને લશ્કરે તેને એકમતે બાદશાહ તરીકે કથુબ કીધા; તે છતાં પણ તે પોતાના વંશના ઇતિહાસથી કંઈ અજાણ્યો ન હોતો. જ્યાં સુધી પોતાના ભાઈઓ અને તેમના છોકરાઓ તખ્તને માટે ખટપટ કરતા હોય, ત્યાં સુધી તે પોતે ખરો બાદશાહ કહેવાય નહીં. હવે તેણે દરેકને યોગ્ય સરપાવ આપવાની ગાંઠવણ કરવા માંડી.

આસરે ચાર દિવસ વીતી ગયા બાદ એક દિવસ મેં આચિંતા ઔરંગઝેબને મીરખાન નામના એક માણસ સાથે ગૂપ્તરૂપે વાતો કરતાં સાંભળ્યો. ઔરંગઝેબની ચંદતીના સમયથી મીરખાન તેની ખાસ મહેરબાની હેઠળ આવતો ગયો, અને કંઈ પણ ખાનગી મસલતો થતી, તે મીરખાનની જાણ બહાર રહેતી નહિ. તેમની વાત સાંભળીને મારા હાંન જ ગગડી ગયા! તેમની વાતનો સાર એ નહિ. હતો કે મુરાદનું હવે જેમ અને તેમ જલદી કાટલું કરી નાખવું! હાથ! સાં લોભ! શાં પાપકર્મ! નિર્દોષ માણસને બચાવવા પ્રયત્ન કરવો એ મારી ફરજ છે, એમ સમજી મુરાદને ચેતાવવા મેં ઠરાવ કીધો. બધારે રાત્રે હું એકલો

પડ્યો, તારે મુરાદના ખાસ સલાહકાર શાહઅબ્બાસને મેં શોધી કાઢ્યો, અને જે બન્યું હતું તે મેં એને કહી સંભળાવ્યું. મારી વાત સાંભળી તે ગભરાયો અને મુરાદને ચેતાવવા તેની પાસે દોડ્યો !

પણ મુરાદ ! મૂર્ખનો શાહ ! અઘાહનો વધી ભાજો ભટાક ! અબ્બાસને હસી કાઢ્યો. મીરખાન સાથે થયેલી વાતને તે અસંભવિત ગણવા લાગ્યો. કદાચ તે ખરી હોય, તોપણ તેમાં મારી સમજ ફેર થયેલી છે, એમ તે માનવા લાગ્યો. અબ્બાસ તેને પગે લાગી, સમજાવવા લાગ્યો કે, આ તક સોનેરી છે, નાસી જાયો ! જીવે તો શીર લડો ! ઐરંગઝેબને આજે સખત ફટકો મારી શકાશે. એને એકદમ દૂર કરો ! સર્વ સત્તા તમારા હાથમાં લઈ લો.* બાદશાહ તરીકે આજે તમારી આજ્ઞા ફેરવાઈ છે; આજે લશ્કર તમારું કશું માનશે. નહીં તો બીજો દિવસે બાકી ફેરવાઈ જશે ! પણ આ હીનભાગી શાહનવાજે તે માન્યું નહીં, કણુક કીધું નહીં. પોતાના ભાઈ સાથે દારાની પૂક પકડવા નીકળી પડ્યો. આઝાદી દૂર મયુરા આવીને તેઓ ચોરવા અને ત્યાં આગળ જ પાકા ઐરંગઝેબે પોતાનું નિશાન તાક્યું.

જે દિવસે અમે મયુરા પહોંચ્યા, તે જ રાત્રે મુરાદને મોઢું ખાણું આપવાની ગોઠવણ થઈ. મેં, તેમ જ અબ્બાસે ફરી એકવાર તેના કાલાવાલા કીધા અને ખાણામાં હાજર નહીં રહેવા સમજાવ્યો. પણ ફાગટ. તેનું નશીબ જ તેને આડે રસ્તે દોરવતું હતું. તે રાત્રે મીરખાસમાં હાજર રહ્યો. ઐરંગઝેબને લડાઈમાં મદદ કરનારા દરેક મોટા અમલદારોને ત્યાં નોતરવામાં આગ્રહ હતા. આજે મને મોઢું માન આપી ઐરંગઝેબે મારો આવકાર કીધો અને એક બહાદૂર સીપાઈ તરીકે બધા વચ્ચે મારા વખાણ કીધાં. ખાણા વખતે ખૂબ છૂટ લેવાઈ. શિરામી દારુ અને કાણુલી મેવો ભરપટ્ટે માંગ્યો મળવા લાગ્યો. પણ

* The friends of that thoughtless prince had at last brought him to look with suspicion upon his brother's designs; and even to meditate an act which might deliver him finally from so dangerous a rival. The sagacity of Aurangzeb enabled him to discover the intended blow, which he contrived to elude at the very moment, when it was aimed and ready to fall—*Metc.*

મુરાદ ઐરંગઝેબનો બન લેવા માટે ફેરોશ કીધી હતી, એવું સાધારણ રીતે માનવામાં આવતું નથી. જગી બરનીયરે પણ આ વાતને ટોકા આપે એવું કાંઈ લખ્યું નથી, પણ મોગ દાક પોતાના પુસ્તકના શાહનવાજા પ્રશ્નનીનું. દિલ્લેસ્તાનનો હનિદાસ પુસ્તક ગ્રીન્થમાં, મુરાદની ફેરોશ વિશે નક્કારે છે, અને તેમ કાંઈ કેટલાંક ફત્તેહી પુસ્તકોનો આધાર દોષે છે :

આજે ઔરંગઝેબ કરાને આડકથા નહીં.* એક પવિત્ર માથુસ તરીકે પોતાને દારૂ પીતી વખતે આધા જતા રહેવું જોઈએ, તેમ જ તે પોતાને પીવા દલાલ નથી એમ જણાવી તે ચાલ્યો ગયો. મુરાદને માટે જોઈની બધી સગવડો કરી આપવાને પોતાનાં માણસોને હુકમ કરી, તે મીઠાસ-સમાંથી દૂર થયો.

મુરાદ શરાબનો શોખીન હતો. આજે પોતે એક શાહનશાહ છે તેનું ભાન બૂલી ગયો. અમલદારોની વચમાં બેઠો છે તે બૂલી ગયો; અને ખુલ્લે હાથે સીસા ફેંડવા લાગ્યો. તેને કોઈ અટકાવે તેમ નહોતું. ઉધકું તેને વધારે પીવાને આગ્રહ કરવામાં આવતો, મારી ખાત્રી થઈ કે, આજે તેનો અંત પામે આગ્યો છે. હું તેને કે પકડાતો જોવા ગળું નહોતો. તેને બચાવાય એમ નહોતું, તેથી હું તે મીઠાસ છોડી ચાલ્યો ગયો. પણ થોડી જ વારમાં ઔરંગઝેબ ત્યાં આવ્યો, અને ધાંટા પાડી, મુરમો કરી ખૂમો પાડવા લાગ્યો; “હાય! હાય! શરમ! બદનામી! અરે મૂર્ખ, તું બાદશાહ છે કે કોણુ છે? ઓ ખોદા! આ શું! અરે! તારી અક્ષલ ક્યાં ગઈ! મોઢા તારે અને મારે વિશે શું મન બાધશે? આ બદબખ્ત આદમીને એકદમ સર્ધ જાઓ અને તેના હાથ પગ બાંધી તેને કેદખાનામાં નાંખો, તેણે પોતાનું નામ બદનામ કીધું છે. હાય! હાય! ઓ ખોદા!”†

તેના હુકમ પ્રમાણે તરતજ તેને કેદ કરવામાં આવ્યો. મેં કમન-શીબ મુરાદને હાથ પગ પછાડતો જોયો. તે ખૂમ પાડતો હતો કે, તે પોતાની શુદ્ધિમાં છે તેને પકડીને તરતજ સર્ધ જવામાં આવ્યો. મુરા-

* Aurangzeb then rose softly, and with a countenance that beamed with affection and delight, said, “I need not inform your Majesty of the serious turn of my mind, and that, as a Mahomedan, I feel scruples which do not permit me to indulge in the pleasures of the table, but though I deem it my duty to retire, yet I leave you in excellent company. Mir-can and my other friends will entertain your Majesty.”—*Dernier*.

† ઇસ્લામીયન પ્રવાસી મનુશીને આધાર લઈને મોં ફેરું જણાવે છે કે મુરાદને પકડાયે, ત્યાં પહેલાં ઔરંગઝેબના ઓગ્રા સુવત્તન સહમુદનો કો વર્ગેરો એકરો આગ્રમ તેની (મુરાદની) પાસેથી ખમર અને કટાર લઈ ગયો હતો. તે નામે પોતાના બાઈ સાથે મમલ કરવા માગતો હોય તેમ તેણે આગ્રમને કહ્યું કે, જો મુરાદ ઉધતો હોય ત્યારે તેને જગાગા બિના તેનું ખમર અને કટાર તે લઈ આવશે તો તેને એક ફફડ દોરો આપાવશે. નિર્દોષ બાવકે પુર દોષપ્રીયારીથી પોતાનું કાર્ય કીધું, અને તેનાં દલિયારો જોડેના તનુમાં વઈ ગયો.

દના સીપાઇઓ તેને છોડવાને દોષ્યા, પણ તેના નિમક હરામ અમલદાર અદલાદકુલીએ, એકદમ તે સર્વને ચૂપ કીધા. ઐરંગઝેબે મુરાદના સર્વે મોટા અમલદારોને દોષ્યા હતા. તેને મુરાદનાં લશ્કર તરફથી કંઈ ખબરો નહોતું. તરત તેનાં માણસો આખી છાવણીમાં ફરી વળ્યાં ને સમ ખાધને વાતો કરવા લાગ્યા કે આજે મુરાદે પુષ્કળ મરુ પીધા અને ઐરંગઝેબને ખૂબ ગાળો દેવા માંડી છે, તેથી તેને થોડો વખત એકાંત જગામાં રાખવાની ફરજ પડી છે.

મુરાદને દરેક જગ્યાએ બદનામ કરવામાં આવ્યો, અને તે દરમ્યાન તેના સીપાઇઓને લાંચ આપી મુગા કરવામાં આવ્યા. જ્યારે મુરાદને પક્ષે રહી, કોઈ પોતાની સામે ચાલ એવું ઐરંગઝેબને લાગ્યું નહીં, ત્યારે તે કમનસીબ શાહજહાને દાથીપર, બંધ અનાડીમાં બેસાડી, દીક્રાથી રવાના કરી દેવામાં આવ્યો. જૂના સલીમગઢના કિલ્લામાં તે કેદ પડ્યો માત્ર તેના નિમકહલાલ નોકર શાહઅબ્બાસે ઐરંગઝેબની સામે ચવા દ્રોશ કરવા માંડી, પરંતુ તેના પક્ષમાં કોઈ હાથલ થયું નહીં. જેની ઐરંગઝેબને અબ્બાસની હિલચાલની ખબર પડી કે, તે ખીચારાને પણ કેદ પકડી દીધી મોકલી આપવામાં આવ્યો.

અકરણ પ૦ મું.

દારા ને શૂળ.

ઐરંગઝેબ કંઈ શુભાજના બીજાનાંપર સતો નહોતો. તેના નામની નેકી પોકારવામાં આવી, પણ હજી પોતાના લાઇઓ છૂવતા હતા. તેમનું મૂળ કાઢવામાં આવે નહીં, ત્યાંસુધી એનાથી નિરાંતે બેસી શકાય એમ નહોતું. દારા, દીલી છોડીને આગ્રા ગયો અને ત્યાંથી લાહોર જ્યને, આસપાસનું બજા બેઠું કરી, ઐરંગઝેબની સામા લડવા તૈયાર થયો. એકદમ ચઢી આવે એવું ધારવામાં આવતું હતું. તેમ જ શૂળ પાછો બંગાળમાં પિતાની ગાદી મેળવવાને માટે, સૌથી છેલ્લી અને મોટી દ્રોશ કરવા માટે, પોતાનું પૂરું જીવ અજમાવતો હતો.

ઐરંગઝેબ આ દરેકને પુગી વગે એવો હતો. એક આલાહ સરદારે આવી કટાકટીના વખતમાં જેમ વર્તવું જોઈએ, તેવાં એણે પગલાં લખ્યાં. એક મોટું લશ્કર લઈને તે સતલજ તરફ હિપડી ગયો. તેના આવવાના સમાચાર સાંભળી કમનસીબ દારા, સામા થવાને બદલે

* સલીમગઢનો આ કિલ્લો ઈ સ ૧૫૪૬ માં શાહનસાહ સલીમ શાહ મુરે બંધાયો હતો પણ હમણા તે ખડીવર જેવો થઈ ગયો હતો.

નાસવા લાગ્યે. પહેલાં તે ખુલતાનમાં બરાબે, ખુલતાનથી સિંધમાં ગયે. ઐરંગઝેબે તેની પુંક પકડવામાં કસી કચાસ રાખી નહીં. દારાએ પોતાનું સત્તા અને માણસોને ધીમે ધીમે ઓછાં થઈ જતાં જોયાં. સિંધથી તે ગુજરાત આવવા નીકળ્યે. ઐરંગઝેબે હવે જોયું કે, દારા કાબુલ તરફ નાસી શકે એમ નથી, તેમ જ એને કોઈના મજબૂત ટેકા મળે એ અસંભવિત છે, સારે તેણે આઠ હજાર માણસોનું એક લશ્કર, પોતાના સાવકા ભાઈ મીર ખાખાના હાથમાં સોંપી, પોતે આગા પાછો ફર્યો.

આગા પાછા ફરતા તેણે સાંભળ્યું કે, શુળ પોતાનું લશ્કર લઈને આગા આવે છે. તેને રાજધાની આગળ આવતો અટકાવવાને તે પોતે આગાથી તેને સામે એસ્તેકબાલે ગયે. પોતાનો ઊંડરો મહમુદ, જે આ વખતે ખુલતાનમાં હતો, તેને પોતાનાં લશ્કરને લઈને ધંગાળ આવવા કહાવી મોકલ્યું. તે આવી પહોંચ્યા ત્યાંસુધી, તેણે ધીમે ધીમે કુચ કરવા માંડી ત્રણે જણા અઘાઢબાદ આગળ ભેગા મળ્યા. જો કે શુળ સૌથી સરસ જગ્યામાં નહોતો, તે છતાં ખુલા મેદાનમાં સત્રુંની સામે થવા જેટલું તેનામાં બળ હતું. વળી લડાઈમાં તેને એક અણધાર્યો ફાયદો થયે. જસવંતસિંહ એકદમ ફરી બેઠો. ઐરંગઝેબને ચમક બેઠી કે, જો જસવંતસિંહનો એવ આખાં લશ્કરને લાગશે, તો મામલો બગડી જશે. શુળએ આ તકનો લાભ લેવા માંગ્યો; પણ ઐરંગઝેબે તેની આશા તરત જ ઘૂણધાણી કીધી. એક બાહોશ સરદારની માફક પોતે જ થોડાક સીપાઈઓ લઈને શુળની સામે ગયો અને બંદૂકના મારાની સામે ટકી નહીં શકવાથી જે જૂથ દારાએ કીધી હતી, તે શુળએ કીધી. તે પોતાના હાથીપરથી ઢિતરી પડ્યો. તરત જ તેનું લશ્કર છિન્નલિન્ન થઈ ગયું.

આ વખતે મીરબુમલાને ઐરંગઝેબે કેદખાનામાંથી છોડ્યો હતો. દારાની પડતી અવસ્થા ચર્ચા જ, બુમલાનાં બેરી ઊંડરોં તેના ભયમાંથી દૂર થયાં, અને હવે પોતાના હાથમાં પરતી સત્તા આવેલી હોવાથી, પોતાના મિત્ર અને સલાહકાર બુમલાને છોડવાનું તેણે યોગ્ય ધાર્યું. જે વખતે ઐરંગઝેબ શુળના સામું થવાને અઘાઢબાદ લશ્કર લઈને ગયો, તે વખતે મીરબુમલા પણ સાથે જ હતો. તે નવા શાહનશાહને પોતાનાં ખરાં અંતઃકરણથી મદદ કરતો હતો. તેના શ્રેયમાં પોતાનું શ્રેય છે, એમ તે માનવા લાગ્યે. શુળનો જેમ બને તેમ જલદીથી નાશ કરવાને તે આગુર હતો. ત્યારે શુળ સામે તેનું લશ્કર લડતું હતું, તે વખતે ઐરંગઝેબ જે હાથીપર બેઠો હતો તેના માવત એક તીર લાગવાથી ટપ દઈને નીચે ગળડી પડ્યો. હાથી આંચિતો ગભરાઈ ગયો અને અંકુશમાં

રહી શક્યો નહીં. એક પળ એવી પણ આવી ગઈ કે, તે વખતે ઐરંગઝેબ જમીનપર પડીને તેના ચૂરેચૂરા થઈ જત. પણ તરત તે સાવચેતી રાખીને હાથીપરથી ઉતરવા લાગ્યો. લામલોજ મીરજુમલા તેને આમ કરતો જોઈને બેઠી ઉઠ્યો; “ખજરદાર! તખ્તપરથી ઉતર્યા તો!” શબ્દની ધારેલી અસર થઈ. ઐરંગઝેબે પોતાની જગ્યા સાચવી રાખી; અને દારા શૂળએ કરેલી બૂલ પોતે કરતો અટક્યો.

દારી જવા પછી શૂળ અને તેના લશ્કરે નાસવા માંડ્યું. ઐરંગઝેબ અનિશય થાકી ગયો હતો, તેથી એક સરદારને કેટલુંક લશ્કર આપી તેની પાછળ મોકલ્યો અને પોતે આઝા પાછો ફર્યો.

આઝા પાછો ફરવાનું એક બીજું કારણ પણ હતું. દારા નાસતો નાસતો સિંધમાં ઠૂઠાના કિલ્લામાં આવી તેનો કબજો મેળવી શક્યો હતો. તેની પાસે પિતાનું આપેલું ધન હતું પણ હતું. તેની મદદથી ફરી એકવાર તે બેથી ત્રણ હજાર માણસોનું લશ્કર ભેગું કરી શક્યો હતો. તેનામાં ઉભા રહેવાની સ્હેજ શક્તિ આવી કે, તરત ઠૂઠાને પોતાનું મુખ્ય મથક બનાવી, એકદમ કચ્છમાં ઉતરી પડ્યો અને ત્યાંથી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો. આ વખતે અમદાવાદના હાકેમ તરિકે ઐરંગઝેબનો સસરો શાહ નવાઝખાન* હતો. જોકે તે દારાનો પક્ષ લે, એ અસંભવિત જ હતું, પણ આ વખતે શાહનંદા મુરાદની સ્ત્રી અમદાવાદમાં જ હતી. તે શાહ નવાઝની પુત્રી હોવાને લીધે, તેમ જ ઐરંગઝેબે નવાઝના બીજા જમાઈ મુરાદની સાથે જે કૃતક્ષતા કીધી હતી, તેથી તે દારાનો પક્ષ લેવાને લોભાયો. તેણે દારાને આશ્રય આપ્યો અને મદદ આપવાનું વચન આપ્યું.

હવે દારા રજપૂતાણાના કેટલાક હિંદુ રાજાઓ સાથે પણ મસલત ચલાવવા લાગ્યો. આ વાતની ખબર ઐરંગઝેબને તરત અમદાવાદમાં પડી. તે જાણતો હતો કે, જો તે પોતે આઝાથી આવે ને આવે રથા

* આ શાહ નવાઝખાન એક હકીમ કુળનો હતો એમ હિંદીદાસપ્રસાદ જણાવે છે. અબદુર રાઝઝલ દુસૈની નામનો એક લેખક પોતાના પુસ્તક મઆસીરુલ ઉમરામાં જણાવે છે કે, તે ઈરાનના બાદશાહ શાહ ઈસ્માઈલનો પ્રિયત્ર, મીરજા હસ્તમ કંદહારીનો પુત્ર હતો. સામાન્ય માન્યતા એમ છે કે, તે શાહનશાહ જહાંગીરના વચ્ચર આસરખાનનો પુત્ર હતો. એવું જણાવવામાં આવે છે કે, દારાને આશ્રય આપી પાછળથી તેની સરે મુઝિઓ ફેરી દેવાર આ જ માણસ હતો. અન્યથા આ માહત્ત દૂર દેવગા નામના ગામ પાસે જે યુદ્ધ થયું, તેમાં કોતો દારાએ અથવા તો દારાનાં મજૂરોએ આ નિમજદરામ પુરબને યમદાર પદોંગાદી દીધાં હતાં. આ યુદ્ધ આસરે બારમી અથવા તેરમી માર્ચ ૧૬૫૬ ને દિવસે થયું હતું.

કરશે, તેનાં લશ્કરમાં દારાનો એક લાગ્યા વગર રહેશે નહીં, તેમજ જે દારાની યુક્તિઓનો જલદીથી અંત લાવવામાં નહીં આવે, તે પાછળથી તેનું એકત્ર બળ પોતાને ભારી પડી જશે । ઔરંગઝેબે જસવંતસિંહની મદદ માંગી. એકવાર શૂન સાથે મંળી જનાર જસવંતસિંહની તેને મદદ માંગવી પડી. તેની સાથે મોટું લશ્કર લઈને તે અમરેર ગયો. નજીકે ગુજરાતથી દારા પણ ટકર ઝીલવાને આવી પહોંચ્યો. સારે નસીબે દારાને એક સરસ ટેકરી મળી ગઈ. લાં આગળ થોડાં માણસો સાથે પણ તે પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ થયો. જ્યારે ઔરંગઝેબને આ મથકની ખબર પડી, ત્યારે તે ધણા વિચારમાં પડ્યો, અને જે કામ બળથી નહીં થાય તે કળથી કરવાનો ધાટ ધડવા લાગ્યો. દારાના પર તેણે હુમલો કીધો નહીં. અને લશ્કરો જાણે સ્વરક્ષણ માટે જ તૈયાર હોય તેમ ટગર ટગર એ બીજાને જોતાં, સ્વસ્થ બેસી રહ્યાં. હમેશનો કળાખાજ અંતે ફાટ્યો. દારાને માણસોએ ટેકરી પર આવવાનો રસ્તો ઔરંગઝેબને બતાવ્યો. દારાને દુર્ગા તરત ખબર પડી, પણ હવે કાંઈ હુમલો અટકે એમ લાગ્યું નહીં પાછલા ભાગપરથી ઔરંગઝેબે ધસારો કીધો. રાજ જયસિંહ પણ આ વખતે ઔરંગઝેબની સાથે હતો. તેણે દારાને ચેતાવ્યો અને દારાને શુદ્ધીભર માણસો સાથે નાસવું પડ્યું. ઔરંગઝેબ તેને પકડવા માંગતો હતો, પણ બીજવાર તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો.

દારા દુઃખી દીલથી ફરી એકવાર પોતાની ઊંચમ, શાહજહાં અને આશરે બે હજાર માણસોને લઈને અમદાવાદને રસ્તે પડ્યો. જો અને તો અમદાવાદનો કબજો લેવો, એ એનો મુખ્ય હેતુ હતો. પરંતુ એના પર સંકટો કેટલાં આવવાનાં હતાં, તેની એને હજી ખબર નહોતી. પુષ્કળ તાપને લીધે એનાં માણસો રસ્તામાં જ મરવા લાગ્યાં. અમરેર અને અમદાવાદ વચ્ચેના પહાડી ભાગોમાંથી બીસાનાં ટોળાં એમિતાં તેના ઉતરી પડ્યાં. ભારે ધુટ ચલાવી. માત્ર એક દિવસની મુસાફરી બાકી રહી, એટલે પોતાના આવવાના સમાચાર અમદાવાદમાં જે હાલિમ પોતે મૂકી ગયો હતો તેને કેહાવ્યા. તેણે પણ આ વખતે દગો દીધો. દારાનો પત્ર મળતાં જ તેણે જવાબ વાળ્યો કે, અહીં આવતા નહીં: આવશે તો તમારી ખાનાખરાબી થશે. જ્યારે આ જવાબ વાળ્યો, ત્યારે મુસાફરીથી કેટાળેલા, લગભગ અધમુઆ યર્ધ ચલા, નિરાશ પામેલા દારાના માણસોની, તેમજ દારાની શું અવસ્થા યર્ધ, તે જણાવવાને આ કલમ અશક્ત છે. દારાની ઊંચમ પોતે મૂકીને રડવા લાગી. તેમને રડતી જોઈને આ વખતે બીજાઓની આંખમાંથી પણ અશ્રુઓ પડવા લાગ્યાં. તે બીચારીઓ પોતાનો મુલાજત પણ સાચવી શકતી નહોતી. ગાડીઓની બાજુએ સાદીના પડદા કરીને

તેમાં તેઓ આખો દિવસ કાઢતી હતી. હવે દારાને પોતાની અવસ્થાનું ખરેખરે જ્ઞાન થવા લાગ્યું. તેના માણસોના ચહેરાપરથી તેને લાગ્યું કે, એક પણ માણસ તેની પાસે રહેશે નહીં. તેને સૂઝ્યું નહીં કે હવે શું કરવું ને ક્યાં જવું, કાંઈ પણ પળે દગો ચાલ અને તેને પકડીને ઔરંગઝેબ પાસે લઈ જવામાં આવે, એવી તેને દહેશત લાગતી હતી. પણ તે ભય દૂર કરવાનો તેની પાસે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહીં.

વધારે વખત રસ્તામાં ચોલવામાં ભૂલ ચાલ છે, એમ સમજી તેણે મુકામ ઉપાડ્યો અને અમદાવાદ જવાને બદલે કુડી નામના એક બીઝના ગામડા તરફ રસ્તો લીધો. લાં કુંટરાના બીઝ સરદાર કાનોજ કાળીની તેને મદદ માંગવી પડી. તેની મહેરબાનીથી તે કંઞ સૂધી પહોંચી શક્યો. દારા હવે જેમ અને તેમ જલદી સિંધ તરફ ચાલ્યો જવા ઇચ્છતો હતો. તેને સારે નસીબે અથવા માટે નસીબે, કંઞના રાવે પોતાના દેશમાંથી તેણે જવાની રજા આપી.

દારાને અજમેરથી નસાડનાર જવસિંહ પાછો દારાની વિરુદ્ધ થઈ બેઠો. રાવના કાન બંધેરી દારાને સિંધ પહોંચતો અટકાવવા તેણે તજ-વીજ કરી. રાવે પોતાના પુત્રને માટે દારાની પુત્રીની માંગણી કરી. અસ્વીકારના બદલામાં શિકાર થઈ પડવાનો વખત આવી લાગ્યો. પરંતુ દારા માત્ર ગરયાગાંઠિયા માણસો લઈને રાતોરાત કંઞની હદ છોડી ગયો.

થોડા જ સમયમાં તે ઠૂઠાબકરની સમીપમાં આવી પહોંચ્યો. આશરે બે દિવસની મુસાફરી ભાકી રહી હતી. તેટલામાં તેણે સમાચાર સાંભળ્યા કે, ઔરંગઝેબે મીરજાખાને એક મોકું લસકર આપી, ઠૂઠાને કિલ્લો સર કરવાને મોકલી દીધો છે; અને તે ધણી મજબુતાઈથી કિલ્લાને ઘેરા નાંખીને પડ્યો છે. તે છતાં જે હકિમને દારા અમદાવાદ જતા પહેલાં ઠૂઠાને કિલ્લો સોંપી ગયો હતો, તે હજી બહાદુરીથી કિલ્લાને અંદર રહી બચાવ કર્યો જતો હતો. અને જેવા દારાની આવવાની ખબર તેને પડી કે તરત જ સીપાઈઓનો પગાર વધારી દીધો, અને તેના આવી પહોંચતાં મીરજાખા સાથે ખુદી લડાઈ કરવાની તેણે તૈયારીઓ કરવા માંડી. પરંતુ કમનસીબ શાહજહાં લડવાની સર્વે હામ છોડી બેઠો હતો. ભય અને બેકાઈથી તે બાવરો અને બાવરો બની ગયો. તેણે દારાને નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. વળી તેની ઊંચમના કાલાવાલાથી લાં જવાનો પણ વિચાર છોડી દીધો. દૃઢ વિચાર કરવામાં ધણો વખત આમ ને આમ ગાળી નાંખીને ઊવટે પોતાના જૂના પહાણુ ભંતર છુટકાનનો.

* આવમગીર નામના આ માણસને મલિકજીવત આયુષ્ય અદ્ધાન કરીને બોળખાવ્યો છે, અને તેનું મુખ્ય મથક બેરહાન પાસેથી થાંચ માહલ પૂર્વે દારા નામના પહાડી બાગમાં હતું, એમ જણાવવામાં આવે છે.

આશ્રય લેવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. પોતાના પૂર ચલણ સમયે શાહજહાનના કૌશભાંધી ત્રા પહાણુને તેણે બેવાર બચાવ્યા હતા. આ વખતે તે ઉપકારના બદલમાં જરૂર મદદ કરશે એમ તેને લાગ્યું. તેણે ધાર્યું કે, જીહુનખાનની મદદથી તે કંદહાર જઈ કાબુલના મહોતખાન પાસેથી જોઈતો આશ્રય મેળવી શકશે. જો ત્યાં લસ્કર ભેગું થાય તો તેને લઈ આવી કુતો ઘેરો ઉઠાવવો. તેને કુતારા જીહુનખાનના હાથમાં નહીં સપડાવવા તેની બેગમ તરફથી આજીજી કરવામાં આવી. પણ તેનું નસીબ તેને આડે વસ્તે દોરવતું હતું. એક ગજરાયલા પુરુષની માફક તેણે જીહુનખાનની મદદ માંગી. જીહુને દેખીતી રીતે તેનો ફીક આવકાર દીધો. પણ જેવું તેને માલમ પડ્યું કે, દારા પાસે માણસો ચોડા અને દ્રવ્ય વધારે છે, સારે તે રાતના પોતાના માણસો સાથે તેના પર દૂટી પડ્યો, તેનું ધન હરી લીધું અને દારા તથા તેના પુત્ર સીપેહરશીકુદને કેદ કરીધા. બા દીકરાને કેદ કરી કુતોમાં ખીરબાગ પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. મીરે કેદીઓને લાહોર થઈ દીધી લઈ જવા ફરમાવ્યું.*

* દેવરગીયર આ સ્થળે એક બે વાત જણાવે છે, જે સમયોચિત ધાર નીચે આપવામાં આવે છે.

જીહુનખાનના આશ્રયમાં આવવા પહેલાં દારાની માનીતી બેગમ નાહીરા, જીમ અને તરસને લીધે રસ્તામાં જ મૃત્યુ પામી હતી. તેના મરણના સમાચાર સાંભળીને દારા એટલો દુઃખી થયો કે, તેના માણસોના ગમે તેટલા કાલાવાલા કરવા છતાં, તે શાંત રહી શક્યો નહીં.

દુઃખી હૃદયથી ન્યારે તે પોતાના નાના પુત્રને લઈને જીહુનખાનના ઘરમાં આવ્યો, અને જરાક મન ત્રિચર થયું કે નવી પીડા તેના પર આવી પડી. રાત્રે ઓથિતો જીહુનખાન પોતાના માણસોને લઈને ત્યાં બાપ દીકરા મુતા હતા ત્યાં દાખલ થયો, અને સીપેહરશીકુદને પકડી લીધો. દારા એકદમ અવાજથી ભરી ઉઠ્યો, અને પોતાની તલવારથી એક સપાટ તણ જણને મારી નાખ્યા. પરંતુ કૂતારી માણસોની સંખ્યા વધારે હોવાથી તે બીયારો ફાળ્યો નહીં, અને તેના પછ દાય બાંધી દેવામાં આવ્યા. પોતાની સીનાં વચ્ચેનો હવે ખરાં પગાં. જીહુનખાને તેને દગો દીધો, તેનું હૃદય એટલું તો પીડિત થઈ ગયું કે, તે માત્ર આ પ્રમાણે જ બોલી શક્યો, “પૂરુ કર! પૂરુ જ કર!! બો નીચ કૂતારી માણસ! તે જે રાત કીધું તે હવે પૂરુ જ કર! નહારા ગદના અને ઔરંગઝેબના લોભના હમે બોલ-છઈએ. પણ યાદ રાખજે કે, મેં તારી અંદગી જત્યાવી છે, તેના બદલા તારીકે હું! મોતને લાયક નથી. વળી એટલું પણ યાદ રાખજે કે, શાહજહાનના દાથ તેની પાછળ કરી બધાયા નથી!”

દારાના આ સંબોધથી જીહુનખર કાંઈક અસર થઈ. પિતા પુત્રના હાથ ઝાડી નાખવા તેણે ફરમાવ્યું, પરંતુ તેમનો ચોછી પહોંતો બોલો કીધો નહીં.

સુલતાન શીકુદને અવાજીયરના કિલામાં કેદી તરીકે રાખી મૂકવાનો હુકમ

આ વખતે અમે દીક્ષીમાં હતા. ત્યાં દારાને લાવવામાં આવ્યો. જો કે દારા મારી તરફ ધાતકીપણથી વર્ત્યો હતો, તે છતાં આ ધડીએ તેની સ્થિતિ જોતાં મને ધણી દયા આવી. પણ ઉપાય ચાલે એમ નહોતું. આવે તે અને તેનો પુત્ર શીકુદ સાહજનદા તરીકે નહોતા આવ્યા ! પણ કેદી તરીકે, શુન્દેગાર તરીકે, આવતા હતા ! જૂનાં, ફાટાંફાટાં વસ્ત્રો પહેરાવી, મુડદાલ ઘોડાપર બેસાડી, તેમની સ્વારી આખે રસ્તે ફેરવવામાં આવી. આ વખતે લોકોનાં ટોળે ટોળાં તેમને જોવાને ભેગાં માર્ગમાં થયાં, તેઓ હાથ પીટાપીટ કરતા હતા ! પોતાના માનીતા સાહજનદાની દુર્દશા તેમનાથી જોઈ સહાવી નહોતી. તેમ છતાં ઔરંગઝેબની વિરુદ્ધ તેઓ એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શકતા નહોતા. આ દુર્ભાગી સાહજનદાએ જીવનખાન ઔરંગઝેબની દરબારમાં લાવ્યો. તેને લોકો શાપ દેવા લાગ્યા, પથરા મારવા લાગ્યા, પણ ધનામનો લાલચુ કશાની દરકાર વગર પોતાનો ભોગ, દૂર લાવે દુશ્મરાને ધરાવવા લઈ આવ્યો.

ન્યારે દારા અને શીકુદને દીક્ષી લાવવામાં આવતા હતા, ત્યારે તેઓ આવે તો તેમનું શું કરવું, તે વિશે પોતાના ઉમશવોની સલાહ લેવાને મારે ઔરંગઝેબે એક મજલસ બોલાવી. કેટલાકે તેને ગ્વાલીયરના કિલ્લામાં પૂરી ચૂકવાની સલાહ આપી; કેટલાકે તેમને પુસ્ત આપી મારી નાંખવા કહ્યું; વળી બાદશાહનાં ખુશામતીઆઓએ, તેમ જ દારાના દુશ્મનોએ તેને આખા શહેરમાં ફેરવી પછી મારી નાંખવા સમજાવવા લાગ્યા. પરંતુ ઔરંગઝેબ કશા પણ નિર્ણયપર આવી શક્યો નહીં. જો દારાને મારી નાંખે ને લોક લાગણી ઉત્કેશાય તો તોફાન થાય. તેને જીવતો રાખી કેદખાને મોકલે તો તેને છોડવાને પણ તોફાન થાય—એવો મામલો થઈ પડ્યો હતો ! મજલસ એમને એમ બરખાસ્ત કરી, અને બાપ દીકરાને તરત વેળા એક હાથીપર બેસાડી, રાજ્યના શુન્દેગારો તરીકે આખા ગામમાં ફેરવાનો તેણે હુકમ કાઢ્યો.

એક સાદ્ય હાથીપર બાપદીકરાને અને તેમની પાછળ બહાદુરખાન નામના એક અમલદારને બેસાડવામાં આવ્યા. તેમની પાછળ પેલો દગા-

ચયો. ન્યારે તે કમનસીબ સાહજનદાને દરબારમાં લાવવામાં આવ્યો, ત્યારે તે પોતાના કાકા, આખા હિંદના સાહનસાહ ઔરંગઝેબને ખો પડવા લાગ્યો, રાજીને કાલાવાલા કરના લાગ્યો કે જો તેને પુસ્ત પાઠને મારી નાંખવા માંગતા હો, તો તેનું તત્કાળ મોત આણે ! પણ તેને મહેરબાની કરી રીબાવી રીબાવીને મારવો નહીં. ઔરંગઝેબે કસમ ખાઈને કહ્યું કે, તેને મારી નાંખવાનો તેનો બીલકુલ વિચાર નથી; ફક્ત તે તોફાન નહીં કરે તેટલા મઝે તેને કેદમાં પૂરી રાખવામાં આવશે. આટલું જણાવી તેને લઈ જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો.

ખોર છઠ્ઠનખાન થોડેઆગ થઈને ચાલતો હતો. આખા દીધી રાહેરમાં પૂરે ભપકાથી એક પાટવીકુવર તરીકે, ભવિષ્યના બાદશાહ તરીકે જે માણસ ક્યો હતો, તેને તે જ અંગેથી એક ગમ્મના ગુન્હેગાર તરીકે-રામઝોહી તરીકે ફાર્તાવૃત્ત વસ્ત્રોમાં, કાઈ પણ આબૂપણ વગર, પોતાના બાઈ પાસે ભોગ આપના માટે લઈ જવામાં આવતો હતો.

લોકોનાં ટોળેગેળા આ દેખાવ જોવાને ગયીએ ગયીએ, રસ્તામાં બજારમાં, અટારીઓમાં, છાપરાંપર અને સર્વે સ્થળે ભોગા થયા. એક ઓરંગઝેબની અત્યાગ સૂધીની વર્તણૂકથી કટાળી જ ગયા હતાં. પિતાને કેદ કરી એક બાઈ અને તેના પુત્રને કેદ કરી, હવે બીજા બાઈ અને તેના પુત્રનો ભોગ લેવા તૈયાર થનાર બાદશાહની ચાંડાલ જેવી વર્તણૂક તેમનાથી ખમી શકાઈ નહીં. તેઓ દારાને આના વેશમાં જોઈ દાઢ ખીટાખીટ કરવા લાગ્યા, હૃદયભેદક ચીમો પાડવા લાગ્યાં, અને પેગ દગાખોર છઠ્ઠનખાનપર પથગ ફેંકવા લાગ્યા. હિંદવાસીઓના હૃદય દમ્ભેલા કોમળ જ હોય છે. પોતાના કટાં વેરીને પણ દુઃખમાં જોઈ તેઓ દુઃખી થાય છે! જેઓ આગળ દારાની સામા થયા હતાં, તેઓના મન પણ, અત્યારે ગતાંનિ પામી ગયા. ટૂંક બીજા માંગતા શકીરોથી તે તવગર સૂધ સર્વે, દગાખોરને ખુશી રીતે સાપ દેવા લાગ્યા અને બાદશાહની સામુ અંદરથી ધિકારની લાગણી પ્રદાશન કરવા લાગ્યા.

તેઓની લાગણી અનિશય ઉત્કેશાઈ ગઈ હતી, તે છતાં હથિયાલ લેવાની તેમનામાં હીમત નહોતી. તેઓ બાદશાહની વિકાગ મર્તિથી કપતા હતાં. તેઓ માત્ર શોક પાળીને જ મુર્ખા રહ્યાં આખા ગામમાં ડ્રેસમાનાદ, ફારા અને તેના પુત્રને દીધીમા આવેલા તેમના જ મરેલ ખીજ શનાદમાં પૂરવામાં આગ્યા.

લોક લાગણી જોઈને બાદશાહ ગભરાયો. હવે શું કરવું તે એને સમજ પડી નહીં. ફરી એકવાર તેણે મજબૂતીસ બરી. શાહ-જહાનના જૂના સનાહકાર દાનેશમદખાને, તેમ જ મેં બાદશાહને સલાહ આપી કે, દારાને ગ્વાલીયર મોકલો. પરંતુ બીજી તરફ દારાના વિરોધીઓ કમી ગયા. ખાન, શાયસ્તખાન, તકરુનખાન અને બીજાઓ દારાને મારી નાખવા સમજાવા લાગ્યા. આ ઉમરાવોની સલાહથી બાદશાહ તેમની તરફ વળે એમ લાગ્યું નહીં. એટલામાં દારાની વેરણ રૌચનઆરા એમમ, જે અત્યાર સૂધી પડદા પાછળ બેસી હતી, તે એકદમ ઝરસાથી બહાર આવી કોપથી ઓરંગઝેબની સામુ જોઈ તેને ઉત્કેશવા લાગી. દાનેશમદખાનની દલીલો તોડવા લાગી, અને અખીરેને બાયલા કરી વખોડવા લાગી. એક અન્ય બાનાં વચનો કોઈ સાંખી જાય એમ નહોતું નિર્ણય તરત થઈ ચુક્યો.

ન્યાય થયો—યુકાદો આપવામાં આવ્યો. વિદ્વાનોના 'મત પ્રમાણે' દારાએ કાયદાથી વિરુદ્ધ ચાલીને પવિત્ર ધર્મની નિંદા કીધી અને કાફરો સાથે મળી ગયો, માટે તે ફત્વીની સમજને લાયક નીવડ્યો હતો. બાદશાહે આ યુકાદા મુજબ તેને મારી નાંખવાનું ફરમાન કાઢ્યું. મુરાદ મોતને બારણું છે! દારા, મોતનાં ધરમાં જા !

દારા પોતાના મોતની વાટ જ જોતો હતો. હજી શીકુદ તેની પાસે જ હતો પરંતુ થોડા વખતમાં તે છોકરાને ગ્વાલીયર મોકલવો છે એમ કહીને બાદશાહના માણસો તેને લઈ ગયા. હવે તેની ખાત્રી થઈ કે પોતાનો અંત નજીકમાં છે. તેને દીવાસો દેનાર કોઈ રહ્યું નહીં. તે અલ્લાહને યાદ કરવા લાગ્યો. એટલામાં ઔરંગઝેબે એક કાસદ તેની પાસે મોકલ્યો, અને તે તેની પાસે આવી પૂછવા લાગ્યો; "બાદશાહ સલામત પૂછાવે છે કે, જો તમે એમની જગ્યાએ હોત, અને એ તમારી જગ્યાએ હોત તો તમે શું કરતે?"

દારાએ ગુસ્સાના આવેશમાં જવાબ દીધો, "તે હુલ્લડખોર છે! પિતૃદ્રોહી છે, જે પાપકર્મો એણે કીધાં છે તેનો વિચાર એને જ કરવા દો! જે રીતે એ મારી સાથે વર્તે છે, તેથી પણ વધારે સખ્ત રીતે હું તેનાં કર્મો માટે શિક્ષા કરતો!" જવાબ થોડો હતો! દારા કરતાં ઔરંગઝેબ વધુ ગુન્હેગાર છે. આ જવાબથી ઔરંગઝેબ ધણે જ ક્રોધાતુર થઈ ગયો, અને નઝરખાન નામના દારાના એક આગલા વેરીને જલદીથી દારાને મારી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો.

નઝરખાન ચાર માણસોને લઈને મહેલના કેદખાનામાં ગયો. દારા પાસે સામા યવાને માટે કોઈ પણ હથિયાર નહોતું. માત્ર એક છરી હતી. પણ તેનાવડે તે શું કરી શકે? એક ક્ષણમાં નઝરખાને તેનું ધડ શરીરથી છૂટ પાડ્યું. એક મોટી રક્ષાળીમાં તેનું માર્થું મેલી, બાદશાહને ખાત્રી કરવા માટે તે ભર દરબારમાં લઈ ગયો.

બાદશાહની સમક્ષ જ્યારે તે માર્થું રજી કરવામાં આવ્યું, ત્યારે તેનું મહેરાપર સતોપની લાગણી સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવી! લોહીથી ખરડાયેલું તે ધડ પાણીથી સાફ કરી લાવવાનો તેણે હુકમ કીધો. જ્યારે તે માર્થું ફરી તેની પાસે લાવવામાં આવ્યું, ત્યારે બાદશાહે તડવારની અણીવડે તેની આંખો ખોલી, તેના તરફ જોઈ રડવા લાગ્યો! પોતાના મોટા ભાઈની આ સ્થિતિ જોઈ તેનાથી તે દુઃખ સહન થયું નહિ, કે લોક દેખડામણી કરી તે મને માલુમ નથી. તે રડતાં રડતાં બોલ્યો, "આહ બદખખત! આ અભાગી દારા! મારા કરતાં તારો વાંક વધારે હતો. આ કમકમાટ ભર્યા દેખાવને મારાથી દૂર કરો. હું માયુનની કબર પાસે એને પણ દાટી દો!"

પરંતુ તેને તરત દાટવામાં આવ્યું નહીં. સૌરાનઆરા કે જે બધે વખત ઔરંગઝેબની પાસે ઉભી હતી, તેનું વેર હજી લેવાયું નહોતું. તેણે ભાઈને સલાહ આપી કે, દારાનું માથું એક પેટીમાં બંધ કરી, ૨૬ પિતાને મોકલી આપે. ઔરંગઝેબે હા પાડી, અને પોતાને નામે શાહજહાનને બેટ મોકલાવી છે એમ કહાવ્યું. દુકમનો તરત અમલ થયો. શાહજહાન પોતાની મોટી પુત્રી બેગમ સાહેબ સાથે મહેલમાં બેઠો હતો, તે વખતે ઔરંગઝેબનો માણસ પેલી પેટી બેટ આપવા આવ્યો. ઔરંગઝેબને પેગમ સાંભળી, શાહજહાન કાંઈક ખુશીની લાગણીથી બોલી ઉઠ્યો: “એક દુઃખી બાપને આ પિતૃદોષી હજી ભૂંડી ગયો નથી: એ કાંઈક દીકાસો સેવા લાયક છે.” પણ જ્યારે તે પેટી ઉઘાડી, તે અંદરથી પોતાના વહાલા પુત્રનું શીર જોયું કે, તરત તે બીચારો એકદમ બેભાન થઈ જમીન પર પડી ગયો. તે જરા પણ બોલી શક્યો નહીં. બેગમ સાહેબાએ જે રડારોજ માંડી, તેથી આખો મહેલ ધ્રુગ ગયો, અને સખતમાં સખત પાપાણુ હૃદયના તેના નોકરોની અખિમાંથી પણ આંસુ વહેવા લાગ્યાં. આખો મહેલ શોકાતુર થઈ ગયો. બેગમ સાહેબા, તે શિર પોતાની પાસે વધુ વખત રાખવા માંગતી હતી, પણ તરતજ, તે લઈ જવામાં આવ્યું, અને તેના શરીર સાથે હુમાયુનની કબર પાસે દફનાવવામાં આવ્યું.

મકરણ ૫૧ મું.

શોકાતુર હૃદય.

જે વખતે આગામાં મોટી ઉમલપાયલો થતી હતી, તે વખતે એક અગત્યની વાત મારા સંબંધમાં બની હતી. તે અત્રે મારે મૂંઝી દેવી જોઈએ નહીં. મારો જીનો મિત્ર યુસફ, શૂનનાં લરકરમાં હતો; અને જ્યારે અઘાદબાદ આગળ શૂન અને ઔરંગઝેબ વચ્ચે લડાઈ થઈ, ત્યારે મારો અને યુસફનો બેટો થયો! જે વખતે રાજા નાસી ગયાના સમાચાર અમને મળ્યા, તે જ વખતે યુસફ મારી પોસે આવ્યો, અને મને જોતાં જ તે કહેવા લાગ્યો કે: “સાદીક! સાદીક! ખુશ થા. તારો શાહજહાન જિત્યો છે અને મારો દારી ગયો છે! હવે મારે નાસવું પડશે, નહીં તો હું મારો જાન ગુમાવીશ! બોલ, બોલ, તું હમણાં કેમ છે?”

મરણુના મેલનમાં તેને આમ બોલતો સંભળીને મને ગુલાબ પાદ આવી. તેને માદ કરનાં મારી અખિમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. તેને પાધરો જવાળ આપવાને જઈને, “ઓ ગુલાબ!” ક્રિટકું જ હું બોલી શક્યો.

ગુલાબનું આ પ્રમાણે નામ સંભળતાં, તે ચમક્યો અને પૂછવા લાગ્યો; “અરે! ગુલાબ ક્યાં છે. મારી બહેન ક્યાં છે! બોલ, બોલ.

મેં તેને શોધી કાઢવાનાં ઘણાં ફાંફાં માર્યાં, પણ મારી બધી મહેનત શેગટ ગઈ છે. બોલ, તું શું બોલે છે?"

"તે ખીચારી મરી ગઈ!"

આ સાંભળીને તે બેકામ બની ગયો અને પોતાની પ્યારી બહેનના મોતના વધારે સમાચાર પૂછવા જતો હતો, એટલામાં તેના ઉપરીએ તેને જૂમ પાડીને મેદાનમાંથી નાસી જવાને કહ્યું. ઔરંગઝેબ એવો હુકમ કાઢ્યો હતો કે, મેદાનમાં જે કાંઈ શૂળનો સીપાઈ મળી આવે તેને મારી નાંખવો! યુસફ પોતાનો જાન બચાવવા કરતાં, ગુલાબની હકીકત સાંભળવા વધારે આતુર હતો. તેથી નાસી જવાની મળેલી સલાહની ખીલકુલ દરકાર કર્યો વગર, તે મારી પાસે વાત સાંભળવા ઉભો રહ્યો. ગુલાબને લગતી જે કાંઈ હકીકત, પહેલેથી તે છેલ્લે સૂધી બની હતી તે, મેં એને કહી સંભળાવી. ગુલાબની વાત સાંભળી તે પોક પોક મૂકી રડવા લાગ્યો. તેની સાથે મારાથી પણ નહીં રહેવાયાથી હું પણ રડવા લાગ્યો. તે મને વારંવાર ગુલાબ સંબંધી અનેક સવાલો પૂછવા લાગ્યો, અને હું તેને સંતોષકારક ખુલાસા આપવો હતો, એટલામાં મારા સ્વસ્થકરની એક દુકડી ઓચિતી, અમે ઉભા હતા ત્યાં આવી ચડી, અને ગરીબ ખીચારા યુસફને શૂળનો માથુસ છે એમ ઓળખી કાઢી, દેદ કીધા. તે ખીચારાનું તરત જ આવી બન્યું હોત, પણ મેં આ સીપાઈઓને બાદચાહના નામથી નહીં મારવા ફરમાવ્યું. જે તેને મારી નાંખવામાં આવશે, તો તેમને ઔરંગઝેબ પાસે જવાળ દેવો ભારી ઘર્ષ પડશે, એમ મેં ધમકી આપી! મારી ધમકીને લીધે તેઓએ યુસફને ઉગાર્યો.

હું તરત જ યુસફને લઈને ઔરંગઝેબ પાસે ગયો. તેને પગે પડીને હું ઉભો રહ્યો. એક બેઠાદૂર સીપાઈ તરકિ તેણે મારાં વખાણ કીધાં. લડાઈમાં જે જિત ઘર્ષ તે માટે તે નામદારને મુખારકબાદી આપીને મેં યુસફની વાત તેને કહી સંભળાવી. મારી અરજ મંજૂર થઈ અને યુસફને છોડી દેવા હુકમ થયો.

પોતાના છટકારા માટે યુસફ મારો ઘણો આભાર માનવા લાગ્યો! મેં તેને પૂછ્યું કે, તે હવે શું કરવા મગિ છે! કારણ કે મને ખીક હતી કે, ખીજા કેટલાક સીપાઈઓની માફક તે પણ શૂળની પામે ચાલ્યો જશે! વળી શૂળને પોતાના જ દિવસો કાઢવા દોલેલા ઘર્ષ પડ્યા હતા, તો તે પોતાનાં માથુમોની શું દરકાર કરવાતો હતો, એમ હું પણ ધારતો હતો; અને તેથી તે હવે આખા જઈ મુંગો મુંગો ચાંતપણે પોતાના દિવસો પસાર કરે તો સારું, એવી મારી અરજ હતી. તેને મારો વિચાર પસંદ પડ્યો અને આખા જવાનો તેણે ઠરાવ કીધો.

તેમજ જે નજારીથી દુર્વર્તતા હતો, તેથી પણ તે માગ તરફ વધારે ચાલ્યો જતા લાગ્યો.

હવે કેદી ઝુગદનો વારો આવ્યો. તેને અત્યાર સુધી આગ્રાના કિત્તામાં કેદ રાખી મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેનું શું કરું, તેના વિચારમાં ઔરંગઝેબ હતો. પણ ખુદ મહેરમાન તો મદદ પહેલવાન! ઔરંગઝેબને સર્વ તરફથી કાવતું જ થયું. એટલામાં એક સેવકના બે છોકરાઓ તેની પાંચે દાદ માગવાને આવ્યા. ત્યારે મુરાદ ઝુગરાતમાં હાકમ તરીકે હતો, ત્યારે તેણે કોઈ કારણસર અલીનાડી નામના એક સેવકને મારી નખાવ્યો હતો. તેના છોકરાઓ આવે, ઔરંગઝેબ બાદશાહ પાસે, પોતાના બાપનું વેર લેવા માટે ઇન્સાફ માગવા આવ્યા. કાવતું હતું ને વેદે કહ્યું. મોતનો બદલો મોત! આ ન્યાયે ઔરંગઝેબે મુરાદને મારી નાખવાનો શુકારો આપ્યો.

માત્ર શૂનની કાસન કાઢવાની હવે બાકી રહી! ત્યાંસુધી તેનામાં ગાદી મેળવવાનો જય પણ લેખ રહે, ત્યાંસુધી ઔરંગઝેબથી નિરતિ બેસાય એમ નહોતું. શૂનને પકડી લાવવા માટે તેણે મીર જુમલાની અને પોતાના છોકરા મુલતાન મદમુદની સરદારી હેઠળ એક મોટું લશ્કર અફનાહબાદ ખાતે મોકલ્યું હતું. આ પ્રભાણે કરવામાં ઔરંગઝેબનો મેટો હતુ સમાયયો હતો. પ્રથમ તો શૂનને પકડવાને જો કોઈ નમગાપોચાને મોકલે, તો શૂન તેને હાથવવામાં બાકી રાખે નહીં બીજા, જો મીરજુ મવા જેવો ચોવાક માણસ હમેશાં તેની પાસે આગ્રામાં પડ્યો રહે, તો તેની બ'ી મતવબો પાર પડવા દે નહીં વળી આ વખતે મુલતાન મદમુદ પણ પોતાના બાપથી કટાણી ગયો હતો, તેથી તે પણ આગ્રામાં રહીને તોફાની ઝૂડો ઉઠાવે, તેના કરતાં તેને તો આધો કાટેલો જ બયો! તે સાથે એમ પણ માનતો હતો કે, જુમલા અને મદમુદ જોડે રહેરો તો એકબીજાથી ડરતા રહેશે, અને કોઈ દિવસે સ્ત્રી થકરો નહીં આ બધા વિચારોથી તેમને શૂનની શોધમાં મોકલ્યા, અને મોકલવી વખતે તેણે જુમલાને જણાવ્યું કે, ત્યારે તે પાછો ફરશે ત્યારે ખંજાળની હાકમગીરી હમેશને માટે તેને અને તેના પછી તેના પુત્ર મદમદ અમીનખાનને આપવામાં આવશે તેમજ તેને સૌથી મોટા ખીનામ અમીર-હિ-હિમઝથી નવાજવામાં આવશે. પોતાના પુત્રને પણ તેની ફરજ બાદ દેવડાવવામાં કોઈ બાકી રાખ્યું નહીં તેણે કહ્યું કે, “બાદ રાખજો-તું મારો જ્યેષ્ઠ પુત્ર છે! આ લડાઈમાં તું મારે ખાતર નથી લડતો, પણ તારે પોતાને માટે જ લડે છે તે ધણું કાપુ છે, તે છતાં જ્યાંસુધી તું શૂનને હરાવી તેને પકડી નહીં લાવે, ત્યાંસુધી, ખરું જોતાં, તે કશું કાપુ જ નથી એમ કહેવાશે શૂન આપણે!

સીધી મારો શયુ છે !” આ પ્રમાણે કહી તેમને વિદાય કરીને પાતે આગ્રા પાછો ફર્યો. રામનના ઇતિહાસ-તેના સ્નાનના સમાચાર મને મળે, તે પહેલાં તો મારે જ સ્નાન કરવાનો વખત નજીક હતો. શૂન નહોતો, અહિંયાથી ત્યાં ને ત્યાંથી વળી બીજે ઠેકાણે. તેની પૂઠ સળંગ પકડવામાં આવી. નાસતાં નાસતાં મહમદને ફાડવામાં ફાળ્યો, પણ પાકા બીટલા ઔરંગઝેબે તેમાં પણ પ્રસાળ્યો. સાંભળ્યું છે કે શૂન રામનના રખડતો, આરાકાનમાં મરણ પામ્યો ! કોઈ કહે છે કે ત્યાંના રાજા સામા કાવત્રું કરતાં, કુટુંબ સમેત કપાઈ મૂવો ! કોઈ કહે છે કે, તે ક્યાં ગયો તેનો પત્તો જ નથી ! પણ તે ગયો ! શાહજહાને પોતાના ભાઈઓનું કાસળ કહડાવી ગાદી પચાવી હતી ! ઔરંગઝેબ પણ તેનો બેટો છે ! બાપ મ્હોટે કે બેટો, તે આ મારી કયા વાંચનારે વિચારી લેવું.

અકરણ પડ મું.

વક્ષાદારીનું ઈનામ ! વાહ !

રાજપ્રકાશિના સમયમાં જે ચીવટપણે હું ઔરંગઝેબને વળગી રહ્યો હતો અને જે વક્ષાદારીથી મેં તેનું કામ કીધું હતું, તે એ બૂલી ગયો નહોતો. વારંવાર તે બીજલસ અને દરબારમાં મને સારો આવકાર આપતો હતો; બીજા દરબારીઓ આગળ એક બદાદર સીપાઈ તરીકે તે મારાં વખાણ કરતો હતો. પરંતુ મારે માત્ર ખાલી માન અકરામ જોઈતા નહોતા. મારી ઇચ્છા તો લશ્કરના એકાદ સ્વતંત્ર અમલદાર થવાની હતી, તે હજી પૂર્ણ થઈ નહોતી. હું એમ માનતો હતો કે, જ્યારે ઔરંગઝેબ બધી જંગલમાંથી છૂટો થશે, ત્યારે તે મને નવાજ્યા વગર રહેશે નહીં.

એક દિવસે દરબાર ખલાસ થયા બાદ ઔરંગઝેબે મને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને અત્યાર સુધી જે નિમકહલાલીથી મેં કામ કીધું હતું, તેનું ઈનામ મને આજે આપવા માગે છે એમ તેણે મને જણાવ્યું. તરત તેણે એક ગુલામને અદર જઈને મારું ઈનામ લઈ આવવા હુકમ કર્યો. મને કોઈ પણ વિચાર કરવાનો વખત મળે ત્યારે પહેલાં તો એવો ગુલામ એક સ્ત્રીને લઈ અદર આવ્યો. તેણે પગથી તે માથા સુધી શુરબો ઝોટયો હતો, અને તેના રડવાનો અને હુસકા બરવાનો અવાજ હું સાંભળી રાકતો હતો. આ સ્ત્રી કોણુ દશે અને મને શા માટે આવું ઈનામ આપવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું હશે, એમ હું વિચારતો હતો, એટલામાં તે પોતે જ મને કહેવા લાગ્યો.

“સાદીક ! મારા લાઈ દારાની આ દીકરી છે. એ હું તને ઈનામમાં

આપી દઉં છું: તું એની સાથે લગ્ન કર તે રૂપાળી છે, પતિવ્રતા થશે, પણ યાદ રાખજો કે, તે એક શાદજનદી છે.~

આશ્વાદનાં આ વચનો સાંભળી હું તો દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. શુલાબત્ત યિન મારા મોં આગળ ખડુ થયું. દવે મારે શું કરવું, તે મને સમજ પડી નહીં. જો હું ના કહું, આ માન સ્વીકારવાને ના પાડું, તો બાદશાહના ક્રોધનો ભોગ થઈ પડું છું. વળી જેને ખીલકુલ જોઈ નથી, જેને મેં કોઈ દિવસ આહી નથી, તેની સાથે શાદી કેમ કરવી, તે મને સમજ પડી નહીં. પણ વિકાળ મૂર્તિ આગળ ના પાડવાની મારી હોમત ચાલી નહીં. દુઃખી મનથી, મારા અંતઃકરણની વિરુદ્ધ તે મોટું માન મેં સ્વીકાર્યું. તરત અમને બંનેને વિદાય કરવામાં આવ્યાં.

જેટલું મને લગ્ન કરવા નહોતું ગમતું, તેટલું જ, બલકે તેથી પણ વધારે, શાદજનદીને નહોતું ગમતું. તે વારવાર શાદજનદાન પામે જવાની પ્રાર્થના કરતી હતી ! શાદજનદાનની તે લાડકી હતી. શાદજનદાનનાં અતિશય કાલાવાલા કરવાથી ઔરંગઝેબનું મન પીગળ્યું. જો કે તે પોતે કેદી હતો, છતાં તેનું બાલકું હજી મિથ્યા જતું નહોતું. તેણે ઔરંગઝેબને દૂરમાળ્યું કે, આ બંનેને લગ્નના ફગરમાંથી મુક્ત કરવા અને મારી ખુશી વચ્ચે-માટી દવા કરીને-ઔરંગઝેબે અમને છૂટા કીધા ! !

લગ્નમાં હું નાઉમેદ થયો છું, એમ બાણીને મને ખીણ રીતે બહોળા આપવાનું તેણે મને વચન આપ્યું. કેટલોક વખત વીતી ગયો, પણ જે પ્રકારની મેં તોકરી બગાડી હતી, તેનો કોઈ પણ પ્રકારનો બહોળો મળે એવી મને આશા રહી નહીં. આશામાં ને આશામાં મેં ધણા દિવસો કાંડ્યા જ્યારે મારી ધીરજ ધટી ગઈ, ત્યારે તેની પામે જઈને ઈનામની માંગણી કરવાનો મેં ઇરાદા કર્યો. લશ્કરમાં એકાદ માટ્ટી જગ્યા આપવાને જ્યારે મેં જોને કહ્યું, ત્યારે એણે વિલંબ કર્યા વગર એખી ધસીને ના પાડી ! સૌથી હલકી જગ્યા જોઈતી હોય તો આખું, એમ તે મને કહેવા લાગેલ. મને કેટલા નીચે ઉતારી પાડવામાં આવે છે, તેનો વિચાર કરતાં, મને લાગી આવ્યું કે પછી બોલ્યા વગર હું ઘેર ચાલી આવ્યો.

મને નહીં માલમ પડ્યું કે, બાદશાહ મને કોઈ સ્વતંત્ર જગ્યા આપવા રાજી નહોતો, તેમ પોતાની પાસે પણ મને રહેવા દેવા ઇચ્છતો નહોતો. હું એમ ધારવા લાગ્યો કે, વખતે સુલતાન મહમુદ અથવા તો સુઆ-

* જે દિવસે દારાને મારી નાખવામાં આવ્યો, તે જ દિવસે રાજના દારાની પુત્રીને ઔરંગઝેબે પોતાના જનાબખાનમાં તેડાવી લીધી હતી પરંતુ શાદજનદાનના અને જોગમ સાદેજના અલ્લામદથી તેણે તે શાદજનદીને પોતાના બાપના મહેલમાં મોકલી આપી હતી, જ્યાં તે અલ્લામ સુધી રહેતી હતી.

જીમ બાદશાહના કાન લબેરતા હશે. મારે માટે હવે એક જ રસ્તો બાકી હતો: બાદશાહની નોકરી છોડી દેવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય મારે માટે રહ્યો નહોતો. મેં આ કરાવનો અમલ કરવા નક્કી કરીધું. એક દિવસે જ્યારે દરબાર ભરાઈ હતી, ત્યારે હું ઔરંગઝેબના મોં આગળ ગયો, અને કુરુનેશ બગ્ગવી કહેવા લાગ્યો; “ખુદા સલામત રાખે આપ નામવરને ! હેઠ્ઠી લડાઈઓમાં આ મારી તરવારે પોતાનું પાણી ખતલાવ્યું છે, હવે શાંતિ પથરાઈ છે, એટલે એને કોઈ કામ મળતું નથી, શુક્રી થઈ જાય છે, માટે એ તરવાર અને તેની રચે અને જે સત્તા મળી હતી તે સર્વે, આપના મોં આગળ આજે પાછી સોંપી દઉં છું; તેનો સ્વીકાર કરે !”

આમ સ્વતંત્રપણે, બીક વગર અને ભરદરબારમાં મને બોલતો સાંભળીને, તે એકદમ ચીડવાયો, બળડયો, લાડકયો ! ઘૂમરાયો, પછી મને કહેવા લાગ્યો; “અય નામુરુબન ! કોઈ દરકત નહીં. જસ આલ્યો જ. પાદ રાખજો કે, તું મારા દુસ્ખનોમાં એકનો વધારો કરે છે !” આટલું કહીને તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો અને હું પણ દરબાર છોડી ચાલી નીકળ્યો. નીકળતાં નીકળતાં મારી નજર મુઆઝીમપર પડી. તે મુઠ્ઠમાં હસતો હતો. તે મારા રાજનામાથી ખુશ થયો હોય એમ મને લાગ્યું, પણ તેની દરકાર રાખ્યા વગર હું મારે ઘેર ચાલી આવ્યો.

હવે હું તદ્દન બેકાર થઈ મથો. ક્યાંથી કમાઈશું, તેના વિચાર થવા લાગ્યો. સુલેમાન પણ મારી વાત સાંભળીને આભો થઈ ગયો ! તે મનમાં ને મનમાં કોઈ બળડવા લાગ્યો, માથે હાથ મૂકતો હતો, અને ઔરંગઝામાં આમથી તેમ ફરતો હતો. લુચ્ચો પણ તેટલો જ દિલ્લગીર થયો, પણ કશું બોલ્યો નહીં. મેં જે સાદસ કરીધું તેને માટે મને પરતાવો થવા લાગ્યો. મારું મન વાળવાને માટે, ઘરમાં ભરાઈ નહીં બેસતાં, જરા ફરવા જવાનો મેં વિચાર કર્યો. ચાસમીનની માને હું મળવા ગયો. પણ મને કહેવામાં આવ્યું કે, તે તો આમા ક્યારની છોડી ગઈ છે. પછી મારા કેટલાક જુના દોસ્તોને હું મળવા ગયો. પણ આજે મારી સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હતી, એટલે તેઓએ મને ઘણો જ ઠંડો આવકાર આપ્યો ! અરે ! એટલું જ નહીં, પણ એક મુઠ્ઠાજી, જે અગાઉ મારી પાસે રોજ આવતા હતા, મારે પૈસે મઝા કરતા, રોજ પકવાન ત્રાવવા મારી સાથે બેસતા હતા, તેઓ તો આજે મને વાએઝ આપવા મંડી ગયા, અને મેં જે મૂર્ખાઈ કરીધી હતી, તે માટે પુષ્કળ હપકો આપવા લાગ્યા.

મકરણ પદ મું.

નવું કાવતરું.

દોસ્તોને જોયા, રનેલીઓને જોયા, દુકડાખાઉઓને જોયા. કુનિયાં જ એવી છે. એવો વિચાર કરતો, ઘેર આવ્યો. ધરમાં દાખલ થતાં જ લુચ્ચો મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે, મુલતાન મદમુદનો એક માણસ મને જોલાવવાને આવ્યો હતો, પણ તમે સાહેબ ધરમાં નહીં હોવાથી, તે કહી ગયો છે કે, શાહજાદા મદમુદ આજે સાંજે આફતાબખાગમાં જનાર છે, ત્યાં તેને મળવાને આવજો.

આ સંદેશો સાંભળી મને કંઈ સમજ પડી નહીં અને વિચારવા લાગ્યો કે, મદમુદને મારું શું કામ દશે. ગુચળું ઉકેલે એમ નહીં હોવાથી, વિચાર કરવો મેં માંડી વાળ્યો. સાંજ પડતાં હું આફતાબખાગમાં જવા નીકળ્યો. જેવો હું બગીચાના દરવાજામાં પેઠો કે, એક સ્ત્રી તરત મારા મોં આમળથી વીજળીની ઝડપે પસાર થઈ ગઈ. મેં તેને તરત ઓળખી. અહોહો ! તે પેલી નૂરમહાલ-પેલી કમખાન નૂરમહાલ-ખૂની-પાપી નૂરમહાલ હતી. તે એટલી ઝડપથી ચાલી ગઈ કે, મને તેની સાથે વાત કરવાનો પણ પ્રસંગ મળ્યો નહીં. તેને જોધને મને વિચાર આવ્યો કે, તે આ જગાએ શા માટે આવી દશે. શું તેઓ મને કંઈ કંઈમાં તો ફસાવવા નહીં માંગતાં હોય ! શું તે મને અકસ્માત તો નહીં મળી હોય ! આમ વિચાર કરતો હું આમળ ગયો કે તરત મને શાહજાદો મદમુદ મળ્યો. મને જ્ઞેતાં જ તેણે મને પોતાની પાસે આવવા હિશારત કીધી. હું તેની પાસે ગયો. તે બેઠો બેઠો હુકો પીતો હતો; અને તેની આસપાસ ત્રણ ચાર ગુલામો ઉભા હતા. તેમને ચાલી જવા હુકમ કરી, મને પોતાની છેક નજીક બેસાડ્યો.

“સાદીક ! મારા બાપે તને ઉપકારને બદલે અપકાર કીધો ! હું તે વિશે ધણો દીલગીર છું. હું માનું છું કે, તુ તે વિશે કંઈક ફરિયાદ કરે છે !” તે મને પૂછવા લાગ્યો.

“હા, જનાબ !” મેં જવાબ દીધો.

“પણ તારે તેમાં બહુ અગત્યનું યવું જોધએ નહીં. તારા કરતાં મારી સાથે તેણે વધારે ખરાબ વર્તણૂક ચલાવી છે. તે મારાપર વિશ્વાસ મુકતો નથી. લશ્કરની સરદારી મારી પાસેથી લઈ લીધી છે અને તે મીર-જુમલાને આપી છે ! તે મારી બધી વફાદાર નોકરી ખૂલી ગયો છે. શું આવી કૃતમતા ખમી શકાય કે ! શું એનું વેર લેવું નહીં જોઈએ ! તારો શું અભિપ્રાય છે, સાદીક !”

“ના, ના !” મેં અચકાતા મનથી કહ્યું.

“શ્રીદ્ર શ્રીદ્ર ! દેંગ નહીં કર. મારા બાપની કૃતજ્ઞતાનો ખદલો આપવા તને નક્કી વિચાર થતો હોવો જોઈએ.”

“મેં તેની સામું તલવાર નહીં ઝાલવાના કસમ ખાધા છે !”

“અને હું પણ તને ક્યાં કદું છું કે તું ઝાલ ! પણ સાદીક ! તું વિચાર કર કે, મારા બાપને તાજ લેવાનો શું દક છે ? શું દલ નામદાર શાહજહાન જીવતા નથી ! આજે તે કેદી છે, પણ ધાર, કે તેને છૂટા કરવામાં આવે તો બધાં લોકો ફરીથી તેને બાદશાહ તરીકે કબુલ રાખવાને ના પાડે કે ? શું શાહજહાન પાછા તખ્તપર આવે તો તેમાં અન્યાય થાય છે, એમ કહેવાની કોઈ દીમત કરશે કે ?”

“ખુદાવિદ ! શાહજહાનને હું પૂજ્ય ગણું છું. મેં તેમને જ વફાદાર રહેવાના અસલ સોગંદ ખાધા હતા. પણ જ્યારે તમારા કાકા દારાના મેં આગળ તેમનું કશું ચાલ્યું નહીં; અને બધી સત્તા દારા ભોગવવા લાગ્યો ત્યારે મારે બાદશાહને છોડી દેવાની ફરજ પડી. દારાના હાથમાં મારું મૃત્યુ હતું !”

“સાદીક ! દલુ કોઈ મોકુ ધરું નથી. મારો બાપ એમ ધારે છે કે, એનાં રાજ્યને પાયો મજબ છે. પણ તેમ નથી. આપણે મહાભારત કામ ઉઠાવવાનું છે. જો તેમાં આપણે નિષ્ફળ નીવડ્યા તો દારાની માફક મારી ગરદન ઉરાડતાં મારા બાપને વાર લાગવાની નથી !”

“સાવચેત ! દીવાલને પણ કાન છે ! સાવચેતીની જરૂર છે.”

“હા, તેમ જ થતુ જોઈએ અને તેથી આપણને એવા લોક સાથે કામ પાડવું પડે છે કે જે આ કામ આપણે ઉઠાવ્યું નહીં હોય, તો તેમનું મોકું પણ જોઈએ નહીં.”

“ખુદાવિદ ! તમે શું કરવા માગો છો, તે હું સમજતો નથી ! તમે કેવા માણસોને રોક્યા છે તે મને જણાવશો ?” મેં તેને પૂછ્યું.

“એક લુચ્ચી અને ખંધી ભેરીને એક નાચનારીને ! તેનું નામ જીવી !” હું ચમક્યો. “બાગમાં આવતાં મેં એક સ્ત્રીને જોઈ હતી. તે જ જીવી ?” મેં પૂછ્યું.

“તેમ જ દરે. તારા આવતાં પહેલાં તે અહીંથી ગઈ.”

“નામવર શાહજહાં સંભાળજો ! તમે મૂતા ! તમે જાણો છો કે, ના સ્ત્રી કોણ છે ?”

“તે હું જાણતો નથી. મને તો માત્ર એટલી જ ખબર છે કે, તે એક ઉસ્તાદ ગાનારી છે. વળી તે એવી તો પ્રખ્યાત છે કે, મોટાં રાજ્યોને પણ ઉથલાવી નાખવા શક્તિવાન છે. કોણ જાણે શા માટે, પણ તેને મારા બાપની સામું ધણો ધિક્કાર છે.”

આ સાંભળી, નૂરમદાવને યમતી અચ્ચત્થી તે આખર સૂંધીની તમામ દુષ્ટીકત મેં તેને કટી સંભળાવી ગુવાખના ખૂનને લગતી બીના, મેં શાહજહાને બાર મૂકીને કહી, અને તે કારણને લીધે મારે તેની સાથે સમ્બંધ પાડવો મુશ્કેલ થઈ પડશે, એમ પણ મેં તેને જણાવ્યું. મારી વાત સાંભળીને શાહજહાને કહેવા લાગ્યો; “બધું ખરું, પણ તેને હવે સમજાવી દેવી જોઈએ.”

વાહ! તેણે જે ખૂન કીધું તે હું કદાપિ જુવી જાઉં કે? અને વચ્ચે સવાહ થાય જ કેવી રીતે?”

“એ ખરેખર કમનસીબ બનાવ બન્યો છે। પણ હું તારી કે એની મદદ પડતી મૂકી શકું એમ છે જ નહીં. જો તેની સાથે સવાહ નહીં થાય, તો તે જરૂર તારાપર વેર લેવા જતા, મારી બધી યુક્તિઓનો કચડાણ વાળી નાખશે. પણ તેમ નહીં બને, અથવા તો તું કહે છે તેમ આ નૂરમદાવ-જીવી, દીક્ષીના લશ્કરી અમલદારની રાખેલી છે. આ બન્નેનો સમ્બંધ એવો છે કે, નૂરમદાલ જે ચઢાય તે કરી શકે! માટે તેની મદદથી જ હું મહેલમાં મારું લશ્કર મોકલીને શાહજહાનને છૂટો કરી શકું એમ છે. વળી તારી મદદથી હું બીજાઓને મારા પક્ષમાં લઈ શકીશ. મેં કેટલાક માણસો ભેગા કીધા છે જીવનખાનના બે છોકરાઓ પોતાના બાપના વેરને માટે તરત્તા છે। શૂનના માણસોને પણ મેં ભેગા કર્યા છે. હવે સૌથી વધારે અગત્યનું કામ જસવતસિંહને, તેમ જ નીજ રજપૂતોને મેળવી લેવાનું છે. જો જસવતસિંહ આપણા પક્ષમાં આવે, તો આપણું કામ પાર પડતા કાંઈ વિનય થાય નહીં.”

“મિત્રો કરવાને માટે પૈસા ખૂબ ખર્ચવા પડશે!” મેં તેને કહ્યું.

“તે ખરું કહ્યું સાદીક!” અને તેટલા માટે આ જીવી જ આપણને કામ લાગશે.” હું અચ્ચત પામ્યો ને તેના સામુ જોઈ રહ્યો. પણ મહમુદે બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું “એમાં અન્યથા થવા જેવું કાંઈ છે નહીં. જીવીએ કેટલાક બીવો સાથે ગોઠવણ કીધી છે કે તેઓએ આપણને જોઈતાં નાણાં પૂરાં પાડવા માટે સત દિવસ હુંડ ચલાવવી તેમાંથી ચોથો ભાગ તેઓએ રાખવો અને બાકીનો આપણને આપવો. એ શિવાય શાહજહાન પાસે કીમતી જવાહીરા છે, તે પણ આપણને મગી શકશે-પૈસાની આપણે તંગી નથી.”

“પણ આ જવાહીરા તો ઔરંગઝેબે માગ્યાં છે કેની?”

“હા, તે હું જાણું છું. પણ નામચર શાહજહાને તેને એવો જવાબ આપ્યો છે કે, જો તે હવે વધારે કટકટ કરશે તો, દયોરો લઈને તે કીમતી વસ્તુઓનો શુભ જ કરી નાખશે!”

“હીક ત્યારે. મને શું કામ સોંપવા મંગિા છે?” મેં તેને પૂછ્યું.

“તારે રજપૂતાનામાં જઈ, નાના મોટા બધા રાજા અને કાકિરાનો શાખો ચાંપી જોવો: શાહજહાનને માટે મદદ માંગવી. તેમનું લશ્કર તૈયાર કરી નારી સરદારી નીચે રાખવું. જેવો મારો હુકમ તને મળે, એટલે તે લશ્કરને લઈ તારે દીલીયર ચઢી આવવું. કિલ્લો લેવાનું અને મારા બાપની સામા ચઢાનું કામ હું કરીશ. મારા બાપના લશ્કરમાં પણ ફાટપુટ છે; ત્યારે તેઓ આપણને શાહજહાનને માટે તખ્ત મેળવવા કોશિશ કરતા જાણશે, ત્યારે તેઓ જરૂર આપણા પક્ષમાં જાશે. આ લોકોની મદદથી ફરી એકવાર “ધણું છવે બાદશાહ સલામત શાહજહાન”ની ખૂમ ચામર ફેલાવી ચકીરું. પણ સાદીક! યાદ રાખજે કે, મારા બાપનો બાળ વાકો થવો જોઈએ નહીં. કારણ કે હું કદી પિતૃ-હત્યા કરીશ નહીં. વધુ કહેવાનું કે, હું તને કેટલાક માણસો સોંપીશ, તેમ તને ખરચવાને પૈસા પણ આપીશ. તેને લઈને તું રજપૂતાના જા અને મેં તને કહ્યું તેમ કર. તું શું કરે છે તેની મને હંમેશાં ખબર આપતો રહેજે. પણ કામજો એવી રીતે લખજે કે, ખીજે કોઈ આદમી સમજી શકે નહીં. ખાસ કામ સારુ મને મળવા આવવું તને થોડાં લાગે તો તું પાછો આવી જજે. પણ અહીં નહીં આવતો. અહીંથી છ ગાઉ દૂર હુંગરગંજની નીચે મારું દારુખાનું તથા ખાનગી મળવાની જગ્યા છે, ત્યાં આવજે. મારા માણસો હંમેશાં ત્યાં રહે છે, ત્યાં તું આવજે. આ વીંટી લે. ત્યાં દાખલ થતી વખતે તારે તે બતાવવી, અને ગુપ્ત સંતા પૂછવામાં આવે તો “ઈન્સાફ” એમ કહેજે! તું અહીંથી જાય, ત્યાર પહેલાં તારે આ જગ્યા જોવી જોઈએ. માટે કાલે સવારે તું તૈયાર થઈને આ બાગ આગળ આવજે. અહીંથી મારો એક માણસ તને તે જગ્યાએ તેડી જશે, અને તને જોઈતી ખબરો પૂરી પાડશે. આ સોનામહોરોની કાથળી તું લઈ જા, અને કાલે સવારે તું વખતસર આ જગ્યાએ આવજે. મારો માણસ તારી વાટ જોતો અહીં ઉભો રહેશે!”

મારે જે કાંઈ અગત્યનું હતું તે બધું સુલતાન મહમુદે મને કહ્યું. હવે એને વિશેષ પૂછવા જેવું રહ્યું નહીં. તેના કહેવા પ્રમાણે કશું કરી, પૈસાની કાથળી લઈ હું તેની રજ માંગવા લાગ્યો. હું વફાદાર રહીશ કે નહીં, એમ જતાં જતાં મને તે પૂછવા લાગ્યો. જ્યાં સુધી મારા તનમાં જોર છે ત્યાં સુધી નિમકડલાલીથી તેની સાથે રહેવાનું વચન આપી, હું મારે ઘેર આવવા નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૫૫ મું.

આગ્રાની બહાર.

હવે મને મારી સ્થિતિનું જ્ઞાન થતા લાગ્યું. જ્યાં સુધી હું આશ-
તાગમાગમાં હતો, ત્યાં સુધી મને ચાંપણે વિચાર કરવાનો ખીલકુલ
વખત મળ્યો નહોતો; અને તેથી મહમુદે જે કંઈ કહ્યું, તેની હાએ હા
લેણ્યો ગયો. હું જાણતો હતો કે, ઔરંગઝેબ પાસે પૂરતી સત્તા છે,
અને ધડીના છટ્ટા ભાગમાં પોતાના દુશ્મનને કચડી નાંખે એમ પણ છે. આ
સર્વ સુલતાન મહમુદ જાણતો હતો, છતાં તેને સાદસ ઉઠાવવાનું મન
થયું!! શાહજહાન છેક ધરડો ચલે છે, અને તેથી જ કદાચ તે જિતે,
તોપણ તે લખ્તિ વખત સુધી રાજ્ય કરે એવી આશા નથી! અને
જ્યારે તેનું મૃત્યુ થાય, ત્યારે પોતે ગાદીપર આવી શકશે, એવી મહમુદને
આશા હતી, પણ આ બધો વખત ઔરંગઝેબનું શું? એકવાર તે દારી
ગયો તો તે શું શાંત બેસી રહેશે? મહમુદે તે વિશેની પણ ગણતરી
કરી રાખી હતી. તે પોતાના બાપને હંમેશને માટે કેદ કરવાની મનોરથ-
સંધિ રચતો હતો.

ત્યારે આ બધા સંજોગો જોતાં મારે શું કરવું? મેં ઔરંગઝેબને
વશાદાર રહેવાનું વચન આપ્યું છે. શું હું વશાદાર રહ્યો નહોતો? ત્યારે
શા માટે તેણે મને બદલો આપ્યો નહીં? જો તેણે મને યોગ્ય ઈનામ
આપ્યું હોત, તો આ વખતે હું તેને કેટલો ઉપયોગી થઈ પડ્યો હોત?
તેના દુઃખમાં ભાગ લેનારને તે સુખના વખતમાં શું ભૂલી ગયો નથી?
તેણે જાણી જોઈને મને હાંકી કાઢ્યો છે. હા, કૃતમ્મ થયો છે! મારે માટે
હવે શું બાકી છે? વેર! વેર! હા વેર. મહમુદ સાથે જોડાવાથી મને
પૈસા પણ મળી શકશે અને મારાથી વેર પણ લઈ શકશે. હવે તો
બસ ખર્ચા મનથી સુલતાન મહમુદને જ મદદ કરી તેને ધસ અપાવવો!
ખુદા ખેર કરે!

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં જવાની તૈયારી કરવા માંડી. સુલે-
માનને મેં જણાવ્યું કે, રજપૂતાનામાં કેટલાક રાજાઓને મારે મળવા
જવું છે અને તારે મારી સાથે આવવાનું છે. ધણા જાણીને સાથે લેવામાં
આપણું કામ સિદ્ધ થતું નથી, અને કંઈ વાત શ્રમ રહી શકતી નથી,
એમ જાણીને મેં હુઆને મારી સાથે આવવાની ના કહી. હું પાછો
આવું ત્યાં સુધી આગ્રામાં જ રહેવાનો મેં તેને હુકમ કર્યો. પોતે મારી
સાથે આવવામાં નારીખાસ ચવાથી, તે મને કહેવા લાગ્યો; “આ વખતે
પેલા બાંધાથી ચેતના રહેજો!”

“કાંઈ શીકર નહીં. તું ગભરાતો નહીં. તેમનો રસ્તો અને મારો રસ્તો એક નથી.”

“હું તમને કહેવાનું જુલો ગયો કે, ગઈ કાલે ઓગિતી મારી મા મને રસ્તામાં મળી હતી.”

“હા! ત્યારે તને કાંઈ નવા જૂના સમાચાર આપ્યા કે?”

“સમાચાર! કાંઈ દિવસ મારી મા એના મનની વાત મને કહે એવી કાચી છે કે! પોતાના હોક જ ઉઘાડે રોની કે વળી કાંઈ વાત થાય! અરે સાહેબ! જો તે વખતે તમે અમને જોયા હોત તો તમને નક્કી હસતું આવતે! અમે એક બીજાં સાસુ ડોળા કાઢીને ધુસક્યા, અને કાંઈ પણ તાણમતવાળા વગર છૂટાં પડ્યાં.”

“કેમ, તે તારી સાથે ગુસ્સે કે શું?”

“હું એમ ધાકું છું. પેલી દસ મહોર હજી એના મનમાં ખુંચી રહી છે!”

“હમણાં તે ક્યાં અને કોની સાથે રહે છે?”

“એકા હાફેઝ! તે જ હું જાણી શક્યો નહીં. હું તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો કે તે ક્યાં જાય છે તે હું શોધી શકું. પણ તે એવી તો ખંધી ઉરતાડ છે કે, જાણે મને જોતી જ નથી, તેમ તે જ રસ્તા પર આમ આવે ને તેમ જાય, પણ બીજી કાંઈ જગ્યાએ વળી જ નહીં. ઉઘટે હું થાકી ગયો અને ચાલ્યો ચાલ્યો, મારા ચાલી આવ્યા પછી તે ઘેર ગઈ હશે!”

“હશે.” મને વાત કરવાનો ઝાઝો વખત નહોતો, તેથી મેં હુંકાણુમાં પતાવ્યું. રાત્રે ફેલેલા વખત ઉંઘ કાઢી અને પાછલી રાત થતાં જ હું અને સુલેમાન ઉઠ્યા. અમારા ઘોડા વગેરે તૈયાર કરીને અમે હુઆની રંગ લઈને ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં આઆની બહાર આદ-તાબબાગ આગળ આવી પહોંચ્યા કે તરત એક ઉંચો અને દમામદાર ઘોડેસ્વાર અમારી વાટ જોતો ઉભેલો અમને મળ્યો. ઘેવડી ધારવાળી તલવાર એણે કમરે લટકાવી હતી, સાથે બે ખંજરો શખ્ખાં હતાં અને હાથમાં એક મોટો બાલો હતો. ઉમ્મરમાં તે આસરે પચાસ કરતાં વધારે વરસનો હતો. અમને નજીક આવતાં જોયાં કે, “ઇન્સાફ” કરીને તેણે જૂમ મારી. મેં તરત “ચલાવ” કહીને જવાબ આપ્યો, અને અમે આગળ ચાલવા લાગ્યા.

“ઇન્સાફ” શબ્દ સાંભળીને, અને તેનો ભવ્ય ચહેરો જોઈને સુલેમાનનો તો રંગ જ બદલાઈ ગયો. કારણ કે તે એમ ધારવા લાગ્યો કે, “આ માણસ અમારી સાથે લડવાને માંગણી કરતો હતો કે શું! પણ જ્યારે તેવું કાંઈ તેણે જોયું નહીં, ત્યારે તે મુંગો રહ્યો અને આ કાંઈ મારો મિત્ર હશે એમ જાણી તેની તરફ તે બે દરકાર રહ્યો. આઆના

બમરમાં જે જાતના હલકા ખ્યાલ ટપ્પા અવાજ છે તેવા ટપ્પા તે હવે લલકારવા લાગ્યો—

કહેજે હમ ગદ પ્યારી, માર મા પ્રમજદારી;

શરમ છઠાઠ હમારી, મતીજા નેવસે ચારી;

રાહ ન ઇજત તિહારી, પસાલિય મહિયા બિચારી.

એક ગાય ને ખીનું ઉપાડે, તે વચ્ચે વચ્ચે પોતાનો ઘોડો ખડકુક ખડકુક હાંકીને જાય આ પ્રમાણે અમે ધણે રસ્તો કાઢ્યો, ત્યાં સુધી નવો આવનાર એક સખ્ત પણ બોલ્યો નહીં. હવે અમે કુંગરગંજની ખીણમાં દાખલ થયા. એક નાની ટેકરી આગળ આવી પહોંચતાં, તે પોતાના ઘેડાપરથી ઉતરી પડ્યો. ઇશારત કરીને તેણે મને તે પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું. અમને તરત જ એક મોટી ગુફામાં લઈ જવામાં આવ્યા. ખંડારથી માત્ર ટેકરી જ દેખાતી, પણ અંદરથી ધણી વિશાળ આ ગુફાને જોઈને, હું તેમ જ મુલેમાન ધણા આશ્ચર્ય પામ્યા.

જેમ જેમ અમે અંદર પેસતા ગયા તેમ તેમ અંદર વસ્તી છે એમ અમારી ખાત્રી થતી ગઈ. પહેલાં તો એક અધિશાળા અમારા જોવામાં આવી. તેમાં અસંખ્ય ઘોડાઓ દારબધ બાંધવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ કેટલાક આરબો, આમથી તેમ ઘોડાઓને સાફસુફ કરવામાં, માલીસ કરવામાં અને તેવાં જ ખીજા કામોમાં રોકાયેલા હોય એમ અમે જોયું. વળી કેટલાક તો નિરાંત હવે બેસીને હુકો ગગડાવતા હતા અને મપ્પા માયાં જતા હતા. આ લોકો ડગાસઓના સાગરીદ છે એમ મને લાગ્યું, અને તેમની સાથે મારે જોડાવું પડશે એમ જાણી મને અંદરથી ખેડું પણ લાગ્યું. પરંતુ હવે પાછા ફરવું એ મુખર્ષિ છે, એમ સમજી હું મુજો રહ્યો.

ઘોડાઓના તથેલાની જમણી બાજુએ એક ખીજી ગુફા હતી. ત્યાં આગળ મારો બોમિયો મને ઇશારત કરી લેડી ગયો. ત્યાંના બારણું નજીક આવતાં તેણે ધીમેસથી ચાર ટોકારો માર્યા. એક ડોકા બારી ઉપડી. અંદરના માણસે પોતાનો કાન ગુમ સખ્ત સાંભળવાને આજણ ધરી, એટલે તરત મારા બોમિયાએ “ઇન્-સાફ” એમ કહ્યું. તત્કાળ બારણું ઉઘર્જા, અને મને અંદર આવવા ઇશારત મળી. મુલેમાનને મેં મારો ઘોડો સાચવવા ખંદાર સખીને હું - અંદર દાખલ થયો.

આ ગુફા ખીજી આગલી ગુફા કરતાં જૂના જ પ્રકારની હતી. અહીં દરેક જાતનાં લગાઈનાં દલિયારો પુષ્કળ સંખ્યામાં દારદોર ટાંચી દેવામાં આવ્યાં હતાં. ગુફામાં ટેકાણે ટેકાણે અજબાજબને ચાટે દીવાઓ મૂકી દીધા હતા, અને ત્યાં ધણા મજબૂત અને પહેલવાન જેવા માણસો આમ તેમ બેઠેલા હતા. મને અંદર દાખલ થતાં જોઈને કોઈએ મને બમ

પાડી કે, “અય સાદીક! ખુશ આમદી!”* અવાજ મેં ઓળખ્યો. નજરઅક્ષી પાસે હું જ્યારે હતો, ત્યારે તેનાં કાંઈ માણસનો આ અવાજ મેં સાંભળ્યો હતો, એમ મને યાદઆવ્યું. ઉપલા શબ્દો સાંભળી મેં પાછું જોયું. કુલુમ્બેગ મારી નજરે પડ્યો. તેને જોઈને હું ઘણો અત્યય થયો. આ મંડળીમાં તે કેવી રીતે આવ્યો તે મને સમજ નહીં પડવાથી હું તેના સામુ ટીકીટીકી જોવા લાગ્યો. બધા વચ્ચે આ પ્રમાણે મેં તેને ઓળખી કાઢ્યો, તે એને ગમ્યું નહીં. તે છતાં પણ તે મારી સાથે બાલવા લાગ્યો. તેણે મને કહ્યું: “હા ખરેખાર હું તેજ કુલુમ્બેગ છઉં કે, જે એક બુઢી ડેસીના વેરનો અને નજરઅક્ષીના વહેમનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો. પણ હું તેને બૂલી ગયો નથી! અલ્લાહના નામથી હું કહું છું કે, જો તે હવે મને મળ્યો તો—”

“બસ બસ;” મેં કહ્યું: “તું તેમ કરી શકશે જ નહીં. તે તો મરી ગયો છે.”

“હૉ! શું? નજરઅક્ષી મરી ગયો?”

“અરે શું?” એક બીજો અવાજ મેં સાંભળ્યો. તે દુસ્તમબેગનો હતો, એમ મને તરત માલમ પડ્યું.

“તે બદખખત જલેમ મરી ગયો? કેવી રીતે મુઝ્યા?”

“અરે કેટલાક બીસો સાથે એને તકરાર થઈ અને એક જણાએ ઝેરી તીર તેની છાતીમાં ભોંકી દીધું.”

“કુતેકી માફક મર ગયે! વોળી અચ્છા હુવા. દેખો સામેકા નતીમ!”

આ બંને જણને નજરઅક્ષીની પૂરી વાત સાંભળવાનું મન થયું. મેં તેમને નજરના કર્મની કથા કહી સંભળાવી. પરંતુ જેટલું નજરઅક્ષીને લાગે વળગે એવું હતું, તેટલું જ મેં કહ્યું. બધી વાત સાંભળીને કુલુમે પોતાના ખભા ચઢાવ્યા અને કહ્યું, “નસીબ. સાલેકા!”

દુસ્તમ બોલી ઉઠ્યો, “પણ તું કહે છે કે, તારા લશ્કરમાંથી નજરઅક્ષી કાંઈ નાચનારી બહરીની મદદથી નાસી ગયો, તે કાણ હતી?”

“અલ્લાવ બસ કરો!” મારો ભોંભયો, ડોળા ચઢાવીને અમને વાત કરતા અટકાવીને બોલ્યો. “તમારું કામ કરો, નકામુ ટાપલું નહીં કરો.” આટલું કહી તેણે રાક્ષસી બળથી મારો હાથ પકડી, ત્યાંથી ઉઠાડી, જોડેની ગુફામાં લઈ ગયો, અને ત્યાં મને કહેવા લાગ્યો: “ખજરદાર! આ કુતરાઓને તો બૂધી વાત કહી તો! નૂરમહાલ અથવા છવીને વિશે તેમને જરા પણ કહેતો નહીં. તેઓ કાંઈપણ જાણતા નથી. અને જો તેમને ખજર પડે

કે આ છુતી તે નુરમહાલ છે, તો તેઓ નહીં એનાપર વેર લીધા વગર રહેશે નહીં, અને તેમ કરના જતા આપણા નામનું શાહજાનું ગમે તેમ થાય, તેની ખીનકુચ દરકાર રાખવાના નથી તેમ જ, છુતી પણ કાંઈ જાણતી નથી કે, આ મેં જાણ્યો છું છે અને એક જ કામમા રોકાયેલા છે. મારે તુ તદ્દન મુગો જ રહેજે”

મકરણ પદ મું.

બાકરઅલી.

તેણે મને ચેલાવ્યો, તે મારે મેં તેનો ઉપકાર માન્યો અને જ્યાં મોટી મડળી બસાઈને બેઠી હતી ત્યાં ગયો. મારા બોમ્બિયાનું નામ બાકર અલી હતું, પણ સામાન્ય રીતે તેને શેર કહીને બોલાવતા હતા. આ મડળીમાં મેં એવા ધણુને જોયા કે, જેઓને મેં અત્યાર સુધી મુલેલા ધાર્યા હતા આમાના કેટલાકોને તો દારાએ વ્યવસ્થા કરના કિલ્લામાં કે કીધા હતા, અને તેમને પુસ્તના ઉપયોગથી યમદાર પહોંચાડી દેવા નિર્માણ કર્યા હતા. વળી ખીજ કેટલાકોને દારાની ઉચ્ચેરણીથી શાહ જહાને કેદ કીધા હતા તેઓ, તેમ જ ઔરંગઝેબે જેમને પુષ્કળ સતાવ્યા હતા તેઓ પણ, એનાપર વેર લેવાને તત્પર થઈ રહ્યા હતા. છુતુનખાનના બે પુત્રો પણ આ મડળીમાં જોડાયા હતા તેઓ પોતાના બાપના ખૂનને મારે યિદવા તનખી રહ્યા હતા કે, જો ઔરંગઝેબ તેમની સામે આવીને ઉભો રહે તો તેના દુકડે દુકડા કર્યા વિના છોડે નહીં.

છુતુનખાનના છોકરાઓની મહેનતથી ત્રણ હજાર રજપૂતોની મદદ પણ મળી થૂકી હતી જ્યારે પણ લડાઈ થાય, ત્યારે મુખતાન મહમુદ તરફથી તેઓ પોતાનો જન આપવા તૈયાર હતા જે મુન્દેગારોને, તેમ જ નિર્દોષ માણુઓને, ગાંધીઅરના કિલ્લામાં કેદ કરવામાં આવ્યા હતા તેઓ લાય આપીને અથવા તો અતિશય દયા ઉચ્ચેરોને દારોગાઓની મહે રખાની મેળવી શકતા, અને લાગ આવે ત્યારે દારા અને ખુદ શાહ જહાનને પણ છેતરી, આ દારોગાઓ તેમને છોડી મૂકતા. તે બધા ખીજે કાઈ નહીં જતા. આ રાજામેળામાં બેગા થયા હતા અને પોતાના જુલમ મારોપર વેર લેવાની યુક્તિઓ રચતા હતા.

તેઓએ હવે શુ યુક્તિ રચી છે, એમ મેં તેમને પૂછ્યું તેના જવાબમાં મહમુદે મને જે કહ્યું હતું, તે જ તેઓએ કહી સંભળા. યુ માત્ર એક જ મુશ્કેલી વચ્ચે નડતી હતી પૈસા અને માણુસની તંગી !

“અત્યાર સુધીમાં,” બાકરઅલી મને કેહેવા લાગ્યો, “અમે પૂરા પાયા હજાર પણ નથી ઔરંગઝેબના ત્રીસ હજાર તો હમને ધડીના છતાં

માગમાં કતલ કરી દે! અને તેટલા માટે એ બહુ જરૂરનું છે કે, આપ-
શુમાંથી પચીસ જણાએ બહાર જવું, અને ઠરાવીએ તે વખતે દરેક જણાએ
પાંચસો પાંચસો માણસના સરદાર બનીને પાછા આવવું. શૂનના ભાંગા-
ટુટા લશ્કરમાંથી એક હજાર માણસ હું મેળવી શકીશ; તેમ જ ઐરંગ-
ઝેબના લશ્કરમાં બેઠીલી ઉપજળવી કેટલાકને ફેડી શકીશ. હવે મારા
મિત્રો! હું કહું છું તે સાંભળો. તમારે બહાર જઈને ઐરંગઝેબની સત્તા-
સામે ઝુડો ઉઠાવવાનો છે. આપણા નામદાર શાહજહાંએ જે કામ હાથ ધર્યું
છે, તેને તનમન ધનથી ટેકા આપી, એકવાર ધણું શ્રવે બાદશાહ શાહ-
જહાંનની ખૂમ ફરીથી આપ્યા હિંદમાં ફેલાવવી જોઈએ. તમે પણ
અત્યારે તે જ ખૂમ પાડો અને કસમ ખાઓ કે શાહજહાંને તખ્તપર
પાછા લાવવા તમે પૂરતી મહેનત કરશો. બોલો “ધણું શ્રવે બાદ-
શાહ શાહજહાં.”

અમે બધા એકી વખતે આ શબ્દો બોલી ઉઠ્યા, જેથી શુદ્ધમાં
ગર્જના ધર્ધ રહી અમારામાંના દરેક જણાએ મહામુદને ટેકા આપવાને કસમ
ખાવા લાગ્યા. એટલામાં શુદ્ધનાં બારણા આગળ કાંઈ મરગડ થતી સંભળાઈ
અને રખેને કોઈ દુશ્મન અહીં આવી પહોંચ્યા હોય એમ ધારીને, દરેક પોતાની
તલવાર ખેંચી, શેર ધટા પાડીને બોલી ઉઠ્યો;” હીંમત રાખો, મારા બહાદૂર
સીપાઈઓ! જે બદજખત હશે તે જ અંદર આવશે!” આમ બોલીને
તે સૌને, મોખરે બારણા આગળ જઈને હાથમાં તલવાર ખેંચી, રમ
વગર અંદર આવનારાઓને શિક્ષા કરવા ઉભો રહ્યો.

કોણુ હશે તે જાણવાને એકે પગે ઉભા રહીને, બંદૂકના અવાજ
સાંભળવાના ભયમાં અમે દત્તા, તેટલામાં તો બારણાંપર ધીમેથી ચાર ટકારા
થયા, નાની બારી ઉઘડી અને “ધન્સાહ” શબ્દ સંભળાયો. તે સાંભળતાં જ
અમારી બીક પતાયનમઃ કરી ગઈ, અને તરત જ એક પાપલ થયેલો બીજ
અંદર દાખલ થયો, અને આવતાંની સાથે જ જમીનપર પડ્યો. બારણાંની
બહારનો ઘોંઘાટ ચાલુ જ હતો. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, કોણુલ
અને બીજીથી જે એલગીઓ આમ આમ્યા હતા તેઓને લટકા છે!
તેઓ પોતાને વન પાછા ફરતા હતા, તેમને અમારામાંની એક ટોળીએ
લુંટ્યા છે. પણ તેમ કરતાં તેમને સખત ઝપાઝપીમાં ઉતરવું પડ્યું હતું.
અને એક પણ બીજ એવો સ્ત્રી નહીં મળે કે જેને બીજકુલ ધા થયો જ
નહીં હોય. તેમ છતાં તેઓ જે માલ લુંટી લાવ્યા હતા તે પુષ્કળ હતો અને
અમારી યોગતામાં આજની લુંટ મળી મદદગાર થઈ પડશે, એમ અમને
લાગ્યું. પણ અમારી પહેલી ફરજ માલ જોવા કરતાં ધાયેલ થયલા બીજોને
જોવાનું હતું.

આ બધું જોઇને શેર બાલી ઉઠ્યો, “ચાલો બધું સારું થયું છે. પણ આગ્રન! તું જ અને બીનહામેદ દુષ્ટીમને ખૂબ પાડ કે, તે આવીને આપણા બહાદૂર બીયોને મક્કમપટા કરે. જ્યારે તેમના ધારૂંપર આવે, ત્યારે શરાબની કોતાર્થ કરવો નહીં: આ લોકોને શરાબ ઘણો ગમે છે, માટે તેઓ માગે તેટલો આપ્યો જજો. ચાલો હવે, આમાં શું શું છે તે જુઓ.”

બધા ગાંસડા પોટલાઓ છોડવામાં આવ્યા. તેમાંથી દ્રીમતી હીરા, માણેક, મોતી, ઉચી શાલો, તેમ જ મોનારૂપાના પુષ્કળ સિદ્ધાઓ નીકળ્યા.

“ઉમુક્ષખાન!” શેર કહેવા લાગ્યો. “આ જવાહીરા પાછા આપ્યા જવા જોઇએ નહીં. એનું શું કરવું તે તું જાણે છે. એ દીલી લઈ જ, અને ત્યાં વેચીને મોનાનાણું લઈ આવ, અને આ રેશમી વસ્ત્રો, તેમ જ શાલને માટે તો, સાદીક! તું જ તે રાખ. રજપૂત રાજાઓને બેટ કરવાને તે ઘણી ઉપયોગી ચર્ધ પડશે. જે બાકી રહ્યું તે આપણા ખજાનામાં મોકલી આપો. હવે ચાલો જમી લઇને સહેજ આરામ લઇએ.”

આટલું કહી, તેણે સર્વેને વિખેરાવાનો હુકમ આપ્યો. જે બીયને સૌથી વધારે ધા પડ્યા હતા, તે બીનહામેદની ઘણી કાળજી છતાં માત્ર એક કલાકના અરસામાં મૃત્યુ પામ્યો. તેને મરતો જોઈ જીના સાથીઓ હાથ પીટાપીટ કરવા લાગ્યા. બાકરઅલીએ તેમને શાંત પાડવાને પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કર્યો, કારણ કે અતિશય ઘોંઘાટ કરવાથી વખતે બહારના લોકો આ ધૂપી જગા જાણી જાય પણ આ લોકો કેમે ક્યાં રડતા બંધ પડે નહીં. ખાચ નહીં ને પીએ પણ નહીં. જ્યાંસુધી તેમનું હૈયું ખાલી થાય નહીં, ત્યાંસુધી તેમને રડતા રહી જવાનું કહેવું ફાયદા છે એમ જાણી, બાકરઅલી દીવાનખાનામાં ચાલી ગયો.

અમે સૌ ખાઈ પી દીવાનખાનામાં જેમ ફાળ્યું તેમ લાંબા ચઢી સૂતા. બપોરની એક ઉંઘ કાઢવાનો અમારો વિચાર હતો. ઘણાખરા તો સૂતાની સાથે ધોરવા લાગ્યા, પણ મને કાંઈ ખાસ બપોરના ઉંઘવાની ટેવ નહીં હોવાથી, અમથી આંખ વીચીને પડી રહ્યો. થોડોક વખત રહીને કાંઈ ધીમે ધીમે અવાજ થતો હોય એમ મને સંભળાયું. ઉઠવાને બદલે અડધી આંખ ઉપાડીને શું થાય છે, તે હું જોવા લાગ્યો. એક માણસ ધીમેથી પોતાની જગાએથી ઉઠ્યો અને ઝીણી નજરે કોણું ઉઘે અને કોણું જાગે છે તે જોવા લાગ્યો. જ્યારે તેની ખાત્રી ચર્ધ કે બધા ઉઘે છે, ત્યારે તે ધીમે ધીમે ખજાનાની પેટી જ્યાં મુકી હતી ત્યાં ગયો તેનું મોઢું હવે મને જરાજર દેખાયું. તે કોઈ નહીં પણ સુન્નતખાન જ હતો. તેની દાનત ચોરી કરવાની હતી. તે પેટી ખોલવા લાગ્યો. મેં મનમાં

કરાય કીધો કે, મારે હમણાં જૂમ પાડવી નહીં, પણ જ્યારે તે માલ પાણી કાઢીને પાછો ફરે તે વખતે જૂમ પાડવી કે જેથી કરીને તેનાથી ફરી જવાય નહીં. પરંતુ હું આમ વિચાર કરું છું, એટલામાં તો બાકર-અલી એક ઝપાટામાં પોતાના બીછાનાપરથી ઉઠ્યો, અને રુસ્તમ પેટી ખોલે ત્યાર પહેલાં તો ધડથી તેનું માથું છૂટું કરી નાંખ્યું. એટલામાં જે બળભળાટ થયો તેને લીધે બધા જાગી ઉઠ્યા, અને શું છે, શું છે કરતાં એક બીજાને પૂછવા લાગ્યા. એક બાણુ બાકરઅલીને હાથમાં તરવાર લઈને શુસ્સા ભર્યે ચહેરે ઉભેલો જોઈ, તથા બીજા બાણુ રુસ્તમનું માથું લોહીમાં રંગદોળાતું જોઈ, બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. શું બન્યું તે સમજાવવાને બાકરે તલવારની અણીથી રુસ્તમનું માથું ઉચક્યું અને ઘટિા પાડીને કહેવા લાગ્યો; “હરામખોર ચોરને જે શિક્ષા થાય છે તે જુઓ!”

આ એક કેટલીક મીનીટ સુધી કોઈથી સમજાયો નહીં. પણ જ્યારે બધો બનાવ તેઓએ સાંભળ્યો, ત્યારે ચેરનું આ કૃત્ય બધાને પસંદ પડ્યું નહીં. રુસ્તમ આવી ઘાતકી શિક્ષાને લાયક નહોતો, એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. તે છતાં બાકરઅલીના જે ધાક હતો, તેને લીધે કોઈથી ચૂં કે ચાં કરી શકાયું નહીં. તેઓ માંહિમાંહે બળડવા લાગ્યા. બાકરઅલી કોઈના બોલવાની દરકાર કરે એવો નહોતો. તદ્દન બેદરકાર-પણે એક માણસને તેણે હુકમ કીધો કે, રુસ્તમનું ધડ અને માથુ દીવાન-ખાનામાંથી ઉંચકી જા અને કોઈ પણ જગાએ મૂકી આવ. બાદ તે પાછો પોતાના બીછાનાપર ગયો, અને ત્યાં થોડા વખતમાં તો ઉંઘવા લાગ્યો.

આમ કરતાં કરતાં છેક સાંજ પડવા આવી, તેટલામાં કુતુમબેગ મારી પામે આવ્યો, અને મને કહેવા લાગ્યો કે; “રુસ્તમના જેવી શિક્ષા શું આ બાકર બીજા કોઈને કરતે ખરો કે? શું એ જે કરે તે આપણે ખમ્યા કરવું?”

“બાકરઅલીએ બહુ જ ઉતાવળ કીધી!” મેં તેને જવાબ કીધો.
“હું ધારું છું કે તેને મારતાં પહેલાં આપણને પૂછવું જોઈતું હતું.”

“હવે કાંઈ થવું જ જોઈએ!” કુતુમ મને કહેવા લાગ્યો. “એક બકરાની માફક મારા દોસ્તને મારી નાંખવામાં આવે, તે હું કદી ખમી લે શકું નહીં. તેનું વેર વાળવું જ જોઈએ.”

પ્રકરણ ૫૭ મું.

દેવચુદ.

મેં તેનો જા કરાર પાછો ડેરવવા બહુ બહુ સમજાવ્યો-વિનંત્યો, પણ તે એકનો જ થયો નહીં. રાત્રી બાણુ જ્યારે પીરસાયું, ત્યારે બધા

એકઠા થઈને જમવા બેસા, પણ કુતુમ તદ્દન આધોજ બેસી રહ્યો બાકરઅલીએ તેને પોતાની જગાએ આવવાને કહ્યું.

“જોના હાફેઝ! તારા જેવા ખૂની સાથે હું કદી બેગો જમર બેસીશ નહીં!” કુતુમ તેને કહેવા લાગ્યો.

“હૈ! શું રસ્તમનું મોત હજી તારા દીવમાં ખુચી રહ્યું છે?”

“હા. તે વેર લેવાને તરમ છે અને બાકરઅલી, હું તને કહું છું કે, આજે રાત પડે તે પહેલાં આપણા બેમાંથી એકજથુ રસ્તમની પાસે જવો જ જોઈએ. એક દુધિયાર વગરના માણસની સામુ તું દુધિયાર ઉપાડી જાણે છે, પરંતુ તારા સમોવડીયા સામુ તું કેવી રીતે ટકી શકે છે, તે તો હજી જાણવું છે. તેટલા માટે તુજ દેવે વહેલો ખાઈ લે. વખતે આ તારું છેલ્લું જ બોજન થશે!” કુતુમે તેની સાથે લડવાની ચાએ ચોખી માગણી કરી.

“અરે ઓ લુચ્ચા નિમકદરામ કુતરા!” શેરે પોતાની તકવાર ખેંચી-પોતાની જગાપરથી ઉઠીને તેને કહેવા લાગ્યો; “ખેંચ તારી તકવાર અને આવી જા.”

આ લેકિને લડતા અટકાવવાને અમે વચ્ચે પડ્યા, પણ ફાગદ જમારે બનેમાંથી એક જથુ પણ પાછો હડે એમ અમને લાગ્યું નહીં. યારે બાકરઅલીને અરજ કરી કે, તેણે પોતાની તકવાર બાજુએ મૂકી દઈને કુતુમબેગના હાથમાં નાનું ખંજર છે, તેવું ખંજર લેવું.

“ભલે તેમ કરે. હું કાઈપણ રીતે તેનાપર ગેરવાજબી લાગ લેવા માગતો નથી!” બાકરઅલીએ જવાબ આપ્યો.

જે જાતનું ખંજર કુતુમના હાથમાં હતું, તેવું એકે બાકરઅલીને અમે આપ્યું. લડવાને માટે તેઓ તૈયાર થયા. જગ્યા માપીને તેઓ એક ખીજાની સામુ ઉભા રહ્યા અને બાકરઅલી પહેલો ફટકો મારવા જતો હતો, તેટલામાં બારણાપર ચાર ટોકરા સંલજાયા અને “ઈન્સાફ” શબ્દ બાલતાંની સાથે જ બાકરઅલીએ ખંજર પાછું ખેંચ્યું, અને શુસ્સે થઈને બોલ્યો કે; “વચ્ચે આવનાર કાણ છે? ચાલ જલદી બારણું ઉઘાડ અને જો કે એ કાણ મુલો છે?”

એટલામાં એક માણસ અંદર દાખલ થયો. આખા શરીરપર તેમ જ મોંપર કપડું નાખી દીધેલું હોવાથી તે કાણ છે, તે અમે જાણખી શક્યા નહીં. અમને લાગ્યું કે, અમારા દુસ્મનોમાંથી કાઈ અહીં આગ્યું છે અને જો તેમ હોય તો તેને સત્વર પરી કરી નાખવો. પણ અમારે ઝાઝો વખત વહેમમાં રહેવું પડ્યું નહીં નવા આવનારે જલદીથી પોતાનો શરખો બાજુએ ફેંકી દીધો, અને અમારી અજાણ્ય વચ્ચે માલમ

પડ્યું કે, તે તો સુલતાન મહમુદ પોતે છે. ખુદ બાકરઅલી પણ સુલતાનને જોઈને કાંઈક જંખવાણો પડી ગયો અને બીજાઓની સાથે પોતે પણ તેને નમન કરીને બાલુએ ઉભો રહ્યો.

“આ તરવાર ખેંચીને તમે ઉભા રહ્યા છો, એનો અર્થ શું? અને તું બાકરઅલી! મેં તને મારા શત્રુઓ સામે લડવાને મોકલ્યો હતો કે મહિમાદે આ પ્રમાણે તવવાર ખેંચવા?” સુલતાન મહમુદે ગુસ્સો કરીને બાકરઅલીને પૂછ્યું.

બાકરઅલીએ જે કાંઈ બન્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું. કુતુમબેગ તેનો નકાર કીધો. અનેને સાંભળીને શાદનદાએ નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને તેમને શાંત પાડવાને સમજાવવા લાગ્યો. પણ તેઓએ એક બીજા સામે વેર લેવાના કસમ ખાધા; અને જો આ વખતે નહીં લડાય, તો બીજી તકે તેનો જાન લેવો, એવો દરેકે નિશ્ચય કર્યો. આ બંને જણાઓ કાંઈ પણ રીતે સમજે એમ લાગ્યું નહીં. તેમને સમજાવવાનો માત્ર એક જ રસ્તો હતો. તે એ જ કે તેમને લડવા દેવા. સુલતાને તેમને યુદ્ધ કરવાની રજા આપી. પોતે બાલુએ પરિણામ તપાસવા ઉભો રહ્યો. બંને હરીફોને લડવાને માટે મોકળી જગા કરી આપી.

જેવો સુલતાને હુકમ કીધો કે, તે બંને જણાઓ એક બીજાપર સખત ફટકા મારવા લાગ્યા. કુતુમબેગ કાંઈ બાવલો નહોતો. સૌથી પહેલું લોહી બાકરઅલીમાંથી તેણે કાઢ્યું. ધડીકમાં ખેસી જતા, તો ધડીકમાં બીજાનાપર ચઢી જતા, એમ કરતાં કરતાં બંને જણાં પુષ્કળ લોહીપ્રવાહ થયા. ઉવટે બાકરઅલીના એક ફટકાથી કુતુમ જમીનપર પડ્યો અને તેનું બળ ઘટતું જતું હોય એમ લાગ્યું. તે છતાં પણ તે પાછો ઉભો થયો, અને બાકરઅલી સામે પોતાનું બાકી રહેલું બળ વાપરતો હતો. કુતુમબેગને પોતાની હા છોડવાને હવે અમે કહેવા લાગ્યા. પણ તે અમારું કશું સાંભળતો નહોતો. તે બાકરઅલી પર ચડ્યો, પરંતુ બાકરે તેનો ઘવ ચૂકાવીને તેના માથાપર એવો સજડ ફટકો માર્યો કે, કુતુમ તરત પડી ગયો, અને તેની સાથે બાકર પણ પડ્યો.

અમે ધાર્યું કે બંને મુલા. હવે તેમની લડાઈનો અંત આવ્યો. તેમની પાસે જઈને જોતાં, માલમ પડ્યું કે કુતુમ તદ્દન અવાચક અને જોલાન થઈ ગયો હતો: તે જ્યે એવી સુલ્લ આશા હતી નહિ. બીજી બાજુ, બાકરઅલી જો કે સખત ધાવણ થયો હતો, અને તેના શરીરમાંથી ઘણું લોહી વહેતું હતું, છતાં તેના ધા પ્રાણધાતક નીવડ્યા નહીં. બીનહામેદે તેને માટે કાંઈ લય જેવું નથી એમ જણાવ્યું.

કુતુમબેગની સલાજ લેવામાં આવી, તે છતાં મધરાતે તેણે પોતાનો

મેં મુકામ કીધો. અહીં આવતાં મેં સંતિાળ્યું કે, આ ગામમાં એક મોટો નજુમી આબ્યા છે-તે જીત ભગિન્યનું બહુ સારું જ્ઞાન ધરાવે છે, અને તેની પાસે પોતાનું નરીજ બાલુવાને પુષ્કળ લોકો દરરોજ જાય છે. હું પણ નજુમીએને માનતો હતો, અને નાનપણથી તેમના કહેવાપર મને ઝાઝો વિશ્વાસ પડતો હતો, તેથી તેની પાસે મારું નરીજ બાલુવાની મને પણ લાલચ થઈ. હાલનો સમય મારે માટે બહુ આશા આપનારો નહોતો. એક દુર્ભાગી પુરુષ તરીકે જ મારી જીંદગી પૂરી થશે, કે મારો ઉદય કોઈ દિવસ પણ થશે, તે બાલુવાને હું ધણો આશુર હતો, તેથી આ નજુમી પાસે જવાનો મેં નહીં કરાવ કીધો.

આ ઉપરથી તે જોશી ક્યાં રહે છે તે વિશે મેં તજવીજ કરી. મને ખબર પડી કે, તે પહેલાં તો કેવળા ગામની અંદર રહેતો હતો, પણ વારંવાર લોકોનો ત્રાસ થવાથી તે ગામની બહાર એક ભગિની કબર પાસે નાના ઝુંપડામાં રહેવા ગયો છે. વળી એને મળવાનો વખત મધરાતનો જ છે. જો બીજો કોઈ વખતે તેને મળવા કોઈ જાય છે, તો તેને એ મળતો જ નથી. આટલી ખબર મેળવીને જ્યારે રાત પડી ત્યારે હું એકલો જ તેને મળવા જવા નીકળ્યો. ઝુંપડાની આસપાસ કેટલાક લોકોને આમતેમ બટકતા મેં જોયા; તેમને જોઈને મને લાગ્યું કે, તેઓ પણ મારી માફક પોતાનું નરીજ જોવડાવવા આવ્યા હશે, અથવા તો પોતાના મિત્રોની સાથે તેમનાં નરીજ બાલુવાને આવ્યા હશે. પણ જેઓ ઝુંપડામાંથી બહાર આવતા હતા તેમના મેનિ અહેરા ધણો બીદામણો થઈ ગયો હોય એમ મને માલમ પડ્યું. તેમનું નરીજ કેવું હતું, તે જોશીએ કહેલું હોયું જોઈએ અને તેથી તેઓ સ્વાભાવિક રીતે નાસી પાસ થયા હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું કશું નહોતું. આ લોકો બહાર આવતાની સાથે મુગે મહોડે ને નીચી નજરે પોતાનો રસ્તો માપી જતા હતા અને તેથી તેમનાં મિત્રો પોતાની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરી શકતા નહોતા.

અંદર જવાનો મારો વારો આવ્યો. બારણાં પાસે એક પામનજી ઉભા હતા. તે અંકે જાણુને વારા ફરતી અંદર જવા દેતા હતા. તેમ બહારે કાડતા હતા. જરા તેમને સાહેજજી સલામ કીધી. મને તે તરત અંદર તેડી ગયો. ઝુંપડાની અંદર, વચમાં એક ધરડો ડાંગો પલાંડીવાળીને બેઠો હતો. તેની સફેદ દાઢીના બાલ છેક પગ સુધી લગાડતા હતા તેનું મોં તેજથી બરપૂર હતું. માથાપર આરમીનીઓની માફક નમદાની ટોપી પહેરી હતી. પણ સૌથી વિશેષ અજાયબ જેવું, તેમ જ લાયકર તો એ હતું કે, તેની પીઠપર ત્રણ વિકરાળ સર્પો ચઢી બેઠા હતા, જેઓ દર પળે તેના ખભા અને માથાપર ચઢીને ટુંકાટા મારતા હતા. તેના મોં આગળ

એક સતરંજી પાથરવામાં આવી હતી, ત્યાં મને બેસવાને ઈશારત કરવામાં આવી. મને બેઠો બેઠો, આ સર્પો એકદમ તેનાં માથાંપર ચઢી, મારી સામું ડુંકાટા મારવા લાગ્યા. તેમની આંખો મારા તરફ ધુરકતી હોય એમ મને લાગ્યું. તેમને બેઠો હું ગલરાવા લાગ્યો, કે વખતે તેમાંથી એકાદ જાણુ કૂદકો મારી મને ડંસ દે, તો નશીબ જાણવાનું તો બાજુએ જ રહી જાય, પણ અઘ્ઘાહની દરવામાં હમણાં ને હમણાં પહેાંચી જઈ ! મારી ગલરામણુ બેઠો, નળુમીએ તરત સીસોટી વગાડી તત્કાળ પેલા સર્પો તેની પીઠપરથી ઉતરી બાજુમાં ભસઈ બેઠા.

હવે મેં હાથ બેઠી તેની સાથે વાત કરવા માંડી. “હું મારું નશીબ જાણવા આવ્યો છું. મહેરબાની કરી જે ખરું હોય તે આપ કહેશો !”

બુઢાએ મારા મોં સામુ ટીકીટીકીને બેથું, પાસેનો દીવો વધાયો, અને મારી ઉમર અને ધંધો પૂછ્યો.

“આશરે અઠાવીશ વરસની ઉમર છે ને ધંધો તો લરકરી સીપાઇને કરું છું !” મેં જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે તો કટાકટીના ઘણાએ મામલા તં બેયા હશે.” -

“હા.”

“દજી વધારે એવો વખત તારા નશીબમાં છે !”

“હા, તેમ હશે. પણ છેવટ ?”

“મેંત !”

“બરાબર. પણ ત્યાર પહેલાં કંઈ ઉદય થશે કે નહીં ?”

“તારી આશાઓ પરિપૂર્ણ કરવા જવામાં જ તારુ મૃત્યુ થશે !”

આ વાતચિત દરમ્યાન, તેની ખાહેશ મુજબ મેં મારા બંને હાથ મારી છાતીપર આડા ગૂકમા હતા અને તે બીજાં શું વધારે કહે છે, તે સાંભળવાને હું તત્પર થઈ રહ્યો હતો. પરંતુ તે મુગો રહેવાથી, મને વધારે પૂછવાની હોમત થઈ. મેં પૂછ્યું; “આપે કેવી રીતે જાણ્યું કે હું અમુક કામોમાં રોકાયેલા જ છઉં?”

“તે હું તને કહેવાને બધાગણો નથી ? પણ તું મને જણાવ કે તારો બાપ શું છે કે નહીં ?” તેણે મને પૂછ્યું.

“હું મારા બાપને ઓળખતો જ નથી !”

“ત્યારે આ વીંટી તં ક્યાંથી મેળવી ?”

તેના આ સવાલથી હું ઘણો વિસ્મય પામ્યો. શું આ માણસ પાસેથી મારા કુટુંબની હું ખબર મેળવી શકીશ ! આ વિચારથી મારામાં નવી જ રજૂતિ આવી. હું ટટાર થઈ ગયો. ઉત્સાહ ભર્યો જન્મ્યો. મેં જવાબ દીધો; “અરે માહેશ ! જો એને વિશે આપ કંઈપણ જાણતા હો તો મહેરબાની

હું જે કાંઈ હુકમ કરતો, તે તરત બજાવતો. પરંતુ મને દશાથી સંતોષ વળતો નહોતો. રાત પડી ત્યારે હું જવાને નીકળ્યો. મને જતો જોઈને મુલેમાન ધુજવા લાગ્યો. હું છવતો પાછો ફરીશ કે નહીં, તેની એને ફિકર થવા માંડી. પરંતુ મને તે જતાં અટકાવવાની હીમત કરી શક્યો નહીં, અને તેની કાંઈપણ દરકાર કર્યા વગર હું ચાલ્યો. હજી માત્ર અગીવાર વાગ્યા હતા, તેથી ઝુંપડા આગળ જઈને એક કક્ષાક ઉભા રહેવા કરતાં જરા ગામની અંદર આમ તેમ ફરી આવવા હું નીકળ્યો. ગામના નાકા આગળ જૂનાં જૂનાં ટોળાંઓમાં લોકો ઉભા રહીને, માંહોમાંહે ધીમે ધીમે, ગંભીર મ્હોડે વાત કરતાં મને માલમ પડ્યાં. તેઓ શું વાત કરતાં હતાં, તે જાણવાની મેં દરકાર કીધી નહીં, પરંતુ તેઓ નજીબી વિશે જ વાત કરતાં હતાં, એમ મને લાગ્યું. લગભગ મધરાત થવા આવવાથી હું તે ઝુંપડા તરફ પાછો વળ્યો. નજીકમાં આવતાં એક ગામડીઓ મારી પાસે આવી ‘મારો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યો કે; “સેતાન પામે નહીં જાઓ; તમારી છંદગી હાથે કરીને નહીં શુભાવો!” મેં તરત યુરસાધી મારો હાથ પાછો ખેંચી લીધો, અને કહ્યું “ખબરદાર હાથ ખેંચ્યો તો! દૂર રહે મારાથી.”

“અમ્માદને ખાતર નહીં જાઓ, અને જવું જ હોય તો એક પાં: મીનીટ રહીને જાઓ. જો સાહેબ આગળ વધ્યા તો—”

પેલો ગામડીઓ વધારે બોલે, ત્યાર પહેલાં તોપને ગોળો ફટકે હોય એવો અવાજ થયો, અને જોત જોતામાં તો પેલું ઝુંપડું ઉડી ગયું. ધુમાડાના ઝોટેઝોટ નીકળવા લાગ્યા, અને બધું રાખ રાખ થઈ ગયું. પેલા ગામડીઓએ ખુશાલીની ચીસો પાડવા લાગ્યા અને એટલામાં તો મુલેમાન મારી પાસે આવી, “શુક્રેખોદા” કહીને સામે ઉભો રહ્યો. આ બધું એટલું જલદી બની ગયું કે, મને વિચાર કરવાને વખત જ મળ્યો નહીં. મુલેમાનને જોઈને હું તેને એકદમ પૂછવા લાગ્યો.

“અરે બોલ, આ બધું શું બન્યું?”

“સાહેબ! એ તો ગયો આસમાનમાં! ખોદાની મરજી હશે તો અને પોતાની પાસે રાખશે, નહીં તો પછી જલ્દમ તો એને માટે છે જ!”

“જરા સીધી રીતે બોલ. તું શું કહેવા માંત્રિ છે?”

“મહેરબાન સાહેબ! મેં તમારી ખરેખરી નોકરી જાળવી છે. કાંઈ હમશ્યાં બન્યું તેને માટે સેવક જોખમદાર છે. જો મેં કાંઈ કાંધુ નહીં હોત, તો તમારો જાન નહીં જતો જ!”

“ઓ ગધડા! જરાખર બોલ. તે જોશીશ ક્યાં ગયા!”

“હવામાં ઉડી ગયા! ઓ પેલા વાખનજી સાથે.”

પ્રકરણ ૫૯ મું.

નાસીપાસી.

સમજવાનું કાંઈ મુશ્કેલ ન હોતું. દારૂગોળો ફેડીને, તે નજીબીને તેના ઝુંપડા સાથે જ ઉરાડી દેવામાં આવ્યો હતો. તે વિચારની સાથે જ મારી આશા કેવી નષ્ટ થઈ ગઈ, તેનો પણ મને ખ્યાલ આવ્યો. જાણે એક મોટા પર્વતપરથી મને ઓગિતો ગબડાવી દેવામાં આવ્યો હોય એમ મને લાગ્યું. મારી આશા લંગ કરનાર સુલેમાન છે, એમ જાણતાં મારો ગુસ્સો બેહદ વધી ગયો. જાણે તેની મુખાઈની કાંઈ હદ હતી જ નહીં, તેમ તે મને કહેવા લાગ્યો કે, “આ પ્રભાણે શુદ્ધાને ઉરાડી મૂકવાની સલાહ ગામડીઆઓને તેણે જ આપી હતી” તે નિર્દોષ માણસને મારી નાંખવાને માટે મેં તેને ખૂબ ગાળો દીધી, શાપ દીધો, અને આખે રસ્તે તેને મારતો મારતો ઘેર લઈ ગયો.

મારું મગજ ઠેકાણે રહ્યું નહીં. મારી મોટામાં મોટી ઉમેદ પાર પડવાનો સમય છેક નજીક આવ્યો, ત્યારે એક કમળખત અને અબજી શુલામની મુખાઈને લીધે તે ઉમેદ કચડાઈ ગઈ. હવે મારે પોતાને વિશે પૂરતી માહિતી મેળવવાનું કાંઈ પણ સ્થાન આ દુનિયામાં રહ્યું નથી, તે જાણી હું લગભગ મરિયો થઈ ગયો. હું એક ખૂણામાં બેસી રહ્યો. મારા વિચારો એટલા બધા ઉલટાઈ ગયા હતા કે, અશ્રુપાત કર્યા વગર છૂટકો નહોતો. મારી આ સ્થિતિ જોઈને મુરખા સુલેમાને તો એમ જ નક્કી માન્યું કે, હું તદ્દન મરિયો થઈ ગયો છું અને મારું મગજ ચરકી ગયું છે ! નિર્દોષ સુલેમાન ! મારી સ્થિતિ ક્યાંથી જાણે ! લગભગ ત્રણ માર કલાક સૂઈ તેણે પોતાનું મોઢું મને બતાવ્યું જ નહીં. જ્યારે ધણી વખત વીતી ગયો ત્યારે મેં તેને બૂમ પાડી, પણ કાંઈ જવાબ મળ્યો નહીં. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, તે પણ ઘરમાં નહોતો, તેમ તેનો ઘોડો પણ ત્યાં નહોતો. આથી મને અજબજી લાગી કે, સહવારના પહોરમાં તે ક્યાં ગયો હશે. તેથી મેં આસપાસ તપાસ કરી, તો મને માલમ પડ્યું કે, મેં તેને ખુબ માર્યો તેથી તે મને ગાડો થઈ ગયો. સમજી આત્રા પાછો ચાલ્યો ગયો છે.

એ ગયો તો પાપ ગયું એમ સમજી મેં મન વાળ્યું. રાતવાળી જગ્યા નેઈ આવવાનું મને મન થયું, તેથી ગામ બહાર તે કબર આગળ દુનું ગયો. ધૂળ, રાખ અને પથરા સિવાય બીજું કાંઈ મારી નજરે પડ્યું નહીં. ત્યાં એક ગામડીઆને આ બનાવ કેવી રીતે જાણ્યો તે મેં પૂછ્યું. જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે તેનું શુપડું પથરવાળી જમીનપર આવેલું હતું અને ત્યાં આગળ પુષ્કળ પોલાણ હોવાથી દારૂગોળો ભરવામાં કાંઈ દરકત પડી

નહોતી. જ્યારે મધરાતે ધરમાં તે નજુમી બરાઈ બેસે ત્યારે તેને ઊરાડી મૂકવાનો હરાવ કીધો હતો. આ જનાવ આરસી જેવો ચોખ્ખો થઈ ગયો. મારે માટે હવે કશું જાણવાનું બાકી નહોતું. તે છતાં તે ધરડા નજુમીનું મૃત સરીર જો દગલામાંથી મળી આવે તો તે બહાર કાઢી તેને સારી રીતે દફનાવા મેં વિચાર કીધો. મેં તપાસ કરવા માંડી. પણ તે મને જડ્યું નહીં તેમાં પણ હું નાસીપાસ થયો, અને છેવટે મારે ઘેર એમને એમ પાછા ફરવું પડ્યું.

મારી આશાઓને આ એક છેલ્લી મોટો ફટકો પડ્યો હતો. મારે ધણું જાણવાનું હતું—હું ક્યાં જનમ્યો હતો, મારા માતાપ કોણ હતાં સદુક્ષાખાને શા માટે મને છોકરાની માફક ઉછેરીને મોટો કીધો! નજીક અક્લી મારા સખધી શું જાણતો હતો અને મને તે શા માટે કહેતો નહોતો, વીંટીતો શું બેદ હતો—આ સધળું જાણવાને માટે જો મારે પ્રાણ આપી દેવો પડે તો તે આપી દેવા હું તૈયાર હતો! પણ કમનશીબ મારા કે, હું પોતે કોણ હતો તે જાણી શકતો નહોતો.

હવે આ જગ્યાએ મારે વધારે વખત થોભવા જેવું કશું હતું નહીં. તેથી મુખે કે દુ.ખે, મારે મારી મુસાફરી આગળ ચલાવવી જ જોઈએ. દેવળાથી જયપુર માત્ર દસ ગાઉ દૂર હતું. હું ત્યાં જવા તરત નીકળી પડ્યો. મુલતાન મહામુદે મને કેટલાક કાસદો આપ્યા હતા, તેમને મેં મારી આગળ જયપુર જઈને વાટ જોવાને કહ્યું હતું, તેઓ ત્યાં હોવાને લીધે મારે ઉતરવા કરવાની કાંઈ ખાસ ખટપટ કરવી પડી નહોતી. મને ખબર મળી કે, જયસિંહ સિકારપરે ખીજે દિવસે જનાર છે, અને રાજ્યનાં દરેક મોટા માણસોને સાથે આવવાનું આમંત્રણ કર્યું છે. મારે ખાસ હેતુ રાજ્યને મળવાનો હતો અને તે જયપુરમાં પાર પડે એમ નહોતું, તેથી તેના રસાલાની સાથે સિકારગાહમાં જવું, અને ત્યાં તેની મુલાકાત લેવા પ્રયત્ન કરવો. ખીજ સવારે જ્યારે કુચ કરવાની તૈયારી થઈ, ત્યારે હું પણ સજ્જ થઈને નીકળ્યો. મહારાજની સ્વારી નીકળી અને રસ્તામાં જ તેમની નજર મારાપર પડી કે તરત તેઓએ મને પાસે બોલાવી અને આવવાનું ધારણ પૂછ્યું. મેં તેમને જણાવ્યું કે, હું જહુ જ અગલના કામને માટે આવ્યો છું, માટે જેમ અને તેમ જલદી મને ખાનગી મુલાકાત કરવાની તક આપવી. તેઓએ હા પાડી, અને સિકારમાં તેમની જોડે રહેવાને તેણે મને આમંત્રણ કર્યું. જહુ ઉપકારની લાગણી સાથે મેં તેમનું આમંત્રણ કબુલ કરીધું અને પછી અમે આગળ વધ્યા.

લગભગ ત્રણેક કલાકમાં અમે સિકાર કરવાની જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા. મહારાજ મોટા રસાલા સાથે આ જગ્યાએ આજે આવનાર હોવાથી

અગાઉથી મોટા ખાયાપર તૈયારીઓ કરવામાં આવી હતી. શિકારીઓનાં ટોળાંઓ પણ હાજર હતાં અને આસપાસના જંગલોમાં કંઈ કંઈ જગ્યાએ વાઘ, સિંહ, ચિત્તા વગેરે લરાયલા છે, તેમની તેઓએ ખતર મેળવી રાખી હતી. મહારાજાએ પોતે મનમાનતો શિકાર કર્યો, તેમ જ તેના માણસોએ પણ તેમ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહીં. આ બધા વખત હું નામદાર મહારાજાની જોડે જ રહ્યો હતો, અને તેઓ વારંવાર હસીને શિકાર કેમ ચાલે છે અને મને મજા પડે છે કે નહીં, તે વિશે પૂછતા હતા. જે રીતે તેઓ મારી તરફ આજે વર્તતા હતા, તે જોતાં મને લાગ્યું કે મારું કામ નફી પાર પડશે.

શિકારનું કામ જ્યારે ખલાસ થયું, ત્યારે સાંજે સૌ પોતપોતાના તંબુમાં ગયા. મહારાજાનો વજર અમીરખાન તરત મારી પાસે આવ્યો, અને સંબતાથી પોતાનાં તંબુમાં આવવા તેણે મને વિનંતિ કરીધી. ધણી ખુશીથી મેં વિનંતિ સ્વીકારી. તેમની સાથે હું ગયો. અંદર જઈ બેઠા પછી, તે મને કહેવા લાગ્યો કે, નામદાર મહારાજા, હું કયા કામ માટે આવ્યો છું અને શું કામ છે તે જાણવા માંગે છે, માટે જે કંઈ કહેવું હોય તે જણાવો.

હું જણવતો હતો કે, અમીરખાનને ખુશામદ બહુ પસંદ હતી; તેથી તેનું કહેવું સાંભળીને મેં કહ્યું કે, “તમારા જેવા એક ઉત્તમ અને બાહોશ વજર પાસે મારી અરજ નામબુર થશે નહીં, અને જે માન મને તમે આજે આપો છો, તે માટે તમારો ધણો જ ઉપકાર માનું છું.” આ શબ્દો છેક નકામા ગયા નહીં. તે રહેજ હસ્યો, અને પોતાનું માથું નમાવ્યું. બાદ હું જે કાર્યને માટે આવ્યો હતો તે મેં અને જણાવ્યું. અમીરખાનને જે બેરકારી ખતાવી હતી, જે ઉદ્ધતાથી જીવનખાનને તેણે જાન લીધો હતો, અને જે આધળી રીતથી તે હવે વર્તે છે, તે મેં અમીરખાનને બહુ જ સરસ રીતે કહી સંભળાવ્યું. છેવટે સુખતાન મહમુદની પોતાના દાદા માટેની કાળજી અને શાહજહાનને ખરા ઇન્સાર અપાવવા માટેની તે કેટલી જહેમત ઉઠાવે છે તે જોતાં, શાહજહાનના વકાદાર જયપુરના મહારાજાની મદદની કેટલી જરૂર છે, તે મેં સ્પષ્ટપણે કહ્યું. મહારાજા આ વખતે જરૂર મદદ કરશે એવી અમારી આશા છે, એમ પિંચું મેં તેને જણાવ્યું.

“માફ કરજો, જનાબ સાદીક! તમે જે રીતે વર્તો છો તે જોઈને મને હસવું આવ્યું વગર રહેવું નથી.” તે મારી વાતો સાંભળીને હસીને કહેવા લાગ્યો. “જુઓની, મને હસવાનાં બે ત્રણ કારણો છે. પહેલાં તો તમે દારા માટે મદદ માંગવા આવ્યા હતા. પછી તમે મીરવુમલા માટે

આવ્યા. કયો પક્ષ ખરો, છે કે ખોટો, તે હું કહેવા માંગતો નથી. આજે તમે સુલતાન મહમુદ તરફથી નામવર શાહજહાનને માટે અને આવ્યા છો. એકવાર તમે ઔરંગઝેબની હીમાયત કરી તેને તખ્તનસિન કીધો! શાહજહાન તરફ તમે બેકદર બન્યા! હવે શાહજહાનને માટે તમે મદદ માંગવા નીકળ્યા છો અને ઔરંગઝેબ તરફ બેવકા નીવડો છો! કેમ ખરું કેની?”

અમીરખાને જે ટોણો માયો, તે આખા માયો! મારું મોઢું ઉતરી ગયું. ઇ-સાફને ખાતર મારે કહેવું જોઈએ કે, એણે જે કંઈ કહ્યું તે તદ્દન સત્ય હતું. પણ તેથી કંઈ એનો ટોણો મારાથી ખમી શકાય એમ નહોતું. મારા મહેરામા આ પ્રમાણે તખ્ત ફેરવાર થઈ ગયેલા જોઈને તે વાત ફેરવવા લાગ્યો. સાદીક સારેજ! હું કંઈ ત્રીણીત્રીણી વિગતો તમારી પાસે જાણવા માંગતો નથી, પણ જે કંઈ હું જાણુ તો હતા તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. હું કંઈ આપને ખોટું લગાડવા માંગતો નથી, પણ અમારા મહારાજા સાહેબને આ વાત સાંભળીને બડી ગમત પડશે!”

તેના આ સમ્મદ સાંભળી મને ધણું જ મારું લાગ્યું. અમીરખાન મારા મોંપરથી જોઈ શક્યો કે મને ખોટું લાગ્યું છે, તેથી તેણે હવે એ વાત બંધ પાડી અને મારી ખેરઆરીયત પૂછી. આમામાં હમણું શું અવનવા બનાવો બને છે, લગાધમાં શું શું બન્યું તે વિશે તેણે મારી સાથે ગપ્પાં મારવા માંડ્યાં. લગાધ વખતે જે બદાહૂરીથી હું લડ્યો હતો તે માટે મારાં વખાણ કરવાને પણ તે ચૂક્યો નહીં. આ વાત કરવામાં મારું કંઈ વળે એમ નહોતું તેથી ઉવરે મેં એને પૂછ્યું; “ત્યારે સુલતાન મહમુદ પાસે મારે શું જવાબ લઈ જવો? અમે તમારી મદદની આશા ગળીએ કે નહીં?”

“હા, બંગાવર!” તે મને કહેવા લાગ્યો. “ગપ્પાં મારવામાં આપણું કામ તો આપણે બૂધીજ નહીંએ છીએ. હવે જો તમે મને સાચું બોલવા દો તો, હું કહેવાની રજા લઈશ કે દાસના સન્નેગો જોતાં, હું નામદાર મહારાજાને તમને મદદ કરવા માટે સલાહ આપી શકું નહીં. વળી જો વધારે કહું તો મહમુદ હજી નાદાન છે, તેની ઉમરના પ્રમાણમાં તેનામાં દુરઅહેશી આવી નથી તે ઉદ્ધત છે અને પોતાના જાપના સર્વે ગુજો તેનામાં સમાયલા છે. આ સર્વે જોતાં, અમારે શા માટે તેને મદદ કરી, અત્યારે જે સુખ શાંતિમાં અમે બેસા છીએ, તેમાં ખલલ પહોંચાડવી?”

“માટે કશું કરવું જોઈએ કે તમારા વાંધામાં ડહાપણ સમાયતું છે! કંઈ શીકર નહીં. જો હું મારા કાર્યમાં નિષ્ફળ નીવડું તો હું દીવ-ગીર તો થઈશ. પણ તે છતાં મેં મારી ફરજ જાળવી છે, એમ હું સમ-

જીશ, અને તેથી તમારા વાંધાઓનો સ્વીકાર કરી હું સંતોષ પકડીશ.” મેં તેને કહ્યું.

“ના, ના. આપણે તો જે મિત્ર તરીકે હજી વાત કરીએ છીએ. મહારાજા કાંઈ મારી સલાહ હમેશાં પૂછે છે એમ નથી. હું તમને મહારાજા પાસે હમણાં જ લઈ જઈ છું. તેના મોં આગળ તમે બધી દફકીકત રજી કરો, અને છેવટેના નિર્ણય મારી સલાહ લીધા વગર તેઓ જ આપશે.”

આ પ્રમાણે કહીને તે ઉઠ્યો, અને મને સાથે લઈને મહારાજાના તંત્રીમાં તે ગયો. મને આગલા ઓરડામાં બેસાડીને તે મહારાજાને મારા આવવાની ખબર આપવા અંદર ગયો. ખબર આપીને તે મને બોલાવવા આવ્યો. તેની સાથે મહારાજા બેઠા હતા ત્યાં હું ગયો, અને તાજીમતવાજી કરીને હું તેમની સામે બેઠો. સુલતાન મહમુદ જે પત્રો મને આપ્યા હતા તે મેં તેમના મોં આગળ રજી કરીયા, અને મેં હુકમોમાં, પણ મુદાસર, બધી દફકીકત તેમને કહી સંભળાવી.

તે જે પ્રકારનું ધ્યાન મારા કહેવાપર આપતો હતો, તેપરથી મને લાગ્યું કે, અમીરખાને મહારાજાને આગળથી ચેતાવ્યો હતો. તેથી જેવું મેં પૂરું કરીયું કે તેઓ મને કહેવા લાગ્યા; “સુલતાન મહમુદ મોટી મોટી વાતો કરે છે, પણ અમલખ જેવું તો એ છે કે, તેમાંથી એક પણ હમણાં બને એમ નથી. સાચું પૂછે તો સ્વપ્નામાં આપણે જે જોઈએ છીએ અને મળે છે, તેવું જ સુલતાન મહમુદ પણ આપે છે. આપણે અલનસર મુન્તેકને પહેલાં પૂછી જોઈએ કે તેનો શું અભિપ્રાય છે, પછી તમને છેવટેના જવાબ આપીશું.”

“મહારાજાધિરાજ ! આપ બૂલતા હો એમ લાગે છે. તે તો ક્યારનો તમારી રજા લઈને આમા તરફ રવાના થઈ ગયો છે ?” અમીરખાને કહ્યું,

“ત્યારે તેને તેડાવી મગાવો; તે શું કહે છે તે આપણે પહેલાં જાણવું જોઈએ.”

“નામદાર ! માફ કરજો વચ્ચે બોલું તો. શું આપ એક અરમી-નિયત નજીમી વિશે વાત કરો છો ? તે ધરડો, દીમણો અને લાખી દારીવાળો નહોતો ?” હું વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, કારણ કે મને એમ લાગ્યું કે તેઓ જે નજીમીને હું મળ્યો હતો તેને વિશે વાત કરતા હતા.

“હા, તે જ, તે જ તમને તે રસ્તામાં મળ્યો હતો” મહારાજાએ મને પૂછ્યું.

“હા. હું તેમને મળ્યો હતો. પણ કહેવાને ઘણો દીલગીર છું કે, તમે હવે તેને મળી શકશો નહીં. તે બીચારો તો ઝનનચુત્રીન થઈ ગયો છે !”

“શું! અક્ષનસર મરી ગયો? તેના જેવો હુસિયાર નલુમી હવે મને ક્યાંથી મળશે! તમારી નહીં ખાત્રી છે કે તે મરી ગયો!” મહારાજાએ પુનઃ મને પૂછ્યું.

મેં જે કાંઈ જન્યું હતું તે જાણું પહેલેથી છેલ્લે સૂધી તેમને કહી સંભળાવ્યું. દારુગોળાથી તેને દેવળામાં ઊરાડી મૂકવામાં આવેલો સાંખળીને તે ધણો ગુસ્સો થઈ ગયો. તે રાતોપીળો ચમને બોલવા લાગ્યો; “દેવળાનાં લોકોને સખત શિક્ષા કરવી જોઈએ. તેમના ધાતકીપણાં માટે તેમને બદલો મળવો જ જોઈએ. અમીરખાન! એક લશ્કરી તુકડી મોકલી ગુન્હેગારોને કેદ પકડી મંગાવો!”

“નામવર! આપને યાદ તો હશે કે છેલ્લા કરાર પ્રમાણે દેવળાનું ગામકું ઠાકોર જીવાસિંહના કબજામાં ગયું છે. આપણું લશ્કર ત્યાં મોકલવું તે કરાર વિરુદ્ધ થશે;” અમીરખાને જવાબ આપ્યો.

“હા, હા, બરોબર બરાબર! અને તેથી જ આ હરામખોરો કાંઈ જાય છે. પણ કાંઈ દરકત નહીં. તમે જીવાસિંહને એક કંપકાનો સખત કાગળ લખો અને ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવાનું જણાવું કરો. સાદીક, હમણાં તમે જાઓ, પછી હું તમને બોલાવીશ.”

આમ કહીને મહારાજાએ અમને બંનેને જવાને ફરમાવ્યું. અદખ કરી તેમને સલામ કરી અમે બહાર નીકળ્યા. અમીરખાને મને જણાવ્યું કે તમે આજનો દિવસ થોડો જાઓ; કાલે મહારાજાની ફરી મુલાકાત કરાવીશ. આમ કહી તે મારાથી છૂટો પડ્યો, અને હું મારા તંત્રમાં આવ્યો.

મને જરા વિશ્રાંતિનો વખત મળ્યો, એટલે ફરી એકવાર શુભાબની કબરની મુલાકાત લેવા હું ગયો. ત્યાં જઈ તેના પવિત્ર આત્માને શાંતિ આપવા મેં બંદગી કીધી; તેના મોતને માટે મેં ધણો શોક કીધો. મારી જીંદગીના આગલા બનાવો તાજા થઈ આવ્યા, અને જેમજેમ તે બનાવો યાદ આવતા ગયા, તેમ તેમ હું વધારે રડવા લાગ્યો. બે ત્રણ કલાક આ પ્રમાણે ત્યાં આગળ જાળીને પછી હું પાછો મારા મુકામ પર આવી ચડ્યો.

શિકર કરવા આવેલો બધો રસાસો સાંજ પડતાં પાછો શહેરમાં જવા નીકળ્યો અને તેની સાથે હું પણ પાછો ફર્યો. મહારાજા, તેમ જ અમીરખાન પણ પાછા આવ્યા. રસ્તામાં મેં અમીરખાનને ખબર આપી કે બધારે મારી જરૂર પડે ત્યારે મુસાફરખાનામાં મને કહાવી મોકલવું; કારણ કે હું ત્યાં ઉતરવાનો હતો. મુસાફરખાનામાં આવીને આખી રાત ખીજા મુસાફરો સાથે મેં કાઢી. અક્ષનસરના મોત વિશે જ તેઓ વાત કરતા હતા, અને સવાર પડતા સૂધીમાં તો સાદીકના નોકરે જ

અક્ષનસરને મારી નંખાવ્યો હતો, તે વાત બધે ડેલાઈ ગઈ. આજે પણ અમીરખાનનું તેડું નહીં આવવાથી, મેં આખો દિવસ એમને એમ પસાર કીધો. પણ મારા લય વચ્ચે મને માલમ પડ્યું કે, મુલેમાનની વાત તો એક દિવસમાં દેહ દરબાર સુધી પહોંચી ગઈ હતી અને તેથી બનવા જોગ હતું કે મહારાજા મારાપર પણ ગુસ્સે થાય.

ત્રીજે દિવસે સવારનો પહોર થતાં અમીરખાનનો માણસ મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે, વજીર સાહેબ અત્યારે તમને મળવા માંગે છે, અને જો તમે આવો તો મહારાજાની આજે મુલાકાત થઈ શકશે. હું તરત જ તેની સાથે અમીરખાનને ઘેર ગયો. તે મારી વાટ જ જોતો હતો, જેવો હું આવી પહોંચ્યો કે તરત મને તે મહેલમાં તેડી ગયો. અમારા આવવાની મહારાજાને આગળથી ખબર આપવામાં આવી હતી, તેથી કાંઈપણ વિચંબ વગર અમે તેની પાસે હાજર થઈ શક્યા.

અમીરખાને, મુલતાન મહમુદે મારી સાથે મોકલાવેલા પત્રો ફરીથી મહારાજા સન્મુખ રજુ કર્યા અને મારા તરફથી એણે છેવટનો નિર્ણય માંચ્યો. મહારાજા તે પત્રો ફરીથી જોઈ ગયા, અને પછી ગંભીર મ્હેંડે મને કહેવા લાગ્યા; “ત્યારે તમે મારા જવાબની રાહ જુઓ છો કેમ? પણ અમારા અક્ષનસરના મોત વિશે અમારે કોનો ઉપકાર માનવો, તે જરા જણાવશો?”

તે મરડાટમાં બોલ્યો. મારો જે લય હતો તે ખરે પડ્યો મેં જવાબ આપ્યો કે, “નામવર મહારાજાધિરાજ! એના મોતનું કારણ હું નથી. જેટલી મારે તેમની જરૂર હતી તેટલી બીજા કોઈને નહોતી, એમ કહેવાની હું હીમત ધરું છું.”

“એમ કે! ત્યારે તમારા નોકરે ગામડીયાઓને હિફ્ટરીને અક્ષનસરને કેમ મારી નાંખવો તેરસ્તો બતાવ્યો હતો કે નહીં? બોલો, આ સાચું છે કે નહીં?” તે મને પૂછવા લાગ્યો.

“અકબત, હશે! તે ખરું છે. ખરી વિગત હું જાણતો નથી. પણ તેને માટે મેં એને સખત શિક્ષા પણ કીધી છે. જો મારા હાથમાં સત્તા હોત, તો હું તેનું ડોકું જ ઉડાવી દેતે!” મેં તેને જવાબ આપ્યો.

“હલે તે મને તેમ હોય!” મહારાજા જાણે ધણ જ ગુસ્સે થઈ ગયા હોય એમ મને કહેવા લાગ્યા. “પણ ત્યારે તમે બાદશાહી કામપર એક એકથી તરીકે આવો છો, ત્યારે તમારા રસાલામાં લાયક માણસોને જ લાવવાની તમારી ફરજ હતી. મને સમજ પડતી નથી કે, મહમુદે તમારા જેવા એકા વિશ્વાસપાત્ર માણસને આવી રીતે શા માટે એકથી તરીકે અમારી દરબારમાં મોકલ્યા છે? તમારો પેગામ અમને પુચ્છો છે. તમારું કામ

અમને કાંઈ ડહાપણુ ભર્યું લાગતું નથી. માટે તમને છેવટનો જવાબ આપવામાં આવે છે કે, જે સુલતાન મહમુદ આવીરીતે બીજી વખત અમાર અપમાન કરશે તો તેમના પિતાને તે વિશે તરત ખબર આપવામાં આવશે !”

હું કશો જવાબ આપી શક્યો નહીં. મારી જીભ ઉપડી નહીં. મારા કાર્યમાં મને આગળની માફક નિષ્ફળતા મળી. દુઃખી દીલથી મહારાજ અને અમીરખાનને સલામ કરી હું મહેલમાંથી ચાલી આવ્યો. મુસાફરખાનામાં આવી મારો સામાનમુમન બંધાવી કરી હું જયપુરને છેલ્લી સલામ કરી, બીજી દરબારોમાં જવા નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૬૦ મું.

કીલ્લાપર હુલ્લો.

જયપુરથી હું નસીરાબાદ, અજમેર અને નીમચ ગયો દરેક ઠેકાણે મને જયપુર કરતાં વધારે ફતેહ મળી. રજપૂતાનામાં ફેટલા કાકિરાને હું મળ્યો, અને તેઓએ પણ મને મદદ કરવા વચન આપ્યું. ફેટલાકાને મેં પૈસાની લાલચ આપી, અને ફેટલાકો, જેઓ મોગલાઈન ઝુંસરીમાં હતા, તેમને સ્વતંત્રતા અપાવવાનું મેં વચન આપ્યું. આ પ્રમાણે અનેક યુક્તિઓ કરી, રજપૂતોમાંથી ધણાખરાઓ પામિથી સુલતાન મહમુદને મદદ કરવા વચન લીધાં. સુલતાને મારી સાથે ફેટલાક કાસદોને મોકલ્યા હતા, તેમની મારફતે હું દરેક પ્રકારની વીમતોની શાહજાદાને ખબર આપતો રહ્યો. જ્યારે એને એમ લાગ્યું કે, હવે વધુ મદદ મળી શકે એમ નથી, તેમ જ નકામો વખત ખોવો એ ડહાપણુ ભર્યું નથી; ત્યારે તેણે મને પાછા ફરવાનો હુકમ કીધો. હું તરત મારા નાના રસાલાને લઈને ડુંગરગંજ પાછો આવવા નીકળી પડ્યો.

મોડી રાતે અમે ડુંગરગંજ આવી પહોંચ્યા. “ઈન્સાફ” શબ્દના અવાજથી અમારો આવકાર થયો. ફરી એકવાર જૂના મિત્રોની વચ્ચે હું આવી ઉભો રહ્યો. હું ક્યે દિવસે આવનારો છું એવી કાંઈ ખબર ન હોતી, તેથી તેઓ મને આમિતો આવેલો જોઈને ખુશી થઈ ગયા. વાપ થઈને આવ્યો કે બકરી થઈને, એમ બધા મને પૂછવા લાગ્યા. પણ મહમુદને મધુ, ત્યાં સુધી મુગા રહેતું બહેનર છે, એમ ધારી મેં કાંઈને પણ ખુલાસો કીધો નહીં.

પ્રકટ બાકરબલી સાથે તે સંજંધી વાત કરવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું. બાકરબલી હજુ તદ્દન સારો થયો નહોતો. કુતુમ સાથેની લડાઈની અસર તેના શરીરપર હજુ આવમ પડતી હતી. તે છતાં પણ તે દરી

ફરી શકતો હતો, અને મને જોઈને તે ધણો જ ખુશ થયો. તેમ જ મારા ખાનપાન માટે મનમાનતી ગોઠવણો તેણે તરત કરાવી.

“સાદીક, સારે નસીબે તું આજે રાત્રે અહીં આવ્યો છે. મહમુદને મળવા માટે તારે ખેડી થવું પડશે નહીં તે આજ રાત્રે અહીં આવનાર છે, એટલે તારે એની સાથે જલદીથી ખુલાસો થશે. આપણી યોજનાઓ હવે પરિપૂર્ણ થવા આવી છે. તારા કામથી તે ખુશ થયો છે, પણ જયપુરમાં તે થોડાંજો કાંધો તે માટે એ બબડનો હતો. તેને એ બાબતમાં બગાળર ખુલાસો આપવા તૈયાર રહેજે.”

ફોરને જે કાંઈ અગત્યનું હતું, તે મેં કહી સંભળાવ્યું. પણ મુસેમાનની મુખાંઈની વાત કહીને, મારી હાંસી કરાવવી, તે મને ઠીક લાગ્યું નહીં, તેથી તે વાત મેં પડતી મૂકી. બધી વાત થઈ રહ્યા પછી, શાહજહાની આવવાની વાત જોતા અમે બેસી રહ્યા.

બરાબર મધરાત થઈ ત્યારે સુલતાન મહમુદ આવી પહોંચ્યો, અને મને જોતાંની સાથે બેઠી પડ્યો, અને જયપુર સિવાય બીજે સધળે મેં જે ફતેહ મેળવી હતી, તે માટે મને તે મુનારકબાદી આપવા લાગ્યો. મેં તેને મ્હોરિ દરેક દરેક વાત કહી સંભળાવી. મુસેમાનની મુખાંઈ અને અમલનસરનો દેવાલ પણ મેં બાકી રાખ્યો નહીં. મુસેમાનની વાત સાંભળી તે આપડાને તે ધ્યાનતપર ધ્યાનત આપવા લાગ્યો.

“હા, પણ તેમાં મુસેમાનનો જ બધો વાંક નહોતો. મહારાજાને હું મળવા ગયો ત્યાર પહેલાં અમીરખાને જ મને કહ્યું હતું કે, હું મહારાજાને તમને મદદ કરવા સલાહ આપી શકુ એમ નથી. અમીરખાને જે કંઈ ફેરવી, તેને લીધે જ આપણે નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ!” મેં મુસેમાનનો બચાવ કરતાં કહ્યું.

“પણ જો અમલનસર જીતતો રહ્યો હોત, અને આપણને મદદ કરવાને એણે મહારાજાને સલાહ આપી હોત, તો શું એ બનવાજોગ નહોતું કે, મહારાજા આપણા પદમાં આવત? રાજા, અમીરખાનની સલાહને ખાડીમાં નાંખને! યાસો, હશે, આટલા માટે દિલ્લીર થઈને આપણે હાથ જોડી બેસી રહેવું જોઈએ નહીં. મેં ચોદ હજાર માણસની ગોઠવણ કરી છે અને જો કે મારા બાપના લશ્કર કરતાં બહુ ઓછા છે, પરંતુ જો ઈચ્છિતો હુમલો કરીએ તો જરૂર આપણે ફાવી શકીએ;” તે મને કહેવા લાગ્યો.

“ખરું, પણ મને તો બીક લાગે છે કે, ઈચ્છિતો હુમલો કરવાનો વખત જ આપણને મળી શકશે નહીં. ચોદ હજાર તલવાર આપણી યઈ શકશે, પણ ચોદ હજાર જીલ આપણી રહી શકશે નહીં. બધા કાંઈ આપણા મિત્ર થઈ રહેશે એવી ખાતરી નથી!” મને જે ખરું લાગ્યું તે મેં જણાવ્યું.

હું નાસતો હતો, મને પકડવાને ખીજઓ પણ દોડતાં હતાં. મારો ઘોડો કપાઈ ગયો હતો, હાથમાં છૂટી તરવાર લઈને "લાવ્યો આવતાં માણસોપર છૂટથી તેને ઉપયોગ કરતો કરતો હું આગળ વધતો હતો. મને પકડવાને જે બૂમો પાડવામાં આવતી હતી, તેથી હું લગભગ બહેરો થઈ ગયો હતો. એટલામાં બાકરઅલી મારી નજરે પડ્યો, અને મને બચાવવાને તે મારી તરફ દોડ્યો. "ધ-સાફ" શબ્દ બોલનાંની સાથે તેણે મારું કાંડું પકડ્યું, અને બોલ્યો, "સાદીક! ગભરા નહોતો. તેઓ તને પકડી શકશે નહીં." આટલું એ બોલે છે, એટલામાં તો એની પીઠ પાછાં એક તલવાર ખંચાઈ, અને જો મેં જોયું નહીં હોત તો એના રામ રમી ગયા હોત. પણ મારી તરવારથી તેને પડતાં અટકાવી ને પેલાનું જ ડાઘડી છૂંદું કરી નાખ્યું. બાકરે શું બન્યું તે તરત જોયું, અને કહ્યું "સાદીક! નાસ! રમત રમાઈ ચૂકી છે. આપણું મોત નજીકમાં છે!"

જેમ તેમ કરતાં અમે એક ખીજનો હાથ પકડીને ઊંચ લઈને નાસવા લાગ્યા. સારે નશીબે દરવાજાપરના ચોકીવાનોને બાકરે પહેલાંથી કેદ કરી રાખ્યા હતા, તેમને ઔરંગઝેબનાં માણસોએ હથેલી છોડ્યા નહોતાં, તેને લીધે શહેરની બહાર અમને નાસવાનું બારી પડ્યું નહીં. મહાજમ રાત્રી ધુધરા ધમધમતી હતી! રસ્તો સૂઝતો નહોતો, તે છતાં પકડાવાની ધારતીને લીધે અમારે આડે અવળે રસ્તેથી અથવા તો ખુલા મેદાનમાં, જે રસ્તો જવો ત્યાંથી જવાનું હતું. અમે કોઈ સલામત જગ્યાએ છૂપાઈ રહેવા માંગતા હતા, પણ અમારે કબનશીએ અમને તેવી કોઈ જગો હાથ લાગતી નહોતી. છેવટે ઘીચ ઝાડીઓવાળા જંગલમાં થઈને અમે જતા હતા, ત્યારે એક મોટું ઝાડ અમારા બરાબર રહેવાને માટે ઠીક જણાયું. તેમાં પણ અમારી ઉમેદ પાર પડી નહીં. ઝાડપર જો બેઠા હોત તો નિશ્ચય અમે માનસ પડી જતે. એમ અમને લાગ્યું, અને તેથી આગળ જતું વધારે ડાહપણ બરેલું ગણી અમે આગળ ચાલવા લાગ્યા. અમને લાગ્યું કે, રાત ઘણી વહી ગઈ છે, અને અમારી પાછળ કોઈ આવતું હોય એમ અમને લાગ્યું નહીં, તેથી અમે હવે સહેજ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. હવે બાકર અલી ખુલાસાથી મારી સાથે લડાઈ સંબંધી વાત કરવા લાગ્યો.

"આ બધું કેમ બન્યું? આપણે કેવી રીતે હારી ગયા અને શાહ બંદાનું શું થયું?"

"આ બધાનો," એ જવાબ આપ્યો; "માત્ર એક જ જવાબ છે. રાંડ નૂરમહાલનાં કારસ્થાન."

"હો! તું શું કહે છે! તે રંડાએ શું દગો દીધો?"

"હા, હા. જ્યારથી બધો વિશ્વાસ નૂરમહાલપર રાખવામાં આવ્યો

ત્યારથી મને તો લાય હતો, કે તે દરમજાની આપણને દોષ દેશે. મારી તો ખાતરી જ છે કે, આ દુનિયામાં એના જેવી પાપિષ્ઠ સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. જો કાઠિયા, તો મુઝા !”

“ત્યારે તું એને ઝાળખે છે ?”

“અરે, જો એની સાથે મને ઝાળખ જ પડી નહીં હોત તો આજે હું કેવા સુખી હોત ! બાકરઅલી ! તમે કદના પણ કરી શકશો નહીં કે, એને લીધે મારાપર શું શું વિપત્તિઓ આવી પડી હતી.”

“કાંઈ ઇસ્કમાં પડ્યો હશે !”

“ના—ના ! હું તો એને બહુ ધિક્કારું છું. અને તેને લીધે જ તે મારા પર વેર લેવા તકાવા કરે છે. મારા નેકદોરત ! હું કહું તે તમે નકી માનજો કે આજે જે દોષ થયો છે, તે ખુદ મને પકડવાને માટે જ. સુલતાન મહમુદ ગાદીએ આવે કે નહીં આવે, તેની દરકાર એને કાંઈ ન હોતી, પણ મહમુદને મદદ આપવાની ચાપમાં તે મને પકડી શકશે ને વેર લેવાશે ! પરંતુ એણે ઉતાવળ કરી દરવાજા બંધ કરવા હુકમ આપ્યો, અને તેમાં હું અંદર જતો બચી ગયો !”

આ પ્રમાણે કહીને મહેલ આગળ બાકર આવી પહોંચ્યો ત્યારપહેલાં કે કાંઈ બન્યું હતું, તે બધું મેં એને કહી સંજળાવ્યું. મહમુદને માટે જે ચિંતા મને થતી હતી, તે બાકરઅલીને પણ થતી હતી. મહેલની અંદરથી એને નાસવાનો લાગ રહ્યો ન હોતો. તે જરૂર કેદ પકડાયો હશે, અને હવે કમકમાટ લયોં તેના અંત આવશે એમ અમે ધારવા લાગ્યા.

“અરે બહુ જ ખોટું થશે,” તે મને કહેવા લાગ્યો. “તેને પુસ્ત આપીને ધીમે, પણ મક્કમપણે મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.”

“હું પણ તેમ જ ધારું છું. નસીબ એનું ! પણ ખોલો, હવે આપણે કઈ બાબતોએ વળતું !” મેં તેને પૂછ્યું.

“અબસત, દુગરગંજમાં તો નહીં જ. દુસ્મનોએ તે જગ્યા શોધી કાઢેલી હોવી જોઈએ, નહીં તો તેઓ જલદીથી શોધી કાઢશે. આપણે રજપૂતાનામાં જઈએ ?”

“અરે ! તે તો વધારે જુરું. આટલા જાંઘા રજપૂત સીપાઇઓને લઈ આવ્યો, તેઓ માર્યા ગયા, અને હવે શું મોટું લાંબને લાં જતું ?”

“એ પણ ખરું ચાલે, આગળ તો જઈએ. રક્ષણ મળે એવી જગ્યા આપણે શોધી કાઢવી જોઈએ.”

શેર આ પ્રમાણે કહ્યું, અને અમે આગળ વધ્યા.

મકરણ ૬૧ મું.

અમારી પૂંઠ.

મારામાં આગળ ચાલવાની શક્તિ નહોતી. હું યાદી ગયો હતો, મને ધા લાગ્યા હતા. ધામાં હવે કળતર થતી હતી. બાકરઅલીની પણ મારા જેવી જ અવસ્થા હતી. કુતુમબેગ સાથની ઝપાઝપીમાંથી તે પૂરેપૂરો સાળો ચાલ ત્યાર પહેલાં તેને આ લડાઈમાં ઝપલાવતું પડ્યું હતું, અને તેથી તે વધારે શ્રમિત થઈ ગયો હતો. ખેંચાયું ત્યાં લગી ખેંચી અમે આગળ વધ્યા, પણ ઉપરે બાકર ઓચિંતો એક ઝાડ આવતા તેની નીચે બેસી ગયો. અમારી સ્થિતિ આ વખતે બહુી કપરી હતી. કાદ જંગોએ જો છૂપાઈ નહીં જઈએ, તો પકડાવાની અમને દરેક પળે ધાસ્તી હતી. અમને બંનેને કાઈપણ ઓળખી શકે એમ ન હતું; તેમ જ આંગ્રેજોએ અમને પકડવાને માથુસો મોકલેલા હોવા જ જોઈએ અને તેઓ દરેક ટુકાણે શોધ બોળ કરતા હશે એમ અમને લાગ્યું. મોતનો વિચાર મનમાં આવતાં, અમને ધુમ્મરી છૂટી ! ક્યાં નાસવું તેની અમને સમજ પડી નહીં.

એટલામાં કમનશીબે ઘોડાઓની ખરીતો અવાજ અમારે કાને અથડાયો. પહેલાં તો બોટા બણકારા છે, એમ સમજી અમે મનમાંથી ભય દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીયા, પણ દુભાંએ અમે ફરીથી તે અવાજ પાનં ને પાસે આવતો સાંભળ્યો. અમારી ખાત્રી થઈ કે, દુસ્મનો આવી ચડ્યા છે. આ ઘડીએ હવે નાસી છૂટવાનો બીલકુલ લાગ નહોતો. અમે એક ખીજના સાચુ જોવા લાગ્યા. બાકર વિચાર કરી બોલી ઉઠ્યો, “નખી ! નખી ! દુસ્મનો છે, હવે માત્ર એક જ રસ્તો રહ્યો છે. આ ઝાડ પર આપણે ચઢી જવું જોઈએ. ડાળીઓ અને પાંતરા પુષ્કળ છે, એટલે સંતાવાને હરકત નથી.”

આટલું કહીને તે તો ઉભો થયો, અને પોતાનું બધું જોર વાપરીને તેના યડપર ચડવા લાગ્યો. બેવાર તો તે નીચે પટકાઈ પડ્યો. ઘોડાઓનો અવાજ હવે મોટો થતો ગયો. તેમ તેમ અમારી જલરામણ વધવા લાગી. મં તરત જ મારી તલવાર કાઢી, અને તેની અણીથી યડમાં મોઢું કાણુ પાડ્યું, તેમાં અંગિર્ગા બેરબી બાકર ઝાડપર ચઢી ગયો. તેના પછી હું પણ ઉપર ચડવા લાગ્યો, અને જો બાકરે પોતાનો હાથ લખાઓ નહીં હોત તો મારાથી ચઢી શકતે નહીં.

ઉપર ચડ્યા પછી આશરે આઠ દસ પળ વીતી કે, તરત પેલા ઘોડાવારો જંગલમાં દાખલ થયા. ચારે બાજુ તપાસતા તપાસતા તેઓ અમારા ઝાડની નજીક આવી પહોંચ્યા.

રખેને તેઓ અમને પકડી કાઢશે, એવો મનમાં ગભરાટ ને યુથ્વા થવા લાગ્યા ! મેં ધીમેથી માગ સાચીને પૂછ્યું, “તેઓ આડમાં કાણા પડેલા જોઈને સમજી નહીં જાય કે, ગાદીએ ઉપર ચઢવાને પગથીઆં બના પાં દરો ? જો તેમ થયું તો, નહીં આપણે પકડાઈ જઈશું !”

“નશીનમાં દરો તે ચગે, ખોળાને માદ કર કે તે આપણને બચાવે ! પણ તેઓ આપણને જીવતા પકડી શકશે નહીં”

“અલમત, હું પણ તે જ માંત્ર છું. દારા અથવા તો શીન્દની માફક હું મરવા માંગતો નથી કેદ પકડાઉં ત્યાર પહેલાં હું મારો અત્ત લાવીશ,” મેં તેને ટેકા આપનાં હું

“હવે ચૂપ રહે, જો તેઓ આપણી નીચે જ આવીને ગાડા છોડશે એમ લાગે છે.”

તેઓ અમારા ઝાડ નીચે આવીને ગોડાપરથી ઉતર્યા તેઓ પાંચ જણા હતા તેઓમાનો એક જણ બોલવા લાગ્યો, “તે યોગ નહીં આ જ ગુલમાં આવેના હોવા જોઈએ માટે આપણામાંથી નણુ જણા આસપાસ જોઈ આવો કે તેઓ કાઈ જગ્યાએ લરાઈ તો ગયા નથી બે જણા ચોકી કરવાને અહીં બેસજો જો તેઓ હજી આ પા નહીં હોય, તો નિશ્ચય તેઓ અહીં આગળે તેમ જનશે તો, આપણે તેમને સહેલાઈથી પકડીશું !”

“ઠીક, પણ માદ રાખજો કે, તેમને જીવતા પકડવાનું આપણને ફરમાન છે !” ખીજો બોલ્યો

આટલું કહીને તેમાંના ત્રણ જણા ખીજા બાજુએ તપાસ કરવાને નીકળી પયા બાકીના બે જણા થોડાને બાજુમાં બાંધી, જમીનપર લાખા પગ નાખીને બેઠા “અરે યાર ! શાહજાન મહમુદે પગ ફેરી ઉઠતાઈ કીધી !” એક જણ બોલ્યો

ખીજાએ જવાબ આપ્યો, “ખરેખર બસે હેમક !”

“તે ગમે તેમ હો,” પહેલો કહેવા લાગ્યો “પણ જો જીવંતે મરો કરીને બાદશાહ સલામતને આગળથી ખબર આપી નહીં દેતો તે મહમુદ ફાવી પણ જતો”

“અરે એ દુકિતએ તો ઠીક વેપાર માડ્યો છે ને યાર ! મહેલના દર વાગા ઉઘાડવા બદલ મહમુદ પામેથી બે લાખ રૂપીઆ લીધા અને તેને ફસાવી દેના બદલ શાહજાન પામેથી એક લાખ લીધા ! હજી તો એ શરાર નથી. બાદશાહના કાન કાણુ જણે કેવી રીતે એણે લભેધા છે કે ચોરગણે પણ તેની સાથે ‘ગસ માદીકને જ પકડી લાવ’નો પોતાર કરના મેડો છે બોલ માત્રમ હિસમૈં કયા બેદ હોમગ”

"જે એમાં મોટો બેદ હશે તો આપણને વળી મોટું ધનામ મળશે. એમાં નવાઈ શું! અરે—પણ તને યાદ છે કે, મહમુદ સામે આવ્યો અને ઔરંગઝેબે તેનાં પર કરડી નજર નાંખી, તે વખતે શાહગાનું મોટું કેવું થયું હતું?"

"જાણે મરી ગયેલા કુતરો! મૂખાંએ એક આંનાપર વિશ્વાસ રાખ્યો! રાજકાળના કામ-કપટને પ્રપંચ! તેમાં પણ વળી આપ દીકરાની લગાઈ! એક રંગનાપર તે વિશ્વાસ રખાય!"

"હા, હું પણ તેમ માનું છું, પણ વાનમાં ને વાનમાં આપણે શિકાર નહીં બૂલીએ બાકરને પણ પકડવાનો છે."

"અરે એ લોકો કદી નાગી શકતે નહીં, પણ દરવાજાના ચોક્કી વાળાઓને પહેલાથી કેદ પકડવામાં એ લોકોએ પણ કીક દોશિયારી બતાવી! હું અજબપણ થાઉં છું કે, તે લોકો કેમ આટલી સહેલાઈથી બાકરને તાબે થઈ ગયા."

"મહમુદનાં નામથી તે લોકોને તાબે ચલાવું કશું અને દગો થવાનો છે તેની આ લોકોને બીલકુલ ખબર નહોતી, એટલે તે બીચારાઓ સામે કેવી રીતે થાય?"

"કીક બાકરબંધી પણ ખટો પ્રપંચી. પણ એ કાણ છે? તું કંઈ જાણે છે?"

"તે તો કોઈને પણ ખબર નથી. હું ધારું છું કે તે એક પઠાણ છે. ઉપણુ છુટ્ટો, આધેલપીધેલ અને વળી રમના રામ જેવા લહેરી જીવડો છે. જે કોઈ એને પૈસા આપે, તેની શુવામગીરી કરવા તૈયાર થાય છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે."

હજી સખ્તો સાંભળીને બાકરનો હાથ કુદરતી રીતે જ તેની તરવારપર પડ્યો, અને તેનાં બધાં ચટ્યાં. જે મેં તેના સાચુ ચૂપ રહેવા ઈશ્તારન કરી નહીં હોત તો વખતે તે નીચે ઉતરી પડી એકાદ જણનું ડોકું ઉડાવી દેતે જ!

"બાકરબંધી ગમે તેવા હોય તેની આપણને શું દરકાર? તે પોતે નિષ્ફળ નિવડ્યો છે, અને તેની સાથે એનો માલીક મહમુદ પણ ફસાઈ ગયો છે અરે! હો, પેલા ત્રણ જણા તો રાંડીરાંડ જેવા પાછા આવ્યા! શું ખબર લાગ્યા?"

"અમે પત્તો મેળવી શક્યા નથી, અમે તો એમ ધારીએ છીએ કે, તેઓ આ જંગલમાં આવ્યા જ નથી!" પેલા ત્રણમાંથી એકે જવાબ દીધો.

"કીક તારે ચાલો પાછા. તેઓ કંઈ ધામેના મામડામાં ગયા હશે," બીજાએ કહ્યું.

"હૂં ત્યારે અહાલુઅકબર!" આમ બોલી સી ઉડ્યા, અને પાંચ મીનીટમાં તો અમારી ખુશાલી વચ્ચે તેઓ રવાના થઈ ગયા.

હવે નિરાંત વળી. હજુ એક કલાક અમે ઝાડપર જ મરી રહ્યા. દિવસ ઉગ્યો. અમે નીચે ઉતર્યા અને ક્યાં જવું તેનો કાંઈ પણ વિચાર ક્યાં વગર પાછા આગળ ચાલવા લાગ્યા.

અકરણુ ૬૨ સુ.

લેદનો લંડાર.

અમે ભુખ્યા ડાંસ જેવા થઈ ગયા હતા, તેથી અમારામાં ચાલવાની શક્તિ રહી નહોતી. તે છતાં જો અમે આગળ ચાલીને ખાવાપીવાની કાંઈ શોધ કરીએ નહીં, તો અમને કાંઈ આવીને આપી જાય એમ નહોતું. અમારી પહેલી શીકર ખાવાપીવાનું શોધી કાઢવાની અને પછી કાંઈ સલામત જગ્યાએ જવાની હતી. રસ્તે જતાં એક લાંબાવૃંદ તળાવ આવ્યું. ત્યાં બેસી થોડુંક પાણી પીને અમારા જીવને રાહત આપી. બાદ અમે વાતો કરતાં કરતાં આગળ વધ્યા.

“સાદીક, પેલા દરામખોરે મારે સારુ જે ટીકા કીધી હતી, તે તને યાદ છે કે?” બાકર મને પૂછવા લાગ્યો.

“હા. તમે ગુસ્સે થયું થવા હતા.”

“અને તે વાળખી રીતે જ. વખત આવશે ત્યારે મારો હેવાલ હું તને કહીશ, ત્યારે તને માલમ પડશે કે, ગુસ્સે થવામાં હું વાળખી હતો કે નહીં.”

આટલું બોલી એક હાથ મારી આકાશ તરફ જોઈને તે બોલવા લાગ્યો; “ઓ અક્ષાહ! શું મારા નશીબમાં છેવટ લટકવાનું જ સરજેલું છે છે શું? બોલ મને ઈન્સાફ નહીં અપાવે! હાથ હાથ! હું એક લટકનારો થઈ પડ્યો છું!” આ શબ્દો બોલતાં બોલતાં તો તેની આંખમાંથી આંસુઓ પડવા લાગ્યાં, અને મારી તરફથી ઝેરફું ફેરવી ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો.

તેને શાંત પાડતાં હું બોલ્યો; “ચાલો બાકરબહી! એમ અફસોસ ન કરો. ભુખ્યા પેલા કાંઈ આપણી તરફ આવે છે. નકામા પકડાઈ જાઉંએ, એવી સ્થિતિમાં આપણે આવી પડવું જોઈએ નહીં” એમ કહીને તેનો હાથ ઝાલી હું આગળ ચાલવા લાગ્યો. એટલામાં તો તેણે જોરથી મારુ કાંકુ ઝાડ્યું, મારી સામું ડોળા કાઢી ઉભો રહ્યો અને જાણે બોલવા માંગતો હોય પણ અવાચક કેમ થઈ ગયો હોય એમ મને લાગ્યું. હું અચંબો પાડ્યો કે એને શું થયું. મેં પૂછ્યું, “અરે! આ શું?”

“બોલ, બોલના નામને ખાતર બોલ, તું કાણુ છી!” તે પોતાના બેલાં ચઢાવી પાટો ખાડી મને પૂછવા લાગ્યો. “કતિ તું મારો સૌથી મોટો દુશ્મન છે, અથવા તો મારા દુશ્મનની જોડાઈથી ઉતરી આવેલો છે! બોલ તું કાણુ છે?”

“આકરઅલી! તમે શું પૂછવા મગિ છે?” મેં નરમાસ બધાં અવાજે તેને પૂછ્યું.

સાદીક! હું તને હુકમ કરું છું કે, બોલ આ વીંટી તને ક્યાંથી મળી? તે શું કાઢતે હુંડીને આ મેળવી છે, અથવા તો કાઢી મૂત પામેલા માણસની આંગળીઓથી કાઢી લીધી છે, કે ખીંછ કાઢી ગતે મળી છે? મને સાચે સાચું કહેજે.”

જે રીતે તે બોલનો હતો તેથી ઘણો અજબ થઈને મેં પૂછ્યું: “અલ્લાહના નામથી હું કહું છું કે, તમારા કહેવા મુજબ જ કાઢી પછી રીતે મેં તે મેળવી નથી. જે માણસને હું મારો આપ ગણતો હતો, તેણે મને આપી છે.”

“બોલ, શું તેનું નામ—ગુરસાસ?”

“ના, તેનું નામ તો સદુલ્લાખાન, શાહજહાનનો વજીર.”

“હા. એ કાણ? ઓ! હાથ! મારું મગજ લમે છે, ઓ બોલ! એ સદુલ્લાખાન કાણ? મને કેમ યાદ આવતો નથી? મેં તો આ નામ કદી સંભળ્યું નથી.”

“શું તમે આ વીંટી વિશે કંઈ જાણો છો? મને એમ કહેવામ આવ્યું હતું કે, આ વીંટીથી હું મારો જન્મ અને વંશ જાણી શકીશ!”

“આ વીંટી વિશે હું શું જાણું છું?” તેને મરડાટમાં મારા શબ્દ પ્રતીતી બોલી બતાવ્યા. “લાવ જોવા દે તે મને.”

વીંટી તેણે હાથમાં લઈ બરાબર જોઈ પછી મને કહેવા લાગ્યા, “જો, આ કાપ દેખાય છે કે?”

“હા.”

“જેના હાથમાં હમણાં છે તેણે જ આ કાપ પાડ્યો હતો. આ વીંટી મારી હતી, અને એના જેવી જ એક ખીંછ પણ હતી. અને તે”—આટલું બોલતાં તો તેની આંખમાંથી ધાણાં આંસુ ગરવા લાગ્યાં.

“તે ખીંછ પણ મેં જોઈ છે!” મેં કહ્યું.

તે તદ્દન અજબ થઈને મારી સામું જોવા લાગ્યો.

“તમે અજબ થાઓ છો, પણ આના જેવી ખીંછ વીંટી એક નહીં, પણ ત્રીણ પણ વખત મેં જોઈ છે! પણ મને રાક છે કે, વખતે તે દરે બોવાઈ ગઈ હશે!”

“ક્યા કમગમતનાં હાથપર તે હતી? જમની બાજુ.”

“નજીઅલીના હાથપર.”

“એ વળી નજીઅલી કાણ મૂવો છે? “અરે! આને પણ હું જોગમતો નથી.” આટલું બોલી દલગીર ચડેરે માથું નીચું કરીને તે

બબલા લાગ્યો. ઓ બોદા! કેટલો દેરદાર ! સારી દુનિયા પલટાઈ ગઈ છે કે શું ? હું કાઈને ઓળખી જ શકતો નથી.”

નજીઅલીને વિશે જે કાંઈ હું બોલતો હતો, તે મેં એને કહી સંભળાવ્યું. દેવળાના આરમીનિયન નજીમીને વિશે પણ કહ્યું. તેમ જ બંને કૃપી રીતે માર્યા ગયા અને તેમની સાથે વાંટી પણ સુખ થઈ ગઈ હશે, એમ મેં બાકરને બોલાવ્યું.

“સદ હજાર લ્યાનત તારા નોકરપર ! નજીમી તને જે કાંઈ કહેવા માંગતો હતો, તે કહેવા પહેલાં તારા ખૂરખા નોકરે જે કામ કીધું તે બહુ ખૂંડ થયું. વારુ-પણુ તે નજીમીએ વાંટીને ઓળખી કાઢી, કેમ ? તે બધો કાલિદાસ બોલતો હતો ?”

“હા.”

“તેનું નામ શું હતું ?”

“અમલનસર મુન્તેક.”

“અય બહુખત નસીબેમન !” તેણે ફરીથી એક લાંબો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. અમલનસરને પણ તું ઓળખી શક્યો નહીં.” છેવટે આ વીંટી તેણે મને પાછી આપી, અને મારા જીવના જોખમે પણ તે સાચવી રાખવાને તેણે મને કહ્યું. મેં તેમ કરવા વચન આપ્યું અને અમે આગળ ચાલવા લાગ્યા.

રસ્તાનો અમને ઝાઝી માહિતી ન હોતી, તે છતાં અમે પૂછતા પૂછતા નીમચની પાસે આવેલાં બસવારી ગામ તરફ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં ત્રણ ચાર દિવસ નીકળી ગયા, એટલે હવે ઝોરંગઝેને અમારી પૂંઠ છોડી દીધી હશે એમ અમને લાગ્યું. અમને લાગ્યું કે, પેલા સીપાઈઓએ આપા જઈને અમારા સંગ્રામી હાથ ધીવડાવ્યા હશે, એટલે પછી અમારી શોધ કરવાનું તેઓએ માંડી વાળેલું હોય જોઈએ. પકડાવાના ભયમાંથી અમે દૂર થયા, એટલે હવે નિરાંત મનથી અમે ક્યે રસ્તે જતું, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

“બંસવારીના સગવ સાથે મને ઓલખાણ છે. હું ધારું છું કે, તે મને જૂલી ગયો નહીં હોય. ઝોરંગઝેને પણ તે ઘણો વિદ્વાર છે એમ મેં સાંભળ્યું છે: માટે ત્યાં જવું એ બહેતર છે. ત્યાં આપણને આશ્રય મળશે;” બાકર મને કહેવા લાગ્યો.

સાળની મદદ મેંજવી સમયે, એ વિચારથી અમારામાં નવું ટાંવન આવ્યું. અમે વધારે હીમતથી જલદી જલદી ચાલવા લાગ્યા. ક્યારેને બંસવારી આવે એમ અમને થયા કરતું હતું અમારાથી લાંબો છેટે એક મુરદાસ મોડાપર દોષ સુડા ધીમે ધીમે જતો હતો. તેની કાંઈ પણ દરકાર વગર

અમે ધાંટા પાડીને વાતો કરતાં અમે ચમ્પા જતા હતા. અમે તો વતમા હતા, એટલામાં ખાડો આગ્યો, ને બુઢાના દમીયલ ઘોડાએ આંચકા ખાધો. બુઢાને લપ્પને ઘોડો જમીનપર પડ્યો. આ જોઈને તે બચારાને મદદ કરવાને હું આગળ દોડ્યો.

જેવો તે બુઢાને ઉંચકીને બેસાડવા જઈશું કે, મારી અનિચય અગ્નયત્રી વચ્ચે માલમ પડ્યું કે, આ બુઢો તો બીજો કોઈજ નહીં, પણ અલનસર નજુમી પોતે હતો. દેવળામાં જતો ખુરદો થઈ ગયેલો હું માનતો હતો, તેને મેં શ્રવતો જોયો. મને લાગ્યું કે, આ માણસ નહીં ચમત્કારિક હોવા જોઈએ. મેં તેને જમીનપર બેસાડ્યો. પછી ધણાં માનની લાગણી સાથે હું આવો જઈને ઉભો રહ્યો. અને અગ્નયત્રીથી તેની સામે જોઈ રહ્યો. તેણે ધીમેથી, પણ સારી રીતે મારો ઉપકાર માન્યો, અને આ પ્રમાણે હું શા માટે ઉભો રહું છું, તેનું કારણ પૂછ્યું. દેવળા ખાતેની સર્વે વાત મેં તેને યાદ દેવડાવી, તેમજ ત્રીટીના સંબધમાં તેમને ઝહોડેથી મારે જે કંઈ સાંભળવાનું હતું તે હું સાંભળી શક્યો નહીં તે વિશે મેં દિલગીરી બતાવી. તેને મારી નાંખવાને પેલા ગામડીયાઓએ શું રસ્તો લીધો હતો, તે પણ મેં કહી સંભળાવ્યો. એટલામાં બાકરબાદી પામે આવી પહોંચ્યો, અને તેને જોઈને નજુમી જવાબ આપવાને બદલે મુંગો રહ્યો !

મેં બાકરને કહ્યું: “આ મારા મુરખી નજુમી અલનસર મુન્તેકાં એમને વિશે મેં તમને આગળ કહ્યું છે, તે તેઓ પોતે.”

અલનસરને નજરોનજર જોઈને, બાકર વધારે આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તેને બરાબર ઝાળખી કાઢવાના હેતુથી, છેક તેની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો કેટલીક પળ તેને ધારી ધારીને જોઈને તે નિરાશ થઈને પાછો દડ્યો. બે ચાર પળ તે તદ્દન મુંગો રહ્યો. પણ તેટલામાં તો તેને ઝહોડે પરસેવો વળી ગયો, અને ટીપાં પડવા લાગ્યાં. છેવટે તે બોલ્યો: “ઓ નજુમી ! એક જવાબ આપો. શુરયાસ તે તમે કે બીજું કોઈ ?”

“શુરયાસ !” શબ્દ સાંભળી અલનસર એકદમ ચમક્યો ! ડાળા કાઢીને બાકરનાં સામું જોવા લાગ્યો. બાકરને છેક પોતાની પામે બોલાવી, સૂર્યને તડકો પડતો હોવાથી તેજ નહીં આવે, તેટલા માટે માથાં આગળ દાખ ધરી, તેને તે નજુમી ટીકી ટીકી જોવા લાગ્યો.

“બોલો, કૃપા કરી એકવાર બોલો. અને દેવળાવત્તા નહીં, શુરયાસ તે શું તમે જ ?” બાકર ફરીથી બોલવા લાગ્યો.

“હા. આ બાકર ! પણ નેકમદં, હું તમને બીલકુંડા ઝાળખતો નથી. મને અગ્નયત્રી લાગે છે કે, મને આ નામથી ઝાળખી કાઢનાર કાણ છે ?” અલનસરે કહ્યું.

“અસ! અસ! સદ્દજાર શુકેધલાહી! તું એક રાખ્દથી જ સતોપ પામશે. આમ આવા!” આટલું કહી બાકર તેને ઊઠાડીને, બાલુએ લઈ ગયો અને કાનમાં કાંઈ કહ્યું. અલનસર તેને એકદમ જોરથી ભેટી પડ્યો અને તેની સાથે બાકરઅલી પણ તેટલાજ જોરથી અલનસરને ભેટ્યો. તેમને આમ કરતાં જોઈને, મને ઘણી અજાયબી લાગી, અને આ બધો બેદ શું હશે, તે મને સમજ પડી નહીં.

બાકર અને ગુરસાસ બુના મિત્રોની માફક વાતો કરતા કરતા મારી પાસે આવ્યા, અને ગુરસાસના ઘોડાને હીકાક કરી, અમે ત્રણે જણાએ અંસવારી તરફ અમારી મુસાફરી ચાલુ કરી. અલનસર નજીબી દારુ-ગોળામાંથી કેમ બચી ગયો, તે હવે મેં એની પાસેથી જાણવા માંગ્યું.

“હા, મારા દોસ્ત! જે માણસ બીજાઓનાં ભવિષ્ય કહે છે, પણ તે પોતાનું ભવિષ્ય જાણી શકે નહીં, તે કાંઈ નજીબી કહેવાય નહીં! હું તો માત્ર નસીમ સંભોળે જ બચી ગયો છું.”

હવે હું વધારે આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોવા લાગ્યો. કારણ કે પોતાનું ભવિષ્ય જાણવા વગર તે કદી બચી શકે એમ હતું જ નહીં, તે છતાં એ કેવી રીતે બચ્યો, તે બેદ મને સમજ પડ્યો નહીં.

“કેમ તને અજાયબી લાગે છે?” તે પાછો મને કહેવા લાગ્યો. “હું તને બધી વાત કહીશ, ત્યારે બેદ ભાંગશે. તે રાત્રે હું પેલા વામ-નજ સાથે બહાર ગયો હતો અને મધરાતનો વખત થવા આવ્યો કે હું પાછો ફર્યો. મારી પુંપડી આગળ આવી પહોંચતાં પેલા વામનજ બાકી ઉડ્યો કે, “સાહેબ! દારુગોળાની વાસ આવે છે. મેં તેના બોલવાની દરકાર કરી નહીં, કારણ કે તેને કોઈ વાર મસ્કરી કરવાની ટેવ હતી, પણ તે ફરીથી મજીરપણે મને કહેવા લાગ્યો, અને જ્યાંથી વાસ આવતી હતી, ત્યાં મને તેડી ગયો. દારુગોળો જોઈને હું સમજી ગયો કે, અમારો ઘાટ ઘડવામાં આવે છે, હું બચ્યા બચરદાર! પછી જરા પણ ઘોબ્યા વગર મારા એલા વામનજને લાંબને બહાર નીકળી પડ્યો જેમ દોડાયું તેમ જલદી અમે દોડવા લાગ્યા; કારણ કે અમારી ખાતી હતી કે, ત્યારે તે બરોબર ગોડવીને મૂકવામાં આવ્યો છે, તો તે કોઈ પણ વખતે દોડવામાં આવશે. મારી દીમતી વસ્તુઓ મૃત્યુને મારે નાસતું પડ્યું, તેથી હું દસગીર થયો. પણ તેથી વધારે દીસગીરી મને તારે માટે લાગી, કે હું તને બધી વાત કહી ગયો નહીં! પણ તને મગવાનો મારો કોઈ ઉપાય હતો નહીં. અમને નામવાને આવ્યો એક કલાક થયો હતો, એટલામાં દારુગોળો ફુટવાનો અવાજ સમજાયો અને અમે કેવા અણ-

ધારી રીતે બચી ગયા, તેનો અમને ખ્યાલ આવ્યો. ખોદાની શુકર શુન્નરી કરી, દેવગર્મા પાછા ગયાજ નહીં.”

પોતાના બચાવની જે દખીકન ગુરુશાસ્ત્રે અને કહી સંભળાવી, તે મારે મેં તેનો ધણો આભાર માન્યો. પછી પેલી વીંટીને લગતી બીના પુરસદે અને કહી સંભળાવવાને મેં તેને વિનંતિ કીધી.

“અવગત, હું મારું વચન પાળીશ. અને હવે વધારે સંતોષથી હું તેમ કરી શકીશ, કારણ કે આ તારો સાથી નને બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યો. એનાં લક્ષમાં તારું પણ લખું સમાવકું છું.” ગુરુશાસ્ત્રે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો, અને અમે મુંગા મુંગા આગળ ચાલવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૬૩ મું.

પશ્ચાદવલોકન-જહાંગીરના પુત્રો.

કાંઈ પણ અવનવો બનાવ બન્યા વગર અમે ઇંસવારી જઈ પહોંચ્યા. આવતાંની સાથે અમારો દરોડો ફરી જાવ એમ નહીં હોવાથી, તરત વેળા રાત્ર તરફથી બાંધવામાં આવેલી ધર્મશાળામાં અમે મુકામ કીધા. રહેવાની ગોઠવણ કર્યાબાદ, સોથી પડેલું કામ પેટની પૂજા કરવાનું હતું. તે ક્યાં બાદ બાહરઅલીએ રાત્રને જાગે મળી આવવાનો પ્રાર્થ કર્યો. જ્યાંસુધી તે રાત્રને મળે નહીં, ત્યાંસુધી એની સ્થિતિમાં જરા પણ ફેરફાર થશે નહીં એમ એ ધારતો હતો. જેવા અમે જમી રહ્યા કે, તરત એણે તો કપડાં પહેરી ચાલવા માંડ્યું. જતા પહેલાં આ બંને જણાઓ મારાથી આશા ગયા, કેટલીક વાતચિત કરી, પછી મને અને ગુરુશાસ્ત્રને ધર્મશાળામાં જ આવતાં સુધી ચોંભવાનું કરી તે ગયે.

બાહરઅલીના ગયાબાદ, મેં ગુરુશાસ્ત્રને વીંટીને લગતો બધો બેદ અને કહી સંભળાવવા ફરી વિનંતિ કરી. તેણે તરતજ કબુલ કર્યું. મને ઔરંગઝાનાં બારણાં બંધ કરી આવવા તેણે ફરમાવ્યું. તેમ ક્યાં બાદ તેની પામે આવી ધાન સાંભળવાને હું બેઠો. તે પણ વાત કહેવાને તૈયાર હતો, એટલે મને તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

“આ જે વીંટીઓના સંબંધમાં જમી દખીકત તને કહેવાનું મેં વચન આપ્યું છે, તે હવે હું પૂરું કરીશ. અવગત, આ વીંટીઓનો બેદ ખુલ્લો, તેની અંદરથી તારો પોતપોતો બેદ પણ ખુલી જશે. વારુ, તે મને કહ્યું નહોતું કે, આ વીંટી સદુદ્દત્તાબાને તને આપી હતી.”

“હા; અને કાલાવાલાની દબે એમ પણ સૂચવ્યું હતું કે, આનાં ખાસ સંભાળ રાખરી અને એનાથી તારો વંશ માલુમ પડી શકશે.” મેં જવાબ આપ્યો.

જે ગંબીર નુકસાન એણે કર્યું હતું, તેના બદલામાં એનો આટલો ખુલાસો તદ્દન અસંતોષકારક હતો. પણ હશે, હવે તું ધ્યાનથી સાંભળ, તારા જન્મ પહેલાંના બનાવો.

“મહાન પ્રતાપી અકબર બાદશાહનાં મૃત્યુ પછી, ગાદી મેળવવાને માટે એકબાબુ તેનો દીકરો સલીમ અને બીજા બાબુએ સલીમનો પુત્ર ખુશરુ હતા. જે કે બંને બાપ દીકરા હતા, તે છતાં પણ રાજ્યગાદી મેળવવાના લોકમાં તેઓ એકબીજાની વિરુદ્ધ વર્તતા હતા. અકબરનાં મૃત્યુ વખતે સર્વેને એમ લાગતું હતું કે, બાપ દીકરા વચ્ચે મોટો ટંટો થયા વગર રહેશે નહીં. પરંતુ અકબરનાં લશ્કરે વફાદાર રહીને સલીમને મદદ કીધી, અને તેમને લીધે જ કાર્ગ પણ અડચણ વગર તાત્કાળ ગાદીપર તે બેસી શક્યો, અને જહાંગીરનું નામ ધારણ કર્યું. તરત વેળા ખુશરુ કર્યું કરી શક્યો નહીં, તે છતાં પણ તેણે પોતાના સસરા આઝીમખાનની તેમ જ મામા રાજા માનસિંહની મોટી હીમત હોવાને લીધે, મેળવેલો તેમ જ રજાપૂતોનું એક મોટું સૈન્ય ભેગું કીધું. કળાખાજ સરદારોની સલાહ અમાન્ય કરતાં, તે પોતાની મરજી મારફત કામ કરવા લાગ્યો, જેનું છેવટ માત્ર એ જ આવ્યું કે, તે પોતે નિષ્ફળ નીવડ્યો, પોતાના સીપાઇઓનો મોટો ભેગ આપવો પડ્યો, અને પોતાને કેદખાનુ સહેવાનો વખત આવી પહોંચ્યો.

“તોફાની ખુશરુને જેર ક્યાં પછી, જહાંગીર નિર્ણય છેવે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. વખતના વહેવા સાથે તેને પરવીઝ, ખુર્રમ અને શેહરીયાર નામના પુત્રો, તેમ જ બે પુત્રીઓ પણ થઈ. તેના ત્રણે છોકરાઓમાં ખુર્રમ પોતાની અકબ હોંસિયારી, તેમ જ લુચ્ચાઈથી ધણો આગળ વધી ગયો. મોટા સરદારો, તેમ જ લશ્કરનો ધણો ભાગ પણ તેના હાથ નીચે હતો, તેથી તે પોતાનો રાજ્યસૌલ સમાવી શક્યો નહીં. ગાદીવારસ ખુશરુ હતુ શવતો હતો, અને જે બાપનું મૃત્યુ થાય તો નિશ્ચય તે કેદખાનમાંથી બહાર આવી, પોતાનો દેક મેળવવા મેદાન પડે, એવી તેની ખાતરી હતી. શેહરીયાર જે કે સૌથી નહાનો હતો, છતાં તેને નૂરજહાનનો સખત હાથો હતો—શેહરીયારને ગાદી અપાવવામાં નૂરજહાનનું પોતાનું શ્રેષ્ઠ સમાવહુ હોવાથી, તે એને ગાદી અપાવવા મથન કરતી હતી. પરવીઝ પણ શવતો હતો અને લાઇઓની લડાઇમાં, તે કેઈ બાબુએ બેઝે એની ખબર નહોતી.

“સાહજદા ખુર્રમને પોતાની યુક્તિઓ મનમાં ધડી રાખી, અને તેનો ધીમે ધીમે અમલ કરવા હસાવ કર્યો. શરુઆતમાં તો તેણે પોતાના બાપની, તેમ જ બીજા મોટા અમલદારોની મહેરબાની મેળવી, તેમ જ લશ્કરની સરદારી પણ મેળવી. ઉદ્દેપુરના રાજા સાથે સલાહ કરવામાં,

તેમ જ દખણના તોફાની રાજ્યોને દેશજે લાવવામાં તે ક્ષતેદમં નિવજો, અને બાદશાહે તેને શાહજહાનનાં નામથી નવાબ્યો. આ સમયે જહાંગીરને ખુર્રમની સુક્તિઓથી ચેતાવવામાં આવ્યો. પરંતુ તે મનમોહ બાદશાહે તે વિશે ખીલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ખુર્રમે બાદશાહને ઘણાંક કાલાવાલા કરીને હવે અરગ કાઢી કે, પોતાના મોટા ભાઈ ખુસરુને કેદખાનામાંથી છોડી દેવો; હાંખો કાળ વીતી ગયો છે, અને તે હવે શાહ તથા શાહનશાહત તરફ ઝેનક્ષા નહીં રહેશે. પુત્ર વાતસત્યતા પ્રગટી નીકળી. ખુસરુને છોડવામાં આવ્યો. ફરી તે એકવાર છૂટો થયો, અને પોતાની સ્ત્રી, બે દીકરા અને એક દીકરીને આવી મળ્યો. પરંતુ તેના નસીબમાં સુખે રહેવાનું લખાયલું નહોતું. થોડાં જ કાળમાં ખુર્રમે ફરીથી કાવતરું રચવાનો આરોપ, પોતાના મોટા ભાઈપર મૂક્યો. પાટીયા એવા સર્જેડ ઝેઠાંબ્યાં કે, ખુદ જહાંગીરને પણ ખુર્રમના કહેવાપર વિશ્વાસ આવ્યો. છેવટે બાદશાહે ખુસરુને છેક માળવામાં એક તદ્દન અવાવડ કિલ્લામાં હમેશને માટે પૂરી મૂકવાનો હુકમ બહાર પાડ્યો.

“નિરાશ થયેના શાહબહેા ખુસરુ પોતાના ભવિષ્ય માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. પોતે હવેતો રહી શકશે નહીં, બલકે તેનું કાઈ પણ વખતે ખૂન કરવામાં આવશે, એવી તેને દહેશત લાગતી હતી. પોતાના આશ્રિતમાં તેનાં નિર્દોષ બાળકોને ખમવું પડે નહીં તો વધારે સારું, એમ તેને લાગ્યું. આ વખતે તેના ખાસ અંગત મિત્રોમાં હું, તેમ જ એનો નહાનો ભાઈ શેહરીયાર હનો. આ બંને ભાઈઓ સાથે રહેલા હોવાથી તેમનો એક ખીજાપર વધારે આહ હતો. જેટલો વખત ખુસરુ કેદખાનામાંથી છૂટો હતો, તેટલો વખત તે દરરોજ મારી પાસે આવ્યા કરતો હતો.

“આ જગાએ મારે પોતાને વિશે પણ તને બરાબર માહિતગાર કરવો જોઈએ. અત્યાર સુધી તું મને એક નજીબી તરીકે જ ઓળખતો આવ્યો છે. હા, નજીબી પણ છું! અને પ્રવિણ રાજનીતિજ્ઞ પણ છું! હું મારી હકીકત તને કહીશ, તેપરથી તું જોઈ શકશે કે હું કાણ છું. મારા બાપનો જન્મ અરબસ્તાનમાં થયેલો હતો, અને જ્યારે તે પોને જીવાન હતો, ત્યારે જે કાફલાઓ હિંદુસ્તાનમાં આવતા હતા, તેમની સાથે પોતાનું નસીબ અગમ્યવાવડને હિંદમાં આવ્યો. તેણે એક સીપાઈ તરીકે પોતાની ઝડગી શરુ કરી, અને જ્યારે તેને પોતાની નોકરીમાં આવરુ અને પૈસા મળતો ગયો, ત્યારે એક આરમીનીઅન ઔરતની સાથે શાદી કરી. મારો જન્મ એારીસામાં થયો છે, કારણ કે તે વખતે મારો બાપ ત્યાં હતો. હું મોટો થયો ત્યારે મારા ખીજા સાથીઓની માફક મને પણ અંગમગની કસરતો શીખવવામાં આવી, અને એક સીપાઈ બનાવવા માટે મારા બાપે બનતી મહેનત

કરી. પણ મારા નસીબમાં તેવી જીંદગી ગુજરવાનું લખેલું નહોતું. એક મુઠ્ઠા સાથે મને પીછાણી પડી, અને તેની પાસેથી હું વાંચતાં લખતાં શીખ્યો. હું દરરોજ કુરાનેશરીફ વાંચવા લાગ્યો. અઘાદપર, તેમ જ હુઝરત સાહેબપર પૂરો વિશ્વાસ મૂકતાં શીખ્યો, અને લડાઈનાં ઘોર કામોં તરફ મને ધિક્કાર છૂટવા લાગ્યો. મુઠ્ઠા પાસેથી આકાશમાં દેખાતા તારા અને પ્રકાશ જ્વેતાં શીખ્યો, ઇતિહાસ વાંચતાં શીખ્યો, તેમ જ કેટલુંક વેદક જ્ઞાન મેળવ્યું. હું જે રીતે વર્તતો હતો, તે મારા આપને ગમ્યું નહીં. એક દિવસે તેણે મને ચોપડાઓ વાંચ્યા કરવા માટે સખત હપકો આપ્યો. મને ઘણો ગુસ્સો ચડ્યો અને એક વખત ઘરમાં કોઈ પણ નહોતું, તે વેળાએ હું નાસી ગયો, અને રખડતો રખડતો છેવટે આશ્રમમાં આવીને રહ્યો. અહીં પણ મેં મારો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો.

“ધીમે ધીમે એક વિદ્વાન માણસ તરીકે મારી ખ્યાતિ વધવા લાગી. કેટલીક વખત મોટા મુલાકાઓ મારી પાસે આવતા હતા. તેમની સાથે આપણા પાક દીન સંબંધી હુ વાતો કરતો હતો, તે વળી કેટલાએક મને જોવાને મસે પણ આવતા હતા, તેમને પણ વાતચિતમાં સંતોષ આપતો હતો. હું રાજકાજમાં બીજકુલ ભાગ લેતો હતો નહીં, તેમ જ બહાર પણ ઝાઝું જતો નહોતો, તેથી દરજારનાં માણસોની પણ મારાપર પ્રીતિ ધઈ હતી. જ્યારે ખુશરુને કેદખાનામાંથી છોડવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે દરજારની બાજતોમાં જસએ માયું મારવા માંડ્યું નહીં, પણ ઉઠતો મારી પાસે આવી વાતો કરતો હતો, તેમ જ મારે ત્યાં જ મુલાકાઓ, મોક્કલોઓ વગેરે આવતા હતા, તેને એ મળતો હતો.

“જ્યારે તેના કમનસીબે તેને પાછું કેદખાનું સેડવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે એક રાતે ઓગિતો પોતાના બાળક સાથે શેહેરીયારને લઈને તે મારી ઝૂંપડીમાં આવ્યો, અને પોતાનાપર આવી પડેલી આપ્ર-તની હપકત મને ફક્ત સલાજાવી. પોતાના નિર્ગેષ બાળકને શેહેરીયારને સોંપ્યા, અને ત્યાં સુધી તે જીવે અને શાહજહાનના કાવતરામાં નહીં ફસાય, ત્યાં સુધી આ બાળકોનું રક્ષણ કરવા અરજ કીધી. શેહેરીયારે તેની ભાંને, તેમ જ તેનાં બાળકને સંભાળવાનું વચન આપ્યું. કમજખત ખુશરુને જે આરોપ મેલી શાહજહાનને ફસાવ્યો હતો, અને જહાંગીરને ગુસ્સે કીધો હતો, તે ગણીને બંને પુષ્કળ રજા. છેવટે ખુશરુએ પોતાના દુશ્મની એક વીંટી કાઢી આપીને શેહેરીયારને કહ્યું: “ભાઈ! આ વીંટી તું લે. તું જાણે છે કે જ્યારે આપણો બાપ તને અને મને ચાલતો હતો, તે વેળાએ આપણને બંનેકા વીંટી મેટ આપી હતી. આજે એ વિશ્વાસ મેં આપ્યો છે! હું તે પદરવાને લાલક નથી મારે હું કાઢી નાખું છું. એ

વીંગી તુ સાચવી રાખજે, મારુ તો જે થનાનું હશે તે થશે પણ હવે તુ સાનચેત રહેજે આજે મારો તો કાલે વારો વારો પણ આવશે ખોદા કરેને તું સુરક્ષિત રહે!"

"ગેદેરીવારે તે વીંગી લીધી, અને પોતે ઝૂતો રહે ત્યાં સુધી તે સાચવી નખવાતું વચન આપ્યું છેવટે બન્ને ભાઈઓ રડતા હૃદયથી છૂટા પડ્યા શેહેરીવાર બંને બાગદોને લઈને પોતાના મહેનમા ગયો બીછ સવારે મને ખબર પડી કે, પાછી ગતના જ ખુશરુને તેના મહેન માથી પકડવામાં આવ્યો, અને થોડાક કનાકમા તેને માગવાના કિલામાં મોકલી આપવામાં આવશે!"

"જે રીતની વર્તણૂક ખુશરુ જેવા ગાદીનારસ શાહજહાન તરફ બનાવવામાં આવી હતી, તે જોઈને મને જહાંગીરના રાજ્ય તરફ ધણો ધિક્કાર છૂટ્યો રાજકીય બામતોમાં જેમ બંને તેમ ઓછો ભાગ લેવાય, એ હેતુથી હું મારી ઝુપડી છોડી દઈને શહેરથી દૂર પાંચ છ માહિ દૂર રહેવા ગયો. હું શાહજહાનના કમનસીમનો વિચાર કર્યા કરતો હતો ખુશરુના કરતાં હું મનની શાંતિ વધારે ભોગતું છું એમ મને નાગ્યું અને ભાઈઓ ભાઈની લડાઈમાં જ ભોગવનારા નાશુદ થઈ જશે, એમ હું માનવા લાગ્યો! મારી ખ્યાલિ ઘણી ફેલાઈ ગઈ હતી તેથી જો કે મેં જગ્યા બદલી, તોપણ મારા મિત્રો અને વખાણનારાઓ મારી પામે આવવા લાગ્યા ખુદ શાહજહાનને પણ મારી પામે આવાનું મન થયું પણ તે મને મળ્યા આ યો ત્યાર પહેલાં એક અગત્યનો બનાવ બન્યો, જે મારે જુલો જવો જોઈએ નહીં

મકરણ ૬૪ મું.

પશ્ચાદવસોકન-શાહજહાનનું પાપકર્મ.

"જગ્યા બદલ્યા પછી આશરે ત્રણ દિવસ પૂરા થયા, ત્યારે સાંજને વખતે હું મારી ઝુપડીની બહાર જહાંગીરના રાજ્યમાં જોવા કરતો જોતાં જોતાં, એટલામાં એક ખેડૂત દોડતો દોડતો મારી પામે આવ્યો. સલામઅનેક્રમ કરી હાથો દાઢનો મને કહેવા નાખ્યો કે, તે રસ્તે અવતો હતો, એટલામાં ફોર્મ માણસનું શરીર રસ્તામાં પડેલું તેણે જોયું તે માણસ બહુ જ ધાયવ થઈ ગયો છે! અંતે જીવે એની બૂંદો ઓછી આશા છે! એ ધાયવ માણસની મદદને માટે તે મને બોલાવવા આવ્યો હતો આ વાત સાંભળીને, તે મરતા માણસને જોવાના વિચારથી દાયમાં દીવો લઈને હું તેની સાથે ગયો છંક બધાર દવે થઈ ગયું હતું,

અને અમારા બે શિવાય ત્રીજું ત્યાં કોઈ નહોતું. દીવા ધાયલ માણસના મોં પાસે લાવી, નીચે વળીને મેં જોયું તો મારા અતિશય ગભરાટ વચ્ચે માલમ પડ્યું કે, આ માણસ તો ખીજો કોઈ નહીં, પણ શાહગદો ખુશરુ હતો! આ શું બેદ હતો, તે હું સમજી શક્યો નહીં. તે અહીં એકલો કેવી રીતે આવી ચઢ્યો? માળવા જવાને બદલે અનજ કેમ રહ્યો? દેદમાંથી છૂટ્યો કેમ? નાહો ક્યાંથી? માર્યો કણે? મારનાર કોણ? એ વિશે તરેહવાર વિચારો મારા મગજમાંથી બે ક્ષણમાં પસાર થઈ ગયા. બે મીનીટ તો હું દિગ્બુદ થઈ ગયો, પણ તરત જ મને યાદ આવ્યું કે, પેલો ખેડૂત મોં આગળ ઉભેલો છે, અને તે ચેતી જશે તો કોઈ નવી આફત વહોરી લેવી પડશે.

“આમ ધારીને ખીજું કશું નહીં જોલતાં, આ ધાયલ થપલા માણસને ઉચકીને મારી ઝુંપડીમાં લઈ જવામાં મદદ કરવા મેં તે ખેડૂતને કહ્યું. તે બધા ખેડૂતે તરત કચલ ફીધું. તેની મદદથી હું તત્કાળ ખુશરુને મારી ઝુંપડીમાં લઈ આવ્યો. મારી ઝુંપડીના પાછલા ઝોરડામાં કે જ્યાં બહારનાં કોઈ પણ માણસને આવવાની રજા નહોતી, ત્યાં મેં ખુશરુને સુવાજો, અને જે થોડું ઘણું દવાનું મને જ્ઞાન હતું, તે પ્રમાણે મેં તેના પર ઉપચારો કરવા માંડ્યા. તે છવી શકશે એમ મારી પૂરી ખાત્રી હતી, તેથી મેં પણ તેના પર ઘણું ખ્યાન આપવા માંડ્યું.

“ધીમે ધીમે ખુશરુ સાંજે થવા લાગ્યો. મારી ઝુંપડીના આગલા ભાગમાં અથવા તો ઝુંપડીની બહાર જવાની મેં તેને ચોખ્ખી ના પાડી હતી. તે અદર બરાઈ રહેતો, તેથી તેના રહેવાની કોઈને પણ અખર પડી નહીં. પાછી હમેશની માફક હું મારા પરાયણોની મુલાકાત લેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે જ્યારે ખુશરુ મારે ત્યાં હતો, તેવામાં એક દિવસે દુષ્ટ કર્મ. મારી ખુશરુ મારે ત્યાં આવ્યો અને જેમ ખીજઓ પોતાનું બવિધ્ય મને પૂછતા હતા, તેમ એ પણ મને પૂછવા લાગ્યો. ઇન્સાફને ખાતર મારે કહેવું જોઈએ કે, તે એક શાહગદને લાયક કીમતી બેટો. મારે માટે લાગ્યો હતો, તેમજ વળી ખુશરુનો હું પક્ષપાત કરું છું એવો તેને ખીલકુલ ચક નહીં જવાયી, તે મારા તરફ પૂરતું માન રાખી, મને તેના બવિધ્યમાં શું શું છે, તે વિશે પૂછવા લાગ્યો.

“મેં તેને જણાવ્યું કે, ‘તું આખા હિંદુસ્તાનનો બાદશાહ થશે.’ કારણ કે હું જાણતો હતો કે, તે અત્યારથી તખ્ત મેળવવાને માટે અતિશય મહેનત કરતો હતો, તેમજ તેની દાનત નેક નહોતી, તેથી તે કોઈ પણ રીતે તખ્ત મેળવી શકશે એમ પણ મેં ધાર્યું. વળી મેં તેને જણાવ્યું કે, ‘જ્યારે તે ૨૬ થશે ત્યારે તેના હાકાઓ પણ તખ્તને માટે લગાઈ કરશે, માંદો-

મઠિ ખૂન કરશે, અને તને છવનો પકડી, તખ્તપરથી દૂર કરવામાં આવશે.' બચ્ચા સાદિક! તું જોઈ શકશે કે, લગભગ ત્રીસ વરસની વાતપર મેં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું, તે આજે અક્ષરસઃ સત્ય થયું છે. હું ધારું છું કે, હવે શાહજહાન મારા ભવિષ્ય કથનને યાદ યજી કરતો હશે. જો કે હું હજી આ દુનિયાપર દેવાત છઉં, એવું તે ભાગ્યે જ માનતો હશે. આ ભવિષ્ય કહેવામાં મને કાંઈ ઝાઝી દરકત પડી નહોતી. માથુસ જાતના સ્વભાવનો જો સારો અભ્યાસ કર્યો હોય તો બહુ આરસી જેવું સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. મેં નજરોતનજર અનુભવ્યું હતું કે, શાહજહાન દુષ્ટ શુદ્ધિનો હતો, ધણો ભોળો હતો અને તેનામાં નેકદાનત જેવું કંઈ નહોતું. સામાન્ય રીતે બાપનામાં જે સદ્ગુણ અથવા દુર્ગુણ હોય છે, તે છોકરામાં પણ ઉતરી આવે છે. વળી આના સંબંધમાં તો વસપરંપરા મધડાઓ થયલા મને માલમ હતા. એથી મેં અટકળ કરીને તે વખતે ખુર્રમને જે કંઈ, તે તદ્દન સાચું પડ્યું છે. સાચુ પાડનાર તો અઘાહતાલા છે.

"હીક, ખુર્રમ પોતાનું ભવિષ્ય સાંભળી ખિન્ન મનથી પાછો ફર્યો હવે ખુશરુની તખીયત ધીમે ધીમે વધારે સુધરવા લાગી. બીજા ત્રણ ચાર દિવસમાં તો તે પૂરેપૂરો ટટાર થયો. શુ કરવું તે વિશે એ માર સલાહ પૂછવા લાગ્યો. મેં તેના ઉપર આ આફત કેવી રીતે આવે પડી, તે જાણવા માંગ્યું. તેણે મને કહ્યું કે, જે રાત્રે હું તમને જુપડીમાં મળી ગયો હતો, તે જ રાત્રે મહેલમાં પાછો ફર્યો, તે વખતે મને પકડવામાં આવ્યો, અને ફેદખાનામાં લઈ ગયા. માળવાના કિશ્તમાં લઈજઈ ત્યાં જ મને ફેદ જ કરી રાખવાના હતા, એવું પકડનારે મને જણાવ્યું હતું ત્રણચાર દિવસ એમને એમ વહી ગયા એક દિવસે એમણે દારોગો મને આવીને કહેવા લાગ્યો કે, હવે તમને દીક્ષીથી લઈજવામાં આવનાર છે, માટે તૈયાર થઈ રહેજો. આશરે એ ક્વાક પસાર થઈ ગયા, અને બીજા માથુસો આવી મને બહાર ધસડી ગયા. અમારી મુસાફરીને માટે સર્વે ગોઠવણો તૈયાર કરવામાં આવી, એટલે જેવો મને ફેદખાનાની બહાર લાવવામાં આવ્યો કે, અમે મુસાફરી ચાલુ કરીધી. મારી સાથે ઝાઝો રસાલો નહોતો. માત્ર ચાર જણા દયિયાર સાથે ચાલતા હતા. મારો જાન લેવામાં આવશે એવો મને ખીચકુલ શક થયો નહીં, પણ જ્યારે જુપડીથી કેટલેક આંધે અમે આવી પહોંચ્યા, અને અધાર થયું. ત્યારે તે ચારે જણા એમણે મારાપર વૂટી પડ્યા, અને મને સખત રીતે ધાયલ કરી નાસી ગયા. હું દયિયાર વગરનો હતો, મારાથી ખૂમ પાડી ચકાઈ નહીં. હું મોતને સરજી થવાને તરત તરપર બની ગયો. પછી શું થયું તે તમે જાણો છો.

“ ખુશરની ઉપલી દરીયા કત સાંભળી મેં તેને કહ્યું કે, આ કામ ખુશરમ શિવાય ખીજા કોઈનું હોય નહીં. તને બધી જોઈકે પકડાવી, મારી નાંખવાનો જ એનો હેતુ હોયો જોઈએ. માટે તું પાછો દીલી જ, તારા બાપને મળ અને ખુશરમની સામું સખત ફરીયાદ કર. પરંતુ મારી સલાહ માનવાની તેણે ના પાડી. તે મને કહેવા લાગ્યો, ના ના મારા બાપે પણ મને દુઃખ દેવામાં કોઈ બાકી રાખ્યું નથી. મારે તેને મળવું નથી. એ જ્યારે મરણ પામશે, ત્યારે હું દીલી આવીશ અને મારે હક મેળવવા હું સીક-ગિલી નહીં તો જન આપીશ. મારે માટે હમણાં બહેતર તો એ જ છે કે, હિન્દુસ્તાન છોડી ધરિન આશ્વા જવું, અને ત્યાંથી સરકર બેઠું કરી વખતસર અંત હાજર રહેવું. હું તો તેમ કરવાનો કસબ કરી ચૂક્યો છું. હવે માત્ર એક જ અરજ, શુરશાસ ! તમને કરવાની છે. મારાં પુત્ર જેવાં એ છોકરા અને એક છોકરી જે શેહરીયારને મેં સોંપ્યાં છે તેની તારે સંભાળ લેવી મારા લાભનું, તેમ જ મારા બાળકોનું તારે રક્ષણ કરવું.”

“ ખુશરની આ માગણી મેં કબુલ રાખી, અને મારી ખાત્રી થઈ કે હવે એ અહીં ચોભનાર નથી, તેથી મેં એને જતાં અટકાવ્યો નહીં. ખીજે દિવસે તે મને છેલ્લી સલામ કરીને છૂપે વેશે ચાલતો ગયો.

“ ખુશરમે તો એમ જ માન્યું કે, તેનાં માણસોએ ખુશરનો ખુશદો કરી નાંખ્યો હશે, એટલે હવે તેણે પોતાની નજર ખીજા તરફ ફેરવી. પોતાના ભાગ તરીકે શેહરીયારને તે લેવા માંગતો હતો. પણ આ શાહ-જહાં બાદશાહનો, તેમ જ બેગમનો માનીતો હતો, તેથી તેની ખાસ સંભાળ ગમવામાં આવતી હતી. તેમ જ એ પોતે પણ ધણે સાવચેત રહેતો હોવાથી, ખુશરમ પોતાના હેતુમાં તરત ફાગ્યો નહીં. પણ ધીર-જનાં ફળ મીઠાં છે, એ વસ્તુ ખુશરમ સારી રીતે સમજતો હતો. તેથી લાગ મળે ત્યારે શેહરીયારનું કાટકું કાઢવાના ધરિયાથી તે મુગો બેઠો.

“ આ વખતે શેહરીયારના બે નવા મિત્રો ગયા. એ બેથી સાવ-એત રહેવાને મેં તેને ખાસ ચેતાવ્યો. પણ તેને ખુશામત ધણી પદાવી હતી, તે બોલો હતો, તેથી આ લોકોના કુડકપટ વિશે તેને સહેજ પણ સંશય પેદા થયો નહીં. આ બે જણના નામ સદુલાખાન અને નગમ અલીખાન હતાં. આ લોકો ઘણું દના, તે તું સારી રીતે જાણે છે એટલે તેમને વિશે વધારે કહેવાની મારે જરૂર નથી. દુકાળમાં એટલું જ કે, આ બે પુરુષા પુરુષો કે જોએ કોઈ નહીં પણ ખુશરમનાં હથિયાર માત્ર દના, તેઓ પોતાની નેમમાં ફાગ્યા. તેઓએ બર ચોમાસામાં શેહરીયારને અજમેરમાં યેજખાને ગેલુંદીન સાહેબની દગ્ગાહની

મુલાકાત લેવા લલચાવ્યો. તે ભોભો શાદમદો કણુલ થયો, અને પોતાના ભાઈના ઓકસાએ લઈને દુજ કરવા નીકળ્યો. અન્નભેરથી પાછાં ફરતી વખતે જ્યારે તેઓ મારી ઝુપડી પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે પુષ્કળ વરસાદ પડતો હતો, તોફાન થતું હતું, એટલે તેમને આશ્રય લેવાની ખાસ જરૂર પડી. મારાથી જતલી સગવડ કરી તેમને મેં મારી ઝુપડીમાં આશ્રય આપ્યો. એક ઓરડામાં શાદમદો, નાનાં બાળકોને લઈને ઉતર્યો, અને બીજામાં સદુલાખાન, તેમ જ નજીઅલીખાન ઉતર્યા. મારાથી જન્યો તેવો આવકાર મેં તેમને આપ્યો. તેઓએ સહેજ નારતો કીધા અને યાકી ગયલા હોવાથી જલદી ઉઘી ગયા.

“સૌથી આગલા ઓરડામાં હું સુતો હતો, બીજા ઓરડામાં શેહરીયાર પોતાના નિર્દોષ ભત્રીજાઓને પાસામાં લઈને સુતો હતો અને ત્રીજામાં પેલા બે કાવત્રાખોરા ચડાલ સુના હતા. લગભગ મધરાત થઈ ગઈ, અને હું પણ અડધો પડધો ઉઘી ગયો હતો, ત્યારે એકાચેક નવવારનાં કપાળપીના અવાજથી હું જાગી ઉઠ્યો. જે ઓરડામાં શેહરીયાર સુતો હતો, ત્યાંથી અવાજ આવતો હતો. હું એકદમ ફાગ ખાઈને ઉઠ્યો, અને હાથમાં દીવો લઈને, જ્યાં શેહરીયાર સુતો હતો ત્યાં ગયો. તે બીચારો લોહીમાં રંગદોળાતો હતો. તેની છાતીમાં, માથાપર, તેમ જ શરીરના બીજા ભાગોપર મોટા જખમ કરવામાં આવ્યા હતા.

“આહા! કેવો ભયકર દેખાવ! હજુ પણ જ્યારે તે મને યાદ આવે છે ત્યારે હું મુઝતું છું. પેલાં નિર્દોષ બાળકો કશું જાણતાં નહોતાં કે આ શું બને છે. કાકા! કાકા! કરીને તેઓ ખૂબ પાડવા લાગ્યાં અને ચીસ પાડીને રડતાં હતાં. સૌથી મોટો ઓકસો કે જે શેહરીયારની જોડા-જોડ સુતો હતો, તે બીચારો પણ સપડાઈ ગયો હતો. તબવારનો એક ઝટકો તેને લાગ્યો, તેના કાંડાપર મોટો ધા પડ્યો અને તેમાંથી પણ લોહી વહેતું હતું તેમ છતાં, મારું ધ્યાન તો ખુદ શાદમદા તરફ જ રોકાઈ રહ્યું હતું. પણ નસીબ! તેનું આવી જન્યું હતું. તેના મિત્રો નિમ-કહરામ નીવડ્યા હતા. તેની ગમે તેટલી સાવચેતી છતાં, તેમ જ નૂરજહાનની, અને ખુદ જહાંગીરની ગમે તેટલી સલાહ હોવા છતાં, તેનાપર ખુરરુમની કાતેલ તત્તવાર ફરી ચૂકી હતી. તે જીવે એવી બીલકુલ આશા રહી નહીં. તે પોતાનો છેલ્લો દમ ખેંચતો હતો. તે કંઈ બોલી શક્યો નહીં, ઝોળખી શક્યો નહીં, થોડી જ મીનીટમાં તે બોધતાલા પાસે પહોંચી ગયો.

“મારા ગભરાટનો કંઈ પાર રહ્યો નહીં. મારે શું કરવું, તેની મને સમજ પડી નહીં. તે છતાં હું સમજી ગયો કે, આ ઘોર કર્મ કરનાર પેલા બે જણાઓ જ હતા. તેમને હું શોખના નીકળ્યો, પણ તેઓ તો

મારી ઝુંપડી ક્યારની છોડી ગયા હતા. હવે હું એકલો શું કરી શકું ? મદદને માટે કોઈ ચીજ પશુ અત્યારે મને મળે એમ નહોતું તેથી હવે તો સવાર પડતાં સૂધી આ છોકરાઓની સંભાળ લઈને ઝુંપડીમાં જ બેસી રહેતું મને વધારે યોગ્ય લાગ્યું, અને સવાર થતાં દીઘી જઈને બાદશાહને આ વાતની જાણ થઈ ખજર આપી આવવી, એવો દગવ કીધો ! સવાર પડી ને હું જવાની તૈયારી કરું છું, ત્યાર પહેલાં તો પેલા બે ધોરકર્મીઓ-સદુલ્લાખાન અને નજરઅલીખાન-હસતા હસતા મારી ઝુંપડીનું બારણું જોસમાં ઉઘાડીને અંદર દાખલ થયા. મને બહાર જવાની તૈયારી કરતો જોઈ તેઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે, હું ક્યાં જતો છો ? તેમની કાંઈ પણ દરકાર રાખ્યા વગર મેં મારો હેતુ તેમને જણાવ્યો. તેઓ જોસથી મારો હાથ પકડી મને ધક્કો મારી અંદર લઈ ગયા. મને ધમકી આપી કે, જો મેં જરા પણ ચૂં કે ચાં કરી તો આ બાળકોને એકે સપાટે તેમના કાકાની પાસે મોકલી દેવામાં આવશે. મારે તદ્દન મુગા રહેવું અને ધોર ખોદીને શેઢરીવારને દાદી દેવામાં તેમને મદદ કરવી.

“નહુટકે, ઘણી જ દીલગીરી વચ્ચે, માત્ર આ કુમળા બાળકોને બચાવવાને માટે, તેમનું કહેવું મેં કશું કર્યું. અને ત્રણ જણાંએ મળીને ધોર ખોદી અને મારા શ્રવણન દોસ્તને, તેના ખૂનીઓની સાહેલાથી દાદી કીધી. હજી આ નરપિશાચો ધરાયા નહીં. તેમનું પાપી અંતઃકરણ ડખતું હતું; તેમને બીક લાગતી હતી કે, રખેને હું તેમનું પોગળ ઉપાકું કરી દઈશ. માટે હું તેમ નહીં કરું, તેની જામીનગીરી તરીકે તેઓએ બીજા રસ્તો લીધો. આ ત્રણે છોકરાઓને તેઓ પોતાની સાથે લઈ જવા માંગના હતા, અને જો કદાચ શેઢરીવારના ખૂનની વાત હું બહાર કાઢું, તો તેઓ તરત આ છોકરાઓને મારી નાંખશે, એમ તેઓએ મને જણાવ્યું ! મારો કાંઈ ઉપાય નહોતો. ચરનાર મરી ગયો, હવે તો શ્રવણને જ બચાવવાનું મારું કામ હતું. મેં કસમ ખાધા કે, તેમના ખૂનની વાત કદી હું કહીશ નહીં. તેઓએ વગતા કસમ ખાધા કે, તેઓ આ છોકરાઓને કદી મારશે નહીં, પણ પોતાના પેટનાં હોય તેમ પાલન કરશે.

“આ બે જણાથી નજરઅલીખાન હજી કુંવારો હતો, તેથી બાળકોની કાંઈ સમાજ લઈ શકે એવું એના ઘરમાં નહીં હોવાથી, સૌથી નાના છોકરા અને છોકરીને પોતાના સગા ખુરકદાજખાનને સોંપવાની દંઝા બતાવી. તેણે જણાવ્યું કે, આ બે જણાં શેઢરીવારનાં છોકરાં છે એવું કદી કોઈના જાણવામાં આવશે નહીં. ખુરકદાજખાનનાં તેઓ બીજા અને લનીડ છે, એમ જ હમેશાં જણાવવામાં આવશે. ખુરકદાજખાન પણ મોટી ઉંમરે પોતાની બાવાઃ ચળી શકે નહીં. નજર-

અલીની આ માંગણી સદુક્ષાખાનને પણ પસંદ પડી, તેથી તેણે સૌથી મોટા છોકરાને પોતાના છોકરા દાખલ થેર લઈ જવા જણાવ્યું. મને હજુ યાદ છે કે, જે છોકરા શેહરીયારની પામે સુતો હતો, અને જેના કાંડાપર તલવારનો ઝટકો લાગ્યો હતો, તે છોકરાને જ સદુક્ષાખાન લઈ ગયો હતો. આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી પેલા કુમળાં બાળકોને લઈને મને મારી ઝુપડીમાં એકલો મૂકી, આ બંને નીચ ખૂનીઓ દીડી પાછા આસ્થા ગયા.”

અકરણુ ૬૫ સું.
શાહનહેદા દાવીરખખશ.

અત્યાર સુધી ગુરશાસની વાતો હું એક ખ્યાનથી સાંભળ્યા કરતો હતો. એની વાત સાંભળવાને મને ઘણો રસ પડતો હતો. પણ જેમ જેમ એ કોકડું ઉકેલતો ગયો, તેમ તેમ ખુશરુનો મોટો છોકરો હું જ છઉં કે નહીં, તે જાણવાની મને અટપટી યવા લાગી પરંતુ ગુરશાસ એટલે તો કડીમંધ પોતાની વાતો ક્યો જતો હતો કે, મારાથી વચ્ચે બોલી શકાતું નહોતું પણ હવે મારી ધીરજ રહી નહીં. સહેજ દમ લેવાને ગુરશાસ થોભ્યો, એટલે હું બૂમ પાડી ઉઠ્યો કે: “વા ખોદા! પેલ કયા મુઝકો યકીન હૈ કે મૈ ખુદ ઉસકા—”

“સશુર!” મને આગળ બોલતાં જ અટકાવીને તે કહેવા લાગ્યો: “હું કહું તે સાંભળ. વચ્ચે બોલ નહીં.”

“પેલા ખૂનીઓ ગયા ત્યાર પહેલાં શેહરીયારના શરીરપરથી ઉત્તમ વસ્ત્રો અને કીમતી દાગીનાઓ તેઓએ કાઢી લીધા, અને માટિમાંહે વહેંચી લીધા. દરેક જણાએ સરખે ભાગે પોતાની કુટ વહેંચી લીધી હતી. વળી શેહરીયારની આંગળીપર બે વીંટીઓ હતી, તેમાંની એક પોતાની હતી અને બીજી ખુશરુએ જૂદા પડતી વખતે તેને આપી હતી તે. એ વીંટી શેહરીયાર પોતાની આંગળીએ પહેરી રાખતો હતો. આ બંને વીંટીઓ સદુક્ષાખાને અને નજદઅસ્લીએ વહેંચી લીધી. તેઓએ તરત જ અકેકી પોતાને આગળે પહેરી લીધી. મને હવે સમજ પડે છે કે, તેઓએ આ વીંટીઓ અત્યાર સુધી જાળવી રાખી હતી. તારા દાય પર જે વીંટી હું જોઉં છું, તે જ વીંટી ખુશરુના દાયપર હતી. તને હવે વધારે વખત ટવળાવ્યા કરવાની મારી ઈચ્છા નથી, માટે જે છે તે હું તને સ્પષ્ટ કહી દઉં છું કે, તારો સાથી બાકરઅલી બીજો કોઈ નહીં, પણ શાહનહેદા ખુશર તારો બાપ! જાદાંગીરનો પાટની કુવર! શાહ-જહાનનો વરો ભાઈ! ઔરંગઝેબનો કાકા!”

હું આ ખજાર સાંભળવાને માટે તૈયાર જ હતો. મારી ખાત્રી થતી ગઈ હતી કે, હું એક રાજાજીજી છું. પણ જ્યારે ખુદ ગુરુશાસને મેટિથી સ્પષ્ટ વૃત્તાંત મારા જન્મ સંબંધે સાંભળ્યો, ત્યારે મને સમજ પડી નહીં કે, હું ખુશી થયો કે, દીવંગીર થયો! મારા મનમાં એટલી બધી લાગણીઓ પસાર થઈ ગઈ, મારી હંદગીના તેમ જ રાજ્યના એટલા બધા વિચારો સડસડાટ આવવા લાગ્યા કે, કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર, ગંબીર ચહેરે હું બેસી જ રહ્યો. મારું મન જ્યારે સ્થિર થયું ત્યારે મેં ગુરુશાસને કહ્યું કે “બીજું તમારે જે કાંઈ જણાવવું હોય તે જણાવો.”

“તારો જન્મજો હાથ લાવ જોજો!” તે બોલ્યો. “તારા કાંડાપર જે જખમ થયો હતો, તેનો કાપ હણુ પણ હોવો જોઈએ.”

મેં મારો હાથ બતાવ્યો. તેનાપર કાપ પડેલો હતો જ. તે જોઈને તે કહેવા લાગ્યો; “હા, હા, એ જ કાપ! જોતા મારો ચત્તાહ છે. હું તને નહીં કહું છું કે, તું જ ખુશરોનો મોટો પુત્ર ને મોતમ્મ શાહનશાહનો વારસ છે! જહાંગીર બાદશાહના ઊંઝરાનો ઊંઝરો તે તું જ.”

છેવટનો, પણ મારી આખી હંદગીમાં ફરફાર કરનારો હેવાલ સાંભળી, ‘મારી લાગણી ઉભરાઈ આવી. મારી આંખમાંથી દબક દબક આંસુ ટપ-કવા લાગ્યાં. મારા પિતા મળ્યા, તે જણી હું ખુશી થયો. પણ જે કમકમાટ ભરી રીતે મારા કાકાનું શ્વેત્ર થયું, તે જણીને હું ખિન્ન થયો. જ્યારે હું મારું મન ફરીથી સ્થિર રાખી શક્યો, અને બોલવાને શક્તિવાન થયો, ત્યારે હું ખૂબ મારી ઉઠ્યો; “ઓ જોતા! હાથ! મેં અત્યાર સુધી શું કીધું! ખુની શાહજહાનને માટે મેં મારી આખી હંદગી નકામી ખોઈ દીધી! અહા! સદુલ્લાખાને મને મારો વંશ જણાવ્યો હોત તો કેવું સારું! હવે જોલો મને વીંટી આપી તેનો ભેદ હું સમજ્યો. નજફખાત્રીએ કહ્યું હતું કે તે બધું જોલો છે, પણ કહેવા માંગતો નથી, તે પણ વાજબી હતું. પણ હાથ! મારાં ભાઈ બહેન ક્યાં છે! ઓ જોતા! શું એ બનવા જોગ નથી કે, યુસફ અને ગુલાબ મારાં જ ભાઈ બહેન હોય?”

“શું યુરકંદામે જેને ઉઠેરી મોઢાં કર્યાં હતાં, તેનાં નામ યુસફ અને ગુલાબ હતાં?” ગુરુશાસ મને પૂછવા લાગ્યો.

“હા.”

“અને એને પોતાને ઊંઝરાં હતાં જ નહીં?”

“ના, તેને કશું પણ ફરજંદ નહતું!”

“ત્યારે તો નહીં યુસફ તારો ભાઈ, અને ગુલાબ તારી બહેન!”

અમારાં સમજણની ખાત્રી મળી કે, મારી આંખમાં ફરીથી આંસુ આપ્યાં. ગુલાબનું મધ્યમ ખૂન મને વાદ આપ્યું. એક બહેન તરીકે તેને મળવાનું મારે માટે દવ તાફન અગત્ય હતું!

મારા તરફ કાંઈ પણ ખ્યાન આપ્યા વગર ગુરુશાસ મને પૂછવા લાગ્યો "ત્યારે આ વાત શું સાચી છે કે, એક ઊકરી જેને નજીઅલીએ પોતાની ઊકરી તરીકે ઓળખાવી હતી, તેને હાથે ગુલાબનું ખૂન થયું હતું?"

"તદન સાચુ. આ ખોટા! હું એને બચાવવા કેટલી કાશીશ કરતો હતો. મેં એને માટે કેટલું ખર્ચું છે!"

રડતે ઘેરે મેં તેને જવાબ દીધો. હવે મને મારી છંદગીના આગલા બનાવો યાદ આવવા લાગ્યા. સદુલાખાન મને ગુલાબ સાથે પરણતો અટકાવવા માંગતો હતો, તેમજ પોતાના ખૂની સાથીની ઊકરી સાથે મને પરણાવવા માંગતો હતો, તેનું કારણ પણ હું સમજ્યો. સદુલાખાન મને જે મોટી જગ્યાઓ અપાવતો હતો, શાહજહાનની દરબારમાં આગળ પાડતો હતો, તેનું ખરું કારણ તો પોતે આગળ પડવામાં મને માત્ર હથિયાર તરીકે જ વાપરવાનો તેનો હેતુ હતો; અને તેટલા જ માટે, તેના કેદ થવા પછી, ઔરંગઝેબની તેમજ નજીઅલી પૂછવાની કળાજી, કે સદુલાખાને મને કાંઈ કહ્યું છે કે નહીં, તેમજ મને પોતાને વીરીનો કાંઈ ભેદ ખબર છે કે નહીં. અલગત, જે મને મારા કુળ વિશે ખબર પડે તો તેમની બધી બાજી ઉઘટાઈ જાય, તેટલા માટે જ તેઓ મને કાંઈ કહેતા નહોતા.

શાહજહાનને હું કાણુ હતો, તેની ખીલકુલ ખબર નહોતી. તે તો એમ જ માનતો હતો કે, ખુશરુ તેના ત્રણે દીકરાંઓ અને શેહરીયાર માર્યા ગયાં છે. જે કામ સદુલાખાનને એપિવામાં આવ્યું હતું, તે તેણે પાર પાડ્યું હતું અને તેટલા જ માટે ઇનામ તરીકે શાહજહાને તેને વજરાત આપી હતી. પરંતુ ઔરંગઝેબને મારે વિશે ખબર કેવી રીતે પડી, તે હું સમજી શક્યો નહીં. વખતે નજીઅલીએ તેને મ્હોડે વાત કીધી હશે; કારણ કે ઔરંગઝેબને અને નજીઅલીને શરઆતમાં એક ગાંઠ હતી અને તેટલા જ માટે ઔરંગઝેબ મને કોઈ પણ મોટી જગ્યા આપવાની ના કહેતો હતો, અને મને પોતાનાથી દૂરનો દૂર રાખ્યા કરતો હતો. સદુલાખાન મને વારંવાર કહેતો હતો કે, તેની છંદગી ઔરંગઝેબના હાથમાં હતી; તેનું પણ આ જ કારણ હશે. જે ઔરંગઝેબ સદુલાખાનના ખૂનોની વાત જાહેર કરી દે, તો નિશ્ચય રાજ્યમાં મોટો ફેરફાર થવા વગર રહે નહીં. શાહજહાનનું પાપકર્મ પ્રકટ થાય, સદુલાખાન પ્રસિદ્ધિએ જાય, અને હકદારને હક આપવા સોંકોની લાગણી ઉત્કેષાર્થ જાય. માટે પોતાનો જીવ બચાવવાને ખાતર જ સદુલાખાન, ઔરંગઝેબને મદદ કરવા માટે મને આમદ કર્યા કરતો હતો!

આ પ્રમાણે મારી છંદગીના આગલા બનાવો તાજા થયા. મને એમ જ લાગ્યું કે, આ બધા બનાવો મર્તિ કાલ જ બની ગયા છે! કાંઈક

હર્ષની, કાંઈક શોકની લાગણીથી હું આ વિચારોમાં લગ્ન કરતો હતો. આ પ્રમાણે હું ક્યાં સુધી બેસી રહેત, તે હું કહી શકતો નથી; કારણ કે ગુરશાસ મારી સાથે પાત પૂરી કરીને માથો ગયો હતો. પણ થોડી જ વારમાં ગુરશાસ મારા બાપને લઈને અંદર દાખલ થયો, અને તેને બેઠાની સાથે કાંઈક ચમકીને હું બેઠો થયો. મારા બાપની તરફ દોડ્યો, અને મારી હાથમાં પહેલી જ વાર હું તેમને પગે પડ્યો.

તેઓએ મારો હાથ પકડી અને બેઠાડ્યો, અને કહેવા લાગ્યો; “હા, દાવીરખખશ, હા. હું ધારું છું કે મારા જીના દોસ્તે તને બધી વાતથી વાકેફ કરી હશે. તારું નામ દાવીરખખશ છે. એ તો પેલા ખૂની તને સાદીક કહીને બોલાવતો હતો. બોદાના શુકર શુગર કે, તું એક શાહનંદો છે.”

“હા. અને આ મુરખી સાહેબે બધી વાત કહી છે. તમારા પર તેમ જ મારા મુરખીકાકા સાહેબ શેહરીયારપર જે આપ્તો આવી પડી હતી, તે સાંભળીને હું ધણો જ દીઝગીર થયો છું. એક ખૂનીને હું અત્યાર સુધી મદદ કરતો હતો.”

“કાંઈ શીકર નહીં, બેટા! તેમના પર વેર લેવારો. મારે મારે હું કાંઈ દરકાર કરતો નથી. હું હવે ધણો ધરડો થયો છું; તરવાર પકડી જાણું છું. પણ પૂરેપૂરી વાપરવાની મારી તાકાત દૂર થતી જાય છે! પણ તને જોઈને મને ફરીથી હોંમત આવી છે. એક ખરા હકદારનો તું છોકરો છે. મારે ચાલ હા, કસમ ખા, કે જ્યાં સુધી આ શરીરમાં લોહી વહે છે, ત્યાં સુધી આપણો હક મેળવવાને, મોગજ તખ્ત મેળવવાને, જરા પણ પાછી પેની કરીશ નહીં.”

“પિતાજી! હું કસમ ખાઈને કહું છું કે, તમે કહેશો તે જ પ્રમાણે હું કરીશ. જો હું તેમ કરવામાં પાછો હું તો આ શરીરનો તમને હાથે તે ઉપયોગ કરજો.”

“હા, દાવીર! બેટા! જોઈશ તને સુખી કરે. હવે મારા બીજા બે છોકરાં મને મળે તો કેવું સારું!”

“હજી એક જણ તમારો આશિર્વાદ મેળવવાને કદાચ લાગ્યશાળી થાય, પણ—” એ કહ્યું.

“ત્યારે શું એક જણ દેવાત નથી? શું મારો નાનો છોકરો, અરે-તારો નાનો ભાઈ?”

• “નાજી. ભાઈ દેવાત હશે, જાહેન નથી.”

“હાથ! મરીખ બીચારી શાહનંદી! ચાલો, દુઃખમાંથી છૂટી, પણ વાર, તે કેવી રીતે મરી ગઈ?”

“બહુ જ ધાતકી રીતે!”

“શું શેહરીયારની માફક! કમગખત ખુર્રમનાં પરાક્રમ કે?”

“ના. તેમ નહીં, પણ જેણે મુલતાન મહમુદને દગો દીધો તે જ દુષ્ટ કાફર જીવીને હાથે! નગરની પુત્રી!”

“અફસોસ! સદહજર અખોસ! જે મને માલમ હતે કે મારી વહાલી છોકરીનું ખૂન કરનાર આ મેતાન છે, તો મેં એનો ક્યારેય ખુરદો કરી નાંખ્યો હોત. હાથ! આ સફલા અને નગર જેવા પાપીઓ અમને ક્યાંથી મળ્યા?”

“પિતાજી! જે યનાર હતું તે થયું. આપણે કમર કસીને મારી બહેનનું, તમારું અને મારા કાકાનું વેર વાળવા તૈયાર થઈશું. પણ હવે આ પીરમંદને તમે છોડી ગયા પછી તમે શું કરતા હતા, તે મને કહો.”

“ભલે સાંભળ. મેં એક લસ્કરી સીપાર્થતરીકેનો ધંધો અખતીઆર કીધો. હાગનમાં, કાશ્મીરમાં અને કાણુવમાં મેં ઘણી લડાઈઓમાં ભાગ લીધો. મને મારી તલ્લવાર ધણી જ કામ લાગતી હતી. એ તલ્લવારની મદદથી દીલ્હો પાછા આવવાને મને ઘણું મન થતું હતું. પરંતુ મને મારા પુત્રોનો કરો પત્તો મળ્યો નહીં. શેહરીયારનું ચતુર યવલું સાંભળ્યું. શુરશાસ જીવે છે કે નહીં, તે મને ખબર પડી નહીં, એટલે ઉવટે હું તદ્દન નિરાશ થયો. મારે કોને માટે જેઠમત ઉઠાવવી, તે મને સમજ પડી નહીં. તેથી મેં મારો હક મેળવવા માટેની સર્વે યોજનાઓ પડતી મૂકી. બધે રખડી રખડીને અહીં બંસવારીના રાગ પામે હું આવ્યો. તેની ભલામણથી શાહજહાને એક ખાંદોશ પકાણુ સીપાર્થ તરીકે મને નોકરીમાં રાખ્યો.

“ગ્વાલીઅરના કિલાની સરદારી મને સોંપવામાં આવી હતી. અહીં જે પણ કેદીઓને મોકલવામાં આવતા હતા, તેઓ મારા તાબામાં રહેતા હતા. તેમાંથી ઘણાને મેં છોડી મૂક્યા છે, અને મારા મિત્રો બનાવ્યા છે. શાહજહાન મને ઝોળખી નહીં રોકે, એમાં નવાઈ જેવું નહોતું. પુષ્કળ રખડવાથી, તેમ જ ઘણો વખત વહી જવાથી, મારા અહેરામાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો છે. મારા શરીર પર, ગોપર, લડાઈના જખમો પડ્યા છે. તેથી હું તદ્દન બદલાઈ ગયો છું. જ્યારે મને નોકરી મળી, તે વખતે હું આશામાં હતો. તે ચડાલ સમક્ષ જઈને મારે પહેલી વખતે કુરેચ બગલવવી પડી, ત્યાં મને ઘણું ખોટું લાગ્યું. હું ઘેર જઈને પુષ્કળ રજો, અને મારા બદનસીમને ગાળો દેવા લાગ્યો. મારો હક કેવી રીતે જતો રહ્યો છે તે જાણી, મને ઘણી ચટ-પટી થવા લાગી. ફરી મેં સુકિતઓ રચવા માંડી. આશામાં રહેવાને બદલે ગ્વાલીઅર મને મોકલવાની મેં અરજ કીધી. તેવામાં મને ખબર મળી કે, મારા દીકરા દીકરી હજી દેખાત છે. મારામાં નવું જોશ આવ્યું, અને આગળ કલા પ્રમાણે ગ્વાલીઅરમાં મેં મિત્રો કરવા માંડ્યા.

“પણ શાહજહાનનો પાપો મગજૂત થઈ ગયો હતો. તેને તખ્ત-
પરથી ઉઠાડવાનું મને મુસ્કેલ લાગ્યું. તેથી બવિખની રાહ જોતો જેસી
હો. સારે નસીબે કહો કે માઠે નસીબે, પણ ખુરશના ચારે છોકરાઓ
પર તખ્ત માટે લડાઈ શરૂ થઈ. મેં પ્રથમ દારાની નોકરી કરી અને
જ્યારે તે જિતવાની અણીપર હતો, ત્યારે મેં એને હાથીપરથી ઉતરી
જવા આગ્રહ કર્યો. તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે તું જાણે છે. પછી
હું શૂનના પક્ષમાં ગયો અને તેનો પણ એ જ પ્રભાવે વિનાશ કર્યો,
તે જ પ્રભાવે હું ઝૌરંગઝેબને પણ ધૂળ ચાટતો કરવા માંગતો હતો, પણ હવે
તો ધણું મોડું થઈ ગયું છે! તે મક્કમપણે આગળ વધી ગયો છે, તેની
સત્તા વધારે દ્રઢ બનતી ગઈ છે, અને તેથી તેનો નાશ કરવાને મારે
ખીન્ને માર્ગ લેવાની જરૂર પડી ઝૌરંગઝેબ તખ્તનશીન થયો, પણ
તેના પુત્ર સુલતાન મહમુદથી તે ખમી શકાયું નહીં. મેં તેને ઉશ્કેર્યો.
હુંગરંગમાં મારી બધી યોજનાઓ પાડી કરી! છેવટે શું થયું તે તું જાણે
છે. મારી છેલ્લી કાશિશમાં પણ હું નિષ્ફળ નીવડ્યો છું. હવે તો દાવીર!
મારો જાર તારે ઉપાડવાનો છે. આપણને ઇન્સાફ મળવો જ જોઈએ. ખાદા
આપણો મદદગાર છે. વખત આવે, આ હરામખોરને માદીપરથી ચ્ચક્રમ
અમડાવી પાડવાને તૈયાર થવું જોઈએ. તારાથી જો કંઈ બને, તે કરવાને
તારે પાછા હાંકવું જોઈએ નહીં.”

“ખાદાની મરજી હશે તે થશે. ખુશરુ, હું તે પરવરદેખારની બંદગી
કરું છું કે તે તમારી ચરજ સાંભળે, અને ઇન્સાફ અપાવે,” શુરશાસિ કહ્યું.

“પણ શુરશાસિ! તે શું કીધું તે તો જણાવ,” મારા પિતાએ
તેને પૂછ્યું.

“શાહજહા! મેં અરબસ્તાન, તુરકીસ્તાન, ઇરાન, ટીબેટ, આસી-
રિયા અને ખીજા ઘણા મુલકોમાં મુસાફરી કીધી. જ્યાં હું જતો હતો,
ત્યાં મારા પેદકશાનને લીધે, થોડું ધણું પેદા કરી ખાતો હતો. કાઠકિવાર
નજુગી બની જતો, તો કાઠકિવાર મોટો ધર્માત્મા બની જતો. હું દરેક
પ્રકારના મડળમાં બેજાઈ જવાની ટેવ ને શક્તિ રાખતો હતો, એટલે
મને ઝાઝી અડચણ રડતી નહોતી. મારામાં કેટલાક સુણેલ સારા હોવાને
લીધે દરેક દરખાસ્તમાં હું પોષાતો હતો. છેવટે હું હિંદુસ્તાન પાછો ફર્યો,
અને બધે રખડીને જોયો જયપુરની દરખાસ્તમાં ગયો. મારી વિદ્વતા
જોઈને રાજા જયસિંહ મારાપર ઘણો ખુશ થઈ ગયો. તે મને હમેશાં
પોતાને ત્યાં રહેવાને ચરજ કરતો હતો. મેં ઠેક સૂધી ત્યાં જ મારો
કાળ કાઢ્યો, પણ જ્યારે ત્યાં રહેતાં હું યાકી ગયો, ત્યારે મેં આગ્રા
જવાની પરવાનગી માગી. જયપુરથી નીકળી દેવગા હું પહોંચ્યો, અને

ત્યાં જે અકસ્માત બન્યો, ત્યારની વાત તો આ તમારા છોકરાએ તમને કહી છે, એટલે હવે વધારે કહેવાનું મારે માટે રહ્યું નથી. પણ ચાલે હવે, એ બધી વાત તો નવી જૂની ચર્ચ ચાલી. ખસવારીના નામદાર રાજા સાહેબ પામે તમે ગવા હતા, ત્યાંથી શું વધામણી લાવ્યા?"

"ખુશ આમીદ! આપણો સ્વીકાર કરે છે. દરેક જાતની મદદ આપવાને તૈયાર છે. હાલમાં તો આપણને તે પોતાને ત્યાં જ રહેવા આગ્રહ કરે છે. અહીંથી બીજો ક્યાંઈ ભટકવાની હવે જરૂર નથી. આપણી સર્વે યોજનાઓ અહીં જ ધડીશું, અને જ્યારે તે પાડી યશે, ત્યારે આ દુરાચારીને ઊઠાડી મૂકવા બહાર પડીશું. મારા જૂના મિત્રો હોય તેને મારે ભેગા કરવા, અને તેમની પણ મારે મદદ માંગવી એમ રાજા સલાહ આપે છે. કેમ, તમે અને શું ધારો છો?" મારા પિતા પૂછવા લાગ્યા.

"અમારે કોઈ પ્રકારની અડચણ નથી, તેમ જ કરીશું," અમે બંને જણાએ કહ્યું.

અમારી વાત પૂરી થઈ. તે જ દિવસે રાજાએ અમને તેડવાને પોતાનાં માણસો મોકલ્યાં. અમે તેમની સાથે રાજાના મહેલમાં ગયા. સર્વને ઘટતો આવકાર આપવામાં આવ્યો. મારી મુસાફરીનો તથા મારી ઇંદગીની વીટબજાનો અંત આવ્યો એમ મને લાગ્યું. હું મારા પિતાની સાથે સુખચેતનમાં રહેવા લાગ્યો. અમારા સુખમાં દીક્ષગીરી માત્ર મારા જાઈ બહેનની હતી. સુધાગ જીવતી હોતે, તો આજે હું તેને કેટલી સુખી કરતે એમ હું વિચારતો હતો. મારા જાઈ મુસફરી કહાણી સાંભળવાની મારા નસીયમાં બાકી હતી. આરાકનમાં શુભની સાથે મુસફ ગયો અને એક વફાદાર નોકર તરીકે તેણે પોતાની ફરજ અદા કરી! પાપાનના પુત્ર, પણ પોતાના માલિકના દુખમાં તે ભાગ લેતો હતો, ભાગ લેવામાં જ તેણે પોતાનું આવરણ પૂરું કીધું. જ્યારે શુભએ લડાઈનો ઝુડો એકવાર ફરીથી આરાકનમાં ઉઠાવ્યો, ત્યારે જે નાસભાગ થયું, તેમાં નાસતા નાસતા રસ્તામાં જ તેણે પોતાનો ગ્રાણ્ય મૂક્યો હતો, એમ મેં સાંભળ્યું!

મારા જાઈ બહેનની દિલગીરીમાં અને દીવામો આપનાર મારા પિતા મારી પાસે હતા. તેઓ વારંવાર મને દુખ જરી યાદ નહીં કરવાનું કહેતા હતા. તેમના વારંવાર રોકવાથી, વખતનાં વહેવા સાથે હું તેમને બૂલવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૬૬ મું.

ઉપસંહાર.

We 're been long together
Through pleasant and through cloudy weather;
'Tis hard to part when friends are dear
Perhaps 'twill cost a sigh

* * * *

Say not Good Bye—but in some brighter clime
Bid me Good Morning.

વાંચનાર હવે મારી કલમને કાંઈક વિગ્રાંતિ લેવા દે.

મારી કર્મકથા આજે તારા મોં આગળ મેં મૂકી છે. મારે કાંઈ અર્થ કહેવાનું રહ્યું નથી. અત્યાર સૂંધી મારી હૃદયગીમાં જે જે અવનવા બનાવો બન્યા તેની ટુંક નોંધ મેં અત્ર ટપકાવી દીધી છે.

હવે મારું લક્ષ આ કર્મકથા લખવાપર નથી. અત્યારે તો મારું મગજ નવા નવા વિચારોમાં ધુમાડું ધું. મારા પિતાની યોગનાઓ કેમ માર પડે, તે તરફ જ અત્યારે હું ધ્યાન આપું છું.

ભવિષ્ય કોણે જોયું છે? મારી મહેનત સફળ થયું થાવ. લોકદારને કંઈ મળે અને એકવાર મહાનુ મોગલ બનવાનું મારા નશીબમાં પણ તખાવું હોય! ઔરંગઝેમે શાહજહાનને ઊઠાડી મૂક્યો, તો હું એને કાઠવાર કેમ ઊઠાડી નહીં મૂકું? ઈશ્વર સરખો દાતાર છે! આશા અમર છે! પણ હવે બસ, જે વળી ઔરંગઝેબને ઊઠાડી મૂકીશ, તો વળી દૂરસદે હવે પછીનો જતાંત પણ તને જણાવીશ.

* * * *

સુલતાન મહમુદ નૂરમહાલના દગાથી મહેલમાં પૂરાર્ધ ગયો. તેને બચવાની આશા રહી નહીં. પાછો ફરી સકાષ એમ નહોતું. શાહજહાન તેને બચાવી શકે તેમે નહોતું. ફૂર પિતાના હાથમાં તે સપડાઈ ગયો છે! દયાની આજીજી કીધી, કાલાવાલા કીધા, પરંતુ તે માંગણી અરથાને હતી, તે ભાગ્યહીણ શાહજહાન પિતાના ક્રોધનો ભોગ થઈ પડ્યો. અનુભવી પિતાને ગજાર હતી કે, જે તે પોતાના દીકરાને આજે બચાવે તો કાલે તે પાછો દાર થાય. તેથી તેને સીધો દાર કરવાની જરૂર હતી. મહમુદનાં નશીબમાં કમોતનું મોત લખાયલું હતું જહાદની તલવારને તે શરણ થયો.

* * * *

વરાદાર સુલેમાન શોકાતુર હૃદયે આમા પાછો ફર્યો. ત્યાર બાદ કેટલોક વખત સૂંધી પોતાના શેકના કશા સમાચાર તેણે સાંભળ્યા નહીં. સુલતાન મહમુદે જગાડેલા બળવા વખતે ફરીથી સાદીકની માદ તેને

અત્ર સર્વ પૂર્ણ થાય છે. પાત્રોનાં કૃતકાર્ય ને કર્મકથા! સામાન્ય રીતે દરેક પુસ્તકને અંગે પ્રસ્તાવના બોડવાનો રિવાજ છે. જરૂર હોવા નહીં હો, તોયે પ્રસ્તાવના આપવાનું સર્વેજ ઉચિત ધારે છે! પરંતુ અતિ વર્ષે ઉપહારરૂપે અપાતી “ગુજરાતી”ની અંતિદાસીક નવલકથાઓનાં ઉદ્દેશનું પિષ્ટપેપણુ કરવાને કઈ પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી. અંતિદાસીક નવલકથા મનુષ્યનાં જીવનપર કયા કયા પ્રકારની અસર કરે છે અને તેની કેટલી અગત્યતા છે, તે બહુ અંશે “ગુજરાતી”ની નવલકથાઓએ ગુજરાતી પ્રજાને બતાવી આપ્યું છે.

અત્ર ઉપસદારનો ઉપસંહાર કરતાં એ બોલ લખવાની જરૂર ધારુ છું અને તે જ માન જણાવી આ પુસ્તક સમાપ્ત કરીશ.

મહાન મોગલના પ્રારંભ કાળની કર્મકથાનો સાર શું? નીતિદ્રોહી, પિતૃદ્રોહી, બ્રાતૃદ્રોહી, કપટકળાથી દેશનું સાર્વભૌમ પદ પ્રાપ્ત કરનાર આ તે કોણ? મહાન મોગલ? હા, અંગ્રેજ અંધકારો એમ કહે છે હિંદી પ્રજા પાપનું પુતલું માને છે. એ પાપે હિંદુ કુલ્યું! ક્યાં બાપર, હું માયુન અને અકબરની રાજ્ય સ્થાપનાની ઉત્તમ રીતિ, અને કયા જનહગીર, શાહ જહાન અને ઔરંગઝેબની રીતિ નીતિઓ! સતીમે રાજ્ય મેળવવા મારે પ્રતાપી અકબર સામે તોફાન જગાવ્યું, ખુર્રમ બાદશાહોનો વધ કરી, બાપની સામુ બંડ ઉઠાવ્યું અને તેની જુદાવસ્થામાં, તેનાજ પુત્રોએ તેનું જ અનુકરણ કરી, માંહોમાંહે લડી, તેને કેદ કરી રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું! પિતા કરતાં પુત્રોએ અધિક જ કર્યું! પરિણામ શું? જે મહાન રાજ્યની લગભગ લગભગ ઉડતાળીસ વર્ષ સુધી ઔરંગઝેમે પોતાના હાથમાં રાખી, સાડા ત્રણ લાખના લશ્કરવડે, દેશના ખરા હકદારના હોકા ભૂટવા રણયુદ્ધ આરંભ્યા તેથી, તેના મૃત્યુબાદ વીસ વર્ષમાં એવું બન્યું કે, આખી મુગલાઈ હોમાઈ ગઈ! રાખ થઈ ગઈ! મહાન ગણાતાં છ મોગલોએ લગભગ એકસા એકવાસી વર્ષ સુધી હિંદના એક નાકાથી તે ખીખ નાકા સુધી એક ડોકા વગડાવ્યો! તે રાજ્ય માત્ર આંગળીના વેદાપર ગણાય એટલા વર્ષોમાં છિન્નભિન્ન થઈ ગયું! કારણ પિતૃભક્તિનો-ધર્મનો-નીતિનો વિચાર જ નહિ! જે અધમતાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની રીતિ મોગલ વંશમાં દાખલ થઈ હતી, તે એક શાપ સમાન હતી. એ જ અકબરનો વાગસો હતો! પાપાચરણની શરૂઆત જહાંગીરના સમયમાં થઈ, ઔરંગઝેબનાં કાળમાં સંપૂર્ણ થઈ અને તેનું ફળ તેના પુત્રના સમયમાં જન્મદી જ પ્રાપ્ત થયું. આ દેશના જ વનનીઓ, જમીના માલીકાને જડ મૂળથી ઉખેડવાનું ઔરંગઝેમે સાહસ કર્યું એ ખીખું પાપ નડ્યું! એક બાબુએ રાજપૂતોને અને બીજા બાબુએ મરાઠાઓને લિખેડી નાંખ

વાતો તેને અધમ પ્રયત્ન ચલાવ્યો? દગા ફટકાની રીતિથી તે ફાળ્યો પણ હોય, તોયે શું? મહાન મોગલ શહેનશાહતનું બીજા આગે સ્વપ્રવત્ત થઈ ગયું છે. ટગમગુ થઈ ગયલાં રજપૂત અને મરાઠા રાજ્યનાં ચિહ્નો હજીએ માલમ પડે છે.

વિશેષ ખુલાસાની કશી જરૂર નથી. આ કથામાં કાંઈક અંશે મોગલ શહેનશાહતની અધમતાનું અને પડતીનું કારણ દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જે પુત્ર પિતા સામું, ભાઈઓ સામું, નીતિ વિરદ્ધ, ધર્મ વિરદ્ધ, દેશ પ્રજા વિરદ્ધ આચરણ કરે તે કદાપિ સુખી થાય નહિ. સુલતાન મહમુદનું ખંડ ઔરંગઝેબને પિતૃદ્રાહનાં ફળરૂપે જ હતું !

વાર્તાનું વળું નળવી રાખવા માટે કેટલાંક ઐતિહાસીક વૃત્તાંતોમાં ફેરફાર કરવો ઉચિત ધારવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવ્યું છે કે, ખુરાસને જહાંગીર સામું રાજ્યગાદી માટે ખંડ ઉઠાવ્યું ત્યાર બાદ એને કેદ કરી રાખવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ કેટલાક સમય પછી ખુરાસના અતિ આમહયી તેને છોડવામાં આવ્યો હતો, અને ન્યારે તે હપ્પણમાં જતો હતો, ત્યારે તેણે પોતાના મોટા ભાઈનું ખૂન કરાવ્યું હતું. આ વાર્તામાં તેને છવતો કદરવામાં આવ્યો છે.

ખુરાસનો પુત્ર દાવીરખખશ અથવા તો આપણી વાર્તાનો નાયક સાદીક છે. જહાંગીરનાં મૃત્યુ બાદ તેનાં વંશર આસક્ષિખાને તેને ગાદીએ બેસાડ્યો હતો; પરંતુ તેને, તેમજ શેહેરીવારને જલદીથી યમદાર પહોંચાડી, શાહજહાનને મહાન મોગલનું પદ આપવામાં આવ્યું હતું.

આ પુસ્તકની યોજના ‘વંશર પુત્ર’ નામક એક અગ્રેજ પુસ્તકપરથી તેમજ પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ મુસાફરો બરનીયર અને ટ્રેવરનીયરનાં અહેવાલપરથી અને બીજાં અન્ય ઇતિહાસકારોનો આધાર લઈને કરવામાં આવી છે. ખુરાસ, શેહેરીવાર અને દાવીરખખશનાં વૃત્તાંતો ઉક્ત અગ્રેજ પુસ્તકપરથી લેવામાં આવ્યાં છે. એ વૃત્તાંત ઐતિહાસીક નથી, પણ દત્તકધારૂપે વર્ણવાયેલા છે કે તૈમુરલેનના વંશનો ઉચ્છેદ કરી, શાહજહાન બાદીનશીન થયો હતો અને પિતા તથા ભાઈઓનાં ખૂન કરી કરાવી, ઔરંગઝેબે મહાન મોગલપદ ધારણ કર્યું હતું! મહાન મોગલ એટલે દેશોન્નંદક! દેશ્વંદક! પિતૃદ્રોહી! બ્રાતૃદ્રોહી! કુટુંબદ્રોહી! એ દ્રોહરૂપી પાપોએ તેનો વશ ગયો! તેના ‘મહાન!’ નામેજ પરદેશીઓને અલગ અપાયું! તે રિચર બેડા છે ને એનું નામ નિશાને અવશેષ રહ્યું નથી! એ પ્રબુની લીલા અકળિત છે!

શ્રી કાર્યંદ ગંગાશ્રી જરી માલના વે પારી.

હમારે ત્યાં ચોખી ચાંદીનો જરી
માલ તમામ જાતનો છક, સુરમો કાંગરો,
ટીકી, કટોરી બાદલુ તથા પાઘડીના છેડાની
ફાથા ભરતકામની તથા વણાટકામની તથા
ગુંથવાની પાકા રંગનાં ડિંચી હલકી તમામ
જાતનો જરી (કસબ) હમારે ત્યાં પોતાના
કારખાનામાં બનાવી જથાબંધ તથા પર-
ચુરણ ઘણાજ કીકાયત ભાવથી વેચવામાં
આવેછે, તથા ઓર્ડરથી પણ બનાવી આપ-
વામાં આવે છે, બહારગામના ઓર્ડર પર
પુરતું ધ્યાન આપી વી. પી. મોકલવામાં
આવશે, એકવાર કામ પાડી ખાત્રી કરો.

ઠા. ભીંડીબજાર દુકાન નં. ૬૯.
મુંબઈ, નં. ૯.

શા. ૫૨ ચં. ૬ ગં ગા. ૨૫ જરી માલના વે પા રી.

હમારે ત્યાં ચોખી ચાંદીનો જરી
માલ તમામ જાતનો છક, સુરમો કાંગરો,
ટીકી, કટોરી બાદલુ તથા પાઘડીના છેડાની
જથા ભરતકામની તથા વાણાટકામની તથા
ગુંથવાની પાકા રંગના ઉંચી હલકી તમામ
જાતનો જરી (કસબ) હમારે ત્યાં પોતાના
કારખાનામાં બનાવી જથાબંધ તથા પર-
ચુરણ ઘણાજ કીકાયત ભાવથી વેચવામાં
આવેછે, તથા ઓર્ડરથી પણ બનાવી આપ-
વામાં આવે છે, બહારગામના ઓર્ડર પર
સ્વપુરતું ધ્યાન આપી વી. પી. મોકલવામાં
આવશે, એકવાર કામ પાડી ખાત્રી કરો.
ઠા. ભીંડીબજાર દુકાન નં. ૬૯.
મુંબઈ, નં. ૯.

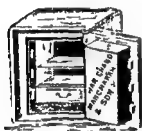
પેટ તીજેરીઓ અને લીવરનાં તાળાં તીજેરી બચાવનાર-તીજેરી ફસાવનાર.

મેળવેલા ધનનું ગ્હણ કરવા માટે માન નક્કી તીજેરીની નદી
પણ ખડક કામ આપનારી તીજેરીની જરૂર છે. ધીકલ જોઈ લીધેલી
તીજેરી ફસાવી દે છે.

ખરી તીજેરી કેવી હોય ?

પડનાં બાગે નદી (ફાલમુદ) આગમાં કલામિ બલકે લીવરો સુધી
બગે નદી (ફાલમુદ) ચોરવા બળુભેદથી ખુલે નદી, અને ધાડપાડો
દુધોડાઓથી પણ જાગી ચકે નદી (બરગલર મુદ)

અમારી તીજેરી વીલાયતી તીજેરીને ટ્રેક રીતે ટકર મારનારી
હોવા છતાં કાંમતમાં બહુ મસ્તી છે.

તીજેરીના તમામ ગુણોના અખતરા
જુદા જુદા સંસ્થાનોમાં ફતેહમંદીથી
કરી બતાવવાથી સર્વોત્તમ કારીગરી માટે
પદર સોનાના ચાંદો અને અસંખ્ય
સરટીફિકેટો મળેલાં છે.

અમારા માદખે સરકારી મોટા ખાતાઓ, રેલવેઓ, મુનીસી
પાલીટીઓ, રાજરજવાડા, ઓફીસો, અને બેંકોમાં ખાનગી ગ્રહસ્થો
છે. ની સંદેહ છે કે જન્મનો કારીગર, તે લાઇનનો અનુભવી, ખીંગ
કારીગરો પાસે ચોક્કસ કામ લઈ ચકે છે નકે ખુરસી યા ગાદીતકીયે
બેસી કામ લેનારો જાતે કારીગર, ચાલીસ વરસનું કારખાનું, મકિનન
લાઇનનું અનુભવી જ્ઞાન, અને નવા સાંચાઓનો ઉપયોગ-એજ અમાર
ખાત્રીપત્રક.

કારખાનામાં ચારશો તો અમારી ગુપ્ત ચેબરની તીજેરી
જેના અમે એકલા પેટ ડી છેએ. તેની ખુબી, આગના અખતરા, ખોવ
મલી ચાવીથી તીજેરી ઉઘડે નદી, બળુભેદુ ઉઘાડે ને માલ હાય આ
નદી, અમારો ક પોલીસન (મસાલો) વીગેરે પણ જોઈ ખાત્રી કરી શકશે

હરીચંદ મહારામ એન્ડ સન્—૧૩૮ ગુલાલવાડી મુબ

બક્ષીસ બક્ષીસ બક્ષીસ

ભીખા કલ્યાણની કુંપનીની

બ ના વે લી દ વા ઝો.

તાવને માટે અકસીર ઇલાજ.

જ્યાર તાવની નાશકારક ગોળીઓ.

ભીખા કલ્યાણ શ્રીવર એન્ડ એન્ડ પીલ્સ.

તાવની ગોળીઓ.

કોઈ પણ જાતના તાવને એકસરખી રીતે એક જ દીવસમાં હટાવનાર, અસરકારક ગોળીઓ. ફક્ત એક દીવસમાં ચાર ગોળીઓથી જ તાવ જાય છે. વિદ્વાન ડાકતરોની સોંપનુ આ એક ઉત્તમ પરિણામ છે. કોઈને પણ આરામ નહીં થયે તો પૈસા પાછા આપવામાં આવશે. વાપરવાની રીત—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અઠેક ગોળી પાછી અગર દુધ સાથે ગળવી. કીમત ત્રીઝી ૧ નો રૂ. ૧.

અમતકારીક જીલાયની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ રાતના સુતી વખતે થંડા પાણીથી ચાર ગળી જવી, જેથી ઠરી બે પેટ સાફ આવી કબજાબતને દૂર કરે છે. કીમત રૂબી એકના આના આડં.

બાટલી ઉપર અમારા નામની લેબલ વાંચીને લેવી.

બકાલ ઓઈન્ટમેન્ટ.

ખાસ ઠાંદર માટે—આ દવાની દુરુશ થતા દરેક દરદીઓને અમે જણાવવાને ખુશી છીએ. અમારો આ અકસીર ઇલાજ ખીન ઇલાજોથી ઘણી સારી સરસાઈ બોગવે છે અને માત્ર બે ત્રણ વખત લગાડવાથી તદ્દન આરામ થઈ જાય છે જ્યારે ઠેકઠીક દવાઓ બળે છે અને બો મારે છે, ત્યારે આ દવા ઠંડક સાથે ખુશખો આપે છે. બે દીઠને જડખુણથી સાફ કરી નાંખી તુરત આરામ કરે છે, અને ફરીને તે દગ્ગ તે જગાએ થતું નથી. કીમત દરેક બાટલી દીઠ આના ૪.

વાપરવાની રીત—ખજે ગોળી દર ત્રણ ઠલાકે પાણી માથે લેવી,
આખા દિવસમાં છ લેવી. બાટલી ૧ નો રૂ. ૧.

તાવનું અકસીર મિક્ચર.

આ મિક્ચર તાઢીઆ, આંતરીઆ, મેલેરીઆ અને ખરાબ
રૂતુમાં ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર સમખાદ
અસર કરે છે, કારણ કે તે નાશકારક જંતુઓને નાબુદ કરવામાં
આપાદ છે. આ મિક્ચરના ત્રણ લાગ લેવાથી એકજ દિવસમાં
ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઈ જાય છે.

આ મિક્ચર એક ઘણાજ કાબેલ ડાક્ટરના લાંબા અનુભવ
પછીના બારીક શોધનું પરિણામ છે.

બાટલી ૧ ની કીંમત આના બાર.

કફ પીલ્સ.

આ કફ પીલ્સ ઘણી અભયજ રીતે દુક મુદતમાં ગમે
તેવી લાંબી તથા દુકી મુદતની ખાંખી, ઉધરસ, સલેખમને તુરંત
આરામ આપી મટાડી દે છે તથા વારંવાર આવતા ઠાસાને
અટકાવે છે, તેમજ ગળાનાં નાનાં મોટા દરદોને તથા ગળાનું
મુકાઈ જવું તેમજ ગળાનું અને માથનું બેસી જવું તેને પણ
આ ગોળીઓ વાપરવાથી આરામ આપે છે અને કંઠને મુધારે
તેમજ શરૂઆતના ક્ષયને પણ તાબડતોબ ક્ષાયદો કરે છે.

વાપરવાની રીત—ખજે ગોળી મોઢામાં રાખી તેનો રસ ગળે
ઉતારવો. કીંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૦.

વેજટેબલ હેર ટોનીક.

શુદ્ધ કરેલું બાલને પુઢી આપનારું ખુશખોદાર તેલ.

આ ખુશખોદાર અને બાલને પુઢી આપનારું તેલ ઘણીજ
અમૂલ્ય વનસ્પતિનું તત્વ કાઢી તેની મેળવણીથી બનાવવામાં
આવ્યું છે, મગજને અથવા તો જ્ઞાનતત્ત્વોને સહુજ પણ નુકસાન
કરે એવી કોઈ પણ સુગંધી ચીજ નાખવામાં આવી નથી. આ
વેજટેબલ હેર ટોનીક બાલને કાળા ચળકતા તથા સુવાળા
મુલાયમ બનાવે છે. ખરી જતા બાલને અટકાવે છે, તથા
બાલની વૃદ્ધિને પુઢી આપે છે. મગજને શાન્તિ આપે છે, માથાનો
દુખારો મટાડે છે, તેમજ આખને તેજ આપે છે.

આ તેલ શ્રીઓ તથા પુરુષોને એકસરખું ઉપયોગી છે.
કીંમત ખાટલી ૧ ના ઓના ખાર.

લોહીને સાફ કરી શક્તિ આપનાર

અયોડીડ રેડ જેમીકા-સારસા-પરેલા.

શરીરમાંના બીગડેલા લોહીની તબીયત સુસ્ત થઈ શરીર તવાતું બાધ છે અને એ સ્થિતિમાં અનેક દરદોનો હુમલો વારંવાર થયા કરે છે. આવી સ્થિતિમાં બીજા ઉપાયો કરતાં લોહી સુધારવાના ઉપાયની પેઢી જરૂર છે, અને લોહી સુધારવા માટેનો સૌથી અસરકારક ઉપાય રેડ જેમીકા સારસા પરીલા છે. એના ઉત્તમ ગુણો કાબેલ ડાકતરોએ કબુલ રાખ્યા છે. અને તેઓ એક અવાજે ખાત્રી આપે છે કે રેડ જેમીકા સારસા પરીલા લોહી સુધારવામાં અત્યંત જોવી ફતેહ મેલવે છે.

શરીરમાં આવી ગયેલી નબલાઈ, ગરમીનું કુટી નીકલવું, લીવર બગડવું, જ્ઞાનતંતુઓની નબલાઈ વીગેરે અનેક પ્રકારના દરદો આ દવા દુર કરે છે.

ગરમીના દરદો ઉપર આ દવા ખાસ કરીને રામબાણ અસર કરે છે.

સર્વથી સરસ તબીબી સત્તા ધરાવનારાઓ એના વિશે ઉંચામાં ઉંચું મત આપે છે. એજ તેના અસરકારકપણાની ખરી જામીનગીરી છે.

વાપરવાની રીત—એક નાની થમચી પાણી અગર દુધની સાથે દીવસમાં ત્રણ વાર લેવી.

કીંમત ખાટલીના રૂ. ૧૫ અને રૂ. ૨૫.

લીખા કલ્યાણુજી કુાનો કેમીકલ કુંડ.

કેમીકલ કુંડ એ એવો રસાયણ સંલેગે બનાવેલો ધોરાક છે કે કોઈ પણ રીતનાં દુઃખ, દરદ, વગેરે પુરુષ શ્રીઓ તેમજ નાનાં બચ્ચાંઓને અતિ ઉપયોગી છે.

દરદી મોઢાનો શીકો ચહેરો, બદનમાં બહુ નબલાઈ, લીવસમાં બહુ વાર ઝાડો, ઠંસો અથવા કફ, અદરના ભાગનો સાજો, હાંડકાંની કળતર, મગજની લમરી, ખાધા પછીનું અછરણ, ઘણી મહેનત તથા થાકથી તુટી ગયેલી તંદુરસ્તી અને બીજાં અનેક દરદો ઉપર એ ખીરપ સારી અસર કરે છે.

ખીવાની રીત—ઉંમરે પુગેલાંને દરેક ચમચી દીનમાં ત્રણવાર થોડા પાણીમાં, એક વરસના બાળકને ૫ થી ૮ ટીપાં, પાંચ વરસના બાળકને ૨૦ ટીપાં, એ મુજબ ઉંમરના પ્રમાણે પાણીમાં આપવો. કીંમત બા. ૧ ના આના ૧૨.

કાનના દુખાવા માટે અકુસીર ઇલાજ.

આ દવા કાનના દુખાવા માટે કુતેહમંદ નીવડી છે, જે કાનમાં દુખતું હોય અગર પર ચુંડું હોય અને પેન મારતી હોય ત્યારે પાંચ સાત ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી તુરત આરામ થાય છે, કીંમત બા. ૧ ના આના ૯.

એક કુતેહમંદ દવા.

ટેસ્ટમાં સ્વાદીષ્ટ બાળજીવન સીરપ.

આ બાળજીવન સીરપથી બચ્ચાંઓને ખાંસી, સસણી, આંચકી, નળખાઈ, હાથપગનું તવાઈ જવું, ચહેરાની પ્રીકાસ, કોઈ પણ જાતના દમથી ભરાઈ જવું, તેમજ આરોગ્ય શક્તિ મંદ પડવા ઉપર આ બાળજીવન સીરપ દીવસમાં ત્રણ વખત આપવાથી આરામ કરે છે. તેમજ મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રી પુરુષોને ઉધરસ, દમ, પાચનશક્તિ નળખાઈ પડી ચતા ક્ષય રોગથી તાવ અને ખાંસીને આ બાળજીવન સીરપ લેવાથી બહુજ આરામ કરે છે.

રડતાં બચ્ચાંઓને આ સીરપ ખુશ મીઠાજ સાથે સારી નીંદ્રા આપે છે.

વાપરવાની રીત—મોટા માણસને એક ચમચો તેટલાજ પાણી સાથે દહાડામાં ત્રણ વખત અને બચ્ચાંને ૫૦ ચમચે દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી અગર દુધ સાથે. કીંમત બાટલ્સ એકના ૧૨ આના.

ડેપી લેટરી.

નકામા વાળને નાણુદ કરનાર ચમત્કારી પાઉડર.

આ પાઉડર પાણીની સાથે મેળવી, લેપની માફક બાલ ઉપર ચોપડી, પાંચ મીનીટ સુધી રહેવા દઈ ઠંડા પાણીથી ધોઈ નાંખવું એટલે નકામાં વાળ તુરત નીકળી જશે. આમડી કાળી પડતી નથી. કીંમત બાટલી ૧ ના આના ૪.

પ્લેગની ગાંઠના ખાસ મલમ.

આ મલમ પ્લેગની ગાંઠ ઉપર લગાડવાથી પ્લેગના જંતુઓનો નાશ કરી પ્લેગની ગાંઠને વગર પોટીસે બેસાડી દેય છે અને કંકક વળે છે.

આ મલમ રસ તથા વધરાવલના દરદ ઉપર ખદુજ ફાયદો કરે છે.

વાપરવાની રીત—પ્લેગની ગાંઠ ઉપર આ મલમ દીવસમાં બે ત્રણ વખત લગાડી કાપુસ ચુકી પાટો બાંધી રાખવો. વધરાવલ તથા રસના દરદ ઉપર દીવસના તથા રાતના મશાળીને મલમ લગાડવો. કીંમત બાટલી ૧ ના આના આઠ.

ઈસ્તન્સ સીરપ.

બદનના ભાગોમાં થતી નબળાઈ, સાંધાનું દરદ, હુલકી જીભી તાવ તથા ગરમ હેશમાં લાંબો વખત રહ્યાથી તથા તન અને મનને મહેનત આપવાથી જે દરદો ઉત્પન્ન થાય છે, તેવાં અનેક દરદોને નાબુદ કરવાને સહીથી વખણાયેલો અને અકસીર ફૂલાજ એજ છે કે સીરપ લાંબો વખત સુધી વાપરવો.

એ સીરપ ઉમરે પુગેલાં શ્રી પુરૂષોને—એક અરબી રીતે માફક આવે છે, તે એટલા સુધી કે લોહીને પુષ્ટપણું, સાંધાઓની સકતાઈ, આલસાઈ ને તેજદાર હોશીયારી આવી માણસ પુરતાં તંદુરસ્ત થાય છે, માટે આ સીરપ નબળા માણસે અવશ્ય કામમાં લેવો.

અરબી ચમચીથી એક આબી ચમચી સુધી, અથવા અરબા દ્રામથી એક દ્રામ સુધી દીવસમાં ત્રણ વાર પાણી સાથે લેવી.

કીંમત બાટલી એકનો રૂ. ૧ મોટી સાઈઝનો રૂ. ૧૫.

પેપસીન વાઈન.

પેપસીન ખોરાક પાચન કરી બુખનો વધારો કરવાનો ઉત્તમ ગુણ ધરાવે છે. પેપસીન હોજરીને મજબુત બનાવી, ખોરાકને પાચન કરવામાં મદદ કરે છે. બુખ તથા પાચન શક્તિને માટે લોકો બીજી સલતી દવાઓ વાપરી તંદુરસ્તીનો નાશ કરે છે.

• તંદુરસ્તીનો આધાર ખોરાક લઈ તેને બરાબર પાચન કરવામાં છે—બુખ તથા પાચન શક્તિનો સુધારો કરવા પેપસીન જેવું ફાયદાકારક બીજું કંઈ નથી.

વાપરવાની રીત—એક નાનો ચમચો પાણીમાં દીવસમાં બે વખત ખોરાક લીધા પછી લેવું. કીંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૩૦.

બહુચરીશાયર—લોહીને સુધારનાર સીરપ.

ઉપલો સીરપ શરીરના બગડેલાં લોહીને તદ્દન સાફ કરી પૂર્ણ તંદુરસ્તી બદ્દે છે અને વળી સ્વાદમાં પણ મીઠા હોવાથી પીવાને કંટાળો થતો નથી.

પીવાની રીત—એક નાની ચમચી ભરી દીવસમાં ત્રણ વખત તેટલા જ પાણી સાથે લેવી. કીંમત બાટલી ૧) ના રૂ. ૨.

દાંત તથા પેઢાંના દુખાવાનો અકસીર ઈલાજ.

આ દવા દાંતનાં દુખાવાને તથા કળતરને આરામ કરે છે, કોહી જતા ભાગોને અટકાવે છે, સોજને ઉતારે છે. લોહી નીકળતું બંધ કરે છે. મોઢાંની ખરાબ વાસને દુર કરે છે અને છેવટે દાંત તથા પેઢાંઓને મજબુત કરે છે. રૂ (કાપુસ) થી દુખતા ભાગ ઉપર લગાડવું. કીંમત બાટલી ૧ ના ૮ આના.

હેરડાઈ.

સફેદ ખાલને કાળા કરવાનો અમલકારીક ઈલાજ—આ હેર-ડાઈ અમુલ્ય તત્ત્વનાં વસાણામાંથી કાઢેલ છે. આમડીને ધળ નહીં થતાં લગાડતાને વાર તરત જ બાળ કાળા થઈ જાય છે.

વાપરની રીત—પહેલા નંબરની બાટલીમાંથી દવા લઈ સફેદ પ્રશથી ખાલને લગાડી બીજા નંબરની બાટલીમાંથી દવા લઈ કાળા પ્રશથી ખાલ ઉપર લગાડવાથી તરત જ બાળ કાળા થઈ જશે.

ઘરાકોને વાપરવા માટે હરકત ન આવે માટે તેની સાથે ચોપડવાને માટે પ્રશ પણ સાથે મુકેલાં છે.

કીંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧૫.

ઈચ આઈન્ટમેન્ટ.

ખુજલીનો ખાસ મલમ.

આ મલમ ખાસ ફેલા અને ખરજ આવતી હોય તેની ઉપર રાતના મુલી વખતે લગાડી સવારના સાબુથી ધોઈ નાંખવું. એવી રીતે બે ત્રણ વખત લગાડવાથી ખુજલી મટી જશે.

કીંમત બાટલી ૧ ના આના ૪.

ખરજવાનો ખાસ મલમ.

આ મલમ રાતના સુતી વખતે ખરજવા ઉપર ઘસી લગા-
યો. ત્રણ દીવસ લગાડવાથી ખરજવું નાબુદ થશે અને ફરી તે
ગા ઉપર થશે નહીં. કીંમત બાટલી ૧) ના આના આઠ.

શુધ ચોખી હીંગ.

અમારા માનવંત્ય ઘરાકોને જણાવીએ છીએ કે અમારે
ત્યાં શુધ ચોખી હીંગ આવેલી છે.

વાપરવાની રીત-સાધારણ હીંગ એક તોલાને બદલે આ
હીંગ પા તોલો વાપરવી. કીંમત રતલ ૧ ના રૂ. ૨૫

એન્-સી.

લીખા કુદયાણુજીની કંપની.

વીલાયતી દવા વેચનાર.

બહારકોટ ગણેશવાડીને નાકે, મુંબઈ.

સાઠ વરસની જુની અને

જાણીતી દુકાન

સોની વલ્લભજી કસ્તુર કચ્છ મોટા લાઈન્ડવાળા,

કચ્છી અને દરેક ઠોમને ઉપયોગ આવે તેવા મઘળી જાતના
તમી મશીન પાલીશ સોનાના દાગીના બનાવનાર અને વેચનાર.

ચોરડરનુ કામ ધ્યાન દર્શ કરી આપવામાં આવે છે.

સહમહુરયો ગરાકોને અમારી દુકાનની સુલાકાત લેવા
વેનતિ કરીએ છીએ.

૩૦ દેઃ—માંડવી લાતખજાર—દુવારા સમે ૩૩

મુંબઈ નાં ૩.

અરે હું આંધળો થયો

કાઈ વખત આમ બોલવું

ન પડે માટે વાપરે

નેત્રામૃત.

(આંખમાં સુકવાની દવા.)

આંખની ગરમી, આંખનું દુખવું, આંખમાંથી પાણીનું
ગરવું, રતાંધળાપણું, આંખ ઝાંખી પડવી, અજવાળાથી અનિદ્ર
જવું, પાંપણોનું ખરવું, ઘણું વાંચવાથી અથવા લખવાથી આંખમાં
પાણી લરાવું, અને લાલ પીળા અક્ષર દેખાવા, કંઠણ, ખીલ,
ટુંક સુદતમાં પડેલ કુલાં, નજળો વગેરે આંખનાં તમામ દરદો
દુર કરે છે. કોતરકામ કરનારે, ઘડીઆળીએ, પોરણીગરે, સોનીએ,
તેમજ ખીજું બારીક કામ કરનારે, વીંધાર્થી, અને નામું વગેરે
લખવાનું કામ કરનારે જરૂર આ નેત્રામૃત વાપરવુંજ જોઈએ.
કારણ કે આ નેત્રામૃત વાપરીને ઘણાકોએ અરમાનો ચુરો કર્યો
છે અને દુરખીનને દુર ફેંકી દીધી છે એજ આ નેત્રામૃતની
ફતેહનો પુરાવો છે.

૯ તોલાની બાટલીની કિંમત ચાર આના
બહારગામ વાળાએ પાંચ આનાની પોસ્ટની ટીકીટ
મોલકવી.

તા. ૬. દવા પ્રવાહી તરીકે અથવા અજન તરીકે સુરમા
સાથેની બેઠ બતની છે બેઠનો શુષ્ક એક સરખો છે. મગાવતી
વખતે આપને કંઈ જોઈએ છે તે લખી જણાવવું.

લગત પ્રધર્સ.

કાલબાદેવી પોસ્ટ એજીસની સાથે—મુંબઈ.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

ચાલુ જમાનાની તાકાત આપનારી તમામ ઔપધી-
ઓમાં અગ્રેસર છે.

 આ ગોળી ઓ.

- ૧ પાચન શક્તિની વિક્રિયાને દૂર કરે છે.
- ૨ નળજાં પડતાં જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે.
- ૩ ઘટતી જતી સ્મરણ શક્તિને સતેજ કરે છે.
- ૪ લોહીને સુધારી ઉમદા બનાવે છે.
- ૫ તાકાત વધારે છે.
- ૬ મર્મસ્થાનોની શક્તિને ઉત્તેજિત કરે છે.
- ૭ સ્વપ્નમાં થતા ધાતુપાતને અટકાવે છે.
- ૮ શુભાવેલ પુરુષત્વને પાછું બક્ષે છે.

૩૨ ગોળીની કીમી ૧ નો રૂ ૧.

વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

સઘળી જાતના નૈતિક અને શારીરિક લયમાંથી મુક્ત રહેવા માટે.
મહેરબાની કરી “કામશાસ્ત્ર” નામનું અમારું પુસ્તક વાંચો.
તે આરોગ્ય, દૌલત અને આબાદીનો ઉત્તમ માર્ગ દેખાડનારું છે.
૪૨ આવૃત્તિઓમાં બહાર પડી આજ સુધીમાં તેની પાંચ લાખ
કરતાં વધારે પ્રતો મફત વહેંચાઈ ચુકી છે.

જુદું તે પુસ્તક

ઇંગ્લેન્ડ, મરાઠી, ગુજરાતી, હિન્દી, ઉર્દૂ, ઉર્દૂ (ગુજરાતી લિપીમાં)
બંગાલી અને તામીલ ભાષામાં તૈયાર છે. તેલુગુ ભાષામાં છપાય છે.

વિના મૂલ્યે,

ટપાલ પૂર્વ લીધા વગર, મોકલવામાં આવે છે.

વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

તે તમારો જીવજન મિત્ર છે! પણ તે શા માટે?

તમારા પેસા અને વખતનો બચાવ કરી તમારાં દર્દો તરત સારાં કરે છે. તેટલા માટેજ શીકશન રૂમેટીઝમ બામ અત્યારે ઘરે ઘરે વપરાય છે.

સૂધીવા તથા સાંધાનો દુખાવો, હાથ પગની કળતર, કમરનો દુખાવો, લચકાયેલી ગરદન, પારડો, માથાનો દુખાવો, આધારીશી, શરદી, છાતીમાં દુખાવો, સળેખમ, શરીરના કોઈપણ ભાગમાં શરદીથી અગર ગરમીથી દુખાવો, શરીરની ઝીણી ઝીણી કળતર, દમ, હોંદણ વગેરે છવ દુખણ દરદો ઉપર આ બીકશન રૂમેટીઝમ બામ તરત સમખાણ અસર કરે છે, સાંધાનું અકડી જવું અગર ઝંઘાઈ જવું, કોઈપણ ઠેકાણે સોજો, ગમે તે કારણથી ભમી ગયેલું લોહી વગેરે શરૂઆતનો લક્ષ્યો, ધુન્નરી વગેરે ઉપર બીકશન રૂમેટીઝમ બામ મસલવાથી તુરત આરામ થાય છે. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. કીંમત આના દશ એકધી તલ્લ શીશી સુધીના ટપાલ ખર્ચ આના તલ્લ તમારું સરનામું ચોટ્ટી લીસ્ટ મંગાવી દેયો.

શા. હીરાચંદ્ર લીમજની કાં. નં. ૯૮ ગમખાવા સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુંબઈ.

તારનો બોલ-“વસનજી-માથેરાન”

માથેરાનમાં ગોવંદજી વસનજીનું

રૉયલ હિંદુ હોટેલ.

કુંક મુહતની અંદર એટલું તો માનીતું થઈ પડ્યું છે કે હજારો મુમ્તસિફ આગેવાન અહરથોએ તેની મુલાકાત લીધી છે.

સેંકડોમાંથી ફક્ત એકજ સર્ટિફિકેટ વાંચો:—

3rd June 1908.

I was an inmate of the Royal Hindu Hotel for over a fortnight and I was in every respect satisfied with its arrangements. The proprietor of the Hotel has secured one of the nicest bungalow for it. It is very commodious and on a very fine site. Mr. Vasanji and his son Govindji both appear to possess considerable capacity for organisation. They are always attentive to their customers and they try their best to meet all their wants. The food they supply is of the best kind. There are many-varieties to meet different test and conditions and it is prepared in a manner to meet the most fortidious eater. I think the institution deserves encouragement at the hands of Hindu community.

(Sd.) GOKALDAS. K. PAREKH.

વધુ મારે સરકયુલર મંગાવો અને એકજ વખત મુલાકાત લઈ ખાત્રી કરો.

ગોલ્ડ હોલ }
માથેરાન. }

૨૭

ગોવંદજી વસનજી.
હોકોરદાર-મુમ્તસિફ.

દેશી અને અંગ્રેજી.

દવાઓનો મોટો સંગ્રહ.

એચ્યુ મીકચર.
તાવની ગોળી,
ધાતુપોષ્ટીક ગોળીઓ,
દરાજનો મલમ,
વા અને દુખનો મલમ,
દંતના દુખવાની દવા,
કેલેશ મીકચર,
વીંછીની દવા
કેશરાજ તેલ,
કફ શીરપ,
કફ પીડસ,
અમેહુ માટે ગોળી
આયોડાઈડ મારસાપરીલા,
ચીટડૂનટોનીક શીરપ
કેમીકલ કુડ,
ઈસ્ટન શીરપ,
શીરપ ઓફ હાઈપો
કેસફાઈટ ઓફ લાઇમ,
હાઈપો. કે. શીરપ,
બ્લીસડે. કે. શીરપ,
નરવાઈટ ટોનીક શીરપ,
પેપસીન વાઈન.

ખસનો મલમ,
ખરજવાનો મલમ,
દંત મંજન,
ડીનર પીડસ,
માયુ' દુખ્યાની દવા,
આખ આંધ્યાની દવા,
કવીનાઈનની ગોળી,
કેડલીવર ઓઇલ,
કેડલીવરનું ઇમ્બેશન,
કલોરોડાઈન,
કેમ્ફરોડાઈન,
વાળ કાઢવાની દવા,
કાન પાકવાની દવા,
કઠં સુધારક ગોળી,
સંગ્રહણીની દવા,
બાળકના બુલાખ માટે શરબત
કરમ પાડનારે શરબત,
ખીલ માટે કેડડક્રીમ,
સંધી વાયુની દવા,
વાનું તેલ,
મદર માટે ગોળી,

દેશી અને અંગ્રેજી દવાના ગુણ બતાવનાર ચોપડી મફત મળશે.

ધી ઍંગ્લો આયુર્વેદીક ફારમા- સ્યુટીકલ વર્ક્સ.

અંગ્રેજી અને આયુર્વેદીક દવા બનાવનારને
વેદકશાસ્ત્રને લગતી હરેક ચીજ વેચનાર—

મારજીટ—છીપીયાલી મુંબઈ.

જે. વી. નવલખીની કુંિ

કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.

ઓફીસો—આર્ટ અને ટેકનીકલ સ્કુલો અને આરટીસ્ટો માટે

સ્ટેશનરી, ડ્રોઇંગ, પેઇન્ટીંગનો સામાન.

એનજીનીઅરો અને સરવેયરો માટે

એનજીનીઅરીંગ અને સરવેયીંગનો સામાન,

નીસાણો માટે—કીન્ડરગાર્ટનનો સામાન,

રબરસ્ટેમ્પ બનાવવાનો દરેક જાતનો સામાન,

દબરના અંગ્રેજી અક્ષરના બાકસો—કે જેથી કોઈ પણ નામ, ટેકાલું

વગેરે છાપી શકાય છે. કીમત ૧૨ આનાથી ૩૫ ૧૫) સુધી.

રબરસ્ટેમ્પ બનાવવાનારા—કોતરકામ કરનારા વગેરે.

J. V. NAVLAKHI AND CO.

Dealers in STATIONERY, DRAW-
ING PAINTING, Materials.

ENGINEERING and SURVEYING
Instruments.

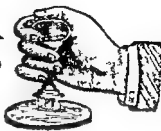
Kindergarten and RUBBER Stamp Requisites
Rubber Stamp Makers etc.

Kalkadevi Road—BOMBAY.

માલના ભાવનું લીસ્ટ એક આનાની ટીકીટ મોકલવે—મોકલી
આપવામાં આવશે.

રબર સ્ટામ્પ, સ્ટીલદાઈ, કાપર પ્લેટ,
પાકેટ પ્રેસ.

એમ. પી. કાકુ
ની કંપની.

(સ્થપાઈ સને ૧૮૯૨)

ટૅકાણું—અબદુલ રેહમાન સ્ટ્રીટ, માંડવી ચોસ્ટ, મુંબઈ.

દરેક ભાષામાં સૌથી સસ્તા અને ટકાઉ રબર સ્ટામ્પ
બનાવનાર તથા તેને લગતો બધી જાતનો સામાન, રબરના
અક્ષરની પેટીઓ (ફક્ત અંગ્રેજી) વીગેરે જથ્થાબંધ તથા છુટક
વેચનાર લાખ ઉપર મારવાની પીતળની સીલ, સિપાઈના પટા,
પીતળના નામના બોર્ડ તેમજ મીસમાં નીકળતા કાપડના તાકડ
ઉપર મારવાની દરેક જાતની પીતળની છાપો વીગેરે, સર્વે જાતનું
કેતર કામ કરનાર અને ડાઈ, કાપર પ્લેટ કેતરનાર
તથા છાપનાર.

દરેક જાતનાં રંગીત રેશમના જથ્થાબંધ તથા છુટક
વેપારી. હાથ ચાલાકીના પ્રયોગોની માહિતી ધરાવનાર તથા તેને
લગતો સામાન પુરતી સમજ સાથે વેચનાર તથા ફોટોગ્રાફ
પાડનાર તેમજ નાની છબી ઉપરથી મોટી કરનાર વીગેરે.

મરજી મુજબ છાપી શકાય એવા અંગ્રેજી પાકેટ પ્રેસ.

કીમત રૂ. ૧ થી રૂ. ૧૦ સુધીના

ગ્રેશમ લાઈફ એશ્યુરન્સ સોસાયટી લિમિટેડના.

M. P. Kak & Co.
Abdul Rahman St
Mandvi Post
Bombay

જનરલ એજન્ટ.

કાકુ એન્ડ કંપની.

સસ્તે ભાવે જી હંગીના વિમા ઉતારનાર
પુરવોત્તમ પદ્મસિંહ કાકુ

એકલા માલિક.

વિદ્વાન ડાક્ટરના શ્રામકોપીઆ-ઉપરથી બનાવવામાં
આવેલી દવાઓ.

વસનજ નયુની કુંઠ

અંગ્રેજ દવા વેચનાર

બાહારકોટ, મારફીટ મુંબઈ.

વાળ વધારવાનો ખાત્રી ભરેલો ઉપાય.

મોહીના હેરગ્રોઈલ.

આ હેરગ્રોઈલ વાળને, ખરીપડતા
ઝટકાવવાને, ખરી ગમેલી જગ્યાએ પાછા
લાવવાને, અને વાળને યુગ સુરતી આપ
વાને આ તેલ અતોપમ છે તેનાથી વાળ
નરમ ચકચકીત તથા જેમ વાળવા હોય
તેમ વાળી રાકાય તેવા થાય છે આ તેલથી
ખોદો નહન નીકળી જાય છે અને વાળને
ખરો કુરતી કસર આપે છે આ તેલ દરેક
કુટખે પોતાના ધરમાં રાખવું જોઈએ, કારણકે
શરીરનો દેખાવ વાળ ઉપર આધાર રાખે છે
ધાત્વી સ્ત્રીઓને ગરમમીથી અથવા ધણી
કારણથી વાળ ખરી પડે છે તેઓએ આ
તેલ ખાસ વાપરવું જોઈએ જ્યાંખધ લેના
રને કમીશન આપવામાં આવશે. કીમત દર
શીશીનો રૂ. ૧. વી. પી ખાસ જુદું

તાવ માટે અકસીર—મેનીકા એગ્યુમિક્શન ગમે તેવાને ફક્ત
બે ભાગ લેવાથી નાખુદ કરે છે. કી. બા. ૧ આના ૧૨

મેનીકા શ્રીવર પીલ્સ—શરીરમાં હુમેશાં ઝીણા તાવનું રહેવું
એકાંતરીયા તાવ વીગેરે તાવને ફક્ત એકજ બાટલી વાપરવાથી
કાયદો કરે છે. કી. બા. ૧ આના ૧૨.

લોહી સાફ કરવાનો અકસીર ઉપાય—વિનસનો આયોડા-
ઇઝ સારસાપરેલા. શરીરનો મુખ્ય આધાર લોહીની સ્વચ્છતા છે;
પણ જ્યારે તે ખરાબ થાય છે, ત્યારે શરીરની અંદર ઘણી જાતના
રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આ એક જ બાટલી વાપરથી ગણીજ
કાયદો છે. આ સારસાપરેલા સ્ત્રીને પાવાથી પણ ખુદ કાયદો
કરે છે. કી. બા. ૧ રૂ. ૨

અમારી રાજા રજવાડામાં વખણાતી “ યાકુતી ” ની નકલો નીકળેલ છે માટે ખરીદ કરતી વખતે મલાખજો, અમારી જના-
વેલ બાદશાહી યાકુતી અનગ વિલાસ અમે કોઈને વેચવા
આપેવ નથી અમારી જનાવેવ યાકુતી માત્ર રાજકોટમાં અમારા
આવધાલયમાં જ મળે છે

બાદશાહી યાકુતી.

(અનગ વિલાસ.)

ગમે તે કારણથી શુમાનેલી તાકાત પાછી લાવે છે, પુરુષા-
તન કાયમ રાખે છે, સ સાર સુખ લોગવવા માટે દેશી અને
યુનાની દવામાં ઉંચામાં ઉંચી દવા ભેઈએતો આ અનગ વિલાસ
બાદશાહી યાકુતી છે આ ગજવશી યાકુતી વીર્ય વીકારના
તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ જનાવી ખરૂ પુરુષાતન
આપે છે રાજા રજવાડામાં તથા શ્રીમત લોકોમાં આ દવા બહુ
વખણાય છે ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને
પણ જીવાનની માફક ભેરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાલ લેવા
અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઈપણ જાતની
પરેજની જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીયા દશ

બાદશાહી યુનાની લેપ.

સાદાનુ તેલ કેવુ કીમતી છે અને તે કટલી મહેનત
અને ખરચના લોગે બને છે તેની ખાત્રી તેના વાપરનાર રાજા
રજવાડાઓ, અમીર ઉમરાવો તથા પૈમાદાર લોકોનેજ હોય છે
એવા ઉમદા તેલમાંથી આ લેપ બનાવેવ છે અને તે શુભ
ભાગની નસોને પુરતી તાકાત આપે છે નબળી પડી ગયેલ નસોને
પુરતુ ભેર આપી ખરૂ પુરુષાતન લાવવા માટે આ લેપ
ફોલુમદ હલાજ છે આઉસ એકની ડબીના રૂપીયા આઠ

ગરમીનો દુશ્મન !!

રક્ત સુધાન્ નામની વનસ્પતીની ગોળીઓ ગરમીને લીધે
બગડી ગયેલ લોહી સુધારવા માટે અમુત સ્વાસ્થ્ય દ્રવ્ય છે આ
દવાના સેવનથી (૭ to ૧૦ ઉપદશ) ગરમીનું ખરાબ દરદ ફરીથી
ધવાની ધમતી રહેતી નથી ૬૪ ગોળીની ડબી એકના રૂપીયા
બે ગરમીના જખમને તુરત રૂઝવનાર મલમની ડબીના આઠ
આના તમામ દવાઓનું પોસ્ટ ખર્ચ જુદું

૯૬૬૦ કાનોદાસ મોતીરામ. રાજકોટ—કાઠીયાવાડ

૬૬૨ અમૃતલાલ માણેકલાલ દવાવાલા.

સુતાર ચાલ—મારકેટ—મુંબઈ.

લરોંસાપાત્ર—ઉત્તમ ગુણુવાલી દવાઓ,

ગરમીના ગુરા રોગથી વીશકુટકથી, પારો કે રસાયણ ખાવામાં આવ્યાથી લોહીનો બગાડ થાય છે, મન બેચેન રહે છે, અનાજ પચતું નથી, શરીરપર ચાંદાં પડે છે, બુખસ થાય છે આ સઘળા દરદોને ખટાડવામાં એડવર્ડ કુંપનીની “સારસા-પરેલા” ઘણાજ ઉત્તમ ગુણુ ધરાવે છે. તેની બરોબરી કરી શકે તેવી કોઈ બીજી દવા નથી એમ અમે હર્ષિમતથી કહીએ છીએ.

બુવાનીમાં જણાતી બુઢાપાની અસરવાલાઓ માટે નખ-ખાઈને દુર કરવા માટે, નસોને મજબુત બનાવવા માટે, શરીર અને મનને પુઢી આપવા માટે, “એડવર્ડ ટોનીક પીલ્સ” અહુ વખણાય છે. કીંમત ૩૬ ગોળીની શીશીનો એક રૂપીઓ. (જમ્યા પછી દીવસમાં બેથી ત્રણ વખત એક એક ગોળી દુધ અગર પાણી સાથે લેવી.)

માથાનો દુખાવો દુર કરવા માટે સ્વદેશી “ઠકરના મેંથોલ” અહુ જાણીતા અને માનીતા છે. તેના ગુણુ જગ જાહેર છે. કીંમત એક શીશીના ચાર આના.

શરીરના કોઈપણ ભાગમાં લાગેલી લચક, સાંધાનો દુખાવો, વાયુના સણકા, અને અવયવનું રહી જવું તેને માટે તથા માથાના દુખાવા માટે “ઠકરનો રૂમેટીઝમ બામ” બજારમાં બીજા વેચાતા બામને બુલાવી નાંખે છે. તેનો મોટો ખપજ તેના ગુણુની સાબીતી છે. કીંમત ખાટલી એકના આઠ આના.

લાલ કાળી અને ઉભરાતી કે ટ્રેલાતી ફરી ફરીને થતી “દાદર-ગજકરણુ” માટે “ઠકરનો મલમ” તમે કદી વાપર્યો છે? જરૂર વાપરો. તે એક રામબાણુ ઉપાય છે. કીંમત શીશી એકના ચાર આના.

એડવર્ડ સારસાપરેલા—એડવર્ડ ટોનીકપીલ્સ—ઠકરના મેંથોલ—ઠકરનો રૂમેટીઝમ મલમ—ઠકરનો દરાજનો મલમ વીગેરેના

સોલ એજન્ટસ—

મે. અમીચંદ દાહ્યાભાઈની કું

દવાવાલા ભાવનગર મેડીકલ હોલ—ભાવનગર.

સને ૧૯૦૪ ના મુળદ્વિના જંગી પ્રદર્શનમાં તથા કાલી
ઉમરાવતીના પ્રદર્શનમાં ચાંદ મળેલો સાર્સાપરીલા

બમરેલું લોહીને શુદ્ધ કરવાનો ઉત્તમ ઇલાજ

ઉપદેશ જેવો મીઠો બલકર રોગ નથી એ રોગનું જોર સરીતના રહી નવ તો
તે દર્દને નહીં, પણ તેની સતતીને પણ ખરાબ થરીલાન બોમવડ પે
છે એવા બલકર રોગ ઉપર ડા૦ વામન ગોપાળનુ—

આયોડાઈડ

સાર્સાપરીલા

જેવી ઉનમ શુદ્ધકારી બીજી દવા એકે નથી એવું આજ છે. ૫૦ વરસના
દરમ્યાનમાં હિંદુસ્તાનના સર્વ બાગના લોકોને એના શુભની ખાત્રી થઈ
ગઈ છે, જેથી એ બાગત વધારે લખવાની જગ્યા નથી

રત્ન દુષિત ચવાથી થતા રોગો તથા બીજા અનેક રોગો ઉપર ધણ
શુભકાર છે ઉપદેશજન્ય વિકાર, જેવા કે જરમી, ચારી, પરમિયો અને તેનાવરે
ધણા નાસકદાયક અનેક રોગો—જેવા કે પક્ષાધાત, લકવા, સંધીવા, સાધાતુ રહી ૧૩, ૫
મ્હોમા અને સરીતના બીજા બગોપર આદા પડવા, રમણુ સર્મિ બોધી થઈ જતી,
અવાચક થઈ જતુ, વગેરે તેમ જ બધા સરીરપર રીતળાદેવી જેવા રોગો થઈ
આવવા, હથેલી અને પગના તળીઆમાં મળા ફોડા થઈ આવવા તથા કાળા ડાગ
પડવા, તાળવામાં કાણુ પડવું, મ્હોમા તથા ગળામાં મળુ પડવા, નાનું બેલી
જતુ, હાથ પગનું રપરીધાન થીમે થીમે બોધુ થઈ જતુ સરીરનું મુઝી આવવ,
સરીરમાં ખગતર થવી, રત્ન દુષિત ચવાથી મુજલી થઈ આવવી, ખન, દરાજ,
શુભ ૧ આખ મળુ હાથ અને પગમાં બળતરા થવી, ધાતુ રથાનમાં બળતરા
થવી, વગેરે કેટલાક લોકો ઉપર રોગો ઉપર ખારો અથવા રસાયણ જે છે, તેનાથી
બહુજ ખરાબ પરિણામ થાય છે મોટામાથી વાસ નીકળવી, લાજ પડવી, દાતના
પાતળું સુમડ દાંતોનું હીલવું અને તેમાથી લોહી પુર વગેરેનું નીકળવું એ સર્વ
ખરાબના રોગો ઉપર આ સાર્સાપરીલાનું ઉપરોક્ત થઈ પડયું છે અને બીજા આંખ
ધની જગ્યા પડતી નથી. સાર્સાપરીલાથી અથવા બીજા મોટા કાસથી લોહી
ખરાબ થયું હોય તો તે સાફ થઈ લોહીનો વધારો થાય છે કીમ્લ એક બાપલીનો
સવા નંપિયો અને પેસ્ટેલ ના આના ચાર બાપલીના પેસ્ટ સાથે ૩ કાન
બધા ચાપારીને ત્યા મળશે.

માલેક-ડા૦ ગૌતમરાવ કેશવ.

પોષ્ટ આરીસની સામે, નકારદ્વાર—મુમ્બઈ.

લલતાં નામની નક્કી દવાથી સંભાળજો.

અશક્ત અને નબળા પુરૂષો માટે અણુટ શક્તી આપનાર લાંબા વખતથીજ પ્રખ્યાતી પામેલી અમારી

રાજવંશી નવરત્ન ચાકુતી. કી. રૂ ૧૦

તથા નબળી ગુપ્ત નસોને મજબુતી આપનાર

રાજવંશી સાંઢાનું તેલ. કી. રૂ ૫)

ઉપલી બંને દવાઓ વાપરવાથી નાદાનપણમાં કુટેવથી કે કોઈપણ કારણથી શુભાવેલી તાકાત પાછી લાવી જીવનશક્તી વધારી તે સંબંધી બધા રોગો મટાડે છે. પરહેજ કાંઈ નથી. કબીમા ૪૦ ગોળીઓ છે. ઉપલી પ્રખ્યાત બંને દવાઓ નીચલેજ ઠેકાણેથી મળશે. ફીજે ઠેકાણે લખતે નામે મળતી હોય તો અમારી પ્રખ્યાતી પામેલી દવાઓ સમજી ખરીદવા ભુલ ન થાય તે ચાહ રાખવું.

ડા० ડી० એચ. ભટ્ટ નું દેશી તથા યુનાની સ્વ-
દેશ હીતેષ્ઠ દવાખાનું
૩૦-જામલી મોહોલો. મુંબઈ.

પુરૂષાતન શક્તિ મેળવવાનું અકસીર સાધન

વીજળી અથવા નવી જુવાની

ધાતુને પુષ્ટ કરી શક્તિ આપનાર

જવેરીયનનું વસંતવિલાસ ટોનીક.

ખરેખર અમૃત સમાન છે. શીશી ૧ ના રૂ ૨.
(અર્ક છે.)

વખત વિલાસને વાપરી, બનો બહુ બળવાન,
રૂપ રંગ શક્તિ અને, નિત્ય રહો શુભતાન;
પારસમણીની પ્રીતથી, લોડુ કથન થાય,
વસંતવિલાસ પ્રયોગથી, નિત્ય ઉદાસી જાય;
શરીર મુખને સાધવા, ખરેખર પેસા ખાન,
શક્તિ લોહી સુધારવા, લીઓ વખત વિલાસ.

વી. એચ. જવેરીયન હાં. ખલાસી ચકલા
મુંબઈ.

અરે મરોપકાર,
(૧ રૂપિયામાં ૧૦૦૦-૨૦૦૦
આશીર્વાદ.)

જ સ મા ઇ ન ની
વીંછીની દવા.

ગમે તેવી અછાડા પંછાડે અને
જુમ બરાડા એકજ માનીટમાં
શાંત! શાંત! શાંત!
એક પુડીતો ૧૦-૨૦ માણસ પર ચોંટે છે.
૧૦૦ પુડીનો રૂ. ૧) ૫૦ પુડીના રૂ. ૦ાઝ.

જ સ મા ઇ ન ની
તાવની દવા.

ગમે તે જાતનો તાવ હોય, તો શું
થયું? ત્રીજે પડીકે આરામ ન થાય તો
પેસા પાછા! તાવથી ઉત્પન્ન થયેલી અ-
શક્તિ દુર થાય છે. ૧૦૦ પુડીનો રૂ. ૧)
તથા ૫૦ પુડીના રૂ. ૦ાઝ પોસ્ટેજ જુદું.
જ સ મા ઇ ન નો

ખી જ ખ.

સફેદ વાળ કાળા જામર જેવા, અસહ
કુદરતી કાળા રંગનાં બનાવવા માટે સૌથી
સરસ ખીજખ છે. ૧ શીશી રૂ. ૧)
તથા શીશી રૂ. ૨ાઝ બસ મફત.
જ સ મા ઇ ન ની દીક્રિયા એજન્સી
નાં. ૧૦૬-૦૮ હાંકુરદાર રોડ. મુંબઈ.

“મર્જીના” એકેલીજ સહિની અરી દવા છે.

વૈદ્ય વિદ્યા.

શરીર નિરોગી, બળવાન અને લાંબા આયુષ્યવાળું કેમ થાય તેના ઉત્તમ રસ્તાઓને દેખાડનારું વૈદ્યવિદ્યા નામનું અતિ ઉપયોગી પુસ્તક આજે મંગાવેથી ફીમત દે દપાલે અર્થ કંઈ પણ લીધા શીવાય મફત મોકલી આપવામાં આવશે.

રાજવૈદ્ય નારાયણ કેશવજી,

હડ ઓફીસ-જામનગર, કાઠીયાવાડ.

ઘણાંજ ટકાઉ અને પાંચ વરસની ગેરંટીવાળાં મજબુત રાસ્ટ્રોકોફ સીસ્ટમ લીવર વોચીસો.

વોચ નંબર ૧	લો રૂ. ૨-૧૨-૦
” ” ૨	જો રૂ. ૩- ૪-૦
” ” ૩	જો રૂ. ૩-૧૨-૦
” ” ૪	જો રૂ. ૪- ૪-૦
” ” ૫	મો રૂ. ૪-૧૨-૦
” ” ૬	જો રૂ. ૫- ૪-૦
” ” ૭	મો રૂ. ૫-૧૨-૦
” ” ૮	મો રૂ. ૬- ૪-૦
” ” ૯	મો રૂ. ૬-૧૨-૦
” ” ૧૦	મો રૂ. ૭- ૪-૦

કેપિટાલ બાવે નજીક ૧૨ લેરો ૧૩ આપીશું. દરેક મેકસીમાં નાનાં ખીસાનાં પડીખાઓ, લીવાપર મુકવાના મોટાં અમેરિકન ક્લોકો, ફેનોમોફો, અમિનિલ અને તેનાં ગાયનો ક્રીકેટલ બાવે મજરી બહારગામના ઓફીસપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે. પેઈંગ તથા પોસ્ટ બર્થ માફ. અમાસ આવતું કેટલોગ એક આનન્ડી કીકાટ ખીટીની મફત અપવામાં આવશે.

રામદાસ રામચંદ્ર એન્ડ કંપની,
વેલીસ, ક્યોલસ એન્ડ ફેનોમોફો અચંદસ, નં. ૫૭૭, પાચધુની, સુબર્ક.

કાર્ડસાઇઝ ટા+ડા * કીમત રૂ. ૩)

ફોટોગ્રાફ પાડવાના

છુપા કેમેરા

ગમે તે માણસની તસળીર ગમે તે સખસ તે ઘણીને ખબર પડવા દીધા વિના પણ આ કેમેરામાં ફોટોગ્રાફ ઉતારી શકે છે. ઢોડતી ગાડી, ઉડતું પક્ષી, વિગેરેનો સહેલાઈથી ફોટો લઈ શકાય છે. એમાં શીખવાની કડાકુટ નથી. હમો તે ખરીદનારને અંપૂર્ણ રીતે ઘેર બેઠે શીખવી શકીએ છીએ. ઘણા લોકો આ કેમેરા રૂ. ૧૦ થી ૧૫ સુધી વેચે છે, પણ તેની ખરી કીમતે માત્ર રૂ. ત્રણ છે અને પોસ્ટેજ ભુલ મળવાનું ઠેકાણું.

છોટાલાલ છગનલાલ મહાજન -

ઠાકોરદાર રોડ-મુંબઈ.

વગર ઈલાએ વાળ કાઢવા માટે

બાદ શાહી સાબુ.

આ સાબુ જે જગા ઉપર લગાડવામાં આવે છે તે જગાના વાળ ઘણીજ સફાઈથી નીકળી જાય છે. આમ હીને કંઈ પણ ઈલા થતી નથી. આમડાને કુદરતી રંગ બનાવે છે.

ત્રણ સાબુના બાકસની કીમત રૂ ૧. પોસ્ટેજ ભુલું.

એજન્ટ:-

છોટાલાલ છગનલાલ મહાજન.

ઠાકોરદાર રોડ, મુંબઈ.

DAYABHAI JAGJIVANDASS.

*Best gold & Silver Embroidery & Garam So t
(Water-silk) Merchant*

No. 38, BHINDI BAZAR, NEAR TEMPLE.

ડાયાભાઈ જગજીવ- નદાસ જરીવાલા

નં. ૩૭, ભીંડીબજાર, મુંબઈ.

ચોખી ચાંદીના ભરત કામની ઝીક,
કસબ, ટીકી, કાંગરી, કટોરી,
સલમો, બાદલું.

પાઘડીના છેડાની તથા ભરતકામની તથા
ગુંથવાની અને વણાટકામની પાકા
રંગની ઝીણી જરી ઘરના કાર-
ખાનામાં પાસાં બાંધી તૈયાર
કરવામાં આવે છે.

ફરમાસુ ભરતકામ, ઈંગ્રેજ લેસ, કીનારી,
રીબન, ઝાલર, ગુથેલી દારી, ગોપ
વિગેરે બનાવી આપવામાં આવે છે.

ઊંચો કીનખાળ તથા ગરમ સુત (વાટર
સિલ્ક) અતરે મળશે.

દશ રૂપિયા શા માટે ગુમાવો છો ?

કામલતા ચાકુતી.

ખરું પુરૂષાતન આપનાર આ ગોળીઓ તદ્દન શુદ્ધ વન સ્પર્શિમાંથી બનાવેલ છે. ખાત્રી માટે નમુનાની એક ગોળી પાંચ આનાની ટીકીટ મોકલી મગાવી લ્યો. અને પછી તમોને ફાયદાકારક જણાય તો આખી ડબ્બી મગાવશો. ડબ્બીમાં ૪૦ ગોળીની કી. રૂ. ૧૦.

મળવાનું ઠેકાણું

વૈદ લક્ષ્મીરામ.

પોસ્ટ દબોય (HANOL).

કાઠીઆવાડ.

રસીલી વાર્તાનાં પુસ્તકો.

ખાકુરૂપી બજાર અથવા તલેસ્માતી ભેદોનો							રૂ. આ પૈ.
લંડાર ભાગ. ૧							રૂ. ૧-૪ ૦
ખાકુરૂપી બજાર ભાગ. ૨	રૂ. ૨-૦ ૦
ખાકુરૂપી બજાર ભાગ. ૩	રૂ. ૨-૮ ૦
ખાકુરૂપી બજાર ભાગ. ૪	રૂ. ૧-૪ ૦
ખાકુરૂપી બજાર ભાગ. ૫	રૂ. ૧-૪ ૦
વીણા	રૂ. ૧-૪ ૦
અનમનુર	રૂ. ૧-૪ ૦
જયવીજય	રૂ. ૧-૦ ૦
અદ્યારા અમીરન.	રૂ. ૦-૪ ૦
રનેદર્મા સંકટ	રૂ. ૧-૮ ૦

મળવાનું ઠેકાણું-શ્રી. મથરાદાસ ગોકલદાસ, નં. ૨૪, ૨૬, ઓવલવાડી વીલવાડી, સપ્ટ કંપની, કાલ્યાણેવી રોડ અને જાણીતા બુકમેકર પાસેથી મળશે.

ગુજરાતી ભાષાનો યુગાન્તર!

દરેકે દરેક ગુજરાતી ભાષા જાણનાર “દેશભક્તો”ની
લાઇબ્રેરીમાં સંગ્રહ કરવા લાયક મનોહર છબીઓ
સાથેનું સચિત્ર માસિકપત્ર!

ભારત જીવન.

(દિવાલમાં, છબીઓમાં, લેખોમાં, કાવ્યોમાં અને નવલકથાઓમાં
એક નવું જ તત્વ છે “હિંદોલી”ની ત્રણ રંગના છબી લેટ છે)

ગુજરાતી ભાષામાં આપડું સસ્તું, સંગ્રહ કરવા લાયક છબીઓ તથા વાંચવા
લાયક હિંદી પ્રમાણ લેખો સાથેનું બીજું એક ખૂબ માસિક નવી જગ્યાએ ઉત્તિ
હાસિક, વીર પુરુષ અને વીર સ્ત્રીઓના રસમય, અલંકારિક અને હૃદયગ્રાહી લેખો
વાળી સંગ્રહ કરવા હોય તથા પોતાના બાળકોને વારસામાં આપવા હોય, તે દેશ
ભક્તો માટે “ભારત જીવન” અમૂલ્ય સાહિત્યનો ખજાનો છે તરતજ આઈક
થાઓ છઠ્ઠું વર્ષ, નિયમિત રીતે મળે છે મોટા કદના, મુદ્રિત દેખાવના અમૂલ્ય
માસિકપત્રનું વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂ. ત્રણ પૌ. સાથે આફ્રિકાના આફ્રોને માટે
રૂ. ૩ ૬-૦ આ વર્ષના આઈકોને માટે આવડે વર્ષથી લવાજમમાં ઘટાડો થશે
આઈ વર્ષના આઈકોને માટે “સ્વદેશી કારીગરીની લેટો” આપનારો

નિશ્ચય થશે છે માટે તાત્કાલિક આઈક થશે

વાંચવા લાયક પુસ્તકો

વાંચવા લાયક પુસ્તકો	રૂ. આ. પા.
૧ તારા અથવા જોધપુરનું રમગી રત્ન	૧—૦—૦
૨ અદ્વૈતોપર અથવા રત્નગૃહ સીવચિંતિ	૧—૬—૦
૩ હિંદી માટે અથવા જીવન મહાકાવ્યનો પૂર્વ ભાગ ..	૧—૪—૦
૪ પાનખળી રા. પા. અથવા લોહ રેલવેસીની આજુબાજુ	૧—૬—૦
૫ અયોધ્યા અને અયોધ	૧—૬—૦
૬ દિવ્યો દરબાર (ત્રીસ છબીઓ સાથે)	૧—૦—૦
૭ રતિરાત્રિ (ગિરનાર) મુધારા વધારા સાથે બીજી આવૃત્તિ છપાઈ છે	૨—૪—૦
૮ ચો. પા. (રા. રા. દિવાળા દત્ત)	૦—૬—૦
૯ રંગમંચવિમલ-પ્રતિમાના ધર્મ	૦—૬—૦

એ સીવાય રા. રા. આ. સુ. પટ્ટીવાર દૈનિક સંસ્કારમાં સ્વચ્છ, સ્વચ્છને ખતો
સ્વચ્છ વિમાન, સ્ત્રીઓનું સ્વચ્છ, વિગેરે પુસ્તકો પણ મળશે પત્રવ્યવહાર -

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા,
મેનેજર-માત્ર જીવન કાર્યાલય-મુ.બ.

સવા રૂપીએ વેચાતી ઘંડીપેન મફત.

વખણાંએલી સરવોત્તમ નવલ કથાઓ.

પંતળમની રાણી ઐતીહાસીક	૩ આ. પૈ.
અયોધ્યા અને અંગ્રેજ અથવા લોડે ડેલ્હાસીની સ્વાદા	૧-૮-૦
રાજનીતિ	૧-૮-૦
રસ વીરચંદ્ર ધણુજ રસીક, પૃષ્ઠ ૩૦૦	૧-૮-૦
મોતની ખીણ અતી આનંદ આપનાર	૧-૮-૦
અરેબીયન નાઇટ ચિત્ર સહીત સંપૂર્ણ	૨-૮-૦
કુંવારી કન્યા, દળદાર અથમ આવૃત્તિ ૩ ૧૧ હાલ	૦-૧-૦
ભદ્રંમદ્રના બેદુનો ભવાડો અથવા સુધારાની રીતે	૧-૦-૦
વીયોગિની સંસારીક	૦-૮-૦
પાતાળની પ્રેમદા દળદાર	૧-૦-૦
પાપી પીતા પાને સતીસીતા કન્યાવીકય	૦-૮-૦
રસિક ચંદ્ર ભા. ૧-૨-૩ દરેકની કીમત	૧-૦-૦
રસિક ચંદ્ર ભા. ૪ થો છપાય છે	૧-૦-૦
દહેલીની મુશ્કતાના રજવા બેગમ અથમ ભાગ	૦-૮-૦

ઉપરનાં પુસ્તક રૂપીયા બેના મંગાવનારને પેન મફત.

કે એલ. એમ. ઠક્કર રખર સ્ટામ્પ મેકર.

અખદુલ રહેમાન સીટ નામવે કોસ. મુબઈ.

અમારે ત્યાં રખર સ્ટામ્પ સરવોત્તમ બને છે.

તે સીવાય તેને લગનો દરેક સામાન કીકાયતે મળે છે; લાખના સીમ,

પીતળના પટા, દરેક ધાતુપર કોતર કામ, દરેક વેપારીઓના

ચોતાના ટ્રેડ માર્કનાં ચીત્રો તેમજ રજવાડાના સ્ટામ્પો

વીગેરે કીકાયત ભાવે બનાવનાર

એલ. એમ. ઠક્કર રખર સ્ટામ્પ મેકર.

અન્ડ, શાહી, પેનના વેપારી.

અખદુલ રહેમાન સીટ નામવે કોસ. મુબઈ.

૬૧૦ વસનજી પરમાણુંદ ચાહેવાલા-

ને ત્યાં વેચાતાં અમુદ્ય,

ફરેક પગે ફરેક જણને એકજ સરખી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં
જ્ઞાન તથા આનંદ આપનારાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

રૂ. આ.

રૂ. આ.

શ્રી મુક્તાપિત રત્ન લાન્ડા- ગાર (પુર્વાધ.) રથેક સહીત (ગુજરાતી)	૫- ૦	છોડ જમીન અને ખાતર ૦- ૪ ગાંધી હું ઇંગ્લીશ કોન્વ ૦-૧૦ રસેશન (અંક ૧ લા) અંગ્રે- જીમાં પાનચીત કરતાં શી-
શ્રી મુક્તાશાસ્ત્ર (કાશીદાસ પંડીત કૃત (મૂળ રૂ. ૫) છે	૪- ૦	ખાવનાર ભેમીયો સદર
વીવક રતનાકર	૦-૧૦	લાગ ૨ જો ૧- ૦
શ્રી પ્રયોધ રતનાકર	૦-૧૦	અજમ જાદુના ખેલ ૧- ૦
(નવીન અપૂર્વ દર રતો)		જાદુક ઈતક સંમદ ૦-૧૨
અનધડ તત્વ વીચાર અર્થોત્		પંજમી લાગનાજી સચીત. ૦-૧૨
અનધડવાલાના ખ્યાલ	૧- ૪	મારડીનો તમાસો (૫૦ ખેલો) ૦- ૮
વ્યોતીપ સાર વ્યોતીશત્રુ ૧- ૪		ચતુર્ગ યાને જેમજ સચીત ૧- ૦
(મૂલરથેક સહીત ગુજરાતી)		મણીમોહન ભાગ્યહીન
મુખોધ સંમદ (દશપત- રામ કવિશ્વર)	૧- ૮	ભાષ્યિન. (મનોરમક) ૨-૦
તતકા અલંકાર ગોટકો		ગુલમરેઓ ચરિત (૪૩વાર્તા) ૧-૪
(મૂલરથેક ગુજરાતી.)	૦- ૮	નટર ચંડાળ ચોકડી (૧૬૦) ૧-૪
શ્રી ભગવત ગીતા તત્વગ્રોધ	૦- ૩	વણીક વીચાની વાતા
(શ્રી ગીતામહાત્મ્ય મુદ્દ ગુજ- રાતી ટીકા.)		(૨૫ વાતા) ૦-૧૦
સત્ય મોધક અદ્	૦- ૮	આર્ય સંસાર અથવા
આર્યભિવક હીન્દુધ્યાનનો		નવી વહુ ૦-૧૨
વૈષ્ણવજ બને ભાગ	૭- ૮	ગુલકાન્ત ગોટા લક્ષ્મીનાટક ૧- ૮
સારંગધર સંહીતા વંદક	૪- ૦	કામમેન રસિકા ૦- ૬
મૂલ રથેકો સહીતા ટીકા		શ્રીયોગ વાસિષ્ઠ સાર ૧-૧૨
વૈષ્ણવ સંમદ.	૨- ૦	ત્રિમૂર્તી (નોવેલ.) ૧- ૪
ચંદ્ર કીશોરી	૦- ૮	હાજી ખાખાના સદાસ
ચાંજ રીશક	૧- ૦	કર્મો. (રમુજ) ૧- ૪
(કોનસરી અને ફીડવ.)		દમપંતી ગાયંવર નાટક ૮- ૮
		રૂપમુંદરી વીજય ૦-૧૦
		સુષુદ્ધિ સમર્થક નાટક ૮-૧૦

ઉપરની યાદી પ્રમાણે પુસ્તકો શ્રીવાય તમામ જાતનાં પુસ્તકો
અમારી દુકાન ઉપરથી ડોકડી કીમને મલી શકે છે.

૬૧ વસનજી પરમાણુંદ ચાહેવાલા.

પુસ્તકો પર પગીયાર એન્ડ કમીશન એજન્ટી

, ૩૪૧ કાલજાદેવી રોડ (અવેરીબાગ) મુંબઈ.

ગરમી ઉપર રામ- બાણ દવા.

આ દવા ગમે તેવા નવા કે જુના ગરમીના રોગોને ફક્ત એકજ દહાડે પીધાથી પીસાબમાં થતી અગત, તનક અને પડને બંધ કરી જખમ જડમુળ સુધા નીકળી જાય છે ગરમીને વાસ્તે આ એક અકમીર ઈલાજ છે

કીંમત શીશી એકના રૂપીઓ સવા.

હરસની દવા.

ગોળીઓ કીંમત રૂપીઓ એક, અને મલમ
કીં ૦ રૂપીઓ દોઢ.

આ દવાથી ગમે તે જાતના લોહીયાર, દુજતા કે સુકા હરસ સારા થાય છે દુજતા મસા હુરત બંધ થઈ બેસી જાય છે પેટ સાફ લાવે છે, સફરામાં થતી વેદના બંધ થાય છે, હૃદોનાં મુળ સુધા નાશ થાય ।

સપટ કંપની,

કેકાણુ:-કાલબાહેવી રોડ, સુબર્ષ.

સુરતના એજન્ટ-એમ જે. કીનબાબવાળા,

કેં ઓટાના પુલ પાસે સુરત

સદાનું સુખ તે કોને કહેવું?

નાગજી—એક વખત ખરચ કરવાથી ફરીથી ખટખટ ન રહે તેને. જીવો કે, તમે ધર ખાંધો છો તો પહેલાં વિચાર કરજો. રહેવાની જગ્યા સાફ અને શોભાતી તેમજ મજબુત થાય. તેમાં રહેનારાઓને સર્વેને સુખ અને તમને સદાનું અભય સુખ.

સીતલામ્હસાદ લયો—શેઠજીને પહોંચા ધર બનાયા. ઉસમે કાળા કીયાયા તો ઘડી ઘડી આપડા પડખવે, હમ કડીયા લા લા કે થક મયે ઔર રાજકી રાજ લાડુત લોહાકી ખટખટ સુરકે હમતો બેનર હા મયે, ઔર ખાઇલોક ધરકે સખ ઉસી જગ્યાએ નારાજ કુવે હે તો.

અંબાલાલ—તો તો તો ક્યા કર રહાહો. શેઠજીસે' યુ સાફ હોનેકી ધરમે અખ લાહી બીકાને' સે' અચ્છા હોયગા.

દયાસજી—ભાઈ સાહેબ લાદીઓ બેસાડવાનું તો નબી કર્યું છે પણ કઈ જાતની લાદી સારી, સસ્તી અને મજબુત આવે છે તે મીસ્ત્રીનો મત લઈને કામ કરવાનું છે. સખ અજ કાલ લાદીઓના વેહેપારી વધી જવાથી કોને ત્યાં ચોખ્ખો અસલ માલ મળે છે તે પેહેલાં સમજવું જોઈએ. વળી માલ ખણે જોશે, કામ ઉતાવળનું છે, તો જલદી જોઈતો માલ પુરો પાડનાર કોણ વેહેપારી છે તે પણ જોવું જોઈએ ના!

રામચંદર—મેનાજી મીસ્ત્રી આલ્યા આદે ૧૫ બોલવતો.

મીસ્ત્રી—ખરો માલ ધરમાં વાપરવા હું મન આપુ છું. શાહાખાદી અથવા સીતારામી અસલ માલ રૂ અથવા પાલીય વાપરો. તે શિવાયતો ખરો માલ હું તો કચરોજ સમજુ છું. કારણ મને પૂરણ અનુભવ છે. મેં મુજાઈમાં પણ ધરોમાં તે માલ વાપર્યો છે.

ત્રીકમદાસ—મીસ્ત્રી! જગજદ, મેં તેજ માલ વાપર્યો છે. તે તદ્દન ચોખ્ખો માલ રૂ તથા પાલીય જોઈએ તેટલો જોઈએ ત્યારે મગરો. તેનું ફેકાલું, બેનવાડી, ગોલપીકા ઉપર દામને રૂને શાહાખાદી લાદીની જુની જગમસીદ મોટી દુકાન ખેડાજ બોધા એન્ડ બ્રધર્સની છે. ત્યાં મળ્યો-મ્યો. વંદેમાનમ્

ગરમી ઉપર રામ- બાણ દવા.

આ દવા ગમે તેવા નવા કે જુના ગરમીના રોગોને કદત
એકજ દહાડે પીધાથી પીસાબમા થતી અગન, તનક અને
પરેને બંધ કરી જખમ જડચુણ સુધા નીકળી જાય છે ગરમીને
વારને આ એક અકબીર ઈલાજ છે

કીંમત શીશી એકના રૂપીઆ સવા.

હરસની દવા.

ગોળીઓ કીંમત રૂપીઆ એક, અને મલમ
કીં. રૂપીઆ દોઢ.

આ દવાથી ગમે તે જાતના લોહીયાર, દુજતા કે સુકા હરસ
સારા થાય છે દુજતા મસા તુરત બધ થઈ બેસી જાય છે,
પેટ સાફ લાવે છે, સફરામા થતી વેદના બધ થાય છે, દર્દોના
ચુણ સુધા નાશ થાય છે

સપટ કંપની,

ઠેકાણુ:-કાલબાઢેવી રોડ, મુંબઈ..

સુરતના એજન્ટ-એમ જે કીનખાખવાળા,

ઠે. ચૌટાના પુલ પાસે સુરત

અખરખની સ્વદેશી ચીમનીઓ.

આ ચીમનીઓ પડવાથી ભાંગતી નથી. ખતી વધારે થવાથી તડકતી નથી તથા ખતી ઉપર હોય તે વખતે પાણી પડવાથી પણ ફાટતી નથી. અમારે ત્યાં ધાસલેટની તથા ગ્રાસ પીગેરે દરેક જાતની ખતીને માટેની સર્વ જાતની બનાવીએ છીએ. આ ચીમની વાપરવાથી ખરચમાં ઘણો બચાવ થાય છે.

બનાવનાર,

દાવડાની હું.

મન્નાદેવી જૈન સ્તુત્ત પામે.

મોડવી પોસ્ટ મુબંઈ,
વેપારીઓને લગ્નપુર કમીસન આપવામાં આવે છે.

પ્રાઇઝીસ મંગલો.

હિંદના હીરાની ચાદગીરી.

શ્રી હનુમાન શિવાજી માહારાજ તથા લાલ બાલ અને પાલની મુંદર-ઘડીયાળના છેડામાં અગર છાતીપર લટકાવવાના મેડલો. જે કદી કાળા પડતા નથી. દેખાવમાં અસલ ચાંદી જેવા છે. કીમત નંગના ૦) = દજનનો રૂ. ૧-૫-૦.

હિંદુ દેવદેવતાનાં કોટનાં બટન દજનના રૂ. ૦૧.

બદન તથા ખમીસના કદનાં બાજબાજનાં બટન જોડના ૦) = દજનના રૂ. ૧-૫-૦.

કોટનાં બટન તથા મેડલો દજનથી ઓછાં મળશે નહીં. ચાર જોડથી ઓછાં મળશે નહીં.

જ્યાખંધ માટે વેપારીને ઓછાં બાવ.

ટપાસ ખર્ચ વી. પી. પારમલ ખર્ચ મરવે મુદ્.

ઘડીયાલી શા. ઝવેરીલાલ.

૬૦ વડીલનું ઘર-સત્રાગઢી મારવાડી બજાર-મુબંઈ. ૨

રશિદા

મદમે રૂહાની-આત્મિક વિદ્યાની એક રસિક
ખરી વાર્તા.

લખનાર

હાજી મહમ્મદ અલી અખિયા શિનહ.

મદાની કિસ્સાને વિસ્તારે એવો પ્રેમ અને કસબા રસખો ખરો બનાવે છે અને રશિદાનો છે. મુસાબીનો આત્મિક વિદ્યા સખધી કેરી આશ્ચર્યગરક. અપૂર્વ રાક્ષિઓ ધરાવે છે તેની સાખ મૂળ નેખકે બહુ ચક્તિ કરનારી રીતે અ બચથી પૂરી છે આ વાર્તામા આત્મિક વિદ્યા તેના મુખા બેદ અને રીતિઓ ઉપ સિરિયા મોરકોના રીનરીવાજ, લાના લોકોના ઉચર ઉપરનો આગ વિશ્વ વિદ્યા ઇસ્મ તરફની વલણ વોરે રસખરી રીને વર્ણુ યુ છે માર્ગ પામેવાએ આ ના સખધી નખને લખી વિદ્યા ઉપર ખરા બનેલા દાખવાઓ આપી લેખમા અલ્લાહ પાવામા આનુ છે દસન અને રશિદાનો પ્રેમ કે જેથી અધ પખ વધારે આ વાર્તાનો બાજ બરેલો છે તે ખરેખર વાચવા લાયક અને મનેરેખ વાર્તા એક વાર વાચ્યા પછી વાચ્યા મનમાથી તે લાખા કાગ મુખી ખસી ન મસિદા દિદી ચિત્રકાર મીઠુ પુસ્તકના દાથે ખાસ દેસવિલા મોતકિશા ઇન્દ

અરજ સ્વીકારા બહુ મોંઘા ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપી પુસ્તક વધુ ખર્ચાણુકારક બનાવ્યું છે. બૂમિકા પ્રસ્તાવના વર્ગે સાથે લગભગ ૨૪૦ પાનાનાં સોનેરી નામ-વાળાં કપડાંના પુઝાંવાળાં ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથનાં આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧૧ છે. પોસ્ટેજ, વી. પી. વધુ. પુસ્તક તેના લખનાર પાસેથી ૧૮૭-૯૧ બોમ્બે મહોડા માંડેની પોસ્ટ મુબઇ. એ સરનામે તથા ટોટમાં મેડોઝ સ્ટ્રીટ, મેથર્સ તાલપોરવાળા બુન્નેલશેર; અર્ચમેટ સ્ટ્રીટ પી. ડી. સુકાદમ; પારસીબજાર સ્ટ્રીટ ડી. લખમીદાસની દુકાન ચોપડીઓ વેચનાર; નહાંગીર કરાગીના છાત્રાઓ પારસીબજાર; કાલખાદેવી મેથર્સ એન એમ ત્રીપાડી એન્ડ કંપની શુક્લેશ્વરને લાંબી મળશે.

“રશિદા” સંબંધી જાણીતા વિદ્વાનોના અભિપ્રાય.

પંડિત કૃતેહચંદ લાલન: “આપે લાલનપર એવો જીવન કયો છે કે પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે પુસ્તક પૂરું થયું વિના મારા તન-મનનો કેરો ન આપે મૂક્યો નહિ, અને પૂરું થતાં તેઓ બન્નેને રસમય બતાવી દીધાં * આ પુસ્તકને એક મીઠી દ્રાવ્ય જેવું કે સ્વાસ્થિ સાકર જેવું કે મધુર અમૃત જેવું કશામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી.” * * * * *

સાહિત્ય પરિષદના બોમ્બે સેક્રેટરી રા. રા. રણુજીતરામ વાવા-ભાઈ મહેતા બી. એ. “હવે મહાની વિધાનો પ્રભાવ નાખતી ‘રશિદા’ નામની પ્રચિત્ર વાર્તા રા. હાજી મહમદે પ્રગટ કરી છે રા. હાજી મહમદ મુબરકની સાહિત્યના અદ્વિતીય મુસલમાન સેવક છે એમના ગ્રન્થોની હપાઈ બાધબી વગેરે એમની શક્તિના કેટલી ઉચી છે તેનો ખ્યાલ આપે છે એ વાર્તા અને રીતે આકર્ષણીય છે” * * * * *

રા. કેવળરામ માવજી દવે બી. એ. એલ. એલ. બી. રાજકો-ટના સુપ્રસિદ્ધ વકીલ: “આપની લખેલી ‘રશિદા’ની વાર્તા વાંચી મારા મિત્ર નાં મુશ્કાબગંદ મોતીચંદ દમનીયા સોનીસીદે ખોજા ઉચો અભિપ્રાય દર્શાવી પોતા તરફથી આપનો આભાર માનવાનું કહેલું / x x પાના ૧૯૨-૧૯૩ ઉપર તમે અમારી ‘અગવત-નીવાનો’ દુકાનમાં સાર આપ્યો દેખ તેવો ખ્યાલ આવે છે આ ચાર પાના ઉપર તો હરકોઈ ધાર્મિક હિંદુ મોહી પડે. આત્મિક વિધા જેવા મહત્ત્વ વિષયને સ્પષ્ટ દેખાડવાને માટે જ્યેષ્ઠ એ તેવા ન રાજકોટપ્રયોગ વાપર્યો છે.” * *

જાણીતા લેખક ચીં મો. મ. દેશાઈ નવસારી: મારી એક સિદ્ધા રસ છે, કે ‘રશિદા’ બનતા મુખી રાત્રે સુતી વળને વાંચતી વળી એવી પણ એવનેમાસ કરું છું કે ઉપ જય લાલે તુરત ઠગીને વાંચતી અને બને તો એવો અખનન કરવો, કે વાંચતા વાંચતા ઉપ આવી જય અને હાથમાં ‘રશિદા’ રટી જય આવી ઉમદા કિનાબ ન્હાળી કીમને ખરીદી રાખી મુ પુરુષ કે મું સ્ત્રી સર્વને મેધક વંચાવતી જસ્તુની છે x x જરા જ મુ પ્રકાશ હોડીને આગળ ચાલો અને તમેને ‘રશિદા’ની પુક પુકે જવાનું પસંદ પડ્યા વિના રહેશે નહિ” *

નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી આતાએ પસંદ કરેલી

ગૃહલક્ષ્મી

હિંદુ સંસારી ધર્મી જ રસિક તેમ જ ધર્મ અને નીતિના તત્વોથી સુચેલી આ વાર્તા દરેક કુટુંબમાં આશિર્વાદ રૂપ થઈ પડે એવી છે.

સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તક આથી વધારે ઉત્તમ મળવો મુશ્કેલ છે “લક્ષ્મી”નું પતિવ્રત ચિત્તા ઉધરતી કન્યાઓને અને કુળ વંશુઓને સારા સંસ્કારો આપે છે. સોનેરી નામ સાથે કપડાનું પુરું રૂ. ૧-૧૨ સાદા પુડાની કીમત રૂ. ૧-૮.

આ પૂર્વ પ્રેમ કથા

બે મુદ્રિકા.

દેવના કુળી નહિ શકાય એવા બેદથી પ્રેમ ગ્રંથીએ જોડાયલા પ્રેમી જોડાને છુટું પડવા વખત આવે છે તેમાં નાપીકા હીરાગૌરો ઇષ્ટદેવપર શ્રદ્ધા રાખી કેવી મજાનુત મનોરંજિત ધરી રહે છે તે તથા ધર્મ પાલનથી પરિણામે કેમ સુખ મેળવે છે તે ચિતાર ખરે સુંદર છે. કપડાની બંધાઈ-ઉત્તમ છપાઈ “પોસ્ટ સાઈઝ” કી. રૂ. ૦-૭-૦

—0.—

અદ્યતન, હૃદયમેદક અને શિક્ષણીય ચમત્કારોથી સુરોપ અને અમેરીકાને યકિન કરનાર વિખ્યાત ડિટેક્ટીવ શેરલોક હોમ્સનાં પરાક્રમો. ગુજરાતી ભાષામાં વાંચવા તૈયાર થાઓ.

ડિટેક્ટિવ બહાદુર.

શેરલોક હોમ્સ.

આ ડિટેક્ટીવનાં પરાક્રમો એટલાં જાહેર છે કે અરેબીક જેવી ભાષામાં પણ તેના તરજુમા થયા છે. ઇંગ્લેન્ડની પોલીસના ચડતા અમલદારોને પરીક્ષામાં “ટેલ્ટ શુક” દસવચમાં આવેલ છે, નામદાર શહેનશાહે મુગ લેખકને સર નાઈટના ખેતાબથી નવાજેલ છે.

આવી ડિટેક્ટીવ વાતો ગુજરાતીમાં પહેલી જ થયે. કી. રૂ. ૧-૪.

દી. લખમીદાસની કુંપની

પારસી બજાર, કોટ મુંબઈ.

અકસીર પુરવાર થયેલો

—વચ્ચેવચ્ચેવચ્ચેવચ્ચેવચ્ચે—

કસ્તુરી સુવર્ણ સંજ્ઞવન.

ઢાઢ પણ કારણથી થયેલી અશક્તિપર, ધાતુ (શુક્ર)ના ઢાઢ પણ જતના ખગાડાપર અને યુવાનીમાં દેખાતા ઘડપણ પર તેમ જ મગજની નખલાઈ, લુડી જવાપણું, આંખે આવતાં અંધારાં અને કામ કર્યા વગર લાગતી થકાવટપર તેમ જ જુના દમ (હાંફણ)પર આ ગોળીઓ અકસીર પુરવાર થયેલી છે. આ ગોળીઓમાં સોનારૂપાના વરકો અને “રીયલ” કસ્તુરી હોવા છતાં કીંમત ખાટલી ૧ ના રૂ ૨-૪-૦

એકલા આડત્યા,

દી. લખમીદાસની કુંપની.

પારસી બજાર, કોટ મુંબઈ.

મુંબઈ હિંદુ લોજ.

રાજા રજવાડા અને લેન્ટલમેનોને અગત્યની ચેતવણી.

મુંબઈમાં નામનાં અને હાલ હવાલ વિનાનાં અનેક લોજો હાલ નીકળી ચૂક્યાં છે. તેની ખોટી ફીશીયારીવાળી જાહેર ખબરો ફાટી કાઢાના નહીં. મુંબઈમાં હાલ એક જ હોટેલ “મુંબઈ હિંદુ લોજ” નામે યુરોપીયન કે પારસી હોટેલોની ઢળ ઉપર ફાટી પીરવીંગમાં ચાલે છે. વીજડીક લાઈટ અને પંખા, લાઈબ્રેરી બેચરૂમસો, ફરનીચર સડીન દીવાનખાનાના પલંગોપર બેડાં બેડાં દરીયાની ધડી લેહેરો અને ઉછળતાં મોજાં જપાદે તમો જોશે. અને ઉત્તમ ભોજનની લેહેજત જપાદે તમો આખશે ત્યાદે તમને સ્વર્ગ મુખ કેવું છે તેનો જપાલ આજ્યા વિના રહેશે નહીં. એકવાર પધારી ખાત્રી કરો.

માલેક, નરભેરામ ગોપાળજી પંડ્યા.